
alternatif politika

Cilt 14, Sayı 3, Ekim 2022

MAKALELER

**Türkiye’de İnsan Hakları Temelli Sivil Toplum Kuruluşları ve Mobilizasyon Stratejileri:
Gözlemleyici, Norm-Dönüştürücü ve Kanun Yapıcı Bir Sivil Toplum İdeali**
Büke BOŞNAK

**EU Financial Assistance to Civil Society in Turkey: Shrinking the Political Space
in the Post-Gezi Process?**
Sinem BAL

**COVID-19’un Suriyeli Mülteciler İçin Yarattığı Çok Boyutlu Zorluklar:
Ankara Vaka Çalışması**
Zelal ÖZDEMİR, Gökten DOĞANGÜN & Asuman ÖZGÜR KEYSAN

**The Controversies over the Term “Empowerment” in the Implementation of
Sustainable Development and the Case of Turkey**
Selcan SERDAROĞLU POLATAY & Eylem ÖZKAYA LASSALLE

**Terörist Özneyi Tarihselleştirmek: İktidar İlişkileri Çerçevesinde Türkiye’de Terörizm
Söyleminin İnşası (1973-1980)**
Tuncer BEYRİBEY

**At the Intersection of Faith, Allegiances Toward the State, and Economic Deprivation: The
Case of the Christian Democratic Unions in 19th Century Western Europe**
Başak TARAĞTAŞ

High Life Filminde Distopik Evren Tasarımı ve Biyopolitika
Eren YÜKSEL

*alternatif
politika*

Cilt 14, Sayı 3, Ekim 2022

*alternative
politics*

Volume 14, Issue 3, October 2022

alternatif politika

EDİTÖRYAL KADRO

Yayıncı:

Rasim Özgür DÖNMEZ

Editör:

Rasim Özgür DÖNMEZ

Yardımcı Editörler:

Kasım TİMUR

Tuğçe KELLEÇİ

F. Orçun KEÇECİ

Burcu ALBAYRAK DÖNMEZ

İngilizce Dil Editörü:

İshak TURAN

YAYIN KURULU (Alfabetik Sıraya Göre)

Prof. Dr. Berna Turam (Northeastern Univ.)
Prof. Dr. Edward L. Zammit (Malta Univ.)
Prof. Dr. Esra Hatipoğlu (Nişantaşı Üniv.)
Prof. Dr. Filiz Başkan (İzmir Ekonomi Üniv.)
Prof. Dr. Hamit Coşkun (Abant İzzet Baysal Üniv.)
Prof. Dr. Kamer Kasım (Abant İzzet Baysal Üniv.)
Prof. Dr. Pınar Enneli (Abant İzzet Baysal Üniv.)
Prof. Dr. Sema Buz (Hacettepe Üniv.)
Prof. Dr. Şule Toktaş (Kadir Has Üniversitesi)
Prof. Dr. Veysel Ayhan (Abant İzzet Baysal Üniv.)
Doç. Dr. Efe Baştürk (Recep Tayyip Erdoğan Üniv.)
Doç. Dr. Eugenia Kermeli-Ünal (Hacettepe Üniv.)
Doç. Dr. Fatih Konur (Abant İzzet Baysal Üniv.)
Doç. Dr. İpek Eren (Orta Doğu Teknik Üniv.)
Doç. Dr. Marie Vogel (École Normale Supérieure de Lyon)
Doç. Dr. Nilay Ulusoy Onbayrak (Bahçeşehir Üniv.)
Doç. Dr. Şener Aktürk (Koç Üniv.)
Dr. Öğr. Üyesi Defne Karaosmanoğlu (Kadir Has Üniv.)
Avukat Ebru Sargıcı

DANIŞMA KURULU (Alfabetik Sıraya Göre)

Prof. Dr. Aylin Özman (TED Üniv.)
Prof. Dr. Ayşe Kadioğlu (Sabancı Üniv.)
Prof. Dr. Bogdan Szajkowski (The Maria Curie-Skłodowska Univ., Lublin)
Prof. Dr. Bruno S. Sergi (Messina Univ.)
Prof. Dr. Darko Marinkovic (Megatrend University of Applied Sciences)
Prof. Dr. Füsün Arsava (Atılım Üniv.)
Prof. Dr. Maria T. Grasso (The University of Sheffield)
Prof. Dr. Mithat Sancar (Ankara Üniv.)
Prof. Dr. Mutlu Binark (Hacettepe Üniv.)
Prof. Dr. Sibel Kalaycıoğlu (Orta Doğu Teknik Üniv.)
Prof. Dr. Tayyar Arı (Uludağ Üniv.)
Prof. Dr. Tim Niblock (University of Exeter)
Dr. Ruba Salih (University of Exeter)

alternatif politika

Alternatif Politika dergisi, bir grup akademisyen tarafından disiplinler arası çalışmalara ilişkin süreli yayınların azlığı nedeniyle doğan ihtiyacı karşılamak üzere oluşturulmuş, dört ayda bir yayınlanan hakemli bir dergidir. Siyaset bilimini merkez alarak, kültürel çalışmalar, medya, uluslararası ilişkiler, sosyoloji, sosyal psikoloji, ekonomi politik ve antropoloji gibi disiplinleri de kapsayan yayınlar yapmayı amaçlayan dergi, adı geçen alanların her boyutuyla ilgili kuramsal ve analitik çalışmaların yanı sıra, kitap incelemelerine de yer vermektedir.

Alternatif Politika dergisinin amacı, yayınladığı konularda hem bilimsel çalışmalar için akademik zemin hazırlamak, hem de söz konusu görüşlerin paylaşılmasını sağlayarak yeni açılımlar yaratmaktır. Bu bağlamda, teorik çalışmalara olduğu kadar, alan çalışmalarına da yer vermek amacındadır.

Alternatif Politika'ya yazı göndermek isteyenler için e-posta adresi: alternatifpolitika@gmail.com

Alternatif Politika, şu veritabanları tarafından taranmaktadır:
Worldwide Political Science Abstracts, Scientific Publications Index, Scientific Resources Database, Recent Science Index, Scholarly Journals Index, Directory of Academic Resources, Elite Scientific Journals Archive, Current Index to Scholarly Journals, Digital Journals Database, Academic Papers Database, Contemporary Research Index, EBSCO (including Political Science Complete, The Belt and Road Initiative Reference Source, Central & Eastern European Academic Source), ProQuest (including Sociological Abstracts, Political Science Complete, Political Science Database, Politics Collection, Social Science Premium Collection, Social Science Database, Social Services Abstracts), Index Copernicus, Index Islamicus, DOAJ (Directory of Open Access Journals), Columbia International Affairs Online (CIAO), European Reference Index for the Humanities and Social Sciences (ERIH PLUS), Central and Eastern European Online Library (CEEOL), ULAKBİM TR Dizin, SOBIAD (Sosyal Bilimler Atıf Dizini), ASOS Index, ACAR Index, İdeal Online, Gesis Sowiport-Portal für Sozialwissenschaften, ResearchBib (Academic Resource Index), Eurasian Scientific Journal Index (ESJI), Scientific World Index ve MIAR (Information Matrix for the Analysis of Journals)

alternatif politika

Cilt 14, Sayı 3, Ekim 2022

MAKALELER

Türkiye’de İnsan Hakları Temelli Sivil Toplum Kuruluşları ve Mobilizasyon Stratejileri: Gözlemleyici, Norm-Dönüştürücü ve Kanun Yapıcı Bir Sivil Toplum İdeali, Büke BOŞNAK, 453-485.

EU Financial Assistance to Civil Society in Turkey: Shrinking the Political Space in the Post-Gezi Process?, Sinem BAL, 486-518.

COVID-19’un Suriyeli Mülteciler İçin Yarattığı Çok Boyutlu Zorluklar: Ankara Vaka Çalışması, Zelal ÖZDEMİR, Gökten DOĞANGÜN & Asuman ÖZGÜR KEYSAN, 519-546.

The Controversies over the Term “Empowerment” in the Implementation of Sustainable Development and the Case of Turkey, Selcan SERDAROĞLU POLATAY & Eylem ÖZKAYA LASSALLE, 547-581.

Terörist Özneyi Tarihselleştirmek: İktidar İlişkileri Çerçevesinde Türkiye’de Terörizm Söyleminin İnşası (1973-1980), Tuncer BEYRİBEY, 582-611.

At the Intersection of Faith, Allegiances Toward the State, and Economic Deprivation: The Case of the Christian Democratic Unions in 19th Century Western Europe, Başak TARAĞTAŞ, 612-640.

High Life Filminde Distopik Evren Tasarımı ve Biyopolitika, Eren YÜKSEL, 641-659.

alternatif politika

Volume 14, Issue 3, October 2022

ARTICLES

Human Rights Organizations and Mobilisation Strategies in Turkey: Ideal of Civil Society as Monitors, Norm-Shifters, and Law-Makers, BÜKE BOŞNAK, 453-485.

EU Financial Assistance to Civil Society in Turkey: Shrinking the Political Space in the Post-Gezi Process?, SINEM BAL, 486-518.

Multi-Dimensional Challenges for Syrian Refugees: Case Study of Ankara, ZELAL ÖZDEMİR, GÖKTEN DOĞANGÜN & ASUMAN ÖZGÜR KEYSAN, 519-546.

The Controversies over the Term “Empowerment” in the Implementation of Sustainable Development and the Case of Turkey, SELCAN SERDAROĞLU POLATAY & EYLEM ÖZKAYA LASSALLE, 547-581.

Historizing the Terrorist Subject: The Constitution of Terrorism Discourse in Turkey in the Framework of the Power Relations (1973-1980), TUNCER BEYRİBEY, 582-611.

At the Intersection of Faith, Allegiances Toward the State, and Economic Deprivation: The Case of the Christian Democratic Unions in 19th Century Western Europe, BAŞAK TARAKTAŞ, 612-640.

Dystopic Universe Design and Biopolitics in the High Life Movie, EREN YÜKSEL, 641-659.

**TÜRKİYE'DE İNSAN HAKLARI TEMELLİ SİVİL
TOPLUM KURULUŞLARI VE MOBİLİZASYON
STRATEJİLERİ: GÖZLEMLEYİCİ, NORM-
DÖNÜŞTÜRÜCÜ VE KANUN YAPICI BİR SİVİL
TOPLUM İDEALİ**

**HUMAN RIGHTS ORGANIZATIONS AND
MOBILISATION STRATEGIES IN TURKEY: IDEAL OF
CIVIL SOCIETY AS MONITORS, NORM-SHIFTERS,
AND LAW-MAKERS**

Büke BOŞNAK*

ÖZ

İnsan hakları alanında sosyal hareketlerden ve taban örgütlerinden barolara, iş derneklerine ve gayriresmî iletişim ağlarına kadar uzanan çeşitli aktörler bulunmaktadır. İnsan hakları alanında en etkin aktörlerden biri olan sivil toplum kuruluşları (STK) hem ulusal hem de uluslararası düzeylerde insan haklarının tesisi, korunması ve geliştirilmesi için dünya çapında çeşitli işlevler görmektedir. Bu çalışma, insan hakları temelli STK'lar üzerinden, Türkiye'deki sivil toplum faaliyetlerinin ve mobilizasyon stratejilerinin sistematik bir incelemesini yapmayı amaçlamaktadır. Glasius'un sınıflandırmasından yararlan bu çalışmada, Türkiye'deki STK'ların, insan hakları gözlemcisi ve norm-dönüştürücü olarak seslerini duyurabilseler dahi, kanun yapıcı aktörler olarak bu hakların tesisinde ve korunmasında yetersiz kaldıkları savunulmaktadır. İnsan hakları STK'ları izlemede isim zikretme ve utandırma ve yargısal savunuculuk

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Bilgi Üniv., Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, buke.bosnak@bilgi.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4392-9824>

* Makale Geliş Tarihi / Article Received: 21.06.2022
Makale Kabul Tarihi / Article Accepted: 05.09.2022

stratejilerini kullanırken, norm-dönüşümünde çerçevelemeyi, kanun yapımında ise savunuculuk stratejileri yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu çalışma, içerik analiz yöntemini kullanarak STK'ların belgelerine odaklanmakta ve Türkiye'deki insan hakları ve sivil toplum ilişkisini inceleyerek akademik tartışmalara katkı sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sivil Toplum, İnsan Hakları, Türkiye, İnsan Hakları Faaliyetleri, Mobilizasyon Stratejileri.

ABSTRACT

Various players in the human rights arena range from social movements and grassroots organizations to bar associations, business associations, and informal networks. As one of the most influential actors, civil society organizations (CSOs) perform multiple functions for establishing, protecting, and advancing human rights at the national and international levels. This study aims to examine the activities and mobilization strategies of human rights organizations in Turkey. Drawing on the work of Glasius, I argue that even though Turkish domestic human rights organizations have been vocal as human rights monitors and norm-shifters, they remain marginal actors as lawmakers in promoting and protecting human rights. While human rights organizations use naming and shaming and litigation strategies in human rights monitoring, framing is commonly used in norm-shifting, and advocacy strategies are used in law-making. This study focuses on documents of CSOs by using the content analysis method and contributes to academic discussions by examining the relationship between human rights and civil society in Turkey.

Keywords: Civil Society, Human Rights, Turkey, Human Rights Activities, Mobilisation Strategies.

GİRİŞ

Evlatlarının ortadan kaybolmalarını sessizce protesto etmek üzere Galatasaray Meydanı'nda toplanan Cumartesi Anneleri'nden, başörtüsü yasağından dolayı kurulan platformlara, ayrımcı Medeni ve Ceza Kanunlarının

reformdan geçirilmesi için kampanya yürüten kadın hareketinden, Hrant Dink suikastını müteakip nefret söylemleriyle mücadele etmek için oluşturulmuş platformlara kadar, karşısına baskıcı uygulamaları alan insan hakları gruplarının Türkiye'deki canlı imgeleri gözümüzün önünde durmaktadır. Tüm bu örneklerdeki yerel insan hakları grupları, büyük ölçüde "isim zikretme ve utandırma" (*naming and shaming*) stratejisine başvurmaktadır (Risse vd., 1999). Bu strateji, insan hakları ihlalleriyle ilgili kanıtların toplanması, yayılması ve var olan uygulamaların ve ihlallerin kınanması suretiyle, mevcut insan hakları standartları ile devlet davranışı arasındaki uygulama açıklarına dikkat çekmeyi ve nihai olarak hükümetlerin insan hakları standartlarına uymasını hedeflemektedir.

İnsan hakları grup ve kurumları farklı şekillerde ortaya çıkmaktadır ve hem ulusal hem de uluslararası düzeylerde insan haklarının tesisi, korunması ve geliştirilmesi için çeşitli işlevler görmektedir. Akademik tartışmalarda, söz konusu grup ve kurumları hangi unsurların oluşturduğu, insan haklarının evrensel ya da yerel olup olmadığı (Plagemann, 2000) ve seçici hak talep etme eylemlerinin yarattığı paradoks (Tomen, 2015) vurgulanmaktadır. Ayrıca insan haklarının siyasiler tarafından ideolojik ve yanlı(ş) yönde kullanılarak normatif değerlerden uzaklaştırılması meseleleri de sıklıkla ele alınan konular arasındadır. İnsan hakları alanında en etkin aktörler olarak sivil toplum kuruluşları (STK)¹ kabul edilmektedir. İnsan hakları alanında sosyal hareketler ve taban örgütlerinden barolara, iş derneklerine ve gayri resmî iletişim ağlarına kadar uzanan çeşitli aktörler bulunmaktadır. Bu oluşumlar, tür ve büyüklük bakımından çeşitlilik göstermektedir ve profesyonel veya amatör bir ilerleyişle farklı kulvarlarda işlev ve etki sunmaktadır.

İnsan hakları temelli STK'lar üzerine olan bu çalışma, Türkiye'deki sivil toplum faaliyetlerinin ve mobilizasyon stratejilerinin sistematik bir incelemesini yaparak literatüre katkıda bulunmayı amaçlamaktadır. İnsan hakları alanında önde gelen bir uluslararası ilişkiler araştırmacısı olan Glasius, insan haklarına ilişkin üç ana başlık altında sivil toplum faaliyetlerini tanımlamaktadır: Uygulamanın izlenmesi, norm-dönüşümü ve kanun yapımı (Glasius, 2009; 2010). Glasius'un sınıflandırmasından yararlan bu çalışmada, Türkiye'deki STK'ların, insan hakları gözlemcisi ve norm-dönüştürücü aktörler olarak seslerini duyurabilseler dahi, kanun yapıcı aktörler olarak bu hakların tesisinde ve korunmasında yetersiz kaldıkları savunulmaktadır. Kuşkusuz STK'ların

¹ Makale boyunca, akademik yazında kullanılan STK terimi Türkiye'deki insan hakları örgütlerini, hak savunucularını, insan hakları kuruluşlarını, aktivistleri kısacası insan hakları alanındaki örgütlenmeleri kapsayıcı bir şekilde tanımlamak için kullanılmıştır. Türkiye'de sivil toplumda özellikle insan hakları alanında STK terimine yönelik derin fikir ayrılıkları ve tartışmalar vardır. Bu tartışmaları değerlendirmek bu makalenin amacı dışındadır. Kuzmanovic (2012: 60-63) ve Babül (2017: 27) bu tartışmaları detaylı bir şekilde ele almaktadır.

faaliyetlerini ve işleyişini etkileyen unsurlar arasında devlet ve sivil toplum ilişkisi önemli bir yer tutmaktadır. Türkiye’de güçlü devlet geleneği (Heper, 1985) devlet-toplum ilişkilerini şekillendirmeye devam etmektedir. Özellikle insan hakları örgütleri, devlet yetkilileriyle muhalif (*antagonistic*) bir ilişki içerisinde olan STK’lar olarak tanımlanırlar (Çalı, 2022: 649). Türkiye’de insan hakları STK’larının köklü bir geçmişi olmasına rağmen, devlet ve STK’lar arasındaki tarihsel ve çekişmeli ilişki ve sivil alanın daralması nedeniyle hak savunucularının maruz kaldığı zorluklar ile ilgili endişeler vardır (Doyle, 2017; Çalı, 2022; Yabancı, 2022).

Bu çalışma, yalnızca Türkiye’deki insan hakları STK’larına odaklanmakta ve insan hakları faaliyetlerini üç temel kategoride ele almaktadır. Bu makalede, insan hakları STK’larını tanımlamak için Kanadalı insan hakları uzmanı Wiseberg Laurie’in geliştirdiği, “insan haklarının tesisine ve korunmasına kayda değer kaynaklar vakfeden, doğrudan siyasi güç peşinde koşan idari ve siyasi gruplardan bağımsız ve kendisinin de bu tür bir güç peşinde koşmadığı özel kuruluş” tanımı kullanılacaktır (Baehr, 2009: 4). Bu tanım, insan hakları alanında çalışan devlet dışı örgütlere dair iki önemli hususun önemine dikkat çekmektedir: (i) insan haklarının tesisi ve korunması ve (ii) özerklik ilkesi.

Son dönemde, Türkiye’deki insan hakları STK’ları üzerine araştırma gündeminin genişlediği görülmektedir ve yapılan araştırmaları üç gruba ayırmak mümkündür. İlk gruptaki çalışmalar, 1980-2000 arasında insan hakları alanında tartışılan temel meseleleri gündeme getirmiştir. Bu çalışmalar insan hakları STK’larının tarihsel gelişimini (Plagemann, 2000; Çalı, 2007), ideolojik ve kültürel farklılıklar ile kutuplaşma arasındaki ilişkiyi (Plagemann, 2000; Kaliber ve Tocci, 2010; Kuzmanovic, 2012: 36-41), İslami insan hakları STK’larının demokratikleşmeye katkılarını (Kadıoğlu, 2005) ve Kürt sorununda sivil toplumun rolünü (Kaliber ve Tocci, 2010) incelemektedir. İkinci gruptaki araştırmalar Türkiye’de insan haklarını derinden etkileyen ve dönüştüren Avrupa Birliği (AB) adaylık sürecinde yaşanan gelişmelere odaklanmaktadır. Bu araştırmalar 2000’ler başında Türkiye’nin demokratikleşme ve insan hakları arayışında AB’nin birincil katalizör olduğunu vurgulamakta (Keyman ve Düzgit, 2007; Alemdar, 2011; Öner, 2014), 2007-2011 yılları arasında değişen devlet-toplum ilişkilerinin insan hakları alanında bürokratik yansımalarını ele almakta (Babül, 2017) ve STK’lar üzerindeki etkiyi (Babül, 2020) değerlendirmektedir. Son grup içinde yer alan çalışmalar ise hem STK’ların tarihsel gelişimini hem de yakın zamanda insan hakları STK’larını şekillendiren güncel tartışmaları ele almaktadır. Bu araştırmalar yerel, bölgesel ve küresel dinamiklerin insan hakları aktivizmi ile olan ilişkisine (Çalı, 2022), muhafazakâr siyasi kültürün ve artan kutuplaşmanın insan hakları pratiklerine ve söylemlerine etkisine (Vicini, 2018) ve insan hakları

temelli yaklaşımın ve söylemin çevre konusunda dönüştürücü potansiyeline (Tezcür vd., 2021) odaklanmaktadır. Ayrıca yakın zamanda projelerin STK'lar üzerindeki ayrıştırıcı etkisi ve STK'ların bu etkiyle başa çıkma stratejileri de incelenmiştir (Zencirci ve Herrold, 2022). Ancak bütüncül bir yaklaşım kullanarak Türkiye'deki insan hakları STK'larına odaklanan, özellikle bu kuruluşların izleme, norm-dönüşümü ve kanun yapımı faaliyetlerini ve mobilizasyon stratejilerini derinlemesine analiz eden bir çalışma bulunmamaktadır.

Bu arka plana karşı ilk bölüm, insan hakları ve sivil toplum arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktadır ve uluslararası ilişkiler literatürü bağlamında bir analitik çerçeve sunmaktadır. İkinci bölümde, makalede kullanılan araştırma yöntemi ve metodolojik yaklaşım detaylı bir şekilde anlatılmaktadır. Üçüncü bölümde, Türkiye'deki insan hakları STK'larının faaliyetleri gözlemci, norm-dönüştürücü ve kanun yapıcı şeklinde sınıflandırılarak kapsamlı bir değerlendirme sunulmaktadır. Bu sayede, insan hakları STK'larının gelişimi ve faaliyetleri gözden geçirilerek, insan hakları bağlamında yaptıkları aktivizmin söylem ve siyasi süreçlere etkisi değerlendirilmektedir. Söz konusu etkinin hak söyleminin genişletilmesinde yüksek düzeyde olduğu görülürken, kanun yapımı süreçlerine dahil olmada sınırlı kaldığı görülmüştür. Sonuç bölümünde ise çalışmanın ana bulguları özetlenmiş ve çalışmanın sınırlılıkları belirtilmiştir; ayrıca sonraki çalışmaların yönelebileceği sorular tartışılmaktadır.

1. İNSAN HAKLARI-SİVİL TOPLUM BAĞLANTISINI ANLAMAK

Bu bölüm, modern haklar anlayışının nasıl geliştiğini, içinden geçtiği hassas dönemleri ve insan hakları ile sivil toplum arasındaki ilişkiyi ele almaktadır. Dinamik bir kavram olarak insan haklarının normatif bir bakış açısıyla “manevi haklar”, pozitif bir açıdan ise uluslararası hukukta dile getirilen yasal hak ve normlar olarak addedilmesi mümkündür (Glasius, 2010: 832).

İkinci Dünya Savaşı ile ilişkili soykırım ve şiddetli insan hakları ihlalleri, kendi vatandaşlarını öldüren bir rejimle nasıl mücadele edileceği gibi hassas bir konuyu gündeme getirmiş ve insan hakları fikrinin modern gelişimine yol göstermiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında Nazi liderler, barış karşıtı suçlar, savaş suçları ve insanlığa karşı suçlar hakkında Nürnberg Mahkemesi'nde yargılanmıştır. Alman subaylarını ve idarecilerini, devletlere karşı değil tekil vatandaşlara karşı işlenen suçlardan sorumlu tutarak insan hakları ihlali kavramını uygulamaya koyan da Nürnberg Savaş Suçları Mahkemesi olmuştur. Bu bağlamda, insan hakları anlayışı, en başta ve esas olarak, devletin siyasi, sosyal ve hukuki suiistimallerinden halkı koruma fikri üzerine temellendirilmektedir (Bonacker vd., 2011).

İnsan haklarının modern anlayışının gelişiminde yukarıda anlatılanlarla aynı derecede önemli olan bir diğer etmen ise insan hakları hareketleri ile uluslararası örgütler arasındaki yakın ilişki olagelmıştır. Örneğin, Birleşmiş Milletler (BM) Şartı, “ikinci Dünya Savaşı sonunda başlayan insan hakları hareketinden” ciddi bir ölçüde etkilenmiştir (Steiner ve Alston, 2000: 137). İnsan hakları ilkeleri, BM Şartı’nda açık ve kesin bir şekilde ifadesini bulmuştur. BM İnsan Hakları Komisyonu, 1946 yılında haklar üzerine bir tasarı hazırlamıştır ve bu tasarı 1948 yılında İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi olarak hayata geçirilmiştir. Evrensel Beyanname’nin kapsamlı hükümler içeren tek bir sözleşmeye yol açacağı düşünülmüş olsa da bu belge Soğuk Savaş’ın yükselişi ile insan hakları hareketinin gelişimi önünde bir çıkmaz haline gelmiştir. Savaş sonrası yıllarda, iki temel antlaşma, – Kişisel ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi ve Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi– Evrensel Beyanname ile birlikte uluslararası geçerliliği kabul edilmiş insan haklarının önünü açmıştır.

Soğuk Savaş yıllarında Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ile Sovyetler Birliği arasındaki yumuşama, insan hakları ve temel özgürlüklere saygı ilkesi ile birlikte uluslararası ilişkilerde başka devletlerin işine karışmama siyasetini de içeren Helsinki Nihai Senedi’nin 1975 yılında kabulüne yol açmıştır. Helsinki Anlaşması, insan hakları normlarını ve uluslararası izleme mekanizmalarını açık bir şekilde temsil etmiştir. 1975 yılında Helsinki Nihai Senedi’nin insan hakları normlarını kabulü, Doğu Avrupa’daki ve Sovyetler Birliği’ndeki muhalif aktivistlerin bağımsız eylemler yapmalarına ve insan haklarını ve temel özgürlükleri savunmalarına imkân vermiştir (Thomas, 1999; 2001). Bu da sonuç olarak insan haklarının teşvik edilmesine yönelik enerjik bir sivil toplum faaliyetini doğurmuştur. Örneğin Çekoslovakya’daki 77 Bildirgesi, ABD’deki Helsinki İzleme Komitesi, Rusya’daki Moskova Helsinki İzleme Komitesi ve Avrupa ülkelerindeki Helsinki Komiteleri, siyasi aktivizmin temeli olarak insan haklarının öncelenmesini tanımışlardır. Soğuk Savaş’ın sonu itibarıyla insan hakları, uluslararası ilişkilerde kritik önemde bir rol edinmiştir.

İnsan haklarında sivil toplumun rolünü belirgin hale getiren gelişme ise 1993 yılında toplanan Viyana Dünya İnsan Hakları Konferansı olmuştur. Konferansın (BM, 1993) sonuç bildirgesinde, insan haklarının tesisinde ve korunmasında insan hakları eğitiminin, iç hukuk sistemlerinin, ulusal insan hakları kurumlarının ve medyanın yanı sıra, STK’ların önemine de dikkat çekilmiştir:

Dünya İnsan Hakları Konferansı, tüm insan haklarının teşvik edilmesinde STK’ların rolünün önemini kabul etmektedir... Dünya İnsan Hakları Konferansı; insan hakları meselelerinin kamusal farkındalığının artmasına, bu alanda eğitim, öğretim ve

araştırma yürütülmesine ve tüm insan hakları ve temel özgürlüklerin tesisine ve korunmasına STK'ların katkılarını takdir etmektedir. İnsan hakları alanında özgün faaliyet gösteren STK'ların ve üyelerinin... ulusal hukukun korunmasından yararlanması gerekmektedir. (Viyana Deklarasyonu ve Eylem Planı, 38. Fıkra) (Bkz. BM, 1993)

Sivil toplum, müteakip onlarca yıl boyunca insan haklarının tesisinde ve korunmasında etkin olmuştur. 1990'larda hız kazanan küreselleşme ve insan haklarının yükselişi konuları akademik yazında da yer bulmuştur. Uluslararası ilişkiler literatüründe özellikle inşacı yaklaşımda görülen ve devlet dışı aktörlerin önemine işaret ederek kimlik, norm ve ahlak üzerinde yoğunlaşan çalışmalar, çıkarların önemini vurgulamakla birlikte düşüncelerin sosyal yapılar üzerindeki rolüne de dikkat çekmektedir (Wendt, 2021). İnşacı yaklaşım, devlet ve toplum arasındaki etkileşime ve inşa sürecine vurgu yapmaktadır (Wendt, 2021). Toplumsal inşa sürecinde normlar belirleyici ve yön vericidir ve aktörlerin dönüşmesinde ve kimliğin oluşmasında büyük önem taşımaktadır. Finnemore ve Sikkink (1998: 891) normu "belirli bir kimliğe sahip aktörler için uygun davranış standardı" olarak tanımlamaktadır ve aktörlerin kendi toplumlarında normları içselleştirdiğini belirtmektedir. Burada insan hakları bağlamında en önde gelen tartışmalı konu ise aktörlerin farklı değerlere sahip olmalarıdır. Sosyal inşacı yaklaşımdan esinlenen araştırmalar, insan hakları ve sivil toplum arasındaki bağı ve sivil toplum aktörlerinin insan haklarının tesisinde, korunmasında ve geliştirilmesinde nasıl bir rol oynadığını detaylıca çalışmışlardır. Bu bağlamda STK'lar, yalnızca uluslararası insan hakları normlarının geçerli ve bağlayıcı olarak yaygın kabulünü oluşturmakla kalmaz, aynı zamanda devletlerin normlara uymasını sağlamada ve içselleştirmesinde de kilit bir rol oynamaktadırlar (Keck ve Sikkink, 1998; Risse vd., 1999; Risse vd., 2013). Örneğin, Keck ve Sikkink'in (1998) çığır açan çalışması ulusötesi savunuculuk ağlarına vurgu yaparak insan hakları normlarının gelişimini ve uygulanmasını göstermiştir. Risse vd. (1999) ise, insan hakları alanında ilerlemeye katkı vermek amacıyla uluslararası ve yerel faktörlerin nasıl etkileşime girdiği üzerinde durmaktadır. Buna göre, yerel insan hakları grupları sahip oldukları kaynaklara ve siyasi ortamın olanaklarına göre mobilize olurlar ve isim zikrederek utandırma eyleminden mağdurlara yardım etmeye ve lobi yapmaya kadar bir dizi strateji izlerler.

İnsan hakları örgütlerinin faaliyetleri, genel itibariyle üç kategoriye ayrılabilir: Uygulamaların izlenmesi, norm-dönüşümü ve kanun yapımı (Glasius, 2009; 2010). Birinci kategorideki insan hakları uygulamalarının gözlenmesi, yurt içi ve uluslararası insan hakları örgütlerinin ekseriyetinin temel faaliyeti niteliğindedir. Bu bağlamda STK'lar, gözlemci görevi görmekte ve esasen devletin insan hakları standartlarına ne derece riayet ettiğini denetlemektedir. İzlemenin

bir sonucu olarak STK'lar, insan hakları ihlalleri üzerine raporlar yayımlayarak farkındalığı artırmaktadır. Bunun yanında, devletlerin uluslararası insan hakları sözleşmelerine taraf olmasıyla birlikte yurt içi STK'ların raporlama sürecine aktif katılımının da önü açılmıştır. Özellikle BM komiteleri, uygulamaların denetlenmesi ve insan hakları anlaşmalarının yükümlülüklerine uygunluk hakkında düzenli ve periyodik raporlar yoluyla taraf devletlerin uyumunu izlemektedir. STK'lar tarafından hazırlanan gölge raporlar, BM sözleşmeleri kapsamında taraf ülke dönem raporlarına karşı yazılan ve bu raporların eksikliklerini ve yanlışlıklarını ele alan, süreçleri izlemenin yanı sıra alternatif bilgiler de sunan raporlardır.

İkinci kategoride yer alan sivil toplumun insan hakları norm-dönüşümü aşaması, çeşitli yollarla ortaya çıkabilmektedir. Glasius'ın ifade ettiği gibi, "Aktivistler açıklık, evsizlik ve kötüleşmiş sağlık durumu gibi meselelerin, sadece kişisel trajediler veya sosyal sorunlar olarak değil, aynı zamanda insan hakları ihlalleri olarak da görüldüğü yeni bir düşünüş geliştirmişlerdir" (Glasius, 2009: 150). Dolayısıyla, sivil toplum aktörleri, hak-temelli bir yaklaşım benimsemek suretiyle farklı meseleleri de insan haklarıyla ilintili olarak tanımlamıştır. İnsan hakları üzerinden bu konuları ifadelendirme, insan hakları norm-dönüşümünün başlıca aracıdır. Norm-dönüşümü, uluslararası insan hakları normlarının farklı aktörlerce "ölçü norm" olarak kabul edilmesini sağlaması ve insan haklarının uygulanmasını yasal anlamda kolaylaştırması açısından son derece öneme sahiptir.

Üçüncü kategorideki kanun yapımı hem yurt içi hem de uluslararası düzeylerde sivil toplumun katılımı ile gerçekleşmektedir. Kanun yapımına katılım, devletin sahip olmadığı türden hizmetlerin, sivil toplum tarafından sağlanmasının yanında, süreçlere ahlaki bir boyut ve şeffaflık da kazandırmaktadır. Küresel düzeyde, Uluslararası Ceza Mahkemesi sivil toplumun bir başarısı olarak görülmektedir (Glasius, 2005). Örneğin, Glasius'un (2005) detaylı çalışması, küresel sivil toplumun Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin kuruluşundaki rolünü ve küresel yönetimdeki önemini ele almaktadır. Aşağıdaki Tablo 1'de insan hakları temelli STK'ların faaliyetleri ve stratejileri özetlenmektedir.

Tablo.1: İnsan Hakları temelli STK'ların Faaliyetleri ve Stratejileri

Faaliyetler	Stratejiler	Araçlar	Sonuç
İnsan hakları gözlemcileri	-İsim zikretme ve utandırma -Yargısal savunuculuk	-Gölge raporları ve belgeleme	-Uygulamanın izlenmesi -Farkındalığın artırılması -İnsan hakları ihlallerinin duyurulması
Norm-dönüşümü	-Çerçeveleme	-Uluslararası insan hakları hukukuna referans -İnsan hakları normlarına referans	-Hak temelli tanımlama -İnsan hakları normlarının yaygınlaştırılması
Kanun yapımı	-Savunuculuk	-İttifaklar oluşturma -Kampanyalar	-Mevzuatın değişimi

Ulusal düzeyde ise insan hakları STK'larının yasama, politika yapma ve karar alma süreçlerine katılımı farklılık göstermektedir. Siyasi kültür, hükümetin kurumsal yapısı, parti sistemi, mevzuat ve kamu politikalarının yapılış şekli gibi unsurlar STK'ların yasama, politika yapma ve karar alma süreçlerine katılımını etkilemektedir. Uygulama aşamasında, bu roller birbirini tamamlayıcı bir şekilde oynanmaktadır, ancak STK'ların farklı rollerinin anlaşılması da analitik nedenlerden dolayı önemlidir.

2. ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

Bu makalede nitel araştırma yöntemleri kullanılmıştır ve Türkiye örneği üzerinden insan haklarını merkeze alan STK'ların faaliyetlerine ve stratejilerine odaklanılmaktadır. Makalede, ilk olarak, insan hakları STK'ları tanımlanarak seçilmiştir. Akademik literatürden yola çıkarak araştırma kapsamına dahil edilecek STK'ların seçilmesinde ölçüt örneklem yönteminden faydalanılmıştır. Baehr'in (2009) tanımından hareketle iki temel ölçüt üzerine araştırma sorusuyla ilişkili kriterler eklenmiştir. Buna göre, STK'ların belirlenmesinde beş farklı ölçüt kullanılmıştır: (1) insan hakları alanında çalışmak, (2) özerklik ilkesi, (3) insan hakları konularının çeşitliliği ve kurumun kimliğini hak temelli olarak tanımlaması, (4) farklı türde insan hakları STK'larını kapsaması ve (5) kurumsallaşmış olan toplamda sekiz STK incelenmektedir (Bkz. Tablo.2: İnsan Hakları Temelli STK'lar) Örnekleme, Türkiye'de insan hakları alanında görünürlük gösteren ve kamusal tartışmalarda etkili olan kilit aktörler ve Türkiye'de "yeni haklar" alanının genişletilmesinde önemli rol oynayan STK'lardan birer tane dahil edilmiştir. Bu yaklaşım derinlemesine analiz yapma fırsatı verse de bir kısıtı ampirik bulguların yalnızca sekiz STK'nın verilerinden oluşmasıdır. Araştırma kapsamı dışında bırakılan STK'lar bizlere yeni veriler sunabilir. Dolayısıyla araştırma bulgularının genellenebilirliği ve açıklama kapasitesinin sınırlı olabileceği göz önünde bulundurulmalıdır.

Tablo.2: İnsan Hakları Temelli STK’lar

Adı	Kuruluş Yılı	Kuruluş Yeri	Misyon	Çalışma Alanları	Web Sitesi
Doğa Derneği	2002	İzmir	Doğanın haklarını savunmak.	Biyçeşitlilik, doğa koruma, iklim değişikliği, savunuculuk	https://dogadernege.org
İnsan Hakları Derneği	1986	Ankara	İnsan haklarını ve özgürlüklerini korumak ve geliştirmek.	Kadın hakları, adalet, göç ve mülteciler, gençlik, insan hakları eğitimi, ekonomik ve sosyal haklar, örgütlenme özgürlüğü, ifade özgürlüğü	https://ihd.org.tr
İnsan Hakları Ortak Platformu	2005	Ankara	Türkiye’deki insan hakları hareketinin kapasitesini, hareketin unsurları arasındaki iş birliğini ve genel etkisini güçlendirmek.	Adalet erişim, ayrımcılıkla mücadele, cezasızlıkla mücadele, demokratikleşme ve insan hakları sözleşmelerine bağlılığın güçlendirilmesi, ifade özgürlüğü, insan hakları savunucuları, mülteci hakları	https://ihop.org.tr
İltica ve Göç Araştırmaları Merkezi	2013	Ankara	Mülteci haklarının gözetilmesi ve ilerletilmesine katkıda bulunmak; iltica ve göç olgularının, ülkede ve dünyadaki farklı sosyo-ekonomik etkileriyle ilgili kamusal alanda farkındalık yaratmak. Hak savunuculuğu bağlamında; tespit ve çözüm önerileri geliştirmek.	İltica ve göç, hak bazlı savunular, iltica ve göç alanında araştırmalar yapmak ve iletişim ağı kurmak, iltica ve göç alanında lobicilik	https://igamder.org
Kadının İnsan Hakları ve Yeni Çözümler Derneği	1993	İstanbul	Yerel, ulusal, bölgesel ve uluslararası her düzeyde feminist hak bilincini yaygınlaştırmak, kadınların yaşama eşit, güçlü ve özgür katılımına katkıda bulunmak; kadınların insan haklarının korunması ve güçlendirilmesi için savunuculuk yapmak.	Kadının insan hakları, toplumsal cinsiyet eşitliği, Kadının İnsan Hakları Eğitim Programı, savunuculuk, feminist bilgi üretimi ve paylaşımı	https://kadinininsanhaklari.org
İnsan Hakları ve Mazlumlar için Dayanışma Derneği	1991	İstanbul	Türkiye içinde ve dışında insan haklarının ve özgürlüklerinin korunması ve geliştirilmesi; her türlü insan hakları ihlallerinin son bulması için çalışma yapmak.	İnsan haklarının ve özgürlüklerinin geliştirilmesi ve korunması, ayrımcılıkla mücadele, cezaevi ziyaretleri, kültür ve sanat, dava takibi	https://mazlumder.org/tr
Mülteci Hakları Merkezi	2015	İstanbul	Göçmenlere hukuki bilgilendirme ve destek hizmeti sunmak; göç ve sığınma alanındaki politika, mevzuat ve uygulamaların gelişmesini desteklemek; sığınmacı ve göçmenler için hukuki destek arzına yönelik kapasite oluşturmak.	Sığınmacı ve göçmenler, bilgilendirme ve hukuki destek hizmetleri, politika ve savunuculuk, uzmanlık-desteği ve kapasite-geliştirme	https://mhd.org.tr
Türkiye İnsan Hakları Vakfı	1990	Ankara	İnsanlık onurunun korunması, demokrasinin gelişmesi ve toplumsal barışın tesisini sağlamak için çalışmalar yapmak; işkence görenlerin ve yakınlarının iyilik haline ulaşmalarını sağlamak; işkencenin önlenmesi için çalışmalar yapmak.	Tedavi ve Rehabilitasyon, belgeleme, önleme, toplumsal travma	https://tihv.org.tr

Bu araştırmada, Türkiye'nin, insan hakları ve sivil toplum konularında uzun süredir içinden geçmekte olduğu tartışmalar nedeniyle üzerinde çalışılması gereken ilginç bir vaka olduğunu da öne sürmekteyim. Demokrasi üzerine dünya çapında yapılan araştırmalar, Türkiye'nin tam bir demokratik rejim olmadığını vurgulamaktadır (Freedom House, 2022). Türkiye'deki insan hakları STK'larının pratikleri ve stratejileri, sivil toplum alanında insan haklarının korunması ve geliştirilmesi için hem fırsatları hem de sınırlamaları ortaya koyması dolayısıyla son derece önemlidir. Türkiye'de her dönemde devam eden hak mücadelesini, değişimi ve dönüşümü anlamak yoluyla, bu çalışma akademik literatüre Türkiye örneği üzerinden bir katkı niteliğindedir. Türkiye hem eşsiz bir vaka hem de bazı Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri (özellikle Macaristan ve Polonya) ile benzerlikler göstermektedir.

Çalışmada, nitel araştırma yöntemlerinden doküman inceleme ve veri toplama tekniği kullanılmıştır. İnsan hakları STK'larının faaliyetleri ve stratejilerinin değerlendirilmesi birincil kaynakların kullanılmasıyla yapılmıştır. Bu doğrultuda iki temel doküman incelenmiştir: İlk kategorideki dokümanlar çeşitli sivil toplum belgelerine (basın bildirisi, faaliyet raporları, gölge raporları, broşürler ve diğer yayınlara), ikinci kategorideki yayınlar ise uluslararası kurumların belgelerine (AB ve BM ülke raporları ve uluslararası insan hakları belgeleri) odaklanmaktadır. İncelenen dokümanlar kaynakçanın sonunda ayrı bir şekilde sunulmuştur (Bkz. Analiz Edilen Dokümanların Listesi). Bu dokümanlar, araştırma hedefleri ve analitik kategoriler doğrultusunda seçilmiş ve analiz edilmiştir. Veri toplama sürecinde dokümanlardan elde edilen veriler, akademik literatürdeki farklı kaynaklardan da doğrulanmıştır.

Araştırmanın veri analizinde içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. İçerik analizinin esnek bir metot olması, farklı veriler için uygulanabilmesi ve "içeriğinin analiz edilerek bağlamı hakkında çıkarım yapılması" (Erdoğan ve Uyan-Semerci, 2021: 205) araştırma hedefleri ile doğrudan uyumludur. Ayrıca, farklı aktörler arasında kurulan iletişim, aktörlerin amaçları ve motivasyonları hakkında da bilgi sunduğu için detaylı analizler yapılmasını sağlamaktadır (Erdoğan ve Uyan-Semerci, 2021: 214). Bu bağlamda, çalışmada STK'lar, devlet, toplum ve uluslararası kuruluşlar arasındaki etkileşime de odaklanılmıştır. İçerik analizi kullanan diğer çalışmalarda olduğu gibi, uygulamada veriler üzerinden kodlar ve temalar oluşturulmuştur. Buna göre analitik çerçeve doğrultusunda bir kodlama yapılmıştır. Daha sonra ise temalar belirlenmiştir ve son olarak temalar arasındaki bağlantılar oluşturularak bulgular yorumlanmıştır. Ampirik kısımda ise bu aşamalar analiz edilerek insan hakları STK'larının faaliyetlerini ve stratejilerini tartışabilmek için içerik çözümlemesi yöntemi ile seçilen faaliyetler çözümlenmiştir. Birincil kaynakları kullanarak yapılan içerik analizi zengin veri

imkânı sağlasa da yazılı dokümanlar üzerinden yapılan analizler STK'ların bazı stratejilerini göz ardı etmemize neden olabilir. Özellikle günümüzde STK'ların dahil olduğu sivil alanın daralması ve demokratik gerileme sürecinde karşılaştıkları zorluklar bazı stratejileri yalnızca pratikte gözlemlememizi sağlayabilir. Bu sorun üçgenleme yöntemi ile akademik yazındaki farklı kaynaklarla doğrulama yapılarak önemli ölçüde indirgenmeye çalışılsa da saha çalışmasının yapılmaması bazı stratejilerin ön plana çıkmasını engellemiş olabilir ve bu araştırmanın kısıtlılıkları arasında yer almaktadır.

3. TÜRKİYE'DE SİVİL TOPLUMA KISA BİR TARİHSEL BAKIŞ VE İNSAN HAKLARI TEMELLİ STK'LAR

Türkiye'de 12 Eylül 1980 askeri darbesi toplumun sosyal ve siyasi dokusu üzerinde ağır izler bırakmıştır. 12 Eylül askeri darbesinin ardından kabul edilen ve ziyadesiyle kısıtlayıcı ve otoriter olan 1982 Anayasası, temel haklar ve özgürlükler ile sivil toplum örgütlerinin faaliyetlerini sınırlandırmıştır. Örneğin, 1982 Anayasası ve buna bağlı Siyasi Partiler Yasası, Sendikalar Kanunu, Vakıflar Kanunu ve Dernekler Kanunu örgütlü toplumu devletin bekası için bir tehdit olarak algılamış ve yasaklamıştır (Özbudun, 2000). İnsan hakları aktivizmi, esas olarak 1980'lerdeki şiddetli devlet baskısına, işkence ve ölümlere cevaben ve askeri darbenin bir sonucu olarak başlamıştır (Arat, 2007; Babül, 2007; Çalı, 2022). 1980'ler boyunca STK'lar, Türkiye'deki suiistimalleri gündeme getirmiştir ve hak ihlallerini izlemiştir.

1990'lar sivil toplumda kurumsallaşmanın başladığı ve aynı zamanda devlet ve toplum arasında yapısal dönüşümlerin yaşandığı bir dönemdir. Küreselleşme ve Avrupalılaşmanın iç içe geçtiği bu dönemin sonunda Türkiye'de, sivil toplum alanında hem sayısal olarak artış hem de niteliksel olarak değişiklikler görülmektedir (Keyman ve İçduygu, 2003: 226; Ergun, 2010). Bu dönem, Kürt nüfusa karşı artan şiddetin simgesi olmuştur ve insan hakları hareketinin merkezine demokratikleşme talepleri yerleşmiştir. Bu dönem boyunca, insan hakları aktivizmi sadece Kürt sorununun farklı unsurları çevresinde dönmekle kalmamıştır; STK'lar, insan hakları normlarını dönüştürmüştür ve böylece Türkiye'deki hak yelpazesini genişletmiştir.

2000'ler farklı dönüşümlere tanıklık etmiştir ve sivil toplumda önemli gelişmeler yaşanmıştır. 2000'lerin ilk on yılı, AB reformları sayesinde sivil alanın genişlediği, STK'ların faaliyetlerinin daha görünür ve meşru olduğu ve devlet ve toplum ilişkilerinin geliştiği bir dönem olarak nitelendirilmektedir (Ergun, 2010; Rumelili ve Boşnak, 2015). AB reform sürecinde geçen yeni dernekler yasası sivil toplum işleyişini etkinleştiren bir ortam yaratmıştır. 2000'lerden bu yana aynı

zamanda hükümet güdümlü/destekli STK'lar özellikle gençlik, kadın, eğitim ve aile gibi alanlarda genişlerken (Yabancı, 2019: 287) devlete muhalif STK'lar ve devlet arasında çekişmeli ilişki devam etmektedir (Doyle, 2017; Yabancı 2019). 2013 yılında Gezi protestoları sonrasında sivil alan daralırken (Yabancı, 2019) aynı zamanda da sivil katılım ve aktif vatandaşlık pratiklerinde dönüşümler de yaşanmıştır (Bee ve Kaya, 2017; Çakmaklı, 2021). 2016 yılında yaşanan darbe girişimi sonrası, olağanüstü hal ilan edilmiştir ve siyasi katılım caydırılarak STK'ların faaliyetleri kısıtlanmıştır (Yabancı, 2019; Yabancı, 2022). Kısacası, 2000'lerin başında bir yanda insan hakları STK'ları ve hak söylemi çeşitlenirken, diğer yandan da hem küresel hem de Türkiye özelinde yaşanan demokratik gerileme insan hakları STK'larının işleyişini zorlaştırmıştır.

Tarihsel bağlamı kavramak Türkiye'deki insan hakları STK'larının özelliklerini anlamak açısından elzemdir. İlk kuşak insan hakları savunucularının ayırt edici özelliklerinden biri de özellikle solcu siyasi mahkumların hak mağdurları olarak statüleriydi. (Babül, 2017; Babül, 2020: 53; Çalı, 2022). Babül'ün (2020: 53) ifade ettiği gibi bu durum "sosyalist bir dünya görüşüne ve sol görüşlü siyasete çok fazla atıfta bulunularak, insan haklarının bağlamsal olarak çok özel bir çevirisine yol açmıştı". Buna göre hak savunucusu olmak hiçbir zaman birincil siyasi kimlik olmamıştır ve insan hakları söylemi daha ziyade stratejik bir şekilde bir araya gelen esnek muhalif bir yapılanmayı temsil etmiştir. İnsan hakları taban örgütlenmelerinin anti-emperyalist ve kapitalizm karşıtı duruşu sivil toplumdaki özerklik ve fon tartışmalarını da şekillendirmiştir. İlk kuşak insan hakları savunucuları kendilerini toplumsal kitle hareketinin bir parçası olarak tanımlasalar da (Kılınç vd., 2021) insan hakları savunuculuğu Türkiye'de ciddi bir şekilde destek görmemiş, dışlanmış ve ötekileştirilmiştir (Babül, 2017: 128). 2000'lerin başında küresel olarak yaygınlaşan hak söylemi ve uluslararası kuruluşlar içerisinde doğan proje temelli aktivizm Türkiye'deki insan hakları alanını da genişletmiş ve dönüştürmüştür. Bu dönemde kendilerini insan hakları aktivisti olarak tanımlayan ve insan hakları uzmanlığı üzerinden çalışmalar yürüten STK'lar çoğalmış ve kurumsallaşmıştır. (Babül, 2017; Çalı, 2022). Görüldüğü gibi Türkiye'de hak talepleri ve örgütlenme pratikleri hak savunucularının ve aktivistlerin deneyimleriyle şekillenmiştir. Son olarak, insan hakları savunucuları ve devlet arasındaki ilişki de her zaman bir tartışma konusu olmuştur.

Aşağıdaki bölüm insan hakları STK'larının yaygın olarak isim zikretme ve utandırma ve çerçeveleme stratejilerini kullandığını, günümüzde ise STK'ların stratejilerini değişen koşullara göre adapte ettiğini göstermektedir. Bir yanda 2000'lerin ilk yarısında AB'nin de etkisiyle savunuculuk pratiklerinin yaygın

olarak kullanıldığı görülürken, diğer yandan da yakın zamanda daralan alan ve Türkiye’de hak savunucularına yönelik artan baskı dolayısıyla savunuculuk stratejilerinin sınırlı kaldığı ve bu örgütlerin daha fazla isim zikretme ve utandırma stratejilerine kanalize edildiği görülmektedir.

İnsan Hakları Gözlemcileri Olarak STK’lar ve Mobilizasyon Stratejileri: İsim Zikretme ve Utandırma ve Yargısal Savunuculuk

İnsan hakları uygulamalarının izlenmesi, Türkiye’deki çoğu STK’nın ana faaliyeti olmuştur. Aşağıdaki bölüm, STK’ların insan hakları gözlemcileri olarak nasıl işlev gördüğünü gösterecektir. Bu dönemde ve sonraki yıllarda STK’lar, seçilmiş meseleler üzerine insan hakları gözlemcileri olarak işlev görmüştür ve Türkiye’deki izleme temelinde insan haklarına uyum üzerine raporlar hazırlamıştır.

12 Eylül 1980’i takip eden yıllarda siyasi mahkumların aileleri, avukatları ve arkadaşları tarafından yürütülen protestolar, yurt içinde insan hakları aktivizminin gelişmesine öncülük etmiştir. Türkiye’de İnsan Hakları Derneği (İHD) ve Tutuklu ve Hükümlü Aileleri Yardımlaşma Derneği gibi bazı örgütlerin kurulması ile insan hakları farkındalığı artmıştır. (Plagemann, 2000: 434-435). İHD’nin kurucuları derneği kuruluş amacını aşağıdaki şekilde özetlemiştir (İHD, 2014):

12 Eylül 1980’de yapılan askeri darbenin ardından siyasi parti, dernek ve sendikaların kapatılması, başta anayasa olmak üzere temel hak ve özgürlüklerle ilgili yasaların iptal edilmesi, toplum üzerindeki baskıcı-otoriter uygulamaların yoğunlaşması ve gözaltında ve cezaevlerinde işkence ve kötü muamelelerin had safhaya ulaşması nedeniyle oluşan ağır tahribatın giderilmesine ve toplumun duyarlı olmasına katkıda bulunmak fikriyle harekete geçti. Derneğin kuruluş amacı “İnsan hak ve özgürlükleri konusunda çalışmalar yapmak” şeklinde formüle edildi ve bu ifade İHD Tüzüğünde de yer aldı.

İHD solcu mahkumların genel af ve hapisane koşulları ile ölüm cezası karşısı mücadelede aktif rol almış olan insan hakları savunucuları tarafından bir dayanışma hareketi olarak kurulmuş, zaman içerisinde hak mücadelesini ve savunuculuğunu genişletmiş ve insan hakları ihlallerini izlemiştir. Bu bağlamda İHD’nin uluslararası insan hakları hukuku, uluslararası kurumlar ve uluslararası sivil toplum ile etkileşimi, Türkiye’deki sivil toplum hareketi içerisindeki konumu ve savunuculuk pratiklerinin dönüşümü bakımından son derece önemlidir. 1987’de Genel Af ve Ölüm Cezasının Kaldırılması için başlatılan kampanya ve İHD’nin hazırladığı işkence ve cezaevleri raporları, dönemin kötü koşullarını duyurarak insan onuruna aykırı olan uygulamalara dikkat çekmiştir (İHD, 1987;

Kılınç vd., 2021: 38). 1980'lerden itibaren İHD hak ihlallerini duyurmak için insan hakları ile ilgili uygulamaları izleyerek isim zikretme ve utandırma stratejisini kullanarak Türkiye'deki hak ihlallerini duyurmuştur.

İnsan hakları STK'larının kullandığı diğer bir önemli strateji ise hukukçu aktivistlerin savunuculuk pratiğidir. Burada STK'lar, uluslararası insan hakları hukukunu bir referans noktası olarak kullanarak yargısal mücadelenin yolunu açmıştır. 1980'ler sonundaki önemli gelişmelerden biri, Türkiye'nin 1987 yılında, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) yargı yetkisine girmiş olmasıdır. AİHM üyeliği, devlet baskısının uluslararası insan hakları hukuku ve STK'ların meşruiyeti temelinde dile getirilmesinde önemli bir rol oynamıştır (Çalı, 2007: 222). Örneğin, İHD, Kürt meselesine devlet yaklaşımını eleştirmiştir ve siyasetini ve pozisyonunu da AİHM aracılığıyla meşrulaştırmıştır. Sonradan bu, Kürt sorununun bir insan hakları meselesi olarak dile getirilmesinin yolunu açmıştır.

Türkiye, 1987 yılında AİHM'e bireysel başvuru hakkını tanıdığına, Mahkeme dava ikamesi yeri haline gelmiştir ve başvuru sayısında hızlı bir artış olmuştur (Kurban, 2008: 3). İnsan hakları STK'ları, mağdurlara hukuk hizmeti vermede kritik bir rol oynamakta ve bireysel başvuru hakkı farkındalığını artırmaktadır. Örneğin, İHD 2. Olağan Genel Kurulu Çalışma Raporu'nda, bireysel başvuru hakkının kullanılmasını kolaylaştırmak için bir kitapçık hazırlatıp, başvuru formlarını Türkçeye çevirttiğini belirtmiştir (İHD, 1988: 12). Günümüzde hala İHD AİHM'e başvuruda bulunmak isteyen kişilere AİHM süreci için yol göstermekte ve başvuruları buldukları illerin barolarına yönlendirmektedir (İHD, 2007a). Netice itibarıyla, sivil toplumun stratejik dava ikamesine katılımı sadece farkındalığı artırmakla kalmamıştır; insan hakları STK'ları Hollanda Helsinki Komitesi tarafından desteklenen "İnsan Hakları Örgütlerinin Yerel Şubelerini Güçlendirme" projesinin bir parçası olarak *İnsan Hakları Eğiticileri için Başvuru Kitabı* (İHD, 2007b) hazırlamıştır.

1990'lar, yoğun hak ihlallerinin yaşandığı ve buna paralel olarak devletin AB müzakere sürecini yürüttüğü ve uluslararası insan hakları mekanizmalarına daha da entegre bir halde, insan hakları kültürünün oluşturulmaya başlandığı bir dönemdir (Çalı, 2022). Bu dönemde sadece, farklı insan hakları STK'ları ve girişimleri ortaya çıkmakla kalmamış, insan haklarının izlenmesi, STK'larının temel pratiği olmaya devam etmiştir. 1990'lar başında kurulan Türkiye İnsan Hakları Vakfı (TİHV) ve İnsan Hakları ve Mazlumlar için Dayanışma Derneği (MAZLUMDER) çeşitli raporlar yayınlamaya devam etmişlerdir. Örneğin, *TİHV İşkence Görenler Tedavi Merkezleri Raporu 1990-1992* (TİHV,1993) tıbbi faaliyetlerle ilgili yayınlanan ilk rapordur ve isim zikretme ve utandırma stratejisine dayanarak hak ihlallerini belgelemiştir. Babül'ün (2017: 79) vurguladığı gibi "TİHV siyasi etki

yaratmak için işkence ve kötü muamelenin tıbbileştirilmesini stratejik olarak kullanmaya devam etmektedir”. Yine belgeleme ve raporlama yoluyla, MAZLUMDER Türkiye’de din veya inanç temelinde ayrımcılığı ortaya koyan farklı izleme raporları hazırlamıştır. *Türkiye’de Dini Ayrımcılık Raporu* (MAZLUMDER, 2010) Türkiye’de tarihsel olarak yaşanan dini ayrımcılık ihlallerini yedi ilde saha çalışmalarıyla desteklemiş ve kapsamlı bir şekilde belgelemiştir.

1985 yılında Türkiye tarafından imzalanan BM Kadına Karşı Her Türü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi (CEDAW), kadınların insan hakları ve toplumsal cinsiyet eşitliği temelinde, haklarının geliştirilmesi ve uygulanması konusunda devletin taahhütlerde bulunmasını sağlamıştır. Türkiye’de kadın örgütlerinin CEDAW komitesine gölge raporu hazırlamaları 1997’den itibaren devam etmektedir. İlk zamanlardan itibaren gölge raporların hazırlanmasında aktif rol alan Kadının İnsan Hakları ve Yeni Çözümler Derneği’nin (KİH-YÇ) de işaret ettiği gibi, “Bu gölge raporlar, CEDAW’ın öngördüğü şekilde kadının insan haklarının gelişip gelişmediğine dair sivil bir bakış açısı sunan ve CEDAW Komitesi’nin ülkeler bazındaki inceleme sürecinin çok daha şeffaf ve katılımcı olmasını sağlayan etkili bir savunuculuk aracı olarak kullanılmaktadır” (KİH-YÇ, 2022a). Türkiye’deki kadın örgütleri, toplamda beş tane CEDAW Türkiye Gölge Raporu (KİH-YÇ, 2022a)² yayınlamıştır. Bu raporlarda Türkiye’deki toplumsal cinsiyet eşitliğinin mevcut durumu değerlendirmektedir ve önceki yıllara göre kıyaslamalı analizler yer almaktadır.

2000’li yıllar, insan hakları izleme faaliyetlerinin çeşitlendiği, ancak aynı zamanda dünyada ve Türkiye’de sivil toplum alanının daraldığı (CIVICUS, 2022) bir dönem olarak dikkat çekmektedir. Özellikle 2000’lerin ilk yarısında AB üyelik süreci çerçevesinde geçirilen demokratikleşme paketleri ve sivil toplum vurgusu insan hakları alanını genişletmiştir. Bu dönemde, izleme faaliyetleri Avrupa Komisyonu tarafından hazırlanan ülke raporlarına da yansımıştır. Rumelili vd. (2011) tarafından çok katmanlı vatandaşlık üzerine yapılan çalışmada, AB görevlilerinin Türkiye’deki insan hakları uygulamaları hakkında bilgi almak için düzenli olarak Diyarbakır’daki sivil toplum aktörleri ile yerel siyasetçileri ziyaret ettiği ve AB raporlarını STK’ların aktif olarak şekillendirdiği gösterilmektedir. Benzer bir şekilde Avrupa Komisyonu tarafından hazırlanan Türkiye Raporu’nda, raporun hazırlanmasında “...STK’larından gelen bilgiler dahil olmak üzere, pek çok kaynaktan faydalanıldığı” (Avrupa Komisyonu, 2021: 3)

² Bu raporlar 1997, 2005, 2010, 2016 ve 2021 yıllarında yayınlanmıştır (KİH-YÇ, 2022a).

ve sivil toplumun “sivil yaşama katıl[dığı] ve gelişmeleri olabildiğince rapor et[tiği]” (Avrupa Komisyonu, 2021:14) belirtilmektedir.

Ayrıca, AB tarafından sivil topluma sağlanan fonlar da çeşitli projeler aracılığıyla sivil toplumun faaliyetlerini daha görünür kılmıştır. AB'nin sivil topluma desteği, Katılım Öncesi Yardım Aracı (IPA) ve Demokrasi ve İnsan Hakları için Avrupa Aracı (DİHAA) tarafından³ desteklenen projelerle yürütülmektedir (AB Türkiye Delegasyonu, 2022). Son yıllarda AB sürecinden uzaklaşma, demokratik gerileme ve tüm dünyada yaşanan daralan sivil alan tartışmaları STK'ları olumsuz yönde etkilemekle birlikte, STK'lar izleme faaliyetlerini hala sürdürmektedir.

İnsan hakları alanın 2000'li yıllarda çeşitlenmesinin bir yansıması, çevre ve doğa alanında çalışan sivil toplum örgütlenmelerinde kendini göstermektedir. 2002 yılında kurulan Doğa Derneği, Türkiye'deki kuş türlerini, önemli kuş alanlarını, başlıca biyolojik çeşitlilik alanlarını ve öncelikli habitatları, ulusal bir taban örgütü ağ programı vasıtasıyla korumaktadır. Doğa Derneği avcılık karşıtı kampanyasında dağ keçilerinin yaşam hakkını savunurken, bu alandaki ihlalleri izlemekte ve Anadolu'nun farklı yerlerindeki hak savunucuları ile birlikte bu konuda mücadele etmektedir (Doğa Derneği, 2021:11) ve isim zikretme ve utandırma stratejisiyle doğa hakkını savunmaktadır.

Doğa derneğinin doğa hakkını izlemede kullandığı diğer bir strateji ise yargısal savunuculuktur. Örneğin Altıparmak Hukuk Bürosu, Doğa Derneği'nin de desteğiyle, Marmara Gölü'nün kurumasından kamu idarelerinin sorumlu olduğunu tespit etmek için dava açmıştır (Doğa Derneği, 2022a). Doğa Derneği (2022a) dava gerekçesini aşağıdaki şekilde özetlemektedir: “Marmara Gölü, Türkiye'nin BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'nden ve Paris İklim Anlaşması'ndan kaynaklı taahhütlerine tamamen aykırı politikaları sonucunda kurutuldu. Bu nedenle, açılan dava aynı zamanda Türkiye'nin ilk iklim davası olma özelliğini taşıyor”. Bu örnekte görüldüğü gibi dernek yargısal savunuculuk kullanarak doğa hakkını savunmakta ve uluslararası sözleşmelere referans vermektedir.

2011 sonrası dönemde ortaya çıkan Suriye kaynaklı zorunlu göç dalgası, STK'ların faaliyetlerine ve raporlamalara da yansımaktadır. Örneğin İHD *Yaşamın Kıyısındakiler: Mültecilere Yönelik Hak İhlalleri Raporu* (İHD, 2020)

³ IPA “...genişleme ülkelerinin, kendilerini AB'ye yakınlaştıran ve AB kuralları ve standartlarına uyum sağlamalarına yardımcı olan reformları desteklerken”, DİHA “...demokrasinin, hukukun üstünlüğünün, insan hakları ve temel özgürlüklere saygının geliştirilmesi ve güçlendirilmesini teşvik etmek amacıyla, STK'na doğrudan mali destek vermektedir” (AB Türkiye Delegasyonu, 2022).

mültecilere yönelik başlıca hak ihlallerini ve vaka sayılarını derneğe yapılan başvurular ve basın taraması üzerinden kaleme almıştır. 2013 yılında kurulan İltica ve Göç Araştırmaları Merkezi (İGAM) *Göç Gündemi* isimli çalışmasında (İGAM, 2022c) gazetelerden derlediği hak ihlalleri haberlerini kayıt altına almakta ve veri oluşturmaktadır. Tüm bu örneklerde Türkiye'deki STK'lar, uygulamada haklara yönelik ihlalleri ve kayıtsızlıkları tespit etmeyi ve yine isim zikretme ve utandırma stratejisi ile kamuoyuna duyurmayı ve baskı mekanizmaları oluşturulmasını hedeflemiştir. Şenses (2020:57) de göçmen odaklı sivil toplum oluşumları üzerine yaptığı araştırmasında, benzer eylemler ve çalışmalardan bahsetmektedir.

Yıllar içerisinde STK'ların insan hakları gözlemcisi olarak mücadelesi, çok farklı hak alanlarına nüfuz ederek yayılmıştır. Dayanışma hareketi olarak başlayarak farklı hak alanlarında talepler ortaya koyan STK'lar, aynı zamanda savunuculuk pratiklerini de dönüştürmüştür. Kuşkusuz ki uluslararası insan hakları mekanizmaları ve normlarına ek olarak yerel STK'lar ile etkileşim, dönüşümlerin ve sınırlıklarının anlaşılmasında kilit bir rol oynamaktadır. İnsan hakları gözlemcileri olarak STK'lar iki temel strateji kullanmaktadır: (i) isim zikretme ve utandırma ve (ii) yargısal savunuculuk. Her iki stratejinin de ortak noktası uluslararası hukuk ve normlara referans vermesi, meşruiyetini evrensel insan haklarına dayandırması ve hak ihlallerini açığa çıkarmasıdır.

Norm-Dönüştürücüleri olarak STK'lar ve Mobilizasyon Stratejileri: İnsan Hakları Perspektifinin İnşası ve Çerçeveleme

İnsan hakları alanında çalışan STK'lar, 1990'lardan itibaren Türkiye'de norm-dönüştürücü işlevini görmüştür. Glasius'un ifade ettiği üzere, insan hakları STK'ları "yeni bir düşünce şekli geliştirmiştir" ve muhtelif meseleleri sadece sosyal sorunlar olarak değil, aynı zamanda "insan hakları ihlalleri" olarak da yansıtmıştır (Glasius, 2009: 150). Bu dönem boyunca, işkenceye karşı olanlar gibi konvansiyonel hakların yanı sıra Kürt sorunu, dinsel ayrımcılık ve kadınlara karşı ayrımcılık gibi meseleler de insan hakları meseleleri olarak tanımlanmış ve çerçevelenmiştir. Aşağıdaki bölüm, tüm bu örnekler üzerinden insan hakları alanındaki sivil toplumdaki gelişmelere ve norm-dönüşümü faaliyetlerine odaklanmaktadır.

Bu bölüm, son yıllardaki üç belirgin norm-dönüşümü faaliyetlerine odaklansa da sivil toplum aktörleri çeşitli konularda hak temelli yaklaşımın yaratıcı bir ifadesini geliştirmiştir. Örneğin, Doğa Derneği, çevre ve doğanın korunması üzerine birçok faaliyet yürütmüş olmakla birlikte en önde gelen özelliği, kendisini çevre ve doğa hakları temelli bir örgüt olarak tanımlamış

olmasıdır (Doğa Derneği, 2022b). Buna göre, “Doğa Derneği, tüm varlıkların yaşam hakkının birbirine bağlı olduğuna ve hak kavramının parçalanmaz bir bütün olduğuna inanır. Dernek, doğanın hakkını, insanlığın yazı diline tercüme etmeyi kendine amaç edinmiştir; çünkü doğa hakkı, insanlar, diğer canlılar ve onlarla birlikte herkes için evrensel uyumun kaynağını oluşturur” (Doğa Derneği, 2022a). Yakın zamanda Doğa Derneği Etkiniz AB programı desteği ile doğa savunucuları için *Doğa Mücadelesi ve Hak İhlallerinde BM Özel Prosedürlere Başvuru Rehberi* yayınlamıştır (Doğa Derneği, 2022c). Doğa Derneği bu rehberi “doğa mücadelesinde yaşanan hak ihlalleri için BM İnsan Hakları Konseyi’ne başvuru süreci ve izlenecek aşamaları anlatan bir rehber” (Doğa Derneği, 2022d) olarak tanıtmıştır. Burada doğanın yok edilmesi aynı zamanda bir insan hakları ihlali olarak tanımlanmıştır. Benzer bir şekilde, birçok örgütün kendini tanımlaması ve çalışmaları, Türkiye’deki sivil toplum oluşumlarının normları dönüştürerek nasıl hak-temelli bir yaklaşım geliştirdiklerine dair önemli bir gösterge oluşturmaktadır.

Norm-dönüşümüne somut bir örnek, giderek artan bir şekilde Kürt sorununun hakların ihlali anlamında kabulünde görülmektedir. Güneydoğu’da şiddetin tırmanması, bölgede hak ihlallerine yol açmıştır. Bu bağlamda STK’lar, Kürt sorununun farklı boyutlarıyla ilintili hak ihlallerine de odaklanmıştır. İHD ve MAZLUMDER, Kürt sorunu bir insan hakları meselesi olarak irdeleyen başlıca örgütlerden olmuştur. İHD, Kürt nüfusa yönelik sivil ve siyasi hak ihlallerine yoğunlaşmıştır ve ayrımcılığa karşı seferber olmuştur (Çalı, 2007: 224). İHD Eski Genel Başkanı Hüsnü Öndül, İHD’nin Kürt sorununa yaklaşımını aşağıdaki şekilde özetlemektedir: “İHD’ye göre Türkiye’nin temel sorunu insan hakları ve demokrasi sorunudur. Kürt sorunu ise bu insan hakları ve demokrasi sorununun en önemli halkasıdır” (Öndül, 2014). *İnsan Hakları, Kürt Sorunu ve Türkiye* (İHD, 2009) raporunda Kürt sorununun siyasi, ekonomik ve sosyal boyutlarını vurgulayan İHD, Kürt sorununa hak-temelli bir yaklaşım geliştirmiştir. Aynı raporda Kürt sorununun “tarihsel, kültürel, sosyal, siyasal, etnik bir sorun olup, çözümünün de bu etnik ve politik ekseninde ele alınması ve demokratik yöntemlerle çözülmesi” gerektiği vurgulanmaktadır (İHD, 2009). Dolayısıyla Kürt sorunu siyasi, ekonomik ve kültürel alanlarda sonuçları olan birçok insan hakları ihlalini yansıtan bir sorun olarak ifade edilmektedir.

MAZLUMDER de tıpkı İHD gibi Kürt sorunu insan hakları üzerine tartışmalarda birincil odak noktası olarak ele almayı sürdürmüştür. MAZLUMDER, çok kültürlü ulus-devlet temelinde Kürtlerin kültürel hakları için mücadele vermiştir (Plagemann, 2000: 452). Örneğin MAZLUMDER Dünya Barış Günü dolayısıyla yayımladığı basın açıklamasında, “Kürt sorunu, Türkiye’nin Kürt kökenli yurttaşlarına, kültürel kimliklerini ifade, koruma ve geliştirme hakkının tanınması sorunudur. Kürt sorunu bu yönüyle siyasi bir sorun

olduğu kadar psikolojik bir sorun” ifadesini kullanmış ve kalıcı çözüm için öneriler sunmuştur (Bianet, 2004).

Sivil toplumun insan hakları norm-dönüştürücülüğünün başka bir örneği ise dinsel ayrımcılık ile ilgilidir. İnsan Hakları Ortak Platformu’na (İHOP) göre ayrımcılık “...hak sorunu olarak tanımlandığında politik temelleri bile olsa bir hukuk mücadelesi, normatif yapıların yani kural koyucu yapıların değiştirilmesi mücadelesi haline gelmektedir” (Göregenli, 2008: 1). MAZLUMDER, başta dinsel temelde ayrımcılığa karşı mücadele amacıyla kurulmuştur ve dinsel inançları bir insan hakları meselesi olarak ifadelendiren önde gelen sözcü haline gelmiştir. 1990’larda başlayan ve 2000’lerde daha da güçlenerek etkili bir hale gelen ifade biçimi ile dinsel temelli ayrımcılık ve siyasi şiddet, insan hakları ihlalleri olarak tanımlanmıştır. MAZLUMDER tarafından yayınlanan *Türkiye’de Dini Ayrımcılık Raporu* (2010), insan hakları ihlali olarak dinsel temelde ayrımcılığa dikkat çekmiştir. Dini ayrımcılığın insan hakları olarak ifadelendirilmesi, daha sonraları özellikle başörtü mücadelesi özelinde dini inançlarla ilgili pratiklerin hayata geçirilmesi konusunda hem MAZLUMDER hem de İslami kadın hareketinde önemli bir yer tutmaktadır. Başörtüsünün liberal insan hakları söylemi çerçevesinde ifade edilmesi, başörtüsü yasağının hem dini bir zorunluluğa engel olduğu görüşüne hem de eğitim hakkı ile din ve ifade özgürlüğünü ihlal ettiği temeline dayandırılmaktadır (Akboğa, 2020: 94-95) ve dolayısıyla meşruiyetini hak temelli söylemden almıştır. *Başörtü Yasağı ve Ayrımcılık* raporunda (MAZLUMDER, 2011) başörtü yasağının “evrensel hukuk ilkelerine ve Türkiye’nin bugüne dek imzaladığı uluslararası anlaşmalara aykırıdır” şeklinde ifadesi, meşruiyetini hak temelli söylemden almıştır.

Sivil toplumun insan hakları alanında norm-dönüştürücülüğü üzerine en önemli örnek, kadının insan hakları ile ilgilidir. Kadın haklarının bir insan hakkı meselesi olarak kabul görmesi, küresel kadın hareketinin ve feminist aktivistlerin en önemli kazanımlarındandır. Feministler, ‘kadın hakları insan haklarıdır’ sloganını hak talebinin önemine dikkat çekmek için kullanmışlardır; kadının evlilikte, boşanmada, bedensel anlamda ve kamu yaşamında var olan haklarının kadının insan hakları olduğunu vurgulamaktadır. Kadının insan hakları kavramı, ilk kez 1993 Viyana Dünya İnsan Hakları Konferansı’nda kadınların aktivizmi ve hak temelli ifadelendirilmesi sayesinde kullanılmış ve BM gündemine girmiştir. Friedman’ın (1995) belirttiği gibi kadınlar Viyana’daki BM İnsan Hakları Konferansı’nda, insan hakları söylemine ve uluslararası insan hakları kurumlarına başvurarak sadece davalarının görünürlüğünü değil, aynı zamanda meşruiyetini de artırmak için bilinçli ve stratejik bir yol izlemişlerdir. 1990’ların bu yeni ifadelendirme şekli yoluyla insan hakları kavramı yeniden yorumlanmış ve kadına karşı şiddet ve ayrımcılık bir insan hakları ihlali olarak tanımlanmıştır. Örneğin,

KİH-YÇ, 1993 Viyana Dünya İnsan Hakları Konferansını müteakip kadın haklarının insan hakları olarak teyidinden ilham almıştır ve Türkiye’de kadınların insan haklarını ve ayrımcılık yapmamayı desteklemiştir (KİH-YÇ, 2022b). Dolayısıyla, kadına karşı ayrımcılık, sosyal bir sorun olmaktan ziyade bir hak ihlali olarak tanımlanmaktadır.

Norm-dönüşümüne yönelik yakın tarihli verilebilecek başka bir örnek ise zorunlu göç üzerine olan hak temelli ifadelendirme biçimidir. Türkiye’de mültecilerin ve göçmenlerin insan haklarının korunması ve bu çerçevede tartışılan hak kavramı, özellikle 2011 Suriye krizi sonrası artan mülteci hareketliliği bağlamında daha da görünür bir hale gelmiştir. STK’lar hem mülteci hukukunun önemine ve uluslararası geçerliliğine hem de mülteci haklarının Türk mevzuatında düzenlenmesine dikkat çekmektedir. Örneğin, Mülteci Hakları Merkezi çalışmalarını üç temel alanda yürütmektedir: (i) Bilgilendirme ve hukuki destek, (ii) politika ve savunuculuk ve (iii) uzmanlık desteği ve kapasite geliştirme. Tüm bu çalışmaların merkezinde, uluslararası insan haklarına referans ve haklara erişilebilirlik yer almaktadır. Kriz dönemlerinde yükselme eğilimi gösteren günümüzün popülist söylemi, kutuplaşmanın da etkisiyle yanlış bilgi yayılımını ve Suriyeli mültecilere yönelik nefret söylemlerini tetiklemektedir. Kuşkusuz ki medya, mültecilerin temsiliyetinde ve bilgi yayılımında kilit bir rol oynamaktadır. iGAM, “Medyadaki ve kamuoyundaki başta nefret söylemi olmak üzere olumsuz algıları giderip mültecilere yönelik pozitif algı yaratmayı” temel faaliyetleri arasında tanımlamaktadır (iGAM, 2022a). Bu doğrultuda iGAM’ın 2017-2019 yılları arasında AB Türkiye Delegasyonu tarafından fonlanan “Mülteci Hakları için Medya ve Sivil Toplum İşbirliği” projesi dahilindeki eğitim çalışmalarında “mülteci hakları ve hak odaklı habercilik anlayışlarını merkezine alan bir ortak dilin geliştirilmesi” (iGAM, 2022b) için iyi uygulamalara ve hak söyleminin gücüne dikkat çekilmiştir.

Türkiye’deki STK’ların, muhtelif meseleleri insan hakları ihlalleri kapsamında ele aldığı ve ülkedeki insan hakları anlayışını genişlettiği anlaşılmaktadır. Dile getirilen haklar, genel itibarıyla insan hakları sahnesindeki temel olaylarla ilgili olmakla birlikte, birçok farklı meselenin insan hakları ihlali olarak tanımlanması mümkün olabilmektedir. Nitekim, yalnızca bireysel değil kolektif haklara da odaklanan Türkiye’deki örgütler, insan hakları gündemini genişletmiştir. Yukarıda ele alınan örneklerde hak temelli çerçeveleme; doğa hakkı, insan hakları ve demokrasi sorunu, kadının insan hakları ve mülteci ve göçmenlerin insan hakları söylemleri üzerinden gösterilmiştir.

Kanun Yapıcı Olarak STK'lar ve Mobilizasyon Stratejileri? STK'ların Kanun Yapımına Dahil Olmaları ve Savunuculuk

Bu bölüm, STK'ların kanun yapıcı olarak rollerine odaklanmakta ve stratejilerini ele almaktadır. Yakın dönemde Türkiye'de izleme faaliyetlerini devam ettiren STK'ların norm-dönüşümü faaliyetleri de hız kazanmıştır. Ancak STK'ların yasama sürecine katılımı sınırlı kalmıştır. Aşağıda açıklandığı üzere, STK'ların yasama sürecindeki önemi AB katılım sürecinde de vurgulanmaktadır. Ne var ki, 2000'lerin ikinci yarısında yaşanan AB adaylık sürecine yönelik sorunlar ve hem Türkiye'de hem de küresel düzeyde yaşanan demokratik gerileme, STK'ların yasama sürecine katılımını olumsuz yönde etkilemiştir.

STK'ların yasama sürecine katılımının en belirgin örneği Türkiye'deki kadın hakları örgütlerinde görülmektedir. Kadın örgütleri, farklı meseleleri, insan hakları çerçevesinde ifade etmeyi başarmış ve kanun yapımında önemli bir rol oynamıştır. Örneğin kadın grupları, 2000-2001 yıllarında Türk Medeni Kanunu, 2002-2004 yıllarında ise Türk Ceza Kanunu'nun değiştirilmesinde kilit bir rol üstlenmişlerdir. Özellikle kadınların aile içindeki yasal statüsüne önemli düzenlemeler getiren yeni Türk Medeni Kanunu'nun kabulünde 126 kadın grubu tarafından yürütülen çalışmalar STK'ların yasama sürecine katılımının önemli bir göstergesidir (KİH-YÇ, 2022c). KİH-YÇ, 2002 yılında Toplumsal Cinsiyet Bakış Açısından Türk Ceza Kanunu Reformu Çalışma Grubunu oluşturmuştur ve STK temsilcileri, hukukçular ve akademisyenler ile geniş çaplı bir kampanya yürütmüştür. 2004 yılında, bazı taleplere yer verilmemesine rağmen, STK'ların etkin katılımı sonucunda Türk Ceza Kanunu'nun bakış açısı değiştirilmiş ve kadınlar önemli kazanımlar elde etmiştir. Ayrıca, Özdemir'in (2014) vurguladığı gibi kadın hareketinin sürdürdüğü yoğun çalışmaların yanında AB reform süreci de Türk Medeni Kanunu'nun ve Türk Ceza Kanunu'nun değiştirilmesine ivme kazandırmıştır. STK'ların kanun yapma sürecinde kullandığı en yaygın strateji ise savunuculuktur. Bu bağlamda, her iki süreçte de STK'ları bilgilendirme toplantıları ve milletvekilleriyle görüşmeler yaparak, ilgili kurumlara baskı yapmak ve ittifaklar oluşturmak suretiyle geniş ölçekli kampanyalar düzenlemiştir. Bu örnekte görüldüğü gibi STK'lar, yasaları değiştirme öncelikli amaç başta olmak üzere hem kamusal çıkarlar hem de katılımcı STK'ların karar alma süreçlerine dahil olması üzerinden savunuculuk yürütmektedir.

Türkiye'nin AB adaylık ilanından itibaren insan hakları meseleleri, Birliğe katılımında asli bir ön koşul haline gelmiştir. Katılım süreci hem doğrudan hem de dolaylı olarak AB'nin artan baskısına ilaveten insan hakları meselelerine karşı devlet politikalarının gözlenmesi ile sonuçlanmıştır. Sivil toplumun AB tarafından fonlanması ve bunu izleyen reform ve demokratikleşme paketleri, sivil toplumun

işleyiş ve gelişiminde pozitif bir ortam meydana getirmiştir (Rumelili ve Boşnak, 2015). STK'lar üzerinde AB etkisinin önemli sonuçlarından biri de 2000'lerin ilk yarısında insan hakları meselelerine ve sivil toplumun işleyişine dair başlıca anayasal ve yasamaya dair reformlar olmuştur. AB süreci sivil toplumun kanun yapma süreçlerine katılımını da teşvik etmiştir. Burada AB'nin STK'ları demokrasinin olmazsa olmazı olarak algılaması ve Avrupa yönetiminde bir ortak olarak görmesinin etkisi vardır (Rumelili ve Boşnak, 2015). Nitekim aşağıdaki örneklerde de görüleceği gibi STK'ların kanun yapıcı rolleri sınırlıdır ve faaliyetleri konsültasyon düzeyinde kalmıştır.

İnsan haklarının korunmasını ve tesisini garantiye almak için AB katılım süreci çerçevesinde çeşitli kurumlar oluşturulmuştur ve STK'ların insan hakları kurumlarına katılımının önemi Avrupa Komisyonu Türkiye İlerleme Ülke Raporlarında (2001, 2008, 2009) vurgulanmıştır. AB'nin 2008 İlerleme Raporu, "insan haklarının geliştirilmesi ve güçlendirilmesine yönelik kurumsal çerçeve[nin]... bağımsız olma şartıyla uyuşmamakta... ve mali özerklik ve şeffaflıktan yoksun" (Avrupa Komisyonu, 2008: 11) olduğunu ifade etmiştir. Bir sonraki yıl Komisyon, BM Paris İlkeleri çerçevesinde bağımsız bir insan hakları ve ombudsmanlık kurumunun kurulmasının ve kurumsal çerçevenin güçlendirilmesinin altını çizmiştir (Avrupa Komisyonu, 2009: 15). AB'den gelen bu baskılar sonrasında, 2010 yılının şubat ayında, Türkiye İnsan Hakları Kurumu (TİHK) Kanun Tasarısı Meclise sunulmuştur.

Kanun tasarısını görüşmek üzere, TBMM İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu altında bir alt komisyon oluşturulmuştur. 2012 yılında 12 insan hakları STK'sı ve örgütü hükümet tarafından davet edilmiştir ve STK'ların görüşleri tartışılmıştır (İHOP, 2012). İnsan hakları STK'ları, özellikle, Paris İlkeleri çerçevesindeki bağımsızlık ve işlevsel bağımsızlık kriterleri olmak üzere uluslararası standartların gerisine düşen kanun tasarısına itiraz etmişler ve Paris İlkeleri temelinde hazırlanacak yeni bir tasarı için hükümet kurumları ile iş birliği yapmaya hazır olduklarını ifade etmişlerdir (İHOP, 2012). Helsinki Yurttaşlar Derneği, İHD, MAZLUMDER, TİHV ve Uluslararası Af Örgütü- Türkiye Şubesi (UAÖ) komisyona ortak görüş metni iletmıştır (İHOP, 2012). Ancak izleyen yıllarda Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu (TİHEK) Kanunu yasallaşma sürecinde STK'ların görüşleri alınmamıştır ve kanun 6 Nisan 2016 yılında kabul edilmiştir (Karan ve Sever, 2020:8).

STK'ların kanun yapımına katılımının tartışmalı diğer bir örneği Türkiye'de göç ve iltica alanında yapılan 6458 sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu (YUKK) yasama sürecinde görülmektedir. 2000'lerin başından itibaren, uluslararası kurumlar ve insan hakları örgütleri göç ve iltica alanında kapsamlı bir

yasal çerçevenin bulunmaması ve uluslararası sözleşmelerle uyumsuzluğa işaret etmektedir. Avrupa Komisyonu Türkiye 2010 İlerleme Raporu'nda (Avrupa Komisyonu, 2010: 81) göç ve iltica alanında yapılan yeni yasa sürecinde “sivil toplum kuruluşları, uluslararası kuruluşlar ve akademisyenlerle istişare içinde olunması[nın]” oldukça önemli olduğunun altını çizmiştir.

YUKK taslak aşamasında bu alanda çalışan sivil toplum örgütlerinin görüşleri alınarak sorunlar ve ihtiyaçlar tespit edilerek oluşturulmuştur (Bianet, 2012; Üstübici, 2018: 74). Örneğin Mülteci Hakları Koordinasyonu (MHK)⁴, TiHV ve MAZLUMDER ile bir araya gelen Meclis İnsan Hakları İnceleme Komisyonu kanun tasarısı hakkında örgütlerin görüşlerini almıştır (Bianet, 2012). MHK yeni tasarıda düzenlemeler hakkındaki görüşlerini bir dosya olarak komisyon üyesi milletvekillerine sunmuştur (MHK, 2012). MAZLUMDER de TBMM Başkanlığı'na kanun tasarısı ile ilgili sunduğu öneri raporunda (MAZLUMDER, 2012) ayrımcılık yasağı, ulusal güvenlik ve dil ve tercümanlık konularındaki çekincelerini belirtmiştir. Ne var ki, yasa taslağının STK'larla tartışıldıktan sonraki sürecinde “önemli usul güvenceleri konusundaki geri gidişi” MHK'nın kaygılarını artırmıştır (MHK, 2012). Buna rağmen, “MHK bileşeni örgütlerin de arasında bulunduğu göç ve iltica alanında çalışan örgütlerin kimi hükümlerine ilişkin çekinceleri olmasına karşın YUKK pek çok bakımdan ihtiyaçları karşılayan bir yasa” olarak nitelendirilmiştir (MHK, 2014). Türkiye'de göç ve alanında yapılan ilk kapsamlı kanuni düzenleme olan YUKK, 12 Nisan 2014 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Ancak sonraki yıllarda TiHEK sürecinde olduğu gibi kanunda yapılan değişiklikler sivil topluma danışılmamıştır.

İnsan hakları STK'larının neden kanun yapımında sınırlı bir rol oynadığı zor bir sorudur. Bu soru makalenin amacının dışında olsa da soruyla ilgili düşünmek günümüzde insan hakları ve sivil toplum ilişkisini daha kapsamlı bir şekilde anlamamıza yardımcı olabilir. Bu bağlamda, 2000'lerin ikinci yarısındaki AB adaylık süreciyle ilgili sorunların (Aydın- Düzgit ve Kaliber, 2016) ve hem Türkiye'de hem de küresel düzeyde yaşanan demokratik gerilemenin, STK'ların yasama sürecine katılımını olumsuz yönde etkilediği görülmektedir. Türkiye'de STK'ların politika oluşturmada ve yasa yapma sürecinde sınırlı rol oynadığı belirtilmektedir (Rumelili ve Boşnak, 2015; Ertan, 2020). Türkiye'de güçlü ve merkezi devlet geleneği tarihsel olarak devletten bağımsız yapıların oluşmasını

⁴ MHK insan hakları ve mülteci hakları alanında çalışma yürüten insan hakları örgütlerinin insan hakları perspektifiyle mültecilerin haklarının korunması, geliştirilmesi ve ortak politika oluşturma ve savunuculuk yapmak için oluşturduğu bir sivil toplum ağıdır (İHOP, 2022). MHK bileşeni örgütler arasında Göç Araştırmaları Derneği (GAR), İHD, İnsan Hakları Gündemi Derneği (İHGD), Kaos Gey ve Lezbiyen Kültürel Araştırmalar ve Dayanışma Derneği (Kaos-GL), Mültecilerle Dayanışma Derneği (Mülteci-Der), UAÖ ve Yurttaşlık Derneği (YD) yer almaktadır.

engellemiş, bu durum da farklı grupların haklarıyla ve çoğulculuk fikriyle çelişkili bir durum yaratmıştır (Heper, 1985; Seçkinelgin, 2004). 2000’li yıllara kadar son derece merkezileşmiş gelişen devlet yapısı, yoğun parti disiplini ve hiyerarşik normların bir sonucu olarak, Türkiye’deki politika oluşturma süreçleri askeri ve bürokratik seçkinler ve seçilmiş siyasetçiler arasındaki pazarlık sonucu oluşmuştur (Ertan, 2020: 74). AB adaylık süreci sivil toplum- devlet iş birliğini teşvik etse de, özellikle 2010’lardan itibaren, güvenlikçi bakış açısının yaygınlaşmasıyla baş gösteren demokratik gerileme eğilimi ve Türkiye’nin rekabetçi otoriter bir rejime evrilmesi (Esen ve Gümüüşcü, 2016; Somer, 2016) sivil toplumun işleyişini olumsuz yönde etkilemiştir. Araştırmalar bu eğilimin bir sonucu olarak hükümet güdümlü/destekli STK’ların politika yapım süreçlerine dahil edilirken, kritik STK’ların bu süreçlerden dışlandığını vurgulamaktadır (Doyle, 2017; Yabancı, 2019; Yabancı, 2022). Tüm bu etkenler STK’ların kanun yapımında neden sınırlı rol oynadığına işaret etmektedir.

4. SONUÇ

Bu çalışma, Türkiye’deki hak temelli STK’ların faaliyetlerini ve mobilizasyon stratejilerini mercek altına almıştır. İnsan hakları alanında önde gelen bilim insanı Glasius’un kavramsal çerçevesini izleyerek, insan hakları temelli STK’ların, insan hakları gözlemcileri ve norm-dönüştürücüleri olarak Türkiye’de kilit rol oynamış oldukları öne sürülmüştür. Buna karşın STK’ların kanun yapma rolleri sınırlı kalmıştır ve bu savı desteklemeye yönelik olarak makalede Türkiye’deki STK’ların faaliyetlerinin ve mobilizasyon stratejilerinin detaylı bir analizi sunulmaktadır.

Sivil toplum, insan hakları alanında üç temel işlev yerine getirmektedir: izleme, norm-dönüşümü ve kanun yapımı. İnsan hakları STK’ları izlemede isim zikretme, utandırma ve yargısal savunuculuk stratejilerini kullanırken, norm-dönüşümünde çerçeveleme, kanun yapımında ise savunuculuk stratejileri kullanmaktadır. 1980 askeri darbesiyle birlikte STK’ların insan hakları ihlallerini izleme ve toplumu bilinçlendirme rolleri de evrilmiştir. Söz konusu dönemden itibaren, insan hakları ihlallerini izlemek STK’ların temel işlevi haline gelmiştir. Bununla birlikte, küresel gelişmelere paralel olarak STK’lar, sadece insan hakları gözlemcileri olarak değil aynı zamanda norm-dönüştürücüleri olarak da işlev görmüştür. 1990’lar itibariyle muhtelif meseleler insan hakları ihlalleri olarak tanımlanmıştır. Bu çalışmada, norm-dönüşümü faaliyetleri ve hak temelli çerçeveleme konularında insan hakları ve demokrasi sorunu, kadının insan hakları, mülteci ve göçmenlerin insan hakları ve doğa hakkı söylemlerine odaklanılmıştır. Türkiye’de STK’lar, kanun yapımına sınırlı ölçüde dahil olmuşlardır. Esasında STK’lar 1990’lı yıllardan itibaren savunuculuk pratikleri

geliştirerek hem ulusal hem de uluslararası düzeyde kanun yapımına katılmış olsalar da ülkedeki devlet-toplum ilişkileri ve demokratik gerileme sivil toplumun bu alandaki katılımını olumsuz yönde etkilemiştir.

İnsan hakları STK'larının işlevleri ve stratejileri, Türkiye'deki sivil toplumun potansiyelini ve önündeki engelleri anlamamıza yardımcı olmaktadır. Bu araştırma, Türkiye'de her dönemde devam eden hak mücadelesini, değişimi, dönüşümü ve kısıtlılıkları anlamak yoluyla yazına katkıda bulunmaktadır. Bulgular iki önemli noktaya işaret etmektedir. Bir yanda STK'lar değişen koşullara göre mobilizasyon stratejilerini adapte ederek, insan hakları alanını şekillendiren ve stratejik tercihler yapan bir özne olmaktadır. Diğer yandan ise hem uluslararası hem de Türkiye'ye özel koşulların STK'ların işlevini sınırladığı görülmektedir. Bu bakımdan araştırma bulguları sivil toplum tartışmalarında gündeme gelen bağlam ve özne arasındaki etkileşimin anlaşılması açısından önemlidir.

Bu bulgulardan yola çıkarak, insan hakları ve sivil toplum ilişkisine yön verebilecek bazı potansiyel araştırma konularından bahsetmek mümkündür. Öncelikle, STK'larının Türkiye'de kanun yapımında neden sınırlı rol oynadığı daha derinlemesine araştırılması gereken bir sorudur. Kuşkusuz burada devlet-toplum ilişkilerinin, yasal düzenlemelerin, siyasal kültür ve daralan alan tartışmalarının analizi gerekmektedir. Ayrıca, insan hakları alanında BM ve AB gibi uluslararası aktörlerin rolünü anlamak, bu alanda yerel ve uluslararası faktörlerin etkileşimine de ışık tutacaktır. Bu alanla bağlantılı ve diğer önemli bir konu ise insan hakları temelli STK'ların karşılaştırılmalı olarak çalışılmasıdır. Bu STK'ların hangi şartlarda kanun yapımına dahil oldukları ve etki düzeyleri ilgili teorik tartışmalara da katkıda bulunacaktır. Son olarak, bu çalışma kapsamında norm-dönüşümünün farklı boyutları irdelenmiş olsa da çalışma sivil toplum yazında önemli bir tartışma alanı olan aktif vatandaşlık, katılım ve norm-dönüşümü arasındaki ilişkiyi ele almamıştır. İleriki çalışmalarda, insan hakları örgütlenmelerinin Türkiye'de demokrasi ve aktif vatandaşlığa ve bu alandaki norm-dönüştürücü etkisine odaklanılabilir.

KAYNAKÇA

Akboğa, Sema (2020), "Türkiye Siyasî ve Toplumsal Hayatında Başörtüsünün Değişen Anlamları", *Liberal Düşünce Dergisi*, 25 (98): 83-101.

Alemdar, Zeynep (2011), "Sarmal Modeli Yarı Sarmak: Türkiye'de İnsan Hakları Kurumları-Devlet-AB ilişkisi", *Uluslararası İlişkiler*, 7 (28): 111-128.

Arat, Zehra F. Kabasakal (2007), *Human Rights in Turkey* (Philadelphia: University of Pennsylvania Press).

Aydın-Düzgit, Senem ve Alper Kaliber (2016), "Encounters with Europe In An Era of Domestic and International Turmoil: Is Turkey A De-Europeanising Candidate Country?", *South European Society and Politics*, 21 (1): 1-14.

Babül, Elif M. (2020), "Radical Once More: The Contentious Politics of Human Rights in Turkey", *Social Anthropology*, 28 (1): 50-65.

Babül, Elif M. (2017), *Bureaucratic Intimacies: Translating Human Rights in Turkey* (California: Stanford University Press).

Baehr, R. Peter (2009), *Non-Governmental Human Rights Organizations in International Relations* (New York: Palgrave Macmillan).

Bee, Cristiano ve Ayhan Kaya (2017), "Youth and Active Citizenship in Turkey: Engagement, Participation and Emancipation", *Southeast European and Black Sea Studies*, 17 (1): 129-143.

BM (1993), *Viyana Deklarasyonu ve Eylem Planı*, <https://digitallibrary.un.org/record/183139?ln=en> (15.06.2022).

Bonacker, Thorsten, Thomas Diez, Thorsten Gromes, Jana Groth ve Emily Pia (2011), "Human Rights and the (De)Securitization of Conflict", Marchetti, Raffaele ve Nathalie Tocci (Der.), *Civil Society, Conflicts and Politicization of Human Rights* (Tokyo: United Nations University Press): 13-46.

CIVICUS (2022), <https://monitor.civicus.org/> (15.06.2022).

Çakmaklı, Didem (2021), "The City and the Citizen: Breaking Down Barriers to Active Citizenship", *Alternatif Politika*, 13 (1): 1-28.

Çalı, Başak (2022), "Human Rights Organizations in Turkey", Tezcür, Güneş Murat (Der.), *The Oxford Handbook of Turkish Studies* (Oxford: Oxford University Press): 649-668.

Çalı, Başak (2007), "Human Rights Discourse and Domestic Human Rights NGOs", Arat, Zehra F. Kabasakal (Der.), *Human Rights in Turkey* (Philadelphia: University of Pennsylvania Press): 217-232.

Doyle, Jessica Leigh (2017), "State Control of Civil Society Organizations: The Case of Turkey", *Democratization*, 24 (2): 244-264.

Erdoğan, Emre ve Pınar Uyan-Semerci (2021), *Toplumsal Araştırma Yöntemleri için Bir Rehber: Gereklilikler, Sınırlılıklar ve İncelikler* (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları).

Ergun, Ayça (2010), "Civil Society in Turkey and Local Dimensions of Europeanization, *European Integration*", 32 (5): 507-522.

Ertan, Güneş (2020), "Collective Action, Civil Society, and Public Policy in Turkey", *Journal of Comparative Policy Analysis: Research and Practice*, 22 (1): 66-81.

Esen, Berk ve Şebnem Gümüşcü (2016), "Rising Competitive Authoritarianism in Turkey", *Third World Quarterly*, 37 (9): 1581-1606.

Finnemore, Martha ve Kathryn Sikkink (1998), "International Norm Dynamics and Political Change", *International Organization*, 52 (4): 887-917.

Freedom House (2022), <https://freedomhouse.org/countries/freedom-world/scores> (15.06.2022).

Friedman, Elisabeth (1995), "Women's human rights: The Emergence of a Movement", Peters, Julie ve Andrea Wolper (Der.), *Women's Rights Human Rights: International Feminist Perspectives* (London: Routledge): 18-35.

Glasius, Marlies (2010), "Human Rights", Anheier, Helmut K., and Stefan Toepler (Der.), *International Encyclopedia of Civil Society* (New York: Springer): 832-837.

Glasius, Marlies (2009), "Global Civil Society and Human Rights", Goodhart, Michael (Der.), *Human Rights: Politics and Practice* (New York: Oxford University Press): 147-163.

Glasius, Marlies (2005), *The International Criminal Court: A Global Civil Society Achievement* (London: Routledge).

Heper, Metin (1985), *The State Tradition in Turkey* (Beverly: Eothen).

Kadıoğlu, Ayşe (2005), "Civil Society, Islam and Democracy in Turkey: A Study of Three Islamic Non-Governmental Organizations", *The Muslim World*, 95 (1): 23-41.

Kaliber, Alper ve Nathalie Tocci (2010), "Civil Society and the Transformation of Turkey's Kurdish Question", *Security Dialogue*, 41 (2): 191-215.

Karan, Ulaş ve Çiğdem Sever (2020), *Bir İnsan Hakları Koruma Mekanizması Olarak Ulusal Eşitlik Kurumları* (İstanbul: Eşit Haklar için İzleme Derneği).

Keck, Margaret E. ve Kathryn Sikkink (1998), *Activists Beyond Borders: Advocacy Networks in International Politics* (Ithaca, N.Y.: Cornell University Press).

Keyman, E. Fuat ve Senem Aydın-Düzgit (2007), “Europeanization, Democratization and Human Rights in Turkey”, LaGro, Esra ve Knud Erik Jørgensen (Der.), *Turkey and the European Union: Prospects for a Difficult Encounter* (Basingstoke: Palgrave Macmillan): 69-89.

Keyman, E. Fuat ve Ahmet İçduygu, (2003) “Globalization, Civil Society and Citizenship in Turkey: Actors, Boundaries and Discourses”, *Citizenship Studies*, 7 (2): 219-234.

Kılıncı, Nilgün Toker, Cansu Akbaş Demirel, Lülüfer Körükmez ve Nermin Biter (2021), *Türkiye’de İnsan Hakları Mücadelesinin Değişim Hatları: İnsan Hakları Derneği Örneğinde Uluslararası Mekanizmalar, Yerelleşme ve Dayanışma* (Ankara: TİHV Türkiye İnsan Hakları Vakfı).

Kurban, Dilek (2008), “Strasbourg Court Jurisprudence and Human Rights in Turkey: An Overview of Litigation, Implementation and Domestic Reform”, https://opus4.kobv.de/opus4-hsog/frontdoor/deliver/index/docId/1761/file/Kurban-STATE_ART_TURKEY.pdf (15.06.2022).

Kuzmanovic, Daniella (2012), *Refractions of Civil Society in Turkey* (New York: Palgrave Macmillan).

Öner, Selcen (2014), “Internal Factors in the EU’s Transformative Power over Turkey: The Role of Turkish Civil Society”, *Southeast European and Black Sea Studies*, 14 (1): 23-42.

Özbudun, Ergun (2000), *Contemporary Turkish Politics: Challenges to Democratic Consolidation* (Boulder, London: Lynne Rienner Publishers).

Özdemir, Burcu (2014), “The Role of the EU in Turkey's Legislative Reforms for Eliminating Violence against Women: A Bottom-Up Approach”, *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 16 (1): 119-136.

Plagemann, Gottfried (2000), “Human Rights Organizations: Defending the Particular or the Universal?”, Yerasimos, Stefanos, Günter Seufert ve Karin Vorhoff (Der.), *Civil Society in the Grip of Nationalism: Studies on Political Culture in Contemporary Turkey* (İstanbul, Orient-Institu): 433-474.

Risse, Thomas, Stephen C. Ropp ve Kathryn Sikkink (2013), *The Persistent Power of Human Rights: From Commitment to Compliance* (New York: Cambridge

University Press).

Risse, Thomas, Stephen C. Ropp ve Kathryn Sikkink (1999), *The Power of Human Rights: International Norms and Domestic Change* (Cambridge: Cambridge University Press).

Rumelili, Bahar ve Büke Boşnak (2015), "Taking Stock of the Europeanization of Civil Society in Turkey", Tekin, Aylin ve Ali Güney (Der.), *The Europeanization of Turkey: Polity and Politics* (London: Routledge): 127-144.

Rumelili, Bahar, Fuat E. Keyman ve Bora Isyar (2011), "Multi-layered Citizenship in Extended European Orders: Kurds Acting as European Citizens," *Journal of Common Market Studies*, 49 (6): 1295-1316.

Seçkinelgin, Hakan (2004), "Contractions of a Sociocultural Reflex: Civil Society in Turkey", Glasius, Marlies, David Lewis and Hakan Seckinelgin (Der.), *Exploring Civil Society: Political and Cultural Contexts* (London: Routledge): 153-158.

Somer, Murat (2016), "Understanding Turkey's Democratic Breakdown: Old vs. New and Indigenous vs. Global Authoritarianism", *Journal of Southeast European and Black Sea Studies*, 16 (4): 481-503.

Steiner, Henry ve Philip Alston (2000), *International Human Rights in Context: Law, Politics, Morals* (Oxford: Oxford University Press).

Şenses, Nazlı (2020), "Göçmen Odaklı Sivil Toplum Oluşumları: Değişen Eylemler ve Siyasetler", *Alternatif Politika*, 12 (1): 50-78.

Tezcür, Güneş Murat, Rebecca Schiel ve Bruce M. Wilson, (2021), "The Effectiveness of Harnessing Human Rights: The Struggle over the Ilisu Dam in Turkey", *Development and Change*, 52 (6): 1343-1369.

Thomas, C. Daniel (2001), *The Helsinki Effect: International Norms, Human rights, and the Demise of Communism* (Princeton, N.J.: Princeton University Press).

Thomas, C. Daniel (1999), "The Helsinki Accords and Political Change in Eastern Europe", Risse, Thomas, Steve C. Ropp ve Kathryn Sikkink (Der.), *The Power of Human Rights: International Norms and Domestic Change* (Cambridge: Cambridge University Press): 205-233.

Tomen, Bihter (2015), "The Paradox of Rights-Claiming: The Case of Mazlumder in Turkey", *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 17 (4): 465-483.

Üstübici, Ayşen (2018), *The Governance of International Migration: Irregular*

Migrants' Access to Stay in Turkey and Morocco (Amsterdam: Amsterdam University Press).

Vicini, Fabio (2018), "Turkish Islamism, Conservatism and Human Rights before and after Gezi: The Case of Mazlumder", British Journal of Middle Eastern Studies, 45 (5): 760-775.

Wendt, Alexander (2021), Uluslararası Siyasetin Sosyal Teorisi (İstanbul: Küre Yayıncılık) (Çev. Helin Sarı Ertem, Suna Gülfer İhlamur Öner).

Yabancı, Bilge (2022), "Civil Society and Latent Mobilisation Under Authoritarian Neoliberal Governance", Borsuk, İmren, Pınar Dinç, Sinem Kavak ve Pınar Sayan (Der.), Authoritarian Neoliberalism and Resistance in Turkey: Construction, Consolidation, and Contestation (Singapore: Palgrave Macmillan): 211-234.

Yabancı, Bilge (2019), "Turkey's Tamed Civil Society: Containment and Appropriation under a Competitive Authoritarian Regime", Journal of Civil Society, 15 (4): 285-306.

Zencirci, Gizem, ve Catherine E. Herrold (2022), "Project-Think and the Fragmentation and Defragmentation of Civil Society in Egypt, Palestine, and Turkey", Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly, 51(3): 545-565.

ANALİZ EDİLEN DOKÜMANLARIN LİSTESİ

AB Türkiye Delegasyonu (2022), <https://www.avrupa.info.tr/tr/finansman-araclari-8853> (06.07.2022)

Avrupa Komisyonu (2021), https://ab.gov.tr/siteimages/birimler/kpb/2021_turkiye_raporu_tr.pdf (06.07.2022)

Avrupa Toplulukları Komisyonu (2010), Türkiye 2010 İlerleme Raporu (Brüksel).

Avrupa Toplulukları Komisyonu (2009), 2009 Yılı Türkiye İlerleme Raporu (Brüksel).

Avrupa Toplulukları Komisyonu (2008), Türkiye 2008 İlerleme Raporu (Brüksel).

Avrupa Toplulukları Komisyonu (2001), Türkiye'nin Avrupa Birliğine Katılım Sürecine İlişkin 2001 Yılı İlerleme Raporu (Brüksel).

Bianet (2012), <https://bianet.org/bianet/insan-haklari/138572-goc-politikasi-degisiyor-tasari-komisyonda> (12.08.2022).

Bianet (2004), <https://bianet.org/bianet/insan-haklari/41591-mazlumder-kurt-sorunu-cozulsun> (08.08.2022).

Doğa Derneği (2022a), <https://dogadernegi.org/degerlerimiz/> (15.06.2022).

Doğa Derneği (2022b), <https://www.dogadernegi.org/turkiyenin-ilk-iklim-davasi-kurutulan-marmara-golunun-balikcileri-adina-acildi/> (08.08.2022).

Doğa Derneği (2022c), <https://www.dogadernegi.org/wp-content/uploads/2022/05/doga-bm-ozel-prosedurler-rehber-1.pdf> (08.08.2022).

Doğa Derneği (2022d), <https://www.dogadernegi.org/doga-savunuculari-icin-birlesmis-milletlere-basvuru-rehberimiz-yayimlandi/> (08.08.2022).

Doğa Derneği (2021), <https://www.dogadernegi.org/wp-content/uploads/2021/04/faaliyet-raporu-web.pdf> (08.08.2022).

Göregenli, Melek (2008) http://www.ihop.org.tr/wp-content/uploads/2007/06/ayr%C4%B1mc%C4%B1%C4%B1kla_mucadele_to_plant%C4%B1_raporu.pdf (15.06.2022).

iGAM (2022a), <https://igamder.org/TR/hakkimizda//neler-yapiyoruz> (15.06.2022).

iGAM (2022b), <https://medya.igamder.org/TR/media/hakkimizda> (15.06.2022).

iGAM, (2022c), <https://igamder.org/TR/goc-gundemi> (06.07.2022).

iHD (2020), <https://ihd.org.tr/yasamin-kiyisindakiler-multecilere-yonelik-hak-ihlalleri-raporu-ocak-eylul-2020/> (06.07.2022).

iHD (2014), <https://ihd.org.tr/hakkimizda/> (06.07.2022).

iHD (2009), <https://ihd.org.tr/insan-haklari-kurt-sorunu-ve-turkiye/> (8.08.2022).

iHD (2007a), <https://ihd.org.tr/am-hakk-sorulan-sorular/> (06.07.2022).

iHD (2007b), https://ihd.org.tr/images/pdf/insan_haklari_egiticileri_icin_basvuru_kitabi.pdf (06.07.2022).

iHD (1988), https://www.ihd.org.tr/wp-content/uploads/1988/10/IHD_2_Olagan_Genel_Kurulu_Calisma_Raporu.pdf (06.07.2022).

İHD (1987), https://www.ihd.org.tr/wp-content/uploads/1987/06/IHD_1_Olagan_Genel_Kurulu_Calisma_Raporu.pdf (06.07.2022).

İHOP 2022, <https://ihop.org.tr/multeci-haklari-koordinasyonu/> (12.08.2022).

İHOP 2012, <https://ihop.org.tr/tuerkiye-nsan-haklar-kurumu-kanunu-tasars-uezerine-ortak-basn-acklamas110/> (08.08.2022).

KİH-YÇ (2022a), <https://kadinininsanhaklari.org/savunuculuk/uluslararasi-sozlesmeler-ve-mekanizmalar/cedaw/> (15.06.2022).

KİH-YÇ (2022b), <https://kadinininsanhaklari.org/hakkimizda/biz-kimiz/> (15.06.2022).

KİH-YÇ (2022c), <https://kadinininsanhaklari.org/savunuculuk/donum-noktalari/> (15.06.2022).

MAZLUMDER (2012), <https://mazlumder.org/tr/main/faaliyetler/basin-aciklamalari/1/mazlumderdenyabancilar-ve-uluslararasi-koruma/9083> (12.08.2022).

MAZLUMDER (2011), <https://istanbul.mazlumder.org/webimage/file/istanbul/faaliyetlerimiz/pdf/ba-sortusu-raporu-2010-2011.pdf> (8.08.2022).

MAZLUMDER (2010), https://istanbul.mazlumder.org/fotograf/yayinresimleri/dokuman/turkiyede_dini_eyrimcilik_raporu.pdf (6.07.2022).

MHK (2012), <https://multecihaklari.org/?p=126> (12.08.2022).

MHK (2014), <https://multecihaklari.org/?p=138> (12.08.2022).

Öndül, Hüsnü (2014). “İnsan Hakları Mücadelesiyle 90’lı Yılları Aşmak”, <https://bianet.org/bianet/diger/160661-insan-haklari-mucadelesiyle-90-li-yillari-asmak> (15.05.2022).

TİHV (1993), <https://tihv.org.tr/tedavi-ve-rehabilitasyon-raporlari/1990-1992-tedavi-ve-rehabilitasyon-merkezleri-raporu/> (06.07.2022).

**EU FINANCIAL ASSISTANCE TO CIVIL SOCIETY IN
TURKEY: SHRINKING THE POLITICAL SPACE IN THE
POST-GEZI PROCESS?**

**AB'NİN TÜRKİYE'DEKİ SİVİL TOPLUM
ÖRGÜTLERİNE FİNANSAL DESTEĞİ: GEZİ SÜRECİ
SONRASI SİYASİ ALANIN DARALMASI MI?**

Sinem BAL*

ABSTRACT

This study investigates the EU's stance on post-Gezi civic engagement, which is based on alternative alliances and against the anti-democratic extremes of state power. Using a Gramscian perspective, the paper underlines the fact that before the protests, Turkey's civil society had been politically socialized by the help of EU financial assistance as a sign of an ideology of consent. That is, the EU has focused on liberal-democratic cooperation with civic organic intellectuals, based on the conviction that civil society is the engine for social and political transformation. However, even though civil society organizations have strengthened their catalysing role and become a new counter-hegemonic political space since the Gezi protests, it is argued that Turkey's normative distance from the EU and the pragmatic links between the EU and Turkey over refugees have led the EU to reduce its financial relationships with Turkey's rights-based civil society.

Keywords: EU Funds, Civil Society, EU-Turkey Relations, Gezi Protests, Gramsci.

* Research Fellow, Centre for the Study of Social and Global Justice, Nottingham, bal-sinem@hotmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5135-9692>

* Makale Geliş Tarihi / Article Received: 23.06.2022
Makale Kabul Tarihi / Article Accepted: 19.09.2022

ÖZ

Bu çalışma, Gezi sonrası alternatif ittifaklara dayalı ve devletin aşırı anti-demokratik gücüne karşı duran sivil katılıma dair AB'nin tavrını incelemektedir. Çalışma, Gramşiyen bir perspektiften yararlanarak protestolar öncesi Türkiye'deki sivil toplumun AB ideolojik rızasının işareti olan finansal destekler yardımıyla siyasal olarak sosyalleştiğinin altını çizer. Böylelikle, AB sivil organik aydınlarla yapılacak liberal demokratik işbirliğine odaklanmış ve bunu sivil toplumun sosyal ve siyasal dönüşümünün itici gücü olduğu kanaatine dayanmıştır. Ne var ki, her ne kadar Gezi sonrası sivil toplum örgütlerinin katalizör rolü daha da güçlenmiş ve yeni karşı hegemonik siyasi alan olsalar da Türkiye'nin AB'den normatif uzaklığı ve mülteciler üzerinden AB ve Türkiye arasında kurulan pragmatik bağ AB'nin Türkiye'deki hak temelli sivil toplum örgütleri ile arasındaki finansal ilişkinin azalmasına yol açtığı iddia edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: AB Fonları, Sivil Toplum, AB-Türkiye ilişkileri, Gezi Protestoları, Gramsci.

INTRODUCTION

The EU's strengthening civil society policy in the enlargement round was designed for the candidates states to fulfil the Copenhagen criteria, "which required aspirant states to have stable institutions guaranteeing democracy, the rule of law, human rights and respect for minorities, a functioning market economy and the ability to take on the obligations of EU law" (İçduygu, 2011: 381). In all progress reports, European Commission encourages civil society organisations (CSOs) to get professionalized and increase formal interactions with state actors (Wunsch, 2018). That is, the EU's financial support to CSOs with the aim of fostering a democracy from below also pushes for a new model of active citizenship in the Union's neighbourhood and third country policies. On the other hand, CSOs are also conceptualized as lobby groups, which are economically driven interests within pluralist market democracies (Kurki, 2011a) and able to work in project circles that allow for the assessment of effective implementation to be efficient in terms of costs and benefits, self-responsibility and accountability (Müehlenhoff, 2014). This can clearly be seen in the "DG Enlargement Guidelines for EU support to civil society in enlargement countries: 2014-2020" document in which the EU indicates:

The enlargement countries face a range of challenges, especially in fields such as the rule of law, corruption, organised crime, the economy and social cohesion. Civil Society actors and organisations can make a substantial contribution to addressing many of these through their lobbying, advocacy and oversight activities at national, regional and local level (2014: 1).

In that sense, following the EU's acceptance of Turkey's candidacy, Turkey represents an interesting case by providing an empirical scope for the development of civil society, which is conceived "something more than an associational life outside of the state and instead as a sphere that contributes to public participation and democratisation on a voluntary basis" (İçduygu, 2011: 382). Evolutions in the civic engagement starts with economic and partly political liberalisation in 1980s and then 1990s. Mainly due to the military interventions since the 1960, civil society has been contingent upon a state tradition, and it was not easy for society both to consolidate democracy from below and become active citizens over civil society. Hence the EU's civil society policy in candidate countries opens a new frontier that is out of the mainstream policy making.

Since the amendment of the Association Law in 2004 and the start of accession negotiations in 2005, CSOs have proliferated in Turkey while their capacity has been strengthened by EU financial assistance. Specifically, the Instrument for Pre-Accession Assistance (IPA) and the European Instrument for Democracy and Human Rights (EIDHR). The IPA I (2007-2013) and IPA II (2014-2020) funds were allocated by programmes supporting civil society capacity building through a grant scheme for the civil society programme and civil society dialogue between Turkey and the EU whereas the EIDHR only funds rights-based CSOs to prioritize human rights advocacy and democracy promotion. Despite the EU's active role in sponsoring the activities of these CSOs, some researchers argue that increasing numbers of CSOs has not had a qualitative impact because democratization and producing right-based policies are still very limited in Turkey (Ergun, 2010; Ketola, 2013; Doyle, 2016; Muehlenhoff, 2014-2019; Zihnioglu, 2013-2019a). Hence, the linkage between the EU and the civil society organizations in Turkey has turned into a web of funding channels that have gradually been depoliticized civil society as they compete to get money from the EU.

One of the fracture points in civil society's widespread politization in Turkey was the Gezi Park Uprising in 2013, when spontaneous environmental protests became a collective resistance against the government's anti-democratic authoritarianism. Gezi protests are indeed a successor of the populist social movements such as Arab Spring, Occupy Wall Street, Movimiento 15-M (or Indignados Movement) in Spain and the Aganaktismenoi movement in Greece all of which have erupted as a reaction to economic stagnation occurred due to 2008

financial collapse and the rise of authoritarianism across the globe. These protests have demonstrated the limits of global capitalism and unveil those who demand a social change. They organize regardless of political affiliation, class, race and gender (Welsh, 2019) as they “expressed the longing of the multitude for a ‘real democracy’ against corporate capitalism” (Kaya, 2016:7). In a similar vein, Gezi protests enabled certain groups to gain visibility in the public sphere while other loose groups constituting the political opposition expressed their dissent against the Justice and Development Party (AKP) government’s restrictive policies. The common point of all these demonstrations is also the repertoires of protest, including occupations, the use of social media, humour and art (David and Côté-Real Pinto, 2017).

Following the civic activism in reaction to the Turkish government’s aggressive violence against protestors, which resulted in a deterioration in democracy and human rights in Turkey, the EU expressed its concerns through its leader’s discourses and the 2013 progress report’s criticisms. Hence this process paves the way for a burgeoning new literature on the role of protests on democratization of Turkey and the EU-Turkey relations over the Gezi Park protests. For the latter, some studies have focused mostly on how AKP government’s statement of not recognizing the European Parliament decision on Turkey on June 12, 2013, reveals Turkey’s drift from the democratic norms (Yılmaz, 2014) and influenced the EU’s decisions about vetoing, postponing or suspending the membership negotiations (Saatçioğlu, 2015). For others #OccupyGezi can be perceived as reflections of Europeanisation of Turkish civil society as they have learned to raise claims about pluralist democracy (Öner, 2014; Kaya, 2016). Furthermore, it is also argued that likewise European counterparts and Turkish CSOs interaction with the EU institutions, organizations that participated in the Gezi protests reproduce and frames European discourses and highlight EU leverage and linkage (David and Côté-Real Pinto, 2017). On the other hand, from a social movement perspective, some scholars concern how Gezi uprising foster new type of civic activism such as forums, which gather historically distant groups and help to overcome deep-seated cleavages (Uğur-Çınar and Çisel-Arabacı, 2020), focus on specific local problems (Akçalı, 2018) and ability to work on multiple issues by constructing alliances that signal a potential to bring greater impact in local and nation-wide (Zihnioğlu, 2019d). On the contrary, there are also those who acknowledge Gezi as a counter-hegemonic struggle against the state’s hegemonic power. Yet for them, there is still a need for transforming the selves in which different subject positions can open up themselves to each other (Gençoğlu-Onbaşı, 2016) in the spheres such as Gezi. Because at the end of protests, Gezi populism neither formed the unity of an equivalential ensemble and a party nor crystallised into a unified collective will (Özen, 2015).

Even though the literature deciphers the influence of Gezi protests in many aspects, there has been less investigation of how the EU has responded to these new alliances and ensured their survival through EU funding in post-Gezi period. During the protests, it is true that these dispersed groups evolved into a counter-hegemonic alliance against AKP authoritarianism and aimed to make the state more democratic and respectful of human rights, both of which are fundamental EU political criteria. Hence, drawing on a Gramscian conceptualization of civil society, this paper examines how much the EU has financially supported the right-based organizations that form a new alliance since the Gezi protests. It is necessary to stress that Turkish civil societies' approach to the EU funding is not the main concern in this article.

Methodologically, the study problematizes the beneficiaries of EU-funded projects (IPA I, IPA II, EIDHR), allocated only to civil society organizations in Turkey between 2007-2013 and 2014- 2020. Here, among these funds the focus is given to degree EU finances the right-based organizations. All the funding transferred to human rights and democracy issues are categorized by considering their priorities, type of the projects, number of the beneficiaries and the amount of the budget. That is, since the categories and the priorities of the funds are concerned, there are two significant findings become prominent. First, despite the Turkish government's increasing de-democratization and human rights violence since the protests, the EU's waning sponsorship fails to offer sustainable support for advocacy organizations and for their survival. Second, Turkish human rights CSOs have been neoliberally restructured and reproduced along with the new funding priorities, which turned solidarity into competition and limited the CSOs that can benefit from it.

In order to reveal the EU's funding mechanism to the right-based CSOs, the paper is structured as follows. The first and second sections reviews the role and significance of civil society in EU-Turkey relations from a critical perspective, which problematizes EU sponsorship and its consent production over civil society. The third section analyses the first period of EU financial assistance through the material and ideological pillars by examining the projects' contents and beneficiaries. This clearly shows how the EU divides and unites civil society while the AKP government redesigns the function of the civil society organizations. The fourth section discusses Turkey's normative distance from EU political conditionality, the accumulated social grievances of the citizens against these undemocratic practices of the government, and how these reactions paved the way for collective resistance and a new democratic composition. The final section manifests how and with what content the second period of the EU financial assistance endorsed this new democratic bloc and its civil society projections.

1. THE NEED FOR A EUROPEANIZED CIVIL SOCIETY: A CRITICAL APPRAISAL

When the Helsinki Summit recognized its candidacy in 1999, Turkey began democratic reforms based on EU conditionality. Since negotiations started in 2005, EU-Turkey relations have been conducted by the AKP government. In contrast to previous Islamist parties, AKP presented itself as a pro-European, market-friendly and democratic-party with conservatism during its first years in power. Because EU candidate states must have stable institutions guaranteeing democracy, the rule of law, human rights along with a well-functioning market economy, under the neoliberal restructuring of Turkey's EU membership bid, its conservative-liberal policies went hand in hand with promoting civilian politics over military tutelage (Altınörs and Aydın, 2022). Drawing this neoliberal transformation, the EU insisted on several administrative reforms to strengthen transparency, productivity, and results-oriented decision-making (Bee and Kaya, 2017), all of which included the cultivation of democracy and the development of civil society from below (Kubicek, 2011). Accordingly, changes for Turkish civil society started with the amendments in 2004 and 2008, respectively lifting restrictions in the Associations Law and the Foundations Law. This aim was endorsed both by non-governmental market actors, such as the Turkish Industrialist and Businessmen's Association (TUSIAD), which is one of Turkey's capitalist social forces, and civic actors lobbying for democracy and human rights in both Brussels and Turkey, such as the Helsinki Citizens' Assembly.

In 2005, the EU also offered a platform for inter-civil society dialogue called the Civil Society Dialogue Programme, which supports projects by framing the outline of the dialogue between the EU and candidate countries' civil society actors (European Union Commission, 2005). Then, in 2008, it established the Civil Society Facility (CSF) to endorse CSOs in candidate countries within the European Neighbourhood Policy and Enlargement Negotiations Programme. By implementing such mechanisms, the EU indicated its concern regarding three main areas: fulfilling membership conditions, especially in the countries where CSOs are less effective or unable to enter into dialogue with the public authorities; enhancing social capital and reducing the information gap. Especially regarding the latter, the EU gives a 'watchdog' role to the organizations that are expected to monitor the Turkish government's (un)democratic practices and report government's failure to fulfil the Copenhagen criteria. That is, the EU considered CSOs as an alternative avenue for negotiation as well as vehicles for achieving specific goals decided by the EU (Doyle, 2016).

Since the negotiations started according to the Ministry of Interior the Directorate General for Relations with Civil Society database¹, 103.221 civil society organizations are active today. The number of the organizations has increased more than 10 times and of these, only 1523 organizations are rights-based². Furthermore, based on the Directorate General of Foundations website, there are 6.074 foundations in Turkey and 5645 of them are new³. EU financial assistance to these CSOs flows through the IPA and EIDHR community programmes. IPA programmes support civil society capacity building and civil society dialogue between Turkey and the EU. The budget is channelled directly to the Turkish government to facilitate harmonization with the EU *acquis* and encourage political and economic reform. The Turkish government and the EU Delegation in Turkey meet annually to prioritize the recipients of IPA funding. This is allocated through the Central Finance and Contracting Unit (CFCU), which was established “as part of the accession negotiations in order to develop an umbrella structure aimed at transferring the contracting authority of the European Commission to the Turkish government” (Ketola, 2013:115). EIDHR, on the other hand, funds rights-based CSOs that help to meet the political criteria regarding human rights and democracy. Its thematic funding, which was first formulated in 2006, has been systematically allocated since 2007. As one of the EU’s bottom-up civil society financial instruments, EIDHR excludes government involvement in the project cycle while its independent budget is controlled by the EU Delegation in Turkey.

Regarding the project priorities and beneficiaries in Turkey, IPA I and II funds finance three types of CSOs in Turkey. The first group is right-based and service-based organizations, which “provide social services in areas where social policies are not properly implemented by the state” (Bal, 2019:131). The promotion of welfare governance focuses on these organizations (such as foundations for health or education) as a part of aggressive economic liberalization to reduce state responsibility (Morvaridi, 2013). The second group is the public chambers, public unions (professional organizations), and university research centres, all of which are expected to contribute to the negotiations of the *acquis* chapters (e.g., agricultural engineers’ chamber works for developing agriculture and livestock policies in line with the *acquis*) in different policy areas. Organizations in this group are mostly asked to produce policies by doing field research or to raise awareness in their specialized areas through training activities

¹ More information is available at <https://siviltoplum.gov.tr/dernekler-bilgi-sistemi-derbis-kullanici-sayisi>

² More information is available at <https://siviltoplum.gov.tr/derneklerin-faaliyet-alanlarina-gore-dagilimi>

³ More information is available at https://cdn.vgm.gov.tr/genelicerik/genelicerik_945_290519/001vakiflarin-turlerine-gore-dagilimi05082020.pdf

or networking. The third group comprises business and industrial organizations, which work for the Turkish economy alongside the state and play a crucial role in enabling dialogue between the EU and Turkey. Hence, they are important for both democratic and economic development.

The EIDHR programme funds rights-based groups, engaged in “monitoring, lobbying and advocacy in the spheres of human rights and democratic development” (Axyonova and Bossuyt, 2016: 210). These organizations demand constitutional reforms and policy changes to promote an egalitarian society and resist the state’s violations regarding identities (gender, class, ethnicity, or human rights in general) and its anti-democratic practices. As local agents, their advocacy can induce social transformation, remind the state of its responsibilities regarding of pluralistic democracy, and guide political socialization. They are the legal organized version of Turkey’s grassroots movements, which have been active since they emerged from a culture of solidarity during the 1990s. After restrictions under the Law of Association were lifted, these loose groups gathered as organizations to gain legitimacy and become an addressee of the state. To sustain themselves as organizations, they applied for funding from the EU itself, EU member states’ embassies, and foundations in Turkey.

The EU has expanded its influence over these civil society organizations through “the increased interaction between local and European organizations, and various networking activities” (Ergun, 2010: 508), particularly through multi-partnered projects. By sponsoring several organizations from different fronts, the EU has followed “a neutral policy tool to be utilized for specific purposes within the accession process” (Ketola, 2012a: 97). Hence, the EU, as a donor-provider, aims to empower Turkish CSOs to both support democratic consolidation to replace the traditional political cleavages in a candidate country and prepare the country’s economy for market competitiveness. Paradoxically, however, while the EU secures the domain of neoliberalism by financing business groups for networks and other CSOs over social policy issues, it also endorses rights-based organizations trying to deal with the damage caused by neoliberalism, which constantly fuels inequality and injustice.

On the other hand, the EU funding priorities aims to professionalize civil organization by asking them to improve their organizational and administrative capacities. This can be seen in the EIDHR and IPA eligible applicant criteria, in which the beneficiaries have to be responsible for demonstrating effective and continuous links with that country’s economy, able to prepare and manage the action with their partners, to have stable and sufficient sources of finance to ensure the continuity of their organisation throughout the project and to play a part in financing it and to demonstrate their capacity to manage activities of a scale corresponding with the size of the project for which a grant is requested. For some

(Kurki, 2011b; Muhlenhoff, 2014; Luciani, 2021), by doing so, the EU has gradually depoliticized the rights-based CSOs in two ways. Firstly, right-based organizations only provide technical expertise to enable Turkey to match EU standards while following the projects' implementation criteria. Secondly, these project calls ask these organizations to change their activities from advocacy making to providing professional but provisional administrative skills, which promotes the marketization of civil society.

2. APPLYING A GRAMSCIAN LENS TO EU SPONSORSHIP OF CIVIL SOCIETY

From a Gramscian perspective, civil society is an agent of reproduction and social transformation “in a realm in which the existing social order is grounded; and it can also be the realm in which a new social order can be founded” (Cox, 1999:4). In contrast to liberal accounts, the Gramscian view is that the state's hegemony is formed by a complex web of relations between political society (political elites), with its coercive apparatus, and civil society (hegemonic capitalist), linked to non-coercive tools to gain the citizens' consent (Dikici, 2009). It is not straightforward to convince the mass societies while raising their consciousness in a specific problem. Hence, civil society is “the locus where hegemony is disputed, as the dominant fundamental group seeks to extract consent” (David and Côte-Real Pinto, 2017: 311). Each hegemonic group has its own traditional intellectuals. These do not belong to any political sphere, rather, can become organic intellectuals, who “grow ‘organically’ with the dominant class (they are its educators, its judiciary etc.) and are instrumental in the production and maintenance of its hegemony” (Doyle, 2016: 407). Organic intellectuals are envoys that actively participate in everyday life “as an agent within the economic, political, social, and cultural fields acting as a constructor, organizer, and ‘permanent persuader’ in forming or contesting hegemony” (Gramsci, 1971: 9-10, Q12§3). They construct and maintain a new type of social order based on civil society, which comprises oppositional groups that are “radically autonomous, rhizomatic, multiple, heterogeneous and even prefigurative” (Fonseca, 2016: 119). Simultaneously, they attempt to forge a counter hegemony by connecting many different forms of struggle (Morton, 2007). Political society (governments) and bourgeoisie class within civil society constitute a hegemonic sphere “undergirding the modern ‘integral state’ or the modern historical bloc of liberal capitalism and modern democracy” (Fonseca, 2016: 104).

During Gramsci's time, to mitigate the disruptive potential of the working class, state leaders sought ways to establish alliances with employers to manage the economy. This new corporatism excluded those who were mostly unorganized subaltern groups but were barely considered as a part of civil society (Cox, 1999). Today, the intellectual war against states' unjust practices and capitalist outcomes

is conducted by rights-based civil society that express their counter ideology using the same strategies of the hegemonic power. Thus, in a Gramscian interpretation, these organizations, comprising financially weak but structurally strong and autonomous groups, is a site for counter-hegemony against the political society's anti-democratic acts and human rights violations. The role played by civil society intellectuals has an important larger ideological influence: their contribution to the formation of social groups, their solidarity with each other, and their role in sustaining counter hegemony (Gramsci, 2015) are all based on the idea of restructuring the society, constructing social consent, and transforming the self.

Regarding the EU's promotion of civil society through conditionality, which mainly operates in asymmetric power relations, the EU aims to transform candidate states' social, economic, and political realms to establish a new social order. As is clear from the types of project beneficiaries mentioned above, the EU finances both hegemonic and counter-hegemonic sites in a candidate country to consolidate liberal democracy in both the political arena and the market. This new public sphere of full civic engagement operates independently from the state while it also "questions both the frontiers of state and market power and the conflictual relations between economic and social integration" (David and Côte-Real Pinto, 2017: 310). As Ketola contends, EU's civil society policy, indeed, challenges the right-based organizations because they try to "find a balance between policy that is based largely on a liberal individualistic model, and their own experience that is at least partly tied in with particular group identities" (2011:790). Therefore, the EU as a neoliberal hegemonic project (Morton, 2007; Ketola, 2012b; Szedlacsek, 2017; Tansel, 2017) has anchored civil society in both democracy promotion and development paradigm based on liberalization for greater integration of the candidate country's economy into the global economy.

On the other hand, some scholars (Muehlenhoff, 2014; Zihnioğlu, 2019a; Luciani, 2021) stress that the EU's civil society policy actually supports non-governmental organizations' (NGOs), whereby the concept is used synonymous with civil society. NGOs have become a neoliberal form of civil society "characterised by a formal, institutionalised and professionalised structure, financial dependence on (Western) donors and an orientation towards their agendas rather than towards local claims or needs" (Luciani, 2021: 104). As Muehlenhoff (2014: 104) argues in more detail, civil society used to be considered a social movement based on the struggle over class, democracy, and human rights whereas the concept now refers more to a service provider rather than rights promoter:

When social movements ceased to exist, the industrialized countries found a new form of civil society that could coexist with the capitalist structures. The so-called neo-liberal concept defines civil society as the 'third sector' existing in addition to the

market and the state. The third sector mainly consists of NGOs. The third sector functions like the market while at the same time exercising functions formerly intrinsic to the state. The concept of a third sector is based on the neo-liberal assumption that the responsibilities of the state need to be reduced and privatized (Muehlenhoff, 2014: 104).

By promoting the “NGO-ification”, the EU aims to provide legitimacy from below and direct the citizens’ attention towards EU norms to gain public consent. However, by doing so, the EU asks states to devolve their social protection responsibilities onto these agents and stepped down their traditional role, while CSOs stepped into not only demand but deliver development (Zihnioğlu, 2019a). Because in European social welfare policies, there is a social contract where national insurance and pensions systems have proved to be fairly resilient to neoliberal retrenchment with a level of continuity (Morvaridi, 2013) and with the help of civil society. That is, a Europeanized civil society is expected to function both as a “necessary complement to the internal market and as a means to redress the underdevelopment of social policy at the EU level, an intriguing parallel with EU citizenship (Warleigh, 2001: 620).

3. EU’S CIVIL SOCIETY PROMOTION IN TURKEY: IDEOLOGICAL AND MATERIAL PILLARS

The EU began providing systematic financial assistance to Turkey through civil society programmes in 2005. The variety of civil society organizations that have emerged since then indicates that some groups want to legitimize their public advocacy by gaining EU support while others want to contribute in line with the government’s policies. Indeed, the proliferation of civic engagement provides fertile ground for Europeanization. Nevertheless, it also marks “a turndown in EU-Turkey relations and growing disenchantment in both sides” (Aydın-Düzgüt and Kaliber, 2016: 1). This is because the EU pragmatically strengthened organizations to further its interests and consolidate pro-EU campaigning (İçduygu, 2011) whereas AKP manipulated the EU reform packages as the “crucial tactical exercise of subsequent AKP governments” (Cebeci, 2016: 126) by using the apparatus of democratization to secure its incumbency. After AKP won absolute parliamentary majorities in the 2007 and 2011 elections, and passed the constitutional referendum in 2010, the government’s tone towards dissents became more authoritarian and less dependent on EU political conditionality (Aydın-Düzgüt and Kaliber, 2016). In particular, the 2010 constitutional amendment, which was endorsed by some liberals in Turkey and welcomed by the EU as moving towards further democratisation, not only cemented the AKP’s power field but also broadened its control over the judicial system (Cebeci, 2016).

Regardless of this mutually pragmatic and twisted relationship between the EU and Turkey, in its first period (2007-2013), the EU allocated IPA I and EIDHR

funding to civil society organizations to facilitate their internationalization and enhance “the structuring of organized forms of civil society groups in a way similar to what has been happening in many other European countries” (Bee and Kaya, 2017: 310-311). According to CFCU data⁴, 39 project calls were announced in the first period of IPA I, of which only three categories directly targeted rights-driven issues: women rights, social inclusion of disabled people and children’s rights. The other calls were designed for professional and business organizations producing projects to implement the *acquis* chapters or to promote better EU-Turkey economic dialogue. Hence, the only schemes focusing on these three rights-based issues had small budgets. Of these three calls, one important detail is the use of “rights”, which referred within the context of the empowerment of disadvantaged groups in the labour market and designed to close the social policy gap through civil society’s training activities. For instance, projects call for the promotion and protection of women’s rights and enhancement of the social inclusion of people with disabilities schemes mostly focused on improving women and disabled people’s labour market participation through vocational training programs to develop their skills using entrepreneurship methods. Based on neoliberal rationalities, the call for tenders made professional and business organizations an integral part of the negotiation process and constituted service-based organizations as social policy providers (projects for children and disabled people). In addition, it reframed women’s rights within a market narrative by using terms like “economic empowerment” and “entrepreneurship”, which both increase the hierarchy between women groups.

Because the EU acknowledges that business organizations are networks focused on specific objectives (Commission of European Union, 2001), the Commission financially supports these groups as pro-European guards of Turkish capitalism. For high-level economic and business dialogue, these groups provide another source of pressure to encourage EU-related democratic reforms. They are also favourable partners for developing a well-functioning market economy in Turkey. Under AKP, both secular and Islamic business groups like MUSIAD have become prominent in using EU resources and trade opportunities within the European market (Yankaya, 2009). MUSIAD even follows AKP’s discourse emphasizing the compatibility of EU membership with the Islamic and democratic identity of Turkish society. (Kaya and Marchetti, 2014). As Kaya notes, the common feature of these business groups is that “they often benefit from their cooperation with the state, rather than from cooperation with other voluntary associations to pressure the state” (Kaya, 2016: 136).

⁴ More information is available at http://www.cfcu.gov.tr/search-tenders-2?field_tender_status%5B%5D=7&field_tender_type%5B%5D=4&field_tender_ref_no=&search_api_views_fulltext=civil+society

Table.1: IPA I Funding (2007-2013)

IPA I			
AMOUNT	NAME OF THE PROGRAMME (2007-2013)	NUMBER and TYPE OF THE PROJECTS	PRIORITIES
TOTAL BUDGET :1000.000 € TOTAL BUDGET WAS ALLOCATED TO THE BENEFICIARIES	2007- Strengthening Civil Society in the Pre-accession Process: NGO Grant Facility Component A4:STRENGTHENING THE PROTECTION OF CHILDREN'S RIGHTS GRANT SCHEME	16 Projects were funded: 3 Street Children Projects 3 Education Projects 4 Child Labour Projects 5 Children's Rights Projects 1 Child Protection Project	*Awareness raising on the consequences and social effects of child labour and the need to prevent forced child labour. * Preparation of information on child labour for dissemination through media. * Raising awareness and education of the families of the children that are subject to forced child labour. * Increasing awareness on children's rights. * Strengthening participatory evaluation and impact assessment of existing system affecting the rights of children. * Provision of services to increase the welfare of children. * Promotion of collaboration between NGOs and Public sector on prevention of the forced child labour.
TOTAL BUDGET: 2400.000 € TOTAL BUDGET WAS ALLOCATED TO THE BENEFICIARIES	2007-Strengthening Civil Society in the Pre-accession Process: NGO Grant Facility Component A1:Promotion and Protection of Women's Right Grant Scheme	28 Projects were funded 7 Women empowerment 2 Women Rights 8 Women Employment 4 Women centre project 2 Women Entrepreneurship 3 Political participation 1 Refugee Women 1 Gender equal budgeting	*women's access to employment including such issues as unpaid family home-based working women etc., * difficulties that women face in starting up businesses and in accessing finance and training, *monitoring of and promoting gender equality and gender mainstreaming on both local and national policy level, * full implementation of international and regional conventions related to women's rights to which Turkey is a party, * under-representation of women in political decision-making on both local and national levels. * development and implementation of awareness-raising activities in order to improve the understanding of issues related to gender equality, including gender based discrimination, * elimination of gender stereotypes in the media, education, science, arts, culture etc.
TOTAL BUDGET: 1000.000 € TOTAL BUDGET WAS ALLOCATED TO THE BENEFICIARIES	2007-Strengthening Civil Society in the Pre-accession Process: NGO Grant Facility Component A2:ENHANCEMENT OF SOCIAL INCLUSION OF PEOPLE WITH DISABILITIES GRANT SCHEME	21 Projects were funded: 1 Disabled-Advocacy 1 Disabled Protection 10 Disabled Socialization 5 Disabled Education 1 Disabled Entrepreneurship 2 Disabled-Employment 1 Disabled Rights	* Developing new alternative community based services for people with disabilities diversified according to different types of disabilities (psychological physical or sensorial), * Improvement of physical independence, mobility and economic self sufficiency of people with disabilities, * Raising self-awareness of people with disabilities and encouraging the creation of organisations and networks made up by disabled people themselves. * Development and implementation of awareness-raising activities in order to improve the understanding of issues related to people with disability stigmatisation and discrimination, * Fight against stereotypes, discrimination and stigmatisation of people with disability in the media, education, working environment, etc., * Development and implementation of lobbying and advocacy activities addressing physical accessibility and effective

			participation of disabled people to social economic and cultural life.
TOTAL BUDGET: 500.000 € 45,32% OF THE BUDGET WAS ALLOCATED TO 8 RIGHT-BASED PROJECTS	2008-Strengthening Civil Society in Turkey: Integrated Approach to the Civil Society and the Participatory Local Projects	8 out of 21 Projects are funded related to human rights and democracy subjects. 4 Women Empowerment/Rights 3 Disabled Rights, 1 Children Rights	To facilitate the participation of local communities to the decision making processes of the solution of local problems and/or strengthen the cooperation with local authorities in dealing with the local management issues. Such as: - Rights of Children - Women's Rights (except the projects focusing on women's employment and income generating activities) - Disabled people rights - Cultural Rights of communities - Local Culture (only the projects aiming to prevent the extinction of the local cultural values, such as handicrafts, local cuisine etc.) - Environment
TOTAL BUDGET: 400.000 € 46,90% OF THE BUDGET WAS ALLOCATED TO 22 RIGHT-BASED PROJECTS	2008-Local Mobilization for Participatory Democracy	22 out of 47 Projects are funded related to human rights and democracy subjects. 10 Women Empowerment-GBV 5 Child Labour 7 Disabled Socialization	Aware Raising; Promotion/ Public Relations and Networking; Constituency works in Gender, Environmental protection / nature conservation, Children rights, Disabled people rights, Youth, Human rights, Cultural rights & local cultures
TOTAL BUDGET: 3000.000 € TOTAL BUDGET WAS ALLOCATED TO THE BENEFICIARIES	2010-Empowerment of Women and Women NGOs in the Least Developed Regions of Turkey (Southeastern Anatolia, Eastern Black Sea and Eastern Anatolia Regions)	36 Projects were funded related to human rights and democracy subjects. 12 Social Inclusion of Women 15 Women Empowerment/Employment 4 Gender Equality 2 Women Rights 1 Violence Against Women 1 Political Participation 1 Women and Technology	*improving women's access to all public services * enhancing women's social, economic and political status *eradicating of violations in human rights of women * awareness raising and capacity building to fight against gender discrimination and violations *supporting to strengthening organizational structure of women NGOs *promoting of establishment of new women NGOs *supporting to improvement of institutional and technical capacity of women NGOs
TOTAL BUDGET :200.000 € 44,90% OF THE BUDGET WAS ALLOCATED TO 10 RIGHT-BASED PROJECTS	2010-Empowering Civil Participation at Local Level	10 out of 23 Projects were funded related to human rights and democracy subjects. 4 Women Empowerment-GBV 1 Children Rights 1 Human Rights 2 Disabled Rights 1 Minority Rights 1 LGBTI+ Rights	Civil participation in decision making mechanisms Awareness-raising Civil dialogue
TOTAL BUDGET :800.000 € TOTAL BUDGET WAS ALLOCATED TO THE BENEFICIARIES	2010- Developing Civil Dialogue among NGO's	23 Projects were funded related to human rights and democracy subjects. 4 Women Empowerment-GBV 7 Children Rights 1 Human Rights 8 Disabled Rights 1 Minority Rights 2 Refugees	Rights of Children; Gender Equality and Women's Rights; Rights of people with disabilities; Human Rights (Enhancing freedom of expression, Promotion of refugee rights -including asylum seekers-, Prevention of discrimination against minorities, ethnical and cultural groups)
TOTAL BUDGET :78.505 € 18,87% OF THE BUDGET WAS	2011-Civil Society Dialogue-II:Micro Grant (Second Call)	3 out of 16 Projects were related to human rights and democracy subjects. 1 Women empowerment	Aware Raising; Promotion/ Public Relations and Networking; Constituency works

ALLOCATED TO 3 RIGHT-BASED PROJECTS		1 Disabled social inclusion 1 Children Protection	
TOTAL BUDGET :2.970.000 € TOTAL BUDGET WAS ALLOCATED TO THE BENEFICIARIES	2012- Strengthening Capacity of National and Local NGOs on Combating Violence Against Women Grant Scheme	20 Projects were funded related to Violence Against Violence	The purpose of the “Women’s Shelters for Combating Domestic Violence” (2009) project is to ensure that women are provided with sufficient protection against violence in 24 cities through establishing and/or providing support services for women subjected to violence/domestic violence. *To support capacity building of local and national NGOs on combating VAW. The projects under this Call for Proposals should be designed to contribute to the strengthening of NGO capacity on combating VAW, foster networking among NGOs and promote partnerships and support partnership with local authorities that offers services for women.

In contrast to IPA funding and its Civil Society Facility programmes, EIDHR funds awareness-raising, advocacy, and policy-making projects. The projects are carried out by the addressee organizations, which have mostly developed from grassroots movements, and the stakeholders. During 2007-2013, the European Delegation announced six calls for tenders, with 81 projects funded in total. EIDHR ties together the projects’ common themes based on raising awareness about freedom of expression and freedom of association, LGBTI rights, women’s rights and their participation in decision-making mechanisms, combatting discrimination, social inclusion of youth, social justice for internally displaced people (IDPs), democratization training for educators, protecting undocumented people, reporting breaches in the implementation of the penal code, research into media hate speech, and protecting the rights of cultural minorities (Roma, Alevis, Kurds, Jews, Greeks, Armenians) against hate crimes. The main methods of these projects are research, monitoring, reporting, training, and awareness-raising.

Table.2: EIDHR Funding (2007-2013)

AMOUNT (EURO)	NAME OF THE PROGRAMME (2007-2013)	NUMBER and TYPE OF THE PROJECTS	PRIORITIES
Total Budget: 385,000 (EUR) The EU covers approx. %80-90	European Initiative for Democracy and Human Rights (EIDHR) - Turkey 2006 Micro-Project Programme	7 projects were funded. 3 Women Rights 2 Disability Rights 1 Minority Rights 1 Citizenship/Awareness	<ul style="list-style-type: none"> • Strengthening civil society organisations in monitoring and advocacy of citizens’ rights, in particular the rights of vulnerable groups (such as women, children, disabled, internally displaced, etc.) and the furtherance of related international instruments; • Reducing the occurrence of torture and ill-treatment, promoting the effective implementation of international instruments against torture and the fight against impunity; • Enhancing education, training, monitoring and awareness-raising on human rights and democratisation issues, in particular the promotion of respect for human rights in education, local and public administration and

			<p>media</p> <ul style="list-style-type: none"> • Securing equal rights and treatment of persons and people belonging to minorities irrespective of racial, or ethnic origin, or of language and religion, including fight against discrimination; • Promoting cultural rights, cultural diversity and respect for minorities, including strengthening inter-cultural understanding and reinforcing engagement of civil society in the promotion of a <u>culture of dialogue and conflict resolution</u>
<p>Total Budget: 1,164,000 (EUR) The EU covers approx. %64-80</p>	<p>2007-2008 European Instrument for Democracy and Human Rights (EIDHR) Turkey Programme</p>	<p>13 projects were funded. 2 Freedom of Expression 2 Social Inclusion 2 Anti-Discrimination 1 Active Citizenship (IDP) 1 Minority Rights 1 Human Rights of Prisoners 1 Consolidating Secularism 1 Social Inclusion of Disabled 1 Human Rights Education 1 Freedom of Association</p>	<ul style="list-style-type: none"> * freedom of association and peaceful assembly *freedom of conscience, religion or belief *right to freedom from torture, or cruel, inhuman or degrading treatment *democratic participation and good governance based on principles of equity, transparency, accountability and rule of law *rights of the child (particularly justice for children in conflict with the law) *elimination of violence against women *cultural rights *social rights of vulnerable groups (including but not limited to internally displaced persons and Roma) *rights of refugees, asylum seekers and migrants *freedom of expression and freedom of the press
<p>Total Budget: 1,600,000 (EUR) The EU covers approx. %72-90</p>	<p>European Instrument for Democracy and Human Rights (EIDHR) Turkey Programme Restricted Call for Proposals 2009</p>	<p>15 projects were funded. 1 Social Justice 1 Freedom of Assembly 2 Minority Rights 1 Children Rights 2 Violence Against Women 1 Human Rights of Sex Workers 1 LGBTI+ Rights 1 Aware Raising on HIV/AIDS 2 Advocacy Making of CSOs 2 Refugee Rights 1 Hate Crimes</p>	<ul style="list-style-type: none"> *freedoms of expression, conscience, religion, press, assembly and association; *access to justice, right to fair trial and due process, human rights in prisons; *prevention of torture and ill-treatment, fight against impunity; *anti-discrimination, equal opportunity, cultural rights, minority rights; * rights of children (particularly in areas of children in conflict with the law, violence against children and child labour); *violence against women *social rights (including but not limited to trade union rights, right to education, health and housing). * actions for the protection of defenders; * enhancing technical knowledge and skills of human rights defenders * strengthening capacities of human rights defenders organisations for carrying out their activities, including but not limited to documenting violations, seeking remedies for victims of human rights violations, fighting against impunity.
<p>Total Budget: 1,200,000 (EUR) The EU covers approx. %66-95</p>	<p>European Instrument for Democracy and Human Rights (EIDHR) Turkey Programme Restricted Call for Proposals 2010</p>	<p>10 projects were funded. 1 Youth Human Rights 3 LGBTI+ Rights 2 Women Rights 2 Refugee- Migration Protection 1 Democratization 1 Freedom of Religion</p>	<ul style="list-style-type: none"> *freedoms of expression, conscience, religion, press, assembly and association; *access to justice, right to fair trial and due process, human rights in prisons; *prevention of torture and ill-treatment, fight against impunity; *anti-discrimination, equal opportunity, cultural rights, minority rights; * rights of children (particularly in areas of children in conflict with the law, violence against children and child labour); *violence against women *social rights (including but not limited to trade union rights, right to education, health and housing). * actions for the protection of defenders; * enhancing technical knowledge and skills of human rights defenders * strengthening capacities of human rights defenders organisations for carrying out their activities, including but not limited to documenting violations, seeking remedies for

			victims of human rights violations, fighting against impunity.
Total Budget: 3,000,000 (EUR) The EU covers approx. %77-95	European Instrument for Democracy and Human Rights (EIDHR) Country Based Support Scheme Turkey Programme Restricted Call for Proposals 2011	23 Projects were funded. 2 Minority Rights 2 Democratic Rights of Kurds 1 Strengthening the Human Rights Defenders 1 Child Protection 2 Refugee Rights 3 Women Empowerment 1 Human Rights Education 3 Freedom of Religion 2 Violence Against Women 2 Monitoring Capacity of the CSOs 1 Women Solidarity 1 Advocacy Making 1 Disabled Rights	*freedoms of expression, conscience, religion, press, assembly and association; *access to justice, right to fair trial and due process, human rights in prisons; *prevention of torture and ill-treatment, fight against impunity; *anti-discrimination, equal opportunity, cultural rights, minority rights; * rights of children (particularly in areas of children in conflict with the law, violence against children and child labour); *violence against women *social rights (including but not limited to trade union rights, right to education, health and housing). * actions for the protection of defenders; * enhancing technical knowledge and skills of human rights defenders * strengthening capacities of human rights defenders organisations for carrying out their activities, including but not limited to documenting violations, seeking remedies for victims of human rights violations, fighting against impunity.

EIDHR sponsorship facilitates advocacy CSOs' networking with their EU counterparts and also teaches them how to form "capacity- building, expansion of activities, professionalization and the diffusion of project culture" (Rumelili and Boşnak, 2015: 136). Here, İçduygu contends, Turkish CSOs that became "highly politicised or critical of the state were able to receive an overwhelming share of EU assistance" (2011:389). However, while EIDHR supports these rights-based groups' activities, it also trains them to be "providers of administrative, social and legal advice and services" (Mühlenhoff, 2014: 103) and asks them to undertake the bureaucratic burdens of project procedures. By doing so, civil society is assigned to check the state as an effective producer of change and "is seen as self-reliant, risk-taker, entrepreneur, and innovator, who has no need for dependency relations with funders or state support and who take responsibility for finding and adapting themselves to the market opportunities" (Kurki, 2011a: 357). According to Kurki, "the EU has been seeking to carve out a distinct space for itself in this policy field" (Kurki, 2011b: 1574) through financing these organizations by EIDHR programme. That is, its normative agenda has become a technical and instrumental policy.

Hence, EIDHR funding during 2007-2013 have revealed three notable problems almost in all projects. Firstly, instead of improving the individuals' existing rights, the EU introduced a problem-solving mechanism for rights-based organizations. This was despite it being the government's duty under the political criteria to prevent or resolve human rights breaches whereas CSOs are only responsible for framing and consulting regarding such problems. Secondly, advocacy conducted locally does not contribute to improving the central authority. The voices of local organizations leave no room for their cooperation

with the state's practices because they are not fully empowered actors in decision-making processes (Bee and Kaya, 2017). Thirdly, CSOs entered a competitive vacuum that diminished the value of their solidarity to gain EIDHR financial assistance. They are forced to compete for this limited funding with logic-requiring entrepreneurial ability.

4. THE PATHS THAT LED TO THE GEZI UPRISING AND BURGEONING OF ALTERNATIVE CIVIC ENGAGEMENT

In parallel with the financial benefits to civil society, years between 2007 and 2013 were also the period when AKP became associated with democratic backsliding and turned into an Islamic-conservative imaginary, “[a]fter gaining sufficient power in the state as well as increasing its electoral support” (Özen, 2015: 538). Turkish politics under AKP rule has become more interventionist in the judicial system, education, personal preferences, and the media. These interventions represent a majoritarian drift, ‘subtle government violence’, and ‘authoritarian tendencies or neoliberal authoritarianism (Gürcan and Peker, 2014; Cebeci, 2016; Gençoğlu-Onbaşı, 2016; Altınörs and Akçay, 2022). On the other hand, AKP’s social policies for the working class favour their growing Muslim bourgeoisie. This established an Islamic neoliberal power bloc that culturally consolidates “paternalistic labour relationships, conservative trade unionism, religious-clientelist aid networks, and other ideological state apparatuses” (Gürcan and Peker, 2015: 325). That is, AKP’s implementation of neoliberal economic policies adjusted to an Islamist ideology has become a social engineering project that aims to transform society’s common sense (Gürcan and Peker, 2014).

The Gezi Park protests during May and June of 2013 erupted in response to the government’s political-economic and political-cultural interventions, growing public unrest regarding Turkey’s undemocratic turn, and deepening polarization due to the government’s attitude towards non-AKP voters. The protests were first started by environmentalists to preserve Gezi Park in Taksim Square, Istanbul. However, they became a form of collective resistance after the police, under government orders, used disproportionate violence against the protestors. Another factor was the AKP government’s “encroachments on urban public spaces without paying any attention to the advice of city planners and architects or allowing any public debate on these projects” (Gençoğlu-Onbaşı, 2016: 276), which “led to the construction of a pluralist collective body in the occupied spaces” (Bilgiç, 2018: 267).

As a counter-hegemonic political struggle, the protests became one of the most important anti-government movements in Turkey’s political history (Yalçın, 2015; Gençoğlu-Onbaşı, 2016) by unleashing “a new critical social consciousness against anti-democratic extremes of those in power” (Saatçioğlu, 2015: 268). The

protests also profoundly influenced the involvement of rights-based CSOs as they had already used EU financial assistance to increase their advocacy scope and visibility. Despite government's efforts to demobilize the protestors by police force, new types of alliances, such as forums demanding more inclusive governance, were rapidly established to provide a non-commodified space (Akçali, 2018). This new counter hegemonic space crystallized the resistance of rights-based organizations, marginalized groups, the young generations, and ordinary people against state pressure.

The increase in police violence and the Prime Minister Erdoğan's intolerance of the protestors prompted EU leaders to condemn the government's practices. For example, the European Commissioner for Enlargement and Neighbourhood Policy, Stefan Füle⁵, and EU Foreign Policy Chief, Catherine Ashton⁶, both expressed their deep concern regarding excessive police force against the protestors and their democratic demands. In a resolution on 13 June, 2013, the European Parliament criticized AKP's distancing from EU norms, such as freedom of assembly, the press, and democracy.⁷ Disregarding the EU's criticisms, AKP started holding demonstrations, using a new discursive tool of the so-called 'national will' to further polarize society, reproduce consent for "the formulation of a neo-Ottomanist ideology (addressing democratic crises) and an extensive neoliberal restructuring of the economy (addressing economic crises)" (Bilgiç, 2018: 265-266).

Regarding EU support for CSOs during this process, the IPA call in 2013 aimed to improve their political contribution by specifically referring to fundamental rights. In total, 39 projects were funded in relation to democratic participation of youth and women, transparency and accountability of the government and the role of CSOs, Women's Rights and the fight against Sexual and Gender-Based Violence, the Rights of the Elderly, Children's Rights, Disability Rights, and a limited fund for Media Ethics and Minorities. Yet, instead of sponsoring those rights-based CSOs that had tackled the ill-functioning mechanism of the political criteria during the Gezi protests, the EU again prioritized projects that did not challenge the government's human rights violations, including during the protests. In contrast, EIDHR's 2013 financial assistance was more promising as it funded 22 projects related to human rights and consolidation of democracy, gender equality (women's rights and LGBTI rights), enhancing dialogue for human rights promotion, cultural and educational rights (Kurdish education), protection of refugees, anti-discrimination, Roma rights, functioning of the rule of law, and media freedoms.

⁵ For more information please see Füle, 2013.

⁶ Please also see Reuters, 2013, 12 June.

⁷ Available at European Parliament, 2013, 13 June.

Table.3: IPA I & EIDHR Funds 2013

AMOUNT	NAME OF THE PROGRAMME	NUMBER and TYPE OF THE PROJECTS	PRIORITIES
TOTAL BUDGET: 1000.000 € 77.80% OF THE BUDGET WAS ALLOCATED TO 18 RIGHT-BASED PROJECTS	2013- Developing Civil Dialogue among CSOs – II (DCD-II)	18 out of 28 projects were funded related human rights and democracy subjects. 9 Women Empowerment/Rights 3 Child Labour and Rights 3 Refugee Protection 2 Disabled Protection/Rights 1 LGBTI+ Rights	To contribute to the establishment of cooperative and collective actions among CSOs (partnerships, networks, platforms, etc.) in order to strengthen their roles as effective claimants of democratic rights and freedoms and bolster their organizational and operational capacities in their main thematic areas of action.
TOTAL BUDGET: 6.150.000 € TOTAL BUDGET WAS ALLOCATED TO THE BENEFICIARIES	2013-Civil Society Dialogue III - Political Criteria Grant Scheme	39 projects were funded related to human rights and democracy subjects. 8 Women Rights and Against Violence 5 Children Rights Education and Protection 4 Disabled Employment and Anti-Discrimination 5 Democratic Dialogue and Participation 4 Youth Democratic Participation and Rights 3 Minority Rights and Cultural Heritage 3 Human Rights 2 Justice 2 Transparency 2 Elder Care 1 Refugee Protection	<u>Human Rights</u> : Awareness-raising on human rights; Human rights of refugees/asylum seekers/immigrants <u>Anti-Discrimination</u> : Socially vulnerable groups; Freedom of expression; Dialogue among cultures, religions and beliefs <u>Democracy and Rule of Law</u> : Political culture/democratic participation; Justice system including access to justice
TOTAL BUDGET: 1750.000 € TOTAL BUDGET WAS ALLOCATED TO THE BENEFICIARIES	Civil Society Facility Turkey Programme: Sivil düşün AB Programı	6 Projects were funded related to Democratic participation and civil society. 1 Youth Participation 1 Disaster Respond 1 Freedom of Press 2 LGBTI+ Rights 1 Active Citizenship	To contribute to the strengthening of capacities of existing or new national, regional (in the sense of regions within Turkey), local and/or thematic platforms and networks of Civil Society Organisations (CSOs) to give citizens a voice and influence public sector reform processes through their activities.
TOTAL BUDGET: 2,000,000 (EUR) The EU covers approx. %57-95	EIDHR 2012 & 2013 Country Based Support Scheme Restricted Call for Proposals	13 Projects were funded. 2 Women Rights 2 LGBTI+ Rights 1 Violence Against Women 1 Human Rights Defenders 1 Refugee Protection 1 Human Rights & Art 1 Human Rights of Prisoners 1 Capacity Building of CSOs 1 Protection of human rights in post-disaster situations 2 Minority Rights	<ul style="list-style-type: none"> • freedom of expression, conscience, religion, media, assembly and association; • access to justice, right to fair trial and due process, human rights in prisons; • prevention of torture and ill-treatment; • fight against impunity for any human rights violation; • anti-discrimination (including LGBTI+ rights, people with disabilities), cultural rights, minority rights; • migrants & asylum seekers; • rights of children (particularly in areas of children in conflict with the law, violence against children and child labour); • women rights, violence against women; • social rights and equal opportunities (including but not limited to women rights, trade union rights, right to education, health and housing); • Protection of human rights in post-disaster situations.

In addition to funding for civil society and civic participation, the EU Delegation also established its ‘Sivil Düşün’ (Think Civil) programme in 2013,

which supports rights-based CSOs through aid-in-kind rather than money. This system is more flexible, comprehensive, and rapid in meeting the needs of CSOs. The programme's main aims are increasing the visibility of these organizations, supporting their lobbying and campaigning activities, and giving them a corporate identity. The programme, indeed, indirectly endorses counter-hegemonic activities in light of their collective demands and enshrines their significance in society. However, the budget is still very limited and restricts right-based organizations' activities to their locality.

5. CRIMINALIZATION OF DISSENT AND EU SUPPORT OF CSOS IN THE POST-GEZI PROCESS

In the aftermath of the Gezi protests, the government intensified its 'national will' narrative and AKP's ideological hegemony nationwide (Bilgiç, 2018). Erdoğan's majoritarian conception of democracy underpins his efforts to divide the protestors and their conservative counterparts. EU-Turkey relations have been shaken by Erdoğan's strong criticism of Western countries and his claims that these countries had endorsed Gezi protests as part of the so-called 'interest lobby'. The post-Gezi process demonstrates that the EU's democracy promotion in Turkey has failed, with a rift over Turkey's commitment to the political criteria, de-democratization, and its discursive repertoire. These issues became much worse following the failed coup attempt in 2016 by AKP's former ally, the Gülen Movement. In response, the government declared a state of emergency to prevent the movement launching any further insurrection or creating a parallel state. In the following two years, the AKP government established a new regime without checks and balances (Altınörs and Aydın, 2022) in which it gained control over all the mainstream media and the judicial system while taking powers to repress all opposition groups. By controlling the decision-making authority, AKP has been able to gain economic and political consent (Bilgiç, 2018) whereby the government can justify its coercive and violent practices as necessary for the survival of the state. This new system confines active citizenship within a monolithic unique culture and identity whereby citizens are reproduced as passive actors obliged to perform a prescribed set of duties (Bee and Kaya, 2017).

Nevertheless, drawing on the Gezi spirit, post-Gezi activism has become a larger opposition movement beyond environmental concerns. Forums, as counter-hegemonic actor constellations, occasionally gather and have "protested the government's intrusive practices, with its lack of respect for diverse lifestyles and more broadly democratic rights and individual freedoms" (Zihnioğlu, 2019b:11). Because of ideological diversity among opposition groups, this activism has not yet been converted into a mainstream political movement or party. However, their collective reactions were clearly expressed in 2014 at the funeral of 15-years-old Berkin Elvan, who was shot by the police during the Gezi protests, and after the

Soma mine accident, and during the 2015 general elections through volunteer-led 'Vote and Beyond' solidarity. Moreover, Yoğurtçu Park Woman Platform still continues its network with other women organizations, which are always prominent International Women's Day on 8 March. They also cooperate with other organizations like the LGBTI+ movement, which became more visible during the protests and has maintained its Pride Parade march with the support of Gezi protest groups.

This dissident milieu is a deliberative platform comprising social identities that are currently excluded by the current configuration of hegemony (neoliberal-conservative) and open to be articulated into different historico-discursive formations (Gençoğlu-Onbaşı, 2016). The forums are a particularly good example of the Gramscian logic of alliance, which brings different groups together in spaces of resistance. This independent space reproduces social relations between diverse subjectivities and "makes it possible to account for social struggles within and amongst contemporary civil societies...[that]...challenge the hegemonic order" (Agustín and Jørgensen, 2016:15). Given that these forums and their connections with rights-based organizations are indeed the new democratic stakeholders, it is possible to expect that the EU should take them as an addressee and strengthen their contribution for the implementation of political criteria. Because these groups are non-profit and were marginalized by the AKP government during the state of emergency, and they can only survive with external funding. Unfortunately, however, "the development of a properly functioning governance system where organizations are all independent and can play a key role, using their voices in policy making, seems unrealistic in the present state" (Bee and Chrona, 2017: 173).

The post-Gezi period has also coincided with the Syrian refugee crisis that erupted in 2015, which has revived the damaged EU-Turkey relationship because the EU insisted on Turkey's cooperation in reducing the number of Syrian refugees entering the EU through Turkey (Aydın-Düzgit and Kaliber, 2016). Accordingly, the EU indicated new priorities regarding funding calls for 2014-2020 for CSOs that are either dependent to public and IPA funding or independent CSOs financed by EIDHR. The EU specifically noted how their contributions are significant in the EU-Turkey dialogue, particularly in terms of protection and socialization of the refugees.

Table.4: IPA II Funding (2014-2020)

AMOUNT (EURO)	NAME OF THE PROGRAMME (2014-2020)	NUMBER and TYPE OF THE PROJECTS	PRIORITIES
TOTAL BUDGET :1000.000 €	Civil Society Facility Turkey Programme II: Sivil düşün AB Programı	3 Projects were funded. 1 Violence Against Women 1 Human Rights of Prisoners 1 Children Rights	To the strengthening of capacities of existing or new national, regional (in the sense of regions within Turkey), local and/or thematic platforms and networks of Civil Society Organisations (CSOs) to give citizens a voice and influence public sector reform processes through their activities
TOTAL BUDGET :1000.000 €	2015-Civil Society Dialogue between EU and Turkey - IV Justice, Freedom and Security Grant Scheme	9 Projects were funded related to Refugees. 7 Refugee Rights-Protection and Service Delivery (Children and Women) 1 Refugee Children Rights 1 Refugee Women Trafficking	*To achieve a high level of mutual understanding between all sectors of civil society in Turkey and in the EU Member States, including the implications of Turkey's EU membership. *establishment of strong links and a high level cooperation between civil society in Turkey and the EU Member States through civil society dialogue in the area of justice, freedom and security where civil society dialogue is particularly valuable for Turkey's successful accession to the EU.
TOTAL BUDGET :1.750.000 € 18,87% OF THE BUDGET WAS ALLOCATED TO 6 RIGHT-BASED PROJECTS	2017- Grant Scheme for Grassroots Civil Society Organizations (GRS)	6 out of 38 projects were funded related human rights and democracy subjects. 1 Employment of Disabled People 1 Disabled Protection 1 Disabled Advocacy 1 Women Entrepreneurship 1 Business Women/Leadership 1 Gender Equality at Work	*To strengthen the capacity of grassroots CSOs for active democratic participation in policy and decision making processes. *To improve the administrative, advocacy and communication skills of grassroots CSOs so that they can participate more effectively in the policy dialogue (Policy dialogues seek to exchange information and build consensus recommendations between the public, private and civic sectors to make decisions, or strongly influence the trajectory of a possible solution to a challenging issue. • bring diverse interest groups to the table, • focus on a regulatory, policy, or planning issue that is of common interest, • have a life cycle with a beginning, middle, and end, and • seek to formulate practical solutions to complex problems)
TOTAL BUDGET :2500.000 € 60% OF THE BUDGET WAS ALLOCATED TO 6 RIGHT-BASED PROJECTS	2017-CSO Partnerships and Networks on Strengthening Cooperation Between Public Sector and CSOs Grant Scheme (CSPN)	6 out of 10 projects were funded related human rights and democracy subjects. 1 Democratic Governance 1 Strengthening Women CSOs 2 Disabled Protection/Socialization 1 Minority Right/Dialogue 1 Women Business Network	*To support the development of civil society through more active democratic participation in policy and decision making processes. *To strengthen the capacities of and networking among organised active citizens / CSOs and the cooperation between public sector and CSOs.
TOTAL BUDGET :6000.000 € 30 % OF THE BUDGET WAS ALLOCATED TO 11 RIGHT-BASED PROJECTS	2018- Supporting Civil Society Dialogue Between EU and Turkey (CSD-V)	11 out of 40 projects were funded related human rights and democracy subjects. 1 Freedom of Belief 1 Disadvantage Groups 1 Women Entrepreneurship 2 Children Rights 2 Disabled Socialization 1 Women in Business 3 Refugee Projects (Women-Children-Integration)	• Long term cooperation at local, regional and national levels between Turkish CSOs with European counterparts on areas within the scope of EU acquis and policies, • Influencing the general public opinion on importance and benefits of membership of Turkey to the EU within Turkey and EU, • Deepening and sustaining dialogue between Turkish CSOs with European counterparts established under EU financial assistance and other community programmes.

<p>TOTAL BUDGET :3000.000 € 34 % OF THE BUDGET WAS ALLOCATED TO 8 RIGHT-BASED PROJECTS</p>	<p>2018-Grant Scheme for Civil Society Support II (CSP II)</p>	<p>8 out of 31 projects were funded related human rights and democracy subjects. 4 Women empowerment/ Entrepreneurship/ Democratic Participation 2 Minority Rights 1 Refugee Integration 1 Disabled Empowerment</p>	<ul style="list-style-type: none"> • to increase administrative and financial sustainability of CSOs; • to increase the communication and advocacy skills of CSOs; • to promote active citizenship and/or participation of CSOs to decision-making processes at local, national or international levels; • to strengthen the transparency and accountability of CSOs.
<p>TOTAL BUDGET :3000.000 € 43 % OF THE BUDGET WAS ALLOCATED TO 14 RIGHT-BASED PROJECTS</p>	<p>2019-Grant Scheme for Civil Society Support Programme - III</p>	<p>14 out of 34 projects are funded related human rights and democracy subjects. 3 Women political participation/ Media and gender equality 5 Child Protection/ Participation/Disability 5 Disabled Protection/Social Inclusion/Awareness/ Rights 1 Minority Rights</p>	<ul style="list-style-type: none"> • To improve organisational and institutional capacities of CSOs and encourage partnership among CSOs; • To promote active citizenship and/or participation of CSOs to decision-making processes at local, national or international levels • To support the improvement of the legislative environment for active citizenship.
<p>TOTAL BUDGET :4500.000 € 34.54 % OF THE BUDGET WAS ALLOCATED TO 14 RIGHT-BASED PROJECTS</p>	<p>2019- Supporting Civil Society Dialogue Between EU and Turkey Grant Scheme (CSD-VI)</p>	<p>11 out of 33 projects were funded related human rights and democracy subjects. 6 Social Inclusion/ Protection and Rights of Disabled People 2 Women Employment and Empowerment 1 Social Inclusion of Children in Prison 1 Minority Rights 1 Migrant Security</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Establishing long term sustainable cooperation at local, regional and national levels between CSOs in Turkey and their European counterparts on areas within the scope of EU acquis and policies, • Influencing the general public opinion within Turkey and EU on importance, positive effects and benefits of membership of Turkey to the EU, • Further strengthening of dialogue between CSOs in Turkey with European counterparts established under previous EU financial assistance and other EU programmes, including CSD interventions.

Table.5: EIDHR Funding (2014-2020)

AMOUNT (EURO)	NAME OF THE PROGRAMME (2014-2020)	NUMBER and TYPE OF THE PROJECTS	PRIORITIES
<p>Total Budget: 3,000,000 (EUR) The EU covers approx. %85-95</p>	<p>2014- European Instrument for Democracy and Human Rights (EIDHR) Country Based Support Scheme (CBSS) Turkey Programme</p>	<p>22 Projects were funded. 3 Women Rights/ Protection 5 Minority Rights 1 Democracy Promotion 2 Anti-Discrimination 1 Gender-based monitoring 1 Fighting against Torture 1 Human Rights Defenders 1 Child Education on Environment 1 Media and Human Rights 1 Rights of Prisoners 2 Violence against Women 1 LGBTI+ Rights 1 Refugee Rights/ Protection 1 Human Rights Recording</p>	<ul style="list-style-type: none"> • freedom of expression, conscience, religion, media, assembly and association; • access to justice, right to fair trial and due process; • human rights in prisons; • prevention of torture and ill-treatment; • fight against impunity; • anti-discrimination, cultural rights, minority rights; • migrants, refugees & asylum seekers; • rights of children; • women rights, LGBTI rights, gender based violence; • social rights and equal opportunities (including but not limited to people with disabilities, trade union rights, right to education, health, housing, environment). • actions for the protection of defenders; • enhancing technical knowledge and skills of human rights defenders; • strengthening capacities of human rights defenders organisations for carrying out their activities, including but not limited to monitoring and documenting violations, seeking remedies for victims of human rights violations, fighting against impunity; • strengthening capacities of human rights defenders to operate in post-disaster situations
<p>Total Budget: 5,000,000 (EUR) The EU covers</p>	<p>2016-European Instrument for Democracy and Human Rights</p>	<p>23 Projects were funded. 2 Minority Rights 2 LGBTI+ Rights</p>	<ul style="list-style-type: none"> • respect the principle of non-refoulement; • provision of psychosocial support; • rights of children; • access to justice and legal counsel/aid, right to fair

approx. %85-95 (Half of the Budget transferred to Refugee Projects)	Country Based Support Scheme (CBSS) Turkey Programme	2 Children Rights (Post-Conflict) 1 Reinforcing Human Rights Defenders (Post-Conflict) 1 Fundamental Rights Education 1 Environmental Activism 1 Human Rights of Prisoners 1 Freedom of Expression 1 Anti-Discrimination 1 Disabled Rights 1 Human Rights and Art 9 Refugee Rights	trial and due process; • prevention of torture and ill-treatment; • social rights and equal opportunities (including but not limited to people with disabilities, right to education, health, housing, employment).
Total Budget: 2,900,000 (EUR) The EU covers approx. %75-95	2017-European Instrument for Democracy and Human Rights (EIDHR) Country Based Support Scheme (CBSS) Turkey Programme	18 Project were funded. 4 Protecting Human Rights Defenders 3 Rights-Based Journalismism 1 Youth Solidarity 1 Children Rights 1 Accountability and Human Rights 1 Equal Rights 1 Social Rights of IDP 1 Access to Justice 1 Women's Political Participation 2 Gender-based Violence 1 Freedom of Expression 1 Refugee Rights/Protection	• women rights, gender based violence; • LGBTI rights; • prevention of torture and ill-treatment; • freedom of expression, conscience, religion, media, assembly and association; • access to justice, right to fair trial and due process; • rights of children; • improvement of prison system and human rights in prisons; • fight against impunity; • anti-discrimination, cultural rights, minority rights; • rights of migrants, refugees and asylum seekers; • social rights and equal opportunities (including but not limited to people with disabilities, trade union rights, right to education, health, housing, environment). • actions for the protection of defenders; • enhancing technical knowledge and skills of human rights defenders; • strengthening capacities of human rights defenders organisations for carrying out their activities, including but not limited to monitoring and documenting violations, seeking remedies for victims of human rights violations, fighting against impunity; • strengthening capacities of human rights defenders to operate in post-disaster situations
Total Budget: 3,100,000 (EUR) The EU covers approx. %88-95 (Half of the Budget transferred to Refugee Projects)	2019-European Instrument for Democracy and Human Rights (EIDHR) Turkey Programme	8 Projects were funded. 1 Freedoms of Expression, Media, Association and Assembly. 2 Refugee Rights/Protection 1 Disabled Rights 1 Women Rights 1 Access to Justice 1 LGBTI+ Rights 1 Monitoring Human Rights	• women rights, gender based violence; • LGBTI rights; • prevention of torture and ill-treatment; • freedom of expression, conscience, religion, media, assembly and association; • access to justice, right to fair trial and due process; • rights of children; • improvement of prison system and human rights in prisons; • fight against impunity; • anti-discrimination, cultural rights, minority rights; • rights of migrants, refugees and asylum seekers; • social rights and equal opportunities (including but not limited to people with disabilities, trade union rights, right to education, health, housing, environment).
Total Budget: 3,200,000 (EUR) The EU covers approx. %88-95	2020-European Instrument for Democracy and Human Rights (EIDHR) Turkey Programme	7 Projects were funded. 2 Protecting Human Rights Defenders 2 Refugee Rights/Protection 1 Accountability and Human Rights 1 Justice for Disadvantaged Groups 1 Journalism and Freedom	• women's rights, gender-based violence, LGBTI rights; • access to justice, right to fair trial and due process, fight against impunity; • prevention of torture and ill-treatment; • improvement of prison system and human rights in prisons; • freedom of expression; • freedom of religion or belief; • freedom of assembly and freedom of association; • rights of children; • non-discrimination, minority rights.

Hence, EU's IPA II and EIDHR funds since the Gezi protests indicates that the EU has become partially alienated from Turkish rights-based CSOs. This is not because the Turkish government labelled many of them as terrorists but rather that the refugee crisis has turned EU sponsorship into a thematic call whereby most projects need to add a 'refugee' dimension to their rationale. IPA II followed a similar approach to IPA I's call and beneficiary categories by re-funding service-based, business, and professional organizations under the titles of disability, women in business (women entrepreneurship), and children's rights by adding a refugee priority. Meanwhile, EIDHR's budget rose from 9.349 million € (2006-2013) to 17.200 million € (2014-2020) while the number of projects fell, of which almost half relate to refugee protection and related outreach programmes. The five calls of the EIDHR programme sponsored 78 projects of which just 15 directly relate to refugee protection while accounting for over half of the general budget.

The EU's project calls have prioritized the refugee crisis by side-lining Turkey's human right organizations, which have become government targets within its growing authoritarian sphere. By demanding that these organizations to conduct refugee projects instead of solving structural human rights violations and preventing de-democratization, the EU has converted these organizations into a third sector under its hegemony and manipulated them as subjects of the unsolved refugee flow issue affecting EU-Turkey relations. Rights-based organizations in Turkey are typically marginalized both because of their weak infrastructure and resources and their constant resistance against state's ideology. It seems the EU has been "hesitant about developing close relationships with certain CSOs, thereby opening itself up to accusations of bias" (İçduygu, 2011: 390). That is true, as the EU has, whether intentionally or not, fuelled the AKP's strategy of silencing rights-based CSOs whereby "civil society participation in policy-making, conflict resolution or democratic monitoring have been undermined, while civil society in service-provision fulfilling the gap left by the state has expanded considerably" (Yabancı, 2019: 289).

To sum up, regarding IPA I, IPA II and EIDHR beneficiaries between 2007 and 2020, there has been a proliferation of all types of organization trying to win EU financial assistance since Turkey's adoption of the amended Association Law. The rise of these organizations, which lack democratic motivation, has led to unsustainable associationization that has turned civil society into a sector and degraded the essential meaning and significance of civil organizing. Indeed, associationization, which is largely driven by AKP-promoted organizations, has "resulted in the retreat of state, curbing both the state's unproductive involvement in the economy and its non-democratic impulses" (Tansel, 2015: 572). Associationization also involves transforming the working style of these organizations into "pragmatic strategies with a strong employment focus, rather

than the establishment of a new democratic counterculture” (Bagic, 2004: 222). Thus, both Turkish government and the EU itself have weakened the policy-producing and political socialization of rights-based CSOs, which expanded after the Gezi protests before being forcibly depoliticized and rendered dysfunctional since then.

6. CONCLUSION

During Turkey’s process of EU accession, the EU has emphasized that civil society is an essential component of democratization, with rights-based CSOs being the ideal groups to promote democracy. In fact, however, the accession process has enabled many service provider organizations to emerge due to their social capital role and access to EU funding in AKP-designed priority areas. This is because rights-based advocacy does not necessarily contribute to the market economy while some groups are the oppressed subjects of the neoliberal system. Similarly, the Muslim bourgeoisie that has aroused since the AKP reign utilized most with its business organizations in shaping and developing Turkey’s private sector and preparing the economy for global market liberalization. Meanwhile, while AKP has enlarged its ideological sphere by its election victories, it has also produced consent in civil society and ensured the regime’s economic resilience. AKP’s irrepressibly rising power, in which it has drifted from democracy to an uncontrolled authoritarianism, has created a normative gap between it and the EU. Consequently, the more that AKP has distanced Turkey from the EU’s political criteria, the more difficult it has become for rights-based organizations to find the needed democratic environment and financial assistance to survive.

Hence, in response to AKP’s conservative diktats, the Gezi Park protests erupted as a historically important moment of civil mobilization in Turkey. This political transformation enabled heterogeneous groups of actors with different spatial, class, ethnic, and religious identities to form a united front to challenge the current hegemonic order and its societal consent. This collectivity became a solidarity-based alliance by engaging with established rights-based organizations, all of which have expressed growing public anger with Erdoğan’s regime. Despite the government’s disproportionate reaction to protests, these new organic intellectuals constituted their own forums and developed politicized solutions to local problems, ranging from environmental concerns to democratic erosion. The EU discursively supported the protestors by condemning the government’s use of force and reminding it about their democratic rights, but in practice it showed an impartiality based on an equilibrium between government and civil society.

Although this new democratic bloc’s demands are compatible with the political criteria, the EU has paid insufficient attention to its voices and offered only limited support to organizations within it. Furthermore, following the mass

refugee influx from Syria, the EU has wanted Turkey's CSOs to help provide humanitarian protection under the EU's aid programs as part of the EU-Turkey deal. Consequently, the EU has turned rights-based organizations into service providers by taming them with financial assistance. However, in doing so, it has helped the Turkish government abuse of civil liberties and weakened the rising role of democratic groups. This has enabled the AKP government to strengthen its hegemony and produce its own alternative silent or docile subjects as civil society by pushing them in a liberal direction with the help of EU funding.

BIBLIOGRAPHY

Agustín, Óscar García, and Martin Bak Jørgensen (2016), "Introduction" Agustín, Óscar García, and Martin Bak Jørgensen (Ed.), *Solidarity without Borders: Gramscian Perspectives on Migration: and Civil Society Alliances*, (London: Pluto Press): 3-20.

Akçalı, Emel (2018), "Do Popular Assemblies Contribute to Genuine Political Change? Lessons from the Park Forums in Istanbul", *South European Society and Politics*, 23 (3): 323-340.

Altınörs, Görkem and Ümit Akçay (2022), "Authoritarian Neoliberalism, Crisis, and Consolidation: The Political Economy of Regime Change in Turkey", *Globalizations*, 19 (7): 1029-1053.

Arslanalp, Mert and Deniz T. Erkmén (2020), "Repression without Exception: A Study of Protest Bans during Turkey's State of Emergency (2016-2018)", *South European Society and Politics*, 25 (1): 99-125.

Atalay, Zeynep (2022), "The Mutual Constitution of Illiberal Civil Society and Neoauthoritarianism: Evidence from Turkey", *Current Sociology*, 70 (3): 338–357.

Axyonova, Vera and Fabienne Bossuyt (2016), "Mapping the Substance of the EU's Civil Society Support in Central Asia: From Neo-liberal to State-led Civil Society", *Communist and Post-Communist Studies*, 49 (3): 207-217.

Aydın-Düzgüt, Senem and Alper Kaliber (2016), "Encounters with Europe in an Era of Domestic and International Turmoil: Is Turkey a de-Europeanising Candidate Country?", *South European Society and Politics*, 21 (1): 1-14.

Bagic, Aida (2004), "Talking about 'Donors': Women's Organizing in Post-Yugoslav Countries", Gould, Jeremy and Henrik Secher Marcussen (Eds.), *Ethnographies of Aid – Exploring Development Texts and Encounter*, Occasional

Paper 24 (Roskilde: International Development Studies, Roskilde University Centre): 199-226.

Bal, Sinem (2019) "Clash of Norms: The Limits of EU's Normative Power in Gender Equality", *Marmara Journal of European Studies*, 27 (1): 123-144.

Bee, Cristiano and Ayhan Kaya (2017), "Between practices and demands: ambiguities, controversies and constraints in the emergence of active citizenship in Turkey", *Southeast European and Black Sea Studies*, 17 (3): 301-324.

Bee, Cristiano and Stavroula Chrona (2017), "Youth Activists and Occupygezi: Patterns of Social Change in Public Policy and in Civic and Political Activism in Turkey", *Turkish Studies*, 18 (1): 157-181.

Bilgiç, Ali (2018), "Reclaiming the National Will: Resilience of Turkish Authoritarian Neoliberalism after Gezi", *South European Society and Politics*, 23 (2): 259-280.

Cebeci, Münevver (2016), "De-Europeanisation or Counter-Conduct? Turkey's Democratisation and the EU", *South European Society and Politics*, 21 (1): 119-132.

Cox, Robert W. (1999), "Civil Society at the Turn of the Millennium: Prospects for an Alternative World Order", *Review of International Studies*, 25 (1): 3-28.

Çarkoğlu, Ali. (2014), "Plus ça Change Plus C'est la Même Chose: Consolidation of the AKP's Predominance in the March 2014 Local Elections in Turkey", *South European Society and Politics*, 19 (2): 169-192.

David, Isabel and Gabriela Anouck Côte-Real Pinto (2017), "The Gezi Protests and the Europeanization of the Turkish Public Sphere", *Journal of Civil Society*, 13 (3): 307-322.

Dikici Bilgin, Hasret (2009), "Civil society and state in Turkey: A Gramscian Perspective", McNally, Mark and John Schwarzmantel (Eds.), *Gramsci and Global Politics: Hegemony and Resistance* (New York: Routledge): 107-118.

DG Enlargement Guidelines for EU support to civil society in enlargement countries: 2014-2020, https://ab.gov.tr/files/ardb/evt/1_avrupa_birligi/1_6_raporlar/1_3_diger/enlargement/Guidelines_for_EU_support_to_civil_society_in_enlargement_countries_2014-2020.pdf (15.03.2021).

Doyle, Jessica L. (2016), "Civil society as Ideology in the Middle East: A Critical Perspective", *British Journal of Middle Eastern Studies*, 43 (3): 403-422.

Ergun, Ayça (2010), “Civil society in Turkey and Local Dimensions of Europeanization”, *European Integration*, 32 (5): 507-522.

Ertuğrul, Kürşad and Öznur Akcalı Yılmaz (2018), “The Otherness of Turkey in European Integration”, *Turkish Studies*, 19 (1): 48-71.

European Parliament (2013, 13 June), European Parliament Resolution of 13 June 2013 on the Situation in Turkey (2013/2664(RSP), <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/7f37f4c1-d6e0-11e5-8fea-01aa75ed71a1> (15.03.2021).

European Union Commission (2001), “European Governance a White Paper”, COM (2001) 428 final, https://ab.gov.tr/files/ardb/evt/1_avrupa_birligi/1_6_raporlar/1_1_white_papers/com2001_white_paper_european_governance.pdf (10.05.2021).

European Union Commission (2005), “Civil Society Dialogue between the EU and Candidate Countries”, SEC (2005) 891, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=LEGISSUM:e50022> (10.05.2021).

Fonseca, Marco (2016), *Gramsci’s Critique of Civil Society: Towards a New Concept of Hegemony* (New York: Routledge).

Füle, Stefan (2013, 7 June), “EU-Turkey Bound Together”, Conference of Ministry for EU Affairs ‘Rethinking Global Challenges: Constructing a Common Future for Turkey and the EU’, SPEECH/13/517, Istanbul, Turkey.

Gençoğlu-Onbaşı, Funda (2016), “Gezi Park Protests in Turkey: From ‘Enough is Enough’ to Counter-Hegemony?”, *Turkish Studies*, 17 (2): 272-294.

Gramsci, Antonio (1971), *Selections from the Prison Notebooks* (London: Lawrence & Wishart) (ed. and trans. Q. Hoare and G. Nowell-Smith).

Gramsci, Antonio (2015), *Southern Question* (New York: Via Folios) (ed. and trans. P. Verdicchio).

Gürcan, Efe Can and Efe Peker (2014), “Turkey’s Gezi Park Demonstrations of 2013: A Marxian Analysis of the Political Moment”, *Socialism and Democracy*, 28 (1): 70-89.

Gürcan, Efe Can and Efe Peker (2015), “A Class Analytic Approach to the Gezi Park Events: Challenging the ‘Middle Class’ Myth”, *Capital & Class*, 39 (2): 321-343.

İçduygu, Ahmet (2011), “Interacting Actors: The EU and Civil Society in Turkey”, *South European Society and Politics*, 16 (3): 381-394.

Kaya, Ayhan and Raffaele Marchetti (2014), "Europeanization, Framing Competition and Civil Society in the EU and Turkey", *Global Turkey in Europe II*, Working Paper 06.

Kaya, Ayhan (2016), "Europeanization of Civil Society in Turkey: Legacy of the #Occupygezi Movement", *Turkish Studies*, 18 (1): 125–156

Ketola, Markus (2011), "EU Democracy Promotion in Turkey: Funding NGOs, Funding Conflict?", *The International Journal of Human Rights*, 15 (6): 787-800.

Ketola, Markus (2012a), "A Gap in the Bridge?: European Union Civil Society Financial Assistance in Turkey", *The European Journal of Development Research*, 24 (1): 89-104.

Ketola, Markus (2012b), "EU Support for NGOs in Turkey is Not a Short-Cut to Democratic Change", *LSE European Politics and Policy (EUROPP) Blog*.

Ketola, Markus (2013), *Europeanization and Civil Society: Turkish NGOs as Instruments of Change?* (London: Palgrave Macmillan).

Kubicek, Paul (2011), "Political Conditionality and European Union's Cultivation of Democracy in Turkey", *Democratization*, 18 (4): 910–931.

Kurki, Milja (2011a), "Governmentality and EU Democracy Promotion: The European Instrument for Democracy and Human Rights and the Construction of Democratic Civil Societies", *International Political Sociology*, 5 (4): 349-366.

Kurki, Milja (2011b), "Human Rights and Democracy Promotion: Reflections on the Contestation in, and the Politico-Economic Dynamics of Rights Promotion", *Third World Quarterly*, 32 (9): 1573-1587.

Luciani, Laura (2021), "The EU's Hegemonic Interventions in the South Caucasus: Constructing 'Civil' Society, Depoliticising Human Rights?", *Cooperation and Conflict*, 56 (1): 101-120.

Morton, Adam (2007), *Unravelling Gramsci: Hegemony and Passive Revolution in the Global Political Economy* (London: Pluto Press).

Morvaridi, Behrooz (2013), "The Politics of Philanthropy and Welfare Governance: The case of Turkey", *The European Journal of Development Research*, 25 (2): 305-321.

Muehlenhoff, Hanna L. (2014), "Funding Democracy, Funding Social Services? The European Instrument for Democracy and Human Rights in the Context of Competing Narratives in Turkey", *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 16 (1): 102-118.

Öner, Selcen (2014), “Internal Factors in the EU’s Transformative Power Over Turkey: The Role of Turkish Civil Society”, *Southeast European and Black Sea Studies*, 14 (1): 23–42.

Özen, Hayriye (2015), “An Unfinished Grassroots Populism: The Gezi Park Protests in Turkey and Their Aftermath”, *South European Society and Politics*, 20 (4): 533-552.

Reuters (2013, 12 June), “EU Worried by Violence in Turkey, Calls for Inquiries”, <https://reuters.com/article/us-turkey-protests-eu-idUKBRE95B11020130612> (10.05.2021).

Rumelili, Bahar and Büke Boşnak (2015), “Civil Society and Europeanization: Yardsticks of Assessment”, Tekin Ali and Aylin Güney (Eds.), *The Europeanization of Turkey: Polity and Politics* (New York: Routledge): 127-144.

Saatçioğlu, Beken (2015), “Turkey’s EU Membership Process in the Aftermath of the Gezi Protests”, Toktamış, Kumru and Isabel David (Eds.), *Everywhere Taksim: Sowing the Seeds for a New Turkey at Gezi* (Amsterdam: Amsterdam University Press): 267-281.

Szedlaczek, Eszter (2017), “Eurocrisis: The European Integration as a Neoliberal Project”, *Identities: Journal for Politics, Gender and Culture*, 14 (1): 129-136.

Şenses, Nazlı and Kıvanç Özcan (2016), “Countering Hegemony through a Park: Gezi Protests in Turkey’s Migrant Neighbourhoods”, Agustín Oscar G. and Martin B. Jorgensen (Eds.), *Solidarity without Borders: Gramscian Perspectives on Migration and Civil Society Alliances* (London: Pluto Press): 40-57.

Tansel, Cemal B. (2017), “Authoritarian Neoliberalism: Towards a New Research Agenda”, Tansel, Cemal B. (Ed.), *States of Discipline: Authoritarian Neoliberalism and the Contested Reproduction of Capitalist Order* (London: Rowman and Littlefield International): 1-28.

Uğur-Çınar Meral and Çisem Gündüz-Arabacı (2020), “Deliberating in Difficult Times: Lessons from Public Forums in Turkey in the Aftermath of the Gezi Protests”, *British Journal of Middle Eastern Studies*, 47 (2): 224-246.

Warleigh, Alex (2001), “‘Europeanizing’ Civil Society: NGOs as Agents of Political Socialization”, *JCMS: Journal of Common Market Studies*, 39 (4): 619-639.

Welsh, Levin (2019), “Neoliberalism, the Global Capitalist Crisis, and the Occupy Wall Street Movement”, Berch Berberoğlu (Ed.), *The Palgrave Handbook of*

Social Movements, Revolution, and Social Transformation (Switzerland-Cham: Palgrave Macmillan): 325-351.

Wunsch, Natasha (2018), "Transnational Learning and Civil Society Empowerment in the EU Enlargement Process", *JCMS: Journal of Common Market Studies*, 57 (2): 406-423.

Yalçın, Sezen (2015), "Civil Society in Turkey's Shrinking Political Space", *Turkish Policy Quarterly*, 13 (4): 81-90.

Yankaya, Dilek (2009), "The Europeanization of MÜSiAD: Political Opportunism, Economic Europeanization, Islamic Euroscepticism", *European Journal of Turkish Studies*, 9: 1-21.

Yılmaz, Gözde (2014), "EU Conditionality Is Not the Only Game in Town! Domestic Drivers of Turkey's Europeanization", *Turkish Studies*, 15 (2): 303-321.

Zihnioglu Özge (2013), *European Union Civil Society Policy and Turkey: A Bridge Too Far?* (London: Palgrave Macmillan).

Zihnioglu, Özge (2017), "Turkey: The struggles of a new civil society", Youngs, Richard (Ed.), *Global Civic Activism in Flux* (Washington DC: Carnegie Endowment for International Peace): 43-46

Zihnioglu, Özge (2019a), "European Union Civil Society Support and the Depoliticisation of Turkish Civil Society", *Third World Quarterly*, 40 (3): 503-520.

Zihnioglu, Özge (2019b), "The Legacy of the Gezi Protests in Turkey", Youngs, Richard (Ed.), *After Protest: Pathways Beyond Mass Mobilization* (Washington DC: Carnegie Endowment for International Peace): 11-18.

Zihnioglu, Özge (2019c), "Engaging Civil Society in Turkey and the EU: Can They Break Through the Deadlock?", *Global Turkey in Europe Working Paper 20*, <https://www.iai.it/en/publicazioni/engaging-civil-society-turkey-and-eu-can-they-break-through-deadlock> (10.05.2021).

Zihnioglu, Özge (2019d), "The Prospects of Civic Alliance: New Civic Activists Acting Together with Civil Society Organizations", *VOLUNTAS: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, 30(2): 289-299.

Zihnioglu, Özge (2020), "Continuity and Change in Turkish Civil Society", Sokullu, Ebru C. (Ed.), *Turkey in Transition: Politics, Society and Foreign Policy* (Bern: Peter Lang): 121-136.

**COVID-19'UN SURİYELİ MÜLTECİLER İÇİN
YARATTIĞI ÇOK BOYUTLU ZORLUKLAR:
ANKARA VAKA ÇALIŞMASI***

**MULTI-DIMENSIONAL CHALLENGES FOR SYRIAN
REFUGEES: CASE STUDY OF ANKARA**

Zelal ÖZDEMİR*, Gökten DOĞANGÜN &
Asuman ÖZGÜR KEYSAN*****

ÖZ

COVID-19 küresel salgını tüm dünyayı etkilese de mevcut çalışmalar sınıf, yaş, toplumsal cinsiyet, sağlık durumu, engel durumu, göçmenlik, ikamet, etnisite gibi kimlik kategorilerinin bireylerin deneyimlerini farklılaştırdığını göstermektedir. Bu çalışma Ankara'nın Önder ve Battalgazi Mahallelerinde yaşayan 30 Suriyeli mülteci ile gerçekleştirilen derinlemesine mülakatlara odaklanarak mültecilerin COVID-19 sürecinde karşılaştıkları zorluklara ilişkin bir kavrayış sunmayı amaçlamaktadır. Bu çalışma mültecilerin bu salgın sebebiyle iki farklı düzlemde, çok katmanlı zorluklarla karşılaştıklarını ortaya koymaktadır. Pandeminin yarattığı bu zorlukların bir bölümünün Türkiye vatandaşlarıyla paylaşılan zorluklar olduğu görülürken; diğer bölümünün bilgi ve hizmetlere erişimde pandemi süreciyle derinleşen mülteci kimliklere özgü olduğu görülmüştür. Bu araştırma iki

* Bu araştırma için, Orta Doğu Teknik Üniv. Kuzey Kıbrıs Kampüsü, Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kurulu'ndan 22.07.2021 tarihinde ve 3484z2 sayılı karar ile etik kurul izni alınmıştır.

** Dr, Orta Doğu Teknik Üniv., zelalo@metu.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6839-8903>

*** Dr. Öğr. Üyesi, Orta Doğu Teknik Üniv. Kuzey Kıbrıs Kampüsü, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, KKTC, dgokten@metu.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7541-9477>

**** Dr. Öğr. Üyesi, Atılım Üniv., İşletme Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, asuman.keysan@atilim.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5377-2114>

* Makale Geliş Tarihi / Article Received: 10.06.2022

Makale Kabul Tarihi / Article Accepted: 04.08.2022

düzlemde de farklı kimlik kategorilerine sahip Suriyeli mültecilerin deneyimleri arasındaki farklılıkları ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Suriyeli Mülteciler, COVID-19 Salgını, Çoklu Zorluklar, Ankara.

ABSTRACT

Although the COVID-19 pandemic affects the world as a whole, current studies show that identity categories such as class, age, gender, health status, disability, immigration, residence and ethnicity differentiate the experiences of individuals. This study aims to provide an insight into the challenges Syrian refugees face during the COVID-19 pandemic by focusing on in-depth interviews with 30 Syrian refugees living in Önder and Battalgazi Neighborhood in Ankara. This research shows that refugees face multi-layered challenges on two separate grounds associated with the pandemic. The former is the challenges posed by the pandemic as shared with all Turkish citizens and the latter is the difficulties specifically pertaining to refugee identities in accessing information and services, intensified by the pandemic. This study details how the experiences of Syrian refugees with various identity categories differ on both grounds.

Keywords: Syrian Refugees, COVID-19 Pandemic, Multiple Challenges, Ankara.

GİRİŞ

Dünya Sağlık Örgütü tarafından 11 Mart 2020 tarihinde pandemi ilan edilen COVID-19 salgını tüm dünyayı olduğu gibi Türkiye'yi de ciddi şekilde etkilemiş ve kalıcı olması muhtemel kökten değişimleri tetiklemiştir. 13 Mart 2022 tarihli Dünya Sağlık Örgütü verilerine göre, dünyada kayıtlı vaka sayısı 458.828.673'e, ölüm sayısı ise 6.043.393'e ulaşmıştır. COVID-19 küresel salgını, her ülkeyi ve tüm kesimleri etkilese de özellikle sosyal ve beşerî bilim perspektifiyle yapılan çalışmalar; sınıf, yaş, toplumsal cinsiyet, sağlık durumu, engel durumu, göçmenlik, ikamet ve etnisite gibi kimlik kategorilerinin bireylerin deneyimlerini farklılaştırdığını göstermektedir.

Türkiye’de COVID-19 deneyimi ile farklılaşan grupların en önemlilerinden biri Suriyeli mültecilerdir. Göç İdaresi Genel Müdürlüğü’nün Eylül sonu itibarıyla güncellediği resmi verilere göre, Türkiye’de ikamet eden Suriyeli mülteci sayısı 3 milyon 715 bin 913’tür. Çalışmalar, COVID-19 küresel salgınının, göçmen ve mülteci nüfusu üzerindeki etkilerinin çok daha yıkıcı olduğunu göstermektedir. Yerli-göçmen/mülteci nüfus arasındaki eşitsizlikler, salgın süreçlerinde göçmenleri ve mültecileri çok daha sert bir şekilde etkileyerek derinleşebilmektedir (Kristal ve Yaish, 2020; Khunti vd., 2020). Yakın zamanda yapılan bilimsel çalışmalar COVID-19’un, uzun süredir var olan yapısal ve toplumsal eşitsizlikleri keskinleştirdiğini ve sağlık, sosyal bakım, toplu taşıma ve diğer temas riski olan alanlarda göçmenleri/mültecileri ön saflara iterek COVID-19’a maruz kalma tehlikesini artırdığını göstermektedir (Bhala vd., 2020: 1674). Pandeminin sosyal hayat ve ekonomi üzerindeki olumsuz etkileri, halihazırda kırılgan gruplar için belirsizliği daha da artırmaktadır. Bu nedenle, farklı koşullara sahip çeşitli grupların salgın sürecinden nasıl etkilendiğini anlamak oldukça önem taşımaktadır. Ankara’nın Önder ve Battalgazi Mahallelerinde yaşayan 30 Suriyeli mülteci ile yapılan alan araştırmasına dayanan bu makale, mültecilerin COVID-19 küresel salgınının yaşamları üzerindeki etkisine dair algılarını anlamayı ve belgelendirmeyi amaçlamaktadır. Çalışma, Suriyeli mültecilerin homojen bir grup olmadığı ve bu nedenle farklılaşan deneyimlere sahip oldukları tespitinden yola çıkarak pandeminin yol açtığı sorunları kesişimsel deneyimleri göz önünde bulundurarak anlamaya çalışmaktadır. Bu nedenle de alan araştırmasına gençler, yaşlılar, kadın ve erkekler, engelli bireyler ve farklı çalışma gruplarına mensup mülteciler dahil edilmiştir.

Alan araştırmasının ortaya koyduğu sonuçlar, mültecilerin bu salgınla bağlantılı iki ölçekte, çok katmanlı zorluklarla karşı karşıya olduğunu göstermektedir: Bunların ilki pandeminin yarattığı ve Türkiye vatandaşları ile paylaşılan zorluklar; ikincisi ise bilgi ve hizmetlere erişimde pandemi süreciyle derinleşen mülteci kimliklere özgü zorluklardır. Bu iki ölçekte de farklı kimlik kategorilerine sahip Suriyeli mültecilerin deneyimleri kendi içinde farklılaşmaktadır. Genç veya yaşlı olmak, kadın veya erkek olmak, engelli olmak, ailede engelli bir bireyin olması, formal veya informel sektörde çalışmak gibi kesişimsel faktörler mültecilerin iki ölçekte de yaşadığı deneyimleri etkilemektedir. Bu çalışma, mültecilerin kesişimsel kırılganlıklarını göz önünde bulundurarak bireylerin süreçte karşılaştıkları zorluklara ilişkin bir kavrayış sunmakta ve kent mültecilerinin bu yüzyılın en büyük salgınından nasıl etkilendiğini anlama çabasına katkıda bulunmaktadır.

1. MÜLTECİLİK, SALGINLAR VE ÇOKLU ZORLUKLAR

Göçmen ve mülteciler COVID-19 salgınından önce de buldukları ülke vatandaşlarından daha savunmasız durumdadırlar. Bunun bir nedeni mültecilerin yoksulluk içinde yaşama, akıl sağlığı ve kronik hastalıklara sahip olma risklerinin daha yüksek olmasıdır (Truman vd., 2009). Ek olarak mültecilerin sağlık sistemine ve bilgiye erişim imkanları da kısıtlıdır (Kluge vd., 2020; Truman vd., 2009; Júnior vd., 2020). Ventura (2015), mülteci ve göçmenlerin savunmasızlığının yaş, cinsiyet, özel ihtiyaçlar, eğitim seviyeleri ve cinsel yönelim gibi bireysel özelliklere ve ayrıca yaşam ve çalışma koşulları, kültürel ve dilsel engeller, hukuki koruma düzeyi ve göç statüsü gibi yapısal nedenlere bağlı olduğunu belirtmektedir.

Göçmenler ve mülteciler, küresel sağlık tartışmalarında genellikle geride bırakılan gruplar arasında yer almaktadır (Ventura, 2015). Mülteciler, Mültecilerin Statüsüne İlişkin Sözleşme (1951) ve Protokol (1967) dahil olmak üzere uluslararası hukuk tarafından korunan zorla yerinden edilmiş nüfustur. Mültecilerin kırılganlıklarının kesişimsel (sınıf, ırk, zorla yerinden edilme) olması, bu grubu daha savunmasız bırakmakta ve bu gruplara ulaşılmasını zorlaştırmaktadır. Mülteci haklarının hayata geçirilmesinde salgından önce de yaşanan eksiklikler, salgın döneminde önceki güvenlik açıklarını ağırlaştırmakta ve mülteciler için yeni zorluklar yaratmaktadır. Birçok araştırmacı, yaşadığımız COVID-19 pandemisinin, toplu tepkiler gerektiren ve “düzenimizi bozan sosyal bir olay” olduğunun altını çizmektedir (Teti vd., 2020: 1). Mülteciler, salgın gibi durumlarda ülkelerin baş etme stratejilerinde ihmal edilen topluluklar arasında da yer almaktadır (Raju ve Ayeb-Karlsson, 2020). Göçmenler, mülteciler ve diğer yerinden edilmiş kişiler; devletler tarafından sınırları dahilindeki kişilerin sağlık ve ekonomik refahını güvence altına almak için hayata geçirilen programların çoğu zaman dışında bırakılmaktadır. Bu nedenle, farklı koşullara sahip çeşitli grupların bu virüsten nasıl etkilendiğini anlamak oldukça önemlidir (Teti vd., 2020).

Bunlara ek olarak, insan hareketliliği bulaşıcı hastalık patojenlerinin ortaya çıkması, bulaşması ve küresel olarak yayılmasıyla ilişkilendirilmektedir. Şiddetli akut solunum sendromu (SARS), Orta Doğu solunum sendromu (MERS) ve Zika virüsü; bulaşıcı hastalıkların yayılmasında hareketlilik, seyahat ve göçün rolünü vurgulayan çağdaş salgın örnekleridir. Bu süreçlerde mültecilerin ve göçmenlerin risk veya tehdit olarak görülerek damgalanması; yabancı düşmanlığını, ırkçılığı ve ayrımcılığı artıran nedenler arasındadır (Bozdağ, 2021; Kluge vd., 2020; Ventura, 2015). Salgınlara yanıt olarak birçok devlet göçmenlere, mültecilere ve diğer yerinden edilmiş kişilere karşı sert ve benzeri daha önce görülmemiş önlemler almaktadır. Bunlar arasında göçmen işçi topluluklarının ve mülteci kamplarının sınırlarının kapatılması, karantina uygulamaları ve sınır dışı edilme yer

almaktadır. Politikacılar, pandemiye, sınırları kapatmak ve göçmenler ile mültecileri dışlayan ırkçı ve ayrımcı algıyı güçlendirmek için kullanabilmektedirler (Devakumar vd., 2020). Irkçı ve ayrımcı tutumların bürokratik olarak desteklenmesi ve salgının göç akışlarını kontrol etmek için kullanılması, mültecilerin daha fazla marjinalleşmesine yol açmaktadır (Sandvik ve Garnier, 2020). Sınırların kapatılması ve hareketliliğin kısıtlanması, birçok ülkede göçmenlerin ülkeye girme ve sığınma başvurusu yapma haklarını etkilemiştir. Devletler ayrıca salgını gerekçe göstererek mülteci statüsü verme, aile birleşimi vizesi düzenleme, Akdeniz'deki kurtarma operasyonları ve yeniden yerleşim programları gibi prosedürleri askıya almaktadırlar (Kluge vd., 2020; Chishti ve Pierce, 2020). Özellikle kentsel bölgelerdeki mülteciler; gıda, ilaç ve temel hizmetlere kısıtlı erişim gibi sorunların yanı sıra ekonomik kriz gibi pandeminin ikincil sonuçlarından da endişe duymaktadırlar (Betts vd., 2020). Zira mülteciler genellikle iş kaybı riskinin yüksek olduğu sektörlerde ve çoğunlukla güvencesiz çalışmaktadırlar.

Bu tespitler ışığında “Hepimiz bu işte birlikteyiz.” ya da “Pandemi herkesi aynı etkiliyor.” gibi popüler söylemler genel olarak salgınlara ve özel olarak da COVID-19 pandemisine ilişkin gerçeği yansıtmamaktadır. Bu süreçten tüm dünyanın etkilendiği doğru olsa da sağlıkla ilgili riskler, yükler, deneyimler ve sonuçlar herkes için aynı değildir. COVID-19, çağdaş sosyal yaşamı küresel düzeyde bozmuş olsa dahi bazılarının öne sürdüğü gibi tüm kesimleri risk altında bırakan “büyük bir dengeleyici” olmaktan uzaktır. Ön çalışmalar, farklı sosyal grupların farklı bulaşma riski ile nasıl karşı karşıya kaldığını ve bu durumun çeşitli sonuçlarıyla nasıl farklı şekillerde başa çıktıklarını göstermektedir (Craig, 2020; Dempster v.d., 2020). Araştırma çıktıları, azınlıkların ve göçmenlerin, beyaz üst ve orta sınıfa göre orantısız şekilde daha yüksek bulaşma riski ile karşı karşıya olduğunu ve savunmasız toplulukların virüsün hızlı yayılmasına ve kitlesel ölümlere daha fazla maruz kaldığını göstermektedir. Buna ek olarak sosyal mesafe önlemleri ve bunların sosyal ve ekonomik sonuçları; toplumların en savunmasız kesimleri olan kadınlar, çocuklar, düşük gelirli sınıflar ve mülteciler üzerinde daha yıkıcı bir etkiye sahiptir.

COVID-19 ile mücadelede mülteci ve göçmenlerin farklı ülkelerde benzer zorluklar yaşamaları herhangi bir salgın durumunda mültecilik statüsünün istisnasız olarak bir kırılma sebebi olduğunu göstermesi açısından bir turnusol testi işlevi görmektedir. Küresel düzeyde kamplarda ve geri gönderme merkezlerinde kalan mültecilerin ihtiyaçlarının karşılanması, kamu sağlığı bilgisinin yaygınlaştırılması, sağlık hizmetlerine erişim ve karar verme mekanizmalarına dahil edilmeleri aşamalarında ciddi boşluklar görülmüştür (Lupieri, 2021). Örneğin Bangladeş'te bulunan Rohingya mültecilerinin

kamplardan giriş-çıkışlarının acil durumlar ve gıda-ilaç sevkiyatı haricinde engellenmesi, sosyal medyaya erişimin kısıtlanması ve nüfus yoğunluğu yüksek olan kamp alanlarının hijyen pratiklerini ve sosyal mesafe kurallarını uygulamaya elverişli olmaması mültecilerin bulaş yolları ve virüs semptomları hakkında doğru bilgilenmelerini engellemiş ve enfekte olma risklerini artırmıştır (Barua, 2020). ABD’de mülteciler ve göçmenler düşük gelirli işlerde çalıştıkları ve kayıtlı olmadıkları için sağlık sigortası kapsamı dışında kalmış; temel sağlık hizmetleri kuruluşlarına, tele-sağlık hizmetlerine, uzaktan eğitime erişimde dil ve teknoloji engeline takılmış ve destek paketlerinin kapsamına alınmamışlardır (Endale, St. Jean ve Briman, 2020). Kanada’da ise mülteciler ülkeye girişlerini takiben hükümet ve sivil toplum örgütlerinin sponsorluğunda yerleştirme programı kapsamına alınmakta, sosyal, duygusal ve finansal desteklerden faydalanmaktadırlar. Buna rağmen mültecilerin çoğunun pandemi döneminde hükümet tarafından sunulan ek ekonomik desteklerden faydalanmak için gerekli şartları (asgari düzeyde gelir, vatandaşlık, oturma izni gibi) karşıyamamaları hala dezavantajlı gruplardan biri olduklarını göstermesi açısından önemlidir (Edmonds ve Flahault, 2021).

Türkiye’de ise geçici koruma statüsü altında bulunan Suriyelilerin sağlık sistemine ücretsiz erişimleri yasal olarak güvence altına alınmıştır. Suriyeli mültecilerin pandeminin ilk aylarında kişisel koruyucu malzemelere, tanı testlerine ve ilaç tedavisine erişimleri Göçmen Sağlığı Merkezleri aracılığıyla sağlanırken, 13 Nisan 2020’de yayınlanan Cumhurbaşkanlığı kararı ile sosyal güvence kapsamında olan veya olmayan bütün yabancıların COVID-19 tanı ve tedavisi için kamu hastanelerinden ücretsiz faydalanmaları sağlanmıştır (Mardin vd., 2020). Sağlık okuryazarlığını artırmak konusunda da sağlık kurumları başarılı bir performans göstermişlerdir. Sağlık Bakanlığı, Göçmen Sağlık Merkezleri, İl Sağlık Müdürlükleri ve SIHHAT projesi kapsamında Arapça websitesi hazırlamış, temel bilgilendirme dokümanları hazırlamış, broşürler dağıtmış ve sosyal medyada videolar yayınlamıştır (HASUDER, 2020). Benzer şekilde özellikle mültecilere hizmet veren sivil toplum kuruluşları da farklı dillerde broşür, video ve websitesi hazırlamıştır.¹ Ancak uygulamada sağlık sistemine eşit şartlarda erişimde mülteciler sıkıntı yaşamıştır. Örneğin kayıtsız/belgesiz göçmenlerin kamu hastanelerine kayıt olmasına dair mevzuatın olmaması, dil bariyeri nedeniyle filyasyon takibinin öngörüldüğü şekilde yapılamaması Suriyeli

¹ Örneğin, Mülteciler ve Sığınmacılarla Yardımlaşma Dayanışma ve Destekleme Derneği (MSYD), Mülteci Destek Derneği (MÜDEM) ve İltica ve Göç Araştırmaları Merkezi (İGAM) sığınmacılar ve göçmenler için farklı dillerde web siteleri hazırlamışlardır (<https://covid19.msyd.org/>, <https://www.igamder.org/TR/covid-19>, <https://mudem.org/ar/>).

mülteciler arasında hastalığın tespiti ve izlenmesini zorlaştırmıştır (HASUDER, 2020).

Ekonomik ve sosyal durumu iyileştirme alanında ise kamu kurumlarının, yerel yönetimlerin ve sivil toplum kuruluşlarının çabaları Suriyeli mültecilere yeterli ve kapsamlı destek sunulmasında sınırlı kalmıştır. Devletin pandemiyi yarattığı ekonomik sıkıntıları hafifletmek amacıyla tek seferlik dağıttığı nakdi destek sadece vatandaşları kapsamıştır. Benzer şekilde çoğunluğu kayıt dışı ve asgari ücretin altında çalışan Suriyeliler kısmi çalışma ödeneği uygulamasından faydalanamamıştır. Türkiye genelinde pek çok belediye bilgilendirme ve farkındalık yaratma, gıda, hijyen paketi ve maske dağıtımı, tablet ve internet desteği, kadın ve çocukları güçlendirme eğitimleri ve mesleki eğitimler gibi hizmetler sunmuş olmalarına rağmen yerel düzeyde mültecilere yönelik pozitif ayrımcılık ilkesinin benimsenmemesi, ihtiyaç tespiti için düzenli saha çalışmalarının yapılmaması, uluslararası örgütler ile işbirliğinin geliştirilmemesi, veri kayıt sistemi oluşturulmaması, psiko-sosyal hizmetlerin farklı dillerde sunulmaması ve bütçesel sıkıntılar gibi eksiklikler sosyal yardımların yerel nüfus ile mülteciler arasında eşit dağıtılmasını engellemiştir (TEPAV, 2020). Buna karşılık, sivil toplum kuruluşları mültecilerin sağlık, eğitim ve işgücü piyasasına erişim engellerini azaltmak için eğitim, psiko-sosyal, dil ve hukuki destekleri çevrimiçi vermeye devam etmişlerdir. Sivil toplum kuruluşları mültecilerin temel sağlık, eğitim ve hukuk hizmetlerine erişimlerinde devleti destekleyici roller üstlenseler de hak temelli bir yaklaşımdan çok insani yardım prensibi esasında mültecilerin acil ve temel ihtiyaçlarını gidermeye çalışmışlardır (Kale vd., 2021).

Göçmenlik statüsü ve salgın deneyimi arasındaki ilişkiye dair, özel olarak COVID-19'un Türkiye'deki mülteciler üzerindeki etkisi üzerine sahadan bilgi toplayan birtakım çalışmalar mevcuttur. Bu araştırmaların büyük bir bölümü sağlık bilimleri perspektifinden yürütülen akademik çalışmalar (Özvarış vd., 2020; Budak ve Bostan, 2020) ya da ulusal ve uluslararası sivil toplum örgütleri tarafından hazırlanmış rapor ve politika belgesi niteliğindeki kaynaklardır (ILO, 2020; SGDD-ASAM, 2020; Türk Kızılay, 2020; IOM, 2020). Bunların dışında kalan ve Türkiye'deki Suriyeli mültecilerin karşılaştıkları zorlukları sosyolojik bir perspektiften değerlendiren çalışmaların temel bulgusu, pandemi döneminde mültecilerin yaşadıkları sorunların ekonomi, sağlık, eğitim, istihdam, hukuka erişim ve psikoloji alanlarında yoğunlaştığıdır (Karaman ve Vesek, 2021).

Tüm Türkiye'de kent merkezleri, kasaba ve köylerde yaşayan Suriyeli mültecilerin yaşamlarının COVID-19'dan büyük ölçüde etkilendiği bu çalışmalarda tespit edilmektedir. Suriyeli mültecilerin sosyal mesafe ve tecrit gibi COVID-19 koruma önlemlerini uygulama fırsatlarının olmadığı veya sınırlı

olduğunun altı çizilmektedir (Bozdağ, 2021; Karaman ve Vesek, 2021, Budak ve Bostan, 2020). Diğer ülkelerde olduğu gibi Türkiye’de de COVID-19 ekonomiyi derinden etkilemiş ve işsizlik artışa geçmiştir (Ertürk, 2021). COVID-19 salgını birçok işletmenin ve işyerinin kapanmasına neden olmuştur. Bu nedenle, ev sahibi topluluğun bazı üyeleri gibi Suriyeli mülteciler de işsiz kalmış ve gelirlerini kaybetmiştir (Ertürk, 2021). Sağlık özelinde baktığımızda düzensiz statü sebebiyle, göçmenlerin ve sığınmacıların halk sağlığı hizmetleri dahil sosyal hizmetlere erişiminin salgın ile engellendiği görülmektedir (Sahin. vd. 2021). Salgının Suriyeli mülteciler üzerindeki psikolojik etkilerini ele alan çalışmalar da mevcuttur (bkz. Kira vd., 2020). Budak ve Bostan’ın çalışmasında (2020) mültecilerin COVID-19 ile ilgili endişeli olduğu ortaya çıkmış ve mültecilerin pandeminin ciddiyetinin farkında olmayan, pandemi hakkında yeterli bilgiye sahip olmayan ve kişisel koruyucu ekipmanlara (maske, eldiven gibi) erişemeyen bir grup olduğu görülmüştür.

2. YÖNTEM

Bu araştırmanın amacı, Ankara’daki Suriyeli mültecilerin COVID-19 salgını deneyimlerini araştırmaktır. Çalışmada nitel araştırma yöntemi benimsenmiş ve çalışma 2021 yılı Temmuz ayında gerçekleştirilmiştir. Çalışma Ankara’da Önder ve Battalgazi Mahallelerinde yürütülmüştür. Bu yerleşim bölgeleri, Suriye’den gelen sığınmacıların yoğunluklu olarak yaşadığı mahalleler arasındadır. Katılımcıların neredeyse hepsi en az beş yıldır bu mahallelerde ikamet etmektedirler.

Pandemi sırasında Suriyeli mültecilerin deneyimlerine odaklanan sorulardan oluşan yarı yapılandırılmış nitel soru kâğıdı derinlemesine mülakatlara rehberlik etmiştir. Mülteciler özellikle de pandemi koşullarında ulaşılması zor bir nüfus olduğundan, katılımcılar kartopu örneklem yoluyla belirlenmiştir (Noy, 2008). Derinlemesine mülakatlar yeni bilgilerin verilmediği doygunluk noktasına kadar sürdürülmüştür.

COVID-19 salgını nedeniyle uygulanan kısıtlamalar uyarınca görüşmelerin tümü Battalgazi Mahallesi’nde yer alan bir parkta açık havada maske ve mesafe kuralları gözetilerek gerçekleştirilmiştir. Bu şekilde yürütülen yüz yüze görüşmeler katılımcıların deneyimlerini ve bu deneyimlere ilişkin sözlü ve sözel olmayan ipuçlarını ayrıntılı olarak anlamaya yardımcı olacağı için tercih edilmiştir. Görüşmeler 45-60 dakika arasında sürmüş ve katılımcıların Türkçe konuşmayı tercih ettiği birkaç istisna dışında Arapça yapılmıştır. Görüşmeler sırasında Arapça tercüman kullanılmıştır. Araştırma kapsamında 16 erkek 14 kadın olmak üzere 30 mülteci ile yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşme

yapılmıştır. Görüşme yapılan mültecilerin yaş ortalaması 36.6 olup katılımcıların yaşı 21 ve 60 arasında değişmektedir. Katılımcıların büyük çoğunluğu (18 kişi) evli olduğunu belirtmiştir. Örnekleme eşinden boşanan 5 kadın ve eşini savaşta kaybetmiş 3 kadın katılımcı bulunmaktadır. Geri kalan 4 katılımcı ise bekâr olduğunu belirtmiştir. Çocuk sayısı verisine bakıldığında, mültecilerin en az 1 en fazla 10 çocuk sahibi olduğu görülmektedir. Eğitim durumu açısından görüşme yapılan 30 katılımcının 3'ü üniversite mezunu, 2'si üniversite öğrencisi, 3'ü üniversite terk olup 1'i lise mezunu, 14'ü ortaokul mezunu ve 5'i ilkökul mezunudur. 2 katılımcı ise okuma yazma bilmemektedir. Bir işte çalıştığını belirten 6 katılımcının tamamı erkektir. Katılımcılara nasıl geçindikleri sorulduğunda 20 katılımcı Kızılay Kart, aile ve hayırsever yardımları ile hayatlarını idame ettiklerini söylemiştir.

Tüm katılımcılara araştırmanın niteliği ve amaçları, katılımın gönüllülük esası ve hakları hakkında bilgi verilmiştir. Görüşmelerde katılımcının izni ile ses kaydı alınmış, kayıtlar deşifre edilmiş ve transkriptler Türkçe'ye çevrilmiştir. Yarı yapılandırılmış derinlemesine mülakatlara rehberlik eden soru kâğıdı aşağıdaki altı konuda yaklaşık 22 sorudan oluşmuştur:

1. COVID-19 salgını sırasında bilgi edinme süreçleri,
2. Sağlık hizmetlerine erişim,
3. Eğitime erişim,
4. Hukuki hizmetlere erişim,
5. Sosyal çevre ve ayrımcılık deneyimleri,
6. Demografik özellikler ve genel bilgiler (göç yolları, barınma koşulları, aile ilişkileri vb.)

Gillman'ın (2000) belirttiği gibi, nitel araştırma yönteminde sıklıkla başvurulan yarı yapılandırılmış görüşmeler, öznel algıları anlamak açısından değerli bir araştırma tekniğidir. Bu araştırmanın odağı da kişisel deneyimlerin veya anlamların ortaya konulması olduğu için yarı yapılandırılmış görüşmelere başvurulmuştur.

Buna ek olarak, bu çalışmada kesişimsel yaklaşım benimsenmiştir. Kesişimsellik, çoklu sosyal kimlikleri ve sosyal kategorileri (cinsiyet, sınıf, cinsel yönelim, eğitim, yaş, milliyet gibi) işgal eden "her bireydeki çoklu kimliklerin birleşmesini" içerir (Kassam vd., 2020: 4). Bu kategorilerin her biri, kişiyi "mazlum veya ayrıcalıklı bir konuma" sokar (Vervliet vd., 2014: 2025). Bir araştırma metodolojisi olarak kesişimsellik, kimliklerin sabitliğini reddederek farklılaşan mülteci deneyimlerini anlamaya ve analiz etmeye olanak tanır. Böylece de görünür olan mültecilik kimliğinin ötesine geçerek bu kimlik kategorisinin ilk bakışta görünmez olan diğer bireysel ve toplumsal faktörlerle

nasıl karşılıklı kurulduğunu gösterir (Lutz, 2015). Bu çalışmada kesişimsel yaklaşım, mültecilerin sahip oldukları birçok kimlik kategorisinin (sınıf, toplumsal cinsiyet, medeni durum, eğitim seviyesi, uyruk) onları nasıl daha savunmasız bir hale getirdiğini dikkate alarak mültecilerin COVID-19 salgınına nasıl yaşadıklarını anlamaya yardımcı olmaktadır. Mülteciler, haklarının daha kolay ihlal edilmesine yol açan farklı kırılabilirlik katmanlarına sahip oldukları için karmaşık bir nüfustur. Teti'nin (2020: 1) belirttiği gibi, pandemi döneminde yürütülecek niteliksel çalışmalar, “salgınlar sırasında savunmasız insanların karşılaştığı farklı karmaşıklıkların ve zorlukların altını çizmek ve salgının kapsamını ve etkisini anlamak için bu zorlukları yakalayabilmek” açısından oldukça yararlıdır. Bu çalışma COVID-19 pandemisinde Türkiye nüfusunun karşı karşıya kalmadığı ek zorlukları içeren mülteci olma deneyimine çoklu kimlikler etrafında ışık tutmayı hedeflemektedir.

3. BULGULAR

Yoksulluk ve Pandemi: Türkiye Vatandaşları ile Paylaşılan Zorluklar

COVID-19 salgınının etkisi bütün sosyal sınıflar, etnik gruplar ve/veya mülteciler için farklı dinamikler taşısa da Suriyeli mültecilerin ev sahibi toplum ile paylaştıkları zorluklar vardır. Bunların başında COVID-19 pandemisinin yarattığı ekonomik sıkıntılar gelmektedir. Pandemi hem dünya genelinde hem de Türkiye’de yoksulluğu ve eşitsizliği oldukça derinleştirmiştir (FAO, 2020: 1). Dünya Bankası, derin yoksulluğun son 20 yıldır dünya genelinde gerileme eğiliminde olduğunu ancak pandemi nedeni bu eğilimin ilk defa tersine döndüğünü belirtmektedir (World Bank, 2021a).

Bu durumun Türkiye’ye yansımaları da benzer olmuştur. 2020 yılında yoksulluk önemli ölçüde artmış ve giderek büyüyen bir zorluk teşkil etmeye başlamıştır. Küresel ölçekteki ekonomik daralmaya paralel olarak Türkiye’de gayri safi yurtiçi hasıla %3,8’lik bir kayıp yaşamıştır. Türkiye ekonomisinin mali zayıflığı pandemi döneminde gelir ve istihdam kaybını telafi edecek etkili önlemler alınmasını güçleştirmiş ve özellikle kayıt dışı çalışan grup arasında yoksulluğu tetiklemiştir (Bayar, Günçavdı ve Levent, 2020: 2). 2018 yılında %8,5 olan yoksulluk oranı 2020 yılı sonu itibarıyla %12,2’ye ulaşmış ve yoksul sayısı 3 milyon kişi (%40) artmıştır (World Bank, 2021b). Kişi başına düşen milli gelir düşmüş (DİSK, 2021); fabrika ve işyerlerinin kapanması veya iflası özellikle mavi yakalılar ve hizmet sektöründe çalışanlar arasında işsizliği yükseltmiştir (Açıkgöz ve Günay, 2020).

COVID-19 pandemisi kaynaklı ekonomik daralma özellikle mültecilerin de içinde yer aldığı kadın, genç, düşük vasıflı ve kayıt dışı çalışan grubunu etkilemiştir

(World Bank, 2021b: iv). Mültecilerin çoğunluğu yoksulluk içinde yaşamaları, düzenli gelirlerinin olmaması ve dış yardımlara bağımlı olmaları sebebiyle gıda gibi temel ihtiyaçlar dışında kalan kalemleri (kıyafet, mutfak aleti, yatak, vb.) satın alamamaktadır (Dünya Doktorları, 2019). Bu bağlamda mülteciler ve Türkiye vatandaşları için COVID-19 küresel salgının ekonomik sonuçları, işgücündeki konumlarına ve bu konumdan kaynaklanan kırılganlıklarına paralel olmuştur.

Pandemi öncesinde de yoksul olan, insani yaşam koşullarını sürdürmekte ve gıda temini sağlamakta zorluk çeken mültecilerin ekonomik güvenlikleri pandemiden ağır şekilde etkilenmiştir. Pandemi süresince mültecilerin büyük bir kısmı şehirli yoksullar gibi iş ve gelir kaybı ile karşı karşıya kalmıştır. Türk Kızılay ve Uluslararası Kızılhaç ve Kızılay Dernekleri Federasyonunun (2021) salgının ilk döneminde yaptığı anket çalışmasına göre katılımcıların %80'i haneden en az bir kişinin işsiz kaldığını, %69'u ise işlerini kaybettiklerini belirtmiştir.

Gündelik işler ve desteklerle geçinen mülteciler, işyerlerinin kapanması ve işten çıkarılma nedeniyle geçim kaynaklarını kaybetmiş ve ekonomik kırılganlıkları artmıştır. Katılımcıların çoğunluğu hane halkı gelirlerinin COVID-19 salgını nedeniyle azaldığını ve fatura, kira, gıda, bebek bezi ve maması, devam sütü gibi temel ihtiyaçları karşılamada zorlandıklarını ifade etmişlerdir.

Suriyeli mültecilerin formel iş gücü piyasasında güvenceli olarak çalışması, kayıt dışı istihdamın ve çocuk işçiliğinin azaltılması ve mültecilerin kendi finansal kaynaklarını yaratmaları amacıyla hazırlanan “Geçici Koruma Sağlanan Yabancıların Çalışma İzinlerine Dair Yönetmelik”, 2016 yılından beri yürürlükte olmasına rağmen çok küçük bir azınlık yasal çalışma iznine sahiptir. Halen 1,5 milyon mülteci çoğunlukla düşük ücretli ve düşük nitelikli işlerde kayıt dışı istihdam edilmektedir. Mülteciler çoğunlukla kayıt dışı sektörlerde ve iş sözleşmesi olmadan çalıştıkları için çalışmadıkları dönemde sosyal güvence kapsamı dışında kalmışlar ve devletin salgın boyunca sağladığı kısmi zamanlı çalışma ödeneğinden, işten çıkarma yasağından veya işten çıkarılma halinde tazminat ödemesinden faydalanamamışlardır. Sosyal güvence kapsamı dışında, kayıt dışı ve gününbirlik çalışma koşulları mücbir sebeplerden de olsa işe gidememe halinde gelir kaybına yol açmaktadır. Araştırmaya katılan ve pandemi öncesinde güvencesiz işlerde çalışan 6'sı erkek 2'si kadın olmak üzere 8 kişi bu dönemde ya işini tamamıyla kaybetmiş ya da iş değiştirerek karton, naylon toplayıcılığı gibi parça başı işlerde çalışmak mecburiyetinde kalmışlardır.

O dönemde maddi durumumuz çok zordu. Kızılay kartından başka gelirimiz yoktu. Korona'dan önce bazen ev temizliğinde çalışıyordum ama Korona'dan sonra kimse beni evini temizlemeye çağırmadı. (Görüşmeci 1, 41, Kadın)

COVID-19 önlemleri nedeniyle işimi kaybettim, çalıştığım fabrikadaki iş düşük talep nedeniyle azaldı, bu yüzden çok sayıda işçiyi işten çıkardılar. Sigorta olmadan çalıştığım için bana hiçbir tazminat ödemediler. (Görüşmeci 2, 40, Erkek)

İşyerlerinin geçici süre ile kapatılması, kayıt dışı sektörde erişilebilir olan işlerin (inşaat işçiliği, temizlik gibi) durması ve 20 yaş altına getirilen sokağa çıkma kısıtlamaları sonucu geçici, günübirlik ve sigortasız çalışan veya çocukların gelirine bağımlı olan mülteciler tıpkı şehirli yoksullar gibi geçim kaynaklarını kaybetmiştir.

Çocuklarım işe gitmediği için ekonomik olarak etkilendik ve Korona virüsü döneminde ev kirasını ve faturaları ödemek bizim için çok zor oldu. (Görüşmeci 6, 60, Erkek)

Korona öncesi günlük işçi olduğum için inşaat projelerinde ve yüklemelerde çalışıyordum. Korona başlayınca işler neredeyse durdu, projelerin çoğu durdu ve işimi değiştirip yeni işe başlamak zorunda kaldım. Karton, demir ve plastik toplayıp sattım. Sokağa çıkma yasağının olduğu zamanlarda bu iş bile tehlikeye girdi. Dışarı çıkamıyorduk ve başka bir gelirimiz yoktu. (Görüşmeci 4, 30, Erkek)

Ekonomik açıdan Korona döneminde büyük bir ekonomik krize tanık olduk ve borçlarımız arttı. Korona enfeksiyonu dönemi boyunca eşim çalışmadı ve herhangi bir gelirimiz olmadı. (Görüşmeci 3, 27, Kadın)

Suriyeli mültecilerin kentli yoksullarla paylaştıkları pandemi kaynaklı bir diğer zorluk ise temel ihtiyaçlara ek olarak, pandemi nedeniyle artan hijyen ihtiyaçlarını karşılamakta ve hijyen pratiklerini devam ettirmekte zorlanmaları ve hem temel ihtiyaçları hem hijyen ihtiyaçlarını karşılamada kısıntıya gitmek zorunda kalmalarıdır. Kamu kurumları maske ve dezenfektan dağıtımı konusunda mültecilere yeteri kadar ulaşamazken sivil toplum kuruluşları bilgi yayma faaliyetlerine ek olarak mültecilere maske ve hijyen malzemeleri içeren paketler dağıtmışlardır. Bu tür yardım paketleri periyodik olarak değil, tek veya birkaç seferlik dağıtıldığından mülteciler salgına karşı kendi kaynakları ile korunma tedbirleri almışlardır. Ancak bütçeleri daha kısıtlı hale gelen bazı katılımcılar gıda, kira ve fatura gibi ihtiyaçlarını karşılamak ile salgından korunmak için gerekli malzemeleri (maske, dezenfektan, eldiven gibi) temin etmek arasında seçim yapmak zorunda kaldıklarını belirtmiştir.

Evimde halı veya yatak bile yok. Maske ve dezenfektan hiç alamadık. (Görüşmeci 5, 26, Kadın)

Evde kimse çalışmadığı için maske ve hijyen (malzemesi) almakta çok zorlanıyorduk. (Görüşmeci 7, 21, Kadın)

Ekonomik zorlukların bir diğer yansıması ise COVID-19 konusundaki bilgiye erişimde yaşanmıştır. Teknik ekipman eksikliği mültecilerin salgın hakkında bilgiye erişimini de kısıtlamakta, sağlık risklerini ve kırılabilirliklerini artırmaktadır. Bazı katılımcılar evlerinde televizyon bulunmaması, akıllı telefonlarının veya internet bağlantılarının olmaması gibi nedenlerle haberleri takip edemediklerini ve hızla değişen bilgileri öğrenmek için sosyal çevrelerine ve sivil toplum kuruluşlarına bağımlı olduklarını belirtmişlerdir.

Kadın Emegi ve İstihdamı Girişimi raporunda belirtildiği gibi, pandemi döneminde kadınlardan önceki ekonomik krizlerde olduğu gibi artan iş yükünü üstlenmeleri beklenmiştir (KEİG, t.y.). Bu durum araştırmamızda yer alan kadın katılımcılar için de oldukça geçerlidir. Araştırmaya katılan kadınlar pandemi döneminde temizlik için çok fazla zaman harcamak zorunda kaldıklarını belirtmişlerdir. Düşük gelirli, yoksul hanelerde yaşayan bu kadınlar için virüse yakalanma korkusu stres seviyesini, kaygı bozukluğunu ve depresyon belirtilerini artırmıştır. Bu durum evlerinde kronik rahatsızlığı olan, yaşlı ve engelli bireyler bulunan kadın katılımcılar için daha da derinden hissedilmektedir. Dolayısıyla bu dönemde kadınlar için ev içi eşitsiz iş yükü artmakla kalmamış, hasta olma/etme endişesi/sorumluluğu ile birleşerek kadınları yönetilmesi oldukça zor bir strese de baş başa bırakmıştır.

COVID bize bulaşmanın korkusuyla çoğu zaman evde temizlik ve dezenfektasyon yaparak vakit geçirirdim, psikolojim çok bozuldu. (Görüşmeci 15, 28, Kadın)

COVID döneminde çok yoruldum ve depresyona girdim, annem tansiyon hastasıydı ve onun için çok korktum. Devamlı temizlik yaptım ona bir şey bulaşmasını diye. Her şeyden çok korkar hale geldim. (Görüşmeci 7, 21, Kadın)

Araştırmada 3'ü eşini savaşta kaybetmiş, 5'i boşanmış toplam 8 yalnız kadın katılımcı vardır ve bu kadınların hepsi çocuklarıyla birlikte yaşamaktadır. Katılımcılar bu dönemde çocuklarını kimseye bırakamadıkları için iş aramak için dışarı çıkmadıklarını ve alışverişe giderken bile oldukça zorlandıklarını belirtmişlerdir. Bu durumun temel nedenleri arasında kadın katılımcıların savaş sonrasında Türkiye'ye tek başlarına göç etmek zorunda kalmaları, akraba ve tanıdıklarının başka şehirlerde ikamet etmesi gibi sosyal ağ eksikliklerinden bahsedilebilirken, çocuklarını güvenle bırakabilecekleri kreş vs. gibi bir kurumlara ekonomik nedenlerle erişimlerinin olmaması da yer almaktadır. Bu kapsamda, mülteci kadınların çocuk bakımı desteği açısından kurumsal düzeyde destek noktasında karşılaştıkları zorlukların Türkiye'deki yerel kadınlarla örtüşüğünün altı çizilmelidir.

Pandemi döneminde ortaya çıkan ve diğer yoksul kesimlerle paylaşılan zorluklardan bir diğeri de COVID-19 dışındaki tedaviler için sağlık sistemine erişimde yaşanan sıkıntılardır. Pandemi döneminde virüse yakalanan hastaların tedavisine öncelik verilmiş, çoğu hastane pandemi hastanesine çevrilmiş ve acil olmayan tedaviler ertelenmiştir. Bu öncelikler nedeniyle hastanelere randevusuz gidilememesi, randevu almada yaşanan zorluklar ve randevu tarihlerinin geç verilmesi bu çalışma kapsamında görüşülen Suriyeli mültecilerin sağlık hizmetlerine erişimde yaşadıkları zorluklardır.

Hastanelerin çoğunluğunun pandemi hastanesine çevrilmesi sonucu katılımcılardan bazıları kronik veya akut rahatsızlığı bulunan aile fertlerinin hastaneye kabullerinde de sıkıntı yaşadıklarını belirtmişlerdir. İki katılımcı acil durumları olmasına rağmen tedavilerinde sıkıntı ve erteleme yaşadıklarını, bu sebeple de özel hastane, sağlık merkezi veya hekime başvurmak zorunda kaldıklarını ifade etmiştir. Özel sağlık kuruluşlarından alınan tedavi ve hizmetler ise katılımcıların giderlerini ve maddi zorluklarını artırmıştır.

Korona döneminde eşimin annesinin şeker hastalığı, yüksek tansiyonu ve bazı kronik hastalıkları nedeniyle hastaneye çok gitmek zorunda kaldık, hastaneler çok kalabalık. Randevular azdı ve geç tarihlere verildi. (Görüşmeci 10, 38, Erkek)

Babam 75 yaşında olduğu için hastane, sağlık ocağı gibi yerlere gidemedik, beyin felci geçirdi. Hastanede kalmasına izin vermediler sadece serum takıp dışarıya çıkardılar ve sağlık durumu kötüye gitti. Onu bu halde görmeye dayanamadık ve daha iyi sağlık hizmeti almak için buradaki özel Suriyeli doktorlarla iletişim kurmaya başladık. (Görüşmeci 22, 43, Kadın)

Pandemi hastanelerine dair sağlık riski algısı mülteciler arasında da artmıştır. Katılımcıların çoğunluğu COVID-19 döneminde hastane veya sağlık merkezlerine gitmekten enfekte olmak endişesiyle çekindiklerini, hastanede kendilerini risk altında hissettiklerini ve evde tedavi yöntemlerini uygulamaya çalıştıklarını belirtmiştir.

Hastaneye gitmenin güvenli olmadığı düşüncesi sadece kronik veya akut rahatsızlıklarda değil, COVID-19 ile enfekte olan bazı katılımcılar için bile etkili olmuştur. Enfekte olan bazı katılımcılar hem hastanede kendilerini güvende hissetmedikleri hem de enfeksiyonu yayma endişesi ile hastaneye gitmek yerine kendilerini evde karantina altına almayı tercih etmiş ancak tedaviden yoksun kalmışlardır.

Enfeksiyonu kimseye bulaştırmamak için 15 gün eşimle dışarı çıkmadan evde kaldık, hastaneye enfekte insanlarla dolu olduğu için gitmedim. (Görüşmeci 24, 55, Kadın)

Katılımcılar virüsten korunmak için sokağa çıkma kısıtlamaları, izolasyon, kalabalık ortamlardan kaçınma, evde kalma, maske kullanımı ve fiziksel temastan (tokalaşma gibi) kaçınma konusunda bütün tedbir ve kuralları ciddiye aldıklarını ve çok dikkatle uyguladıklarını ifade etmişlerdir. Gerekli haller dışında sokağa çıkmadıklarını, çıktıkları takdirde hijyen kurallarına özen gösterdiklerini ve sosyal görüşmeleri ertelediklerini belirtmişlerdir.

Eğitime erişimde karşılaşılan zorluklar, pandemi sürecinde mülteci çocukların Türk vatandaşı olan çocuklarla paylaştıkları bir sorun olmuştur. Pandemi önlemleri kapsamında tüm Türkiye’de uzaktan eğitim sistemine geçilmiştir. Fakat bu süreçte her çocuğun uzaktan eğitime erişimi aynı düzeyde gerçekleşmemiş, teknolojik cihazlara ve internete erişim olanaksızlıklarının yarattığı dijital uçurum eğitim sistemi içindeki eşitsizlikleri derinleştirmiştir (ERG, 2021: 13). Haziran 2020 verilerine göre Türkiye’de “en yoksul %20’lik kesimdeki ailelere mensup çocukların çevrimiçi eğitime erişim oranı sadece %14’tür” (ERG, 2021: 14). SGDD-ASAM (2020: 16) tarafından 13.04.2020 ve 17.04.2020 tarihleri arasında Türkiye’deki mülteci çocuklar üzerine gerçekleştirilen çalışma sonucunda yayınlanan bir rapor, pandemi sonrasında “okula kayıtlı 126 çocuğun sadece %70’inin hâlâ okula kayıtlı olduğunu ve okula kayıtlı olan çocukların %48’inin uzaktan eğitimden faydalanamadıklarını ortaya koymuştur”.

Araştırmamızda yer alan tüm mültecilerin çocukları eğitime erişim konusunda zorluklar yaşamıştır. Bu sıkıntıların en büyük sebebi ekonomik zorluklardan kaynaklanan teknoloji ve altyapı (bilgisayar, dizüstü bilgisayar, tablet, akıllı telefon, internet bağlantısı) eksikliğidir. Örneğin bir katılımcı “evde bilgisayarımız yok ve internet bağlantımız çok zayıf” diyerek çocuklarının eğitime erişiminin pandemi sürecinde kısıtlı olduğunu belirtmiştir (Görüşmecisi 27, 31, Erkek).

Çalışmamızda yer alan tüm mülteciler çocuklarının teknolojiye erişimde yaşadıkları sorunlar nedeniyle derslerini düzenli olarak takip edemediklerini vurgulamışlardır. Pandemi dolayısıyla Türkiye’de örgün eğitim, çevrimiçi bir platform olan Eğitim Bilişim Ağı (EBA) aracılığıyla televizyon ya da internet üzerinden yürütülmüştür. Türkiye’de “29 Mart 2021 itibarıyla haftada bir saatten fazla EBA platformunu kullanan öğrencilerin oranı %66’dır” (ERG, 2021: 15). Örneklememizde yer alan iki katılımcı hariç hiçbir katılımcı EBA TV’yi bilmemektedir. Bu durumu Türkiye’deki istatistikler ışığında değerlendirdiğimizde sorunun mülteci çocuklar için çok daha derin olduğunu görülecektir. Mülteci ailelerin EBA TV’nin varlığını bilmemelerinin arkasında çoğu katılımcının evinde televizyon olmamasının, televizyon olsa dahi Türkçe kanallara erişime ve hatta ebeveynlerin Türkçe dil yeterliliğine sahip

olmamalarının yattığı düşünülmektedir. Özetle katılımcılar, teknolojiye erişimde yaşanan zorlukların çocuklarının başarılarını düşürdüğünü, Türkçe dil becerilerini geriletliğini ve bu durumun bazı çocukların okulu bırakma riskini artırdığını vurgulamışlardır.

Mültecilik ve Pandemi

Mülteciler, COVID-19 pandemisi öncesinde de mülteci kimlikleri nedeniyle çeşitli zorluklarla karşı karşıya kalmaktadırlar. Görüşmeler sırasında mülteciler, başta hizmetlere ve haklara erişim olmak üzere pek çok bilgi, sosyal ağ ve kaynağa sahip olmamaları nedeniyle yüz yüze kaldıkları zorlukların daha da ağırlaştığını belirtmişlerdir. İlk zorluk dil bariyeri nedeniyle yaşanan zorluklardır. Bu bariyer bilgi iletişiminden sağlık hizmetlerine, eğitimden sosyal destek mekanizmalarına kadar pek çok alanı yatay kesmektedir.

Salgının başladığı dönemde çeşitli kamu kurumları ve sivil toplum kuruluşları Suriyeli mültecileri bulaş ve korunma yolları, izolasyon kuralları ve yasaklar hakkında bilgilendirmek için adım atmışlardır. Arapça sağlık broşürleri hazırlanmış, Sağlık Bakanlığı tarafından mültecilere özel web sitesi yayına alınmış, sosyal medya üzerinden bilgi notları ve videolar paylaşılmış, Suriyeli sağlık çalışanları semptomlar ve tedavi hakkında bilgilendirilmiştir (Özvarış vd., 2020). Ancak araştırmaya katılan mültecilerin büyük çoğunluğu pandemi süresince ve pandemi hakkında kamu kurumları tarafından tedbirler, kısıtlamalar, acil yardım hatları ile test ve tedavi imkanları hakkında yeteri kadar bilgilendirilmediklerini ifade etmişlerdir.

*Herhangi bir resmi kurum veya sivil toplum kuruluşundan bir bilgi almadık. Bir gün sağlık ocağından iki görevli bizi ziyarete geldi ve bu evde kaç kişinin yaşadığını sordu; o kadar. Başka kimseyi görmedik.
(Görüşmeci 13, 47, Kadın)*

Katılımcıların büyük çoğunluğu COVID-19 salgını ve tedbirleri hakkında bilgi edinirken sosyal medyayı (Whatsapp, Facebook) ve yerel topluluk iletişim ağını kullanmıştır. Mülteci toplulukları arasında Türkçe bilen kişiler salgının yayılımı, bulaş yolları, korunma yöntemleri, tedbirler ve kısıtlamalar hakkında yerel medyadan edindikleri bilgi ve güncellemeleri sosyal medya üzerinden topluluk üyeleri ile paylaşarak bilgi alışverişini ve dayanışmayı kolaylaştırmış, dil bariyerinin dışlayıcı etkisini hafifletmişlerdir. Bu sayede mülteciler kalabalık ortamlardan uzak durma, maske kullanımı, sosyal mesafe, sokağa çıkma kısıtlaması vb. hakkında bilgiye eriştiklerini belirtmişlerdir.

Bu hastalığı sosyal medya, özellikle WhatsApp grupları aracılığıyla duydum. Önder'de yaşayan Suriyelilerin haberleştiği bir WhatsApp grubu var. Haberleri Arapçaya çeviren bir tercüman var ve bize bu

hastalık, korunma yöntemleri ve maske takmak ve kalabalık merkezlerden uzak durmak gibi alınması gereken önlemler hakkında günlük bilgiler veriyordu. Yasak günleri, çıkış saatleri, vaka sayıları ve ihlalleri hakkında bilgiler veriyordu. Hatırlıyorum da, Sağlık Bakanı'nın neredeyse her gün düzenlediği bir basın toplantısı vardı, onu ve Cumhurbaşkanı'nın çeşitli açıklamalarını WhatsApp grubundan bir kişi dinliyor ve Arapça'ya tercüme ediyordu. (Görüşmeci 10, 38, Erkek)

Bu durum kamu kurumları ve sivil toplum örgütlerinin yaptığı ilgili çalışmaların yeterli olmadığını ve mültecilerin COVID-19 ile ilgili temel bilgileri diğer Suriyeli mültecilerden aldıklarını ortaya koymaktadır. Bu durumun bir başka yansıması ise ulaşılan bilginin güvenilirliğine ilişkindir. Türkiye'de ilk COVID-19 vakasının tespit edilmesinin ardından yayımlanan Cumhurbaşkanlığı kararnamesi ile Türk vatandaşı olmayanların da kamu hastanelerinde COVID-19 tedavisini alabilecekleri duyurulmuştur. Bu düzenleme ile mülteciler yasal statüsüne ve sigorta kaydına bakılmaksızın sağlık sistemi kapsamına alınmışlar ve vatandaşlarla eşit sağlık erişimine sahip olmuşlardır. Ancak bu tür hizmetlerin kapsam ve uygulaması hakkında bilgi veren sivil toplum kuruluşlarının uzaktan çalışmaya geçmesi ve dil bariyeri nedeniyle güvenilir bilgiye ulaşmak zorlaşmıştır. Veriler, mültecilerin, COVID-19 semptomları ortaya çıktığında hangi hastaneye veya sağlık merkezine başvurulacağı, ne tür bir prosedür izleneceği, ücretsiz test imkânı, ekstra ücret talep edilip edilmeyeceği, pozitif vakaların karantinaya alınıp alınmayacağı hakkında doğru bilgiye ulaşmakta sıkıntı yaşadıklarına ve mülteci ağlarında sağlanan bilgilerin yetersiz kaldığına işaret etmektedir. Örneğin, evinde televizyon ve internet olmayan ve bu sebeple de salgın hakkında yeterli bilgiye erişemeyen bir katılımcı, çocukları ile COVID-19 semptomları göstermelerine rağmen, hastaneye gittikleri takdirde 15 gün karantinaya alınacaklarını zannettiği için hastaneye başvurmadığını ifade etmiştir.

Kimse bana bu (sağlık) merkezlerden, konumlarından ve bunlara nasıl başvuracağımdan bahsetmedi ve bu merkezlere nasıl yardım başvurusunda bulunacağım konusunda hiçbir bilgim yoktu. (Görüşmeci 13, 47, Kadın)

Bilgi iletişimi konusundaki bir başka eksiklik ise COVID-19 aşısının mülteciler için de ücretsiz ve erişilebilir olduğu bilgisinin kapsayıcı şekilde yaygınlaştırılmamasıdır. Katılımcılardan bazıları aşı olduklarını veya en yakın sağlık merkezinde aşı olabileceklerini bildiklerini ifade ederken, bazıları ise aşı olabileceklerini bilmediklerini belirtmiştir. Aşılama ile ilgili bir başka sıkıntı ise aşı tereddüdüdür. Yine aşıdan sonra ortaya çıkabilecek semptomlar hakkında kamu kurumlarından veya sivil toplum kuruluşlarından gelen bilgilendirmenin değil de

akraba, komşu ve sosyal çevre deneyimlerinin esas alınması katılımcılar arasında aşu hakkında yanlış ve eksik bilgilenmeye yol açmıştır.

Hayır daha olmadık hala belirtilerden korkuyoruz, yurtdışında yaşayan kardeşim aşu oldu ama sonra ciddi belirtiler gösterdi. (Görüşmeci 2, 40, Erkek)

Sosyal medya bu aşunun daha sonra ortaya çıkabilecek ciddi komplikasyonlarından bahsediyor ve açıkçası bu aşudan korkuyorum. (Görüşmeci 12, 31, Erkek)

Dil bariyeri, hastanelerde ve sağlık merkezlerinde hizmet alırken de mültecilerin karşılaştığı en büyük engellerden biridir. Sağlık kuruluşlarında yeterli tercüman bulunmaması ve sivil toplum kuruluşlarının pandemi döneminde sadece çevrimiçi tercüme hizmeti vermesi, hastalığın teşhisi ve tedavisi hakkında doktor, hemşire, sağlık personeli ile hasta ve hasta yakınları arasındaki bilgi iletişimini engellemektedir. Merkezi Hekim Randevu Sistemi (MHRS) hakkında bilgi sahibi olmayan mülteciler randevu almak konusunda daha fazla sıkıntı yaşamışlar, bazen randevu alamadıklarını ve tedaviye erişemediklerini ifade etmişlerdir. MHRS ve Hayat Eve Sığıar uygulamalarının Arapça dil seçeneğinin olmaması; akıllı telefon, bilgisayar, internet bağlantısı ve okuryazarlık eksikliği mültecileri sağlık hizmetlerine erişimde dezavantajlı durumda bırakmaktadır.

Arapça dili olmadığı ve Türkçe okumayı bilmediğim için Hayat Eve Sığıar uygulamasını takip etmedim. (Görüşmeci 10, 38, Erkek)

Hastaneye randevu almakta sorun yaşadık, cepten randevu almak için MHRS uygulamasını indirdim ama nasıl kullanılır bilmiyordum. Acile gittim ama durumumun acil veya tehlikeli olmadığını söyleyerek beni kabul etmediler, 182'yi arayıp randevu almamı söylediler, ama randevu alamadım. (Görüşmeci 11, 51, Kadın)

Bu sürede karşılaştığım en büyük sorun dildi, doktorlar benimle önemli konularda konuşuyorlardı ama onları takip edemedim. Çok az çevirmen vardı ve tercüman olmazsa doktorlar ve hemşireler bizimle iş birliği yapmıyorlardı. Bazen Türkçe bilen arkadaşlarımı arayıp telefonu doktora verdim, bazı doktorlar telefonla konuşmayı reddedip özel tercüman istediler. (Görüşmeci 4, 30, Erkek)

Pandemi sürecinde eğitim alanında mülteci çocukları Türk vatandaşlarının çocuklarından ayıran en temel sorun da dil engelidir. Mülteci çocukların Türkçe dil becerilerinin zayıf olmasından kaynaklanan sorunlar ve bu süreçteki destek mekanizmalarının eksikliği, öğrencilerin COVID-19 sırasında çevrimiçi eğitimde kullanılan teknolojik platformlara (örneğin Zoom) erişimini de etkilemiştir.

Kızım online eğitim sürecinde birçok zorlukla karşılaştı. Derse nasıl gireceğini bilmiyordu. Öğretmen öğrencilere derse girmeleri için ders

linkini göndermek için bir grup oluşturdu ama kimse kızıma bunu nasıl yapacağını söylemedi. Kızım derslere ancak iki üç kez katılabildi. Derslerin çoğu video tabanlı değildi. Öğretmen gruba ders belgeleri gönderdi ama kızım Türkçe bilmiyordu ve bu nedenle hiçbir şey anlamadı. (Görüşmeci 28, 40, Kadın)

COVID-19 salgını süresince sosyal medya ve sosyal dayanışma ağlarına ek olarak sivil toplum kuruluşlarının Suriyeli mültecileri kamu sağlığının bir paydaşı olarak salgınla mücadele sürecine dahil etme çabaları önemlidir. Salgın öncesi dönemde mülteci grupları güçlendirme ve sosyal uyumlarını hızlandırma faaliyetlerine ağırlık veren sivil toplum kuruluşları, salgınla beraber faaliyet alanlarını Suriyeliler arasında salgının semptomları, bulaş ve korunma yolları, tedavi imkanları hakkında farkındalık artırma ve bilgilendirmeye kaydırmıştır. Suriyeli mültecilerle çalışan ve aynı veya maddi destek sunan sivil toplum kuruluşlarının evlere düzenledikleri ziyaretler ve hazırladıkları bilgi kitleri COVID-19 salgınının yayılımı hakkında bilgi erişimini sağlama, farkındalığı artırma ve mültecilerin marjinalizasyonunu önlemede önemli rol oynamaktadır. Bu önemi katılımcılar şu şekilde örneklendirmiştir: “Bazen ASAM organizasyonu bu hastalık hakkında bazı bilinçlendirme broşürleri dağıtıyordu ve biz bunlardan çok faydalandık” (Görüşmeci 14, 42, Erkek); “(Watan-ASAM) gibi bazı kurum ve kuruluşlar birkaç ziyarette bulundular ve hastalığa yakalanmamak için yapılması gereken prosedürleri anlattılar ayrıca içinde çok sayıda maske ve dezenfektan bulunan bir karton kutu verdiler” (Görüşmeci 3, 27, Kadın).

Özellikle sivil toplum kuruluşlarının dil veya meslek edindirme kurslarına katılan mülteciler, salgın hakkında erken bilgiye ulaşmışlar ve bu bilgileri yakın çevreleri ile paylaşarak farkındalık ağını genişletmişlerdir. Bu durum sivil toplum kuruluşlarının faaliyetlerinin mülteciler arasında toplumsal gelişmelerden haberdar olma ve ev sahibi toplum ile kaynaşma konusundaki rolünün önemine de işaret etmektedir.

COVID-19 salgını nedeniyle yaşanan ekonomik daralmaya paralel olarak hükümetler, sivil toplum örgütleri ve insani yardım kuruluşları mültecilerin ihtiyaçlarını kapsayıcı bir şekilde karşılamakta zorlanmışlardır. Türk Kızılay ve Uluslararası Kızılay ve Kızılay Dernekleri Federasyonu’nun yaptığı ek nakit transferleri sadece 1,7 milyon Suriyeliye ulaşmıştır (IFRC ve Kızılay, 2021). Yerel ve uluslararası sivil toplum örgütleri mültecilerin acil ihtiyaçların karşılamaya yönelik gıda ve hijyen paketleri dağıtsalar da bütçe kısıtları, uzaktan çalışma ve erişim faaliyetlerinin kurumsallaşmaması nedeniyle ihtiyaçları karşılamakta yetersiz kalmışlardır.

Mahallemde bulunan derneklere gittim ancak çoğu COVID nedeniyle kapandı ve hizmet vermedi, o dönemde yardımlar önemli ölçüde azaldı. (Görüşmeci 11, 51, Kadın)

Mülteciler bağlamında ayni ve nakdi yardımların kısıtlanması, sosyo-ekonomik kırılganlığı derinleştirmenin yanı sıra salgının beraberinde getirdiği risklerle mücadelede mültecilerin mülteci konumlarının etkisini artırmıştır. Pek çok Suriyeli mülteci aile geçimlerini sivil toplum örgütleri ve uluslararası kuruluşlar tarafından yapılan nakit transferleri ve ayni yardımlar ile sağlamaktadır (Balcıoğlu ve Erdoğan, 2020). Suriyeli mültecilerin %85'inin şehirlerde yaşaması, devletin kaynaklarının büyük kısmını kamplarda yaşayan mülteciler için harcaması, şehirlerde yaşayan mültecilere kısıtlı destek sunulması (Woods, 2016) nedeniyle oluşan boşlukta mültecilerin sivil toplum örgütlerinin ve insani yardım kuruluşlarının sunduğu maddi desteğe olan bağımlılığı yüksektir (Mackreath ve Sağnıç, 2017).

Salgın koşullarında sosyal ağın çözülmesi ve sivil toplum örgütleri ve yerel yönetimler tarafından sunulan desteklerdeki kesintiler, mültecilerin özellikle kriz durumlarında sosyo-ekonomik risklere karşı güvencesiz-kırılgan konumlarını ortaya çıkarmaktadır. COVID-19 öncesinde Kızılay kartına ek olarak sivil toplum kuruluşlarından ve hayırseverlerden gelen ayni ve maddi desteklerle kira, fatura, gıda ve hijyen ihtiyaçlarını karşılayan katılımcılar salgın döneminde bahsedilen desteklerde yaşanan kesinti ve erişim sıkıntısı nedeniyle temel ihtiyaçlarını karşılamakta daha fazla zorlandıklarını ifade etmiştir.

Kirayı Kızılay kartından gelen parayla ödüyoruz. Faturaları ise hayırseverler ödememize yardım ederdi ama dediğim gibi artık eskisi gibi değil çünkü destek çok azaldı. (Görüşmeci 7, 21, Kadın)

Devlet tarafından salgının yarattığı ekonomik zorlukları hafifletmek amacıyla gelir düzeyi düşük ailelere sunulan 1000 TL'lik maddi yardım sadece vatandaşları kapsadığından Suriyeliler bu yardımdan faydalanamamışlardır. Belediyeler ve valilik gibi kamu kurumları tarafından da salgın döneminde mültecilere düzenli ve kapsayıcı ayni veya maddi yardım yapılmadığı belirtilmiştir. Katılımcılardan sadece birkaçı belediyelerden gıda desteği aldığını ifade etmiştir. Bu durum mültecilerde yalnızlık, terk edilmişlik, vatandaşlardan daha az değerli veya görünür oldukları hislerini pekiştirmektedir.

Mülteciler savaş koşulları nedeniyle zorunlu olarak göç ederken taşınmaz mal varlıklarını ve birikimlerini geride bırakmak zorunda kalmışlardır. Salgının yarattığı ekonomik kriz koşullarında mülteciler gıda, barınma ve hijyen ihtiyaçlarını karşılamak için kullanılacak ek kaynaklardan yoksundurlar ve ekonomik kırılganlıkları daha yüksektir. Devlet kurumlarının ve sivil toplum

örgütlerinin desteğinin sınırlı kaldığı bu dönemde Suriyeliler iş ve gelir kayıplarını kendi mücadele mekanizmalarını geliştirerek telafi etmeye çalışmışlardır. Bu süreçte mülteciler aile, arkadaş ve akrabadan borç almak veya birikmiş tasarruflarını harcamak zorunda kalmışlardır. Sadece bir tane katılımcı hane halkı varlıklarını satarak ihtiyaçlarını karşıladıklarını belirtmiştir. Bu durum mültecilerin kapanma ve izolasyon önlemlerinin sona ermesi ile işlerine dönecek olsalar bile ciddi bir borç yükünün altında kalacaklarına ve yaşam standartlarının düşeceğine işaret etmektedir.

Benim için pandeminin etkisi çok oldu özellikle iş konusunda. Yaklaşık 1,5 sene işsiz kaldım. Çok şükür kimseden borç almadım ama biriktirdiğim tüm parayı harcamak zorunda kaldık. (Görüşmeci 8, 31, Erkek)

Yurt dışında çalışan bir abimiz var, bize o yardım ediyordu. (Görüşmeci 9, 28, Erkek)

COVID-19 döneminde gelir kaybına sebep olan bir başka faktör ise Halk Eğitim Merkezlerinde düzenlenen, mültecilerin yaşamlarını idame ettirmelerine yardımcı olan ve geçici gelir kaynağı sağlayan kurslara ara verilmesi olmuştur.

Korona'dan önce bazı ihtiyaçlarımı karşılamama yardımcı olan ücretli kurslara gidiyordum ama Korona'dan sonra bu kurslar durdu. Altındağ Halk Eğitim Merkezi'nde bir Türkçe kursuna katılıyordum ve bize ayda yaklaşık 400 lira veriyorlardı, ancak sokağa çıkma yasağı nedeniyle kurs durdu. (Görüşmeci 1, 40, Kadın)

Suriyeliler sokağa çıkma yasaklarından da toplumun diğer kesimlerine göre daha farklı etkilenmişlerdir. Çoğunun yaşadıkları şehirde aile ve akrabalarının olmaması veya sosyal çevrelerinin dar olması nedeniyle mülteciler kapanma dönemlerinde izolasyon ve yalnızlık duygusunu daha yoğun yaşamışlardır.

Ayrıca sokağa çıkma yasağı dönemlerinde evden çıkmamak psikolojik olarak bizi etkiledi, Ankara'da akrabamız yok, Korona'dan önce dışarı çıkıp parkta ya da sokakta yürüyorduk, Korona döneminde artık eskisi gibi dışarı çıkamıyoruz. (Görüşmeci 2, 40, Erkek)

Yasak günlerinde evde oturmaktan o kadar sıkıldık ki kendimizi hapiste gibi hissettik. (Görüşmeci 10, 38, Erkek)

Çok zor bir dönemden geçtik, evden dışarı çıkamadığımız için, akrabalarımıza ya da bize destek seansları veren kuruluşlara gidemediğimiz için zorlu psikolojik baskılar yaşıyorduk. (Görüşmeci 13, 47, Kadın)

Genellikle mülteciler, kriz anlarında onları destekleyecek sosyal ağlardan yoksundurlar (Martuscelli, 2021). Yüzyılın en büyük salgınlarından biri olan bu süreçte Suriyeli mülteciler için de bu destek ihtiyacı artmıştır. İlgili kuruluşlar her

ne kadar uzaktan hizmet sunmaya çalışsalar da mülteciler önemli bir referans noktalarını kaybettiklerini hissetmişlerdir.

4. SONUÇ

Ankara'nın Önder ve Battalgazi Mahallelerinde yaşayan 30 Suriyeli mülteci ile gerçekleştirilen derinlemesine mülakatlar Suriyeli mültecilerin COVID-19 pandemisinden iki ölçekte ve çok katmanlı bir şekilde etkilendiklerini ortaya koymaktadır. İlk ölçek Suriyeli mültecilerin Türkiye vatandaşlarıyla paylaştıkları zorluklardır. Mültecilerin sınıfsal konumları nedeniyle yaşadıkları ekonomik zorluklar ve artan kırılganlıklar vatandaş olan kentli yoksullarla benzerlik göstermektedir. İkinci ölçeği ise mültecilerin pandemi döneminde mültecilikleriyle ilgili olarak gelişen kırılganlıkları oluşturmaktadır. Suriyeli mülteciler, COVID-19 pandemisi süresince mülteci olmaktan kaynaklanan spesifik zorluklar yaşamıştır. Mültecilerin anlatıları hizmetlere ve haklara erişim noktasında yeterli bilgi, sosyal ağ ve kaynağa sahip olmamaları nedeniyle zaten maruz kaldıkları zorlukların daha da ağırlaştığına işaret etmektedir. Dil bariyeri mültecilerin yaşadığı en temel zorluk olup bu bariyer bilgi iletişiminden sağlık hizmetlerine, eğitimden sosyal destek mekanizmalarına kadar pek çok alanı yatay kesmektedir.

COVID-19 pandemisinin kentsel alanlarda yaşayan mülteciler üzerindeki etkilerini kesişimsel kimlikleri göz önünde bulundurarak incelemek, farklı kimlik kategorilerine sahip Suriyeli mültecilerin deneyimlerinin iki ölçekte de farklılaştığını göstermiştir. Örneğin salgın sürecinde özellikle sosyal izolasyon dönemlerinde yalnız anneler Türkiye vatandaşı olan yalnız annelerle benzer sorunlarla karşı karşıya kalmış, çocukları kimseye bırakamadıkları için iş aramak için dışarı çıkamamış, alışverişe giderken bile oldukça zorlanmışlardır. Benzer şekilde salgının ev içi iş yükünü kadınlar aleyhine artırması yönündeki toplumsal eğilim Suriyeli mülteci kadınlar arasında da gözlenmiştir.

Sonuç olarak, Suriyeli mülteciler pandeminin getirdiği zorlukları yoksul kentlilerle paylaşırken mülteci kimliklerinden kaynaklanan ve pandemi öncesinde de mücadele etmek zorunda kaldıkları zorlukları da daha ağır şekilde deneyimlemiştir. Bu durum, pandemi süreci ile ilgili sık sık dile getirilen “Hepimiz aynı gemideyiz!” söylemini Suriyeli mülteciler örneği ile çürütmekte, sağlıkla ilgili riskler, yükler, deneyimler ve sonuçların herkes için aynı olmadığını açıkça ortaya koymaktadır. Bu durum var olan mülteci politikalarının yeniden gözden geçirilmesini gerekli kılmaktadır. Dil bariyeri, bilgiye erişim noktasında yaşanan zorluklar, hizmetlere erişim önünde var olan sorunların pandemi sürecinde farklı mülteci kimlikler açısından daha da derinleşmesi, genel geçer bir göç politikası uygulanması yerine farklı ezilmişlikleri dikkate alan bir yapının kurgulanmasını

gerektirmektedir. Bu kurgunun içerisinde devlet kurumlarından temsilciler, uluslararası örgüt temsilcileri ve sivil toplum kuruluşu temsilcileri yanı sıra farklı yaş, toplumsal cinsiyet, eğitim durumu, sosyo-ekonomik statüden gelen mültecilerin kendi deneyimlerinin dikkate alınması yaşanacak herhangi bir salgın ya da krizde kırılma noktalarının azaltılması yönünde önemli bir rol oynayacaktır.

KAYNAKÇA

Açıkgöz, Ömer ve Günay, Aslı (2020), “The Early Impact of the COVID-19 Pandemic on the Global and Turkish Economy”, *Turkish Journal of Medical Sciences*, 50 (SI:1): 520-526.

Balcioglu, Zeynep ve Murat Erdogan (2020), “What does it mean to be an urban refugee in Turkey during a pandemic?”, <https://www.opendemocracy.net/en/north-africa-west-asia/what-does-it-mean-be-urban-refugee-turkey-during-pandemic/> (15.03.2022).

Barua, A, Karia, RH (2020), “Challenges Faced by Rohingya Refugees in the COVID-19 Pandemic”, *Annals of Global Health*, 86 (1): 129, 1–3.

Bayar, Ayşe Aylin, Öner Günçavdı ve Haluk Levent (2020), “Evaluating the Impacts of the COVID-19 Pandemic on Unemployment, Income Distribution & Poverty in Turkey”, <https://guncavdi.com/pdfs/evaluatingcovid.pdf> (15.03.2022).

Bhala, Neeraj, Gwenetta Curry, Adrian R. Martineau, Charles Agyemang ve Raj Bhopal (2020), “Sharpening the global focus on ethnicity and race in the time of COVID-19”, *The Lancet*, 395(10238): 1673-1676.

Betts, Alexander, Evan Easton-Calabria ve Kate Pincock (2020), “Refugee-led Responses in the Fight Against COVID-19: Building Lasting Participatory Models”, *Forced Migration Review*, 64: 73-76.

Bozdağ, Faruk (2021), “Social Impacts of the COVID-19 Pandemic: Xenophobic Tendency and Their Consequences”, *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 13 (3): 537-550.

Budak, Fatih ve Sedat Bostan (2020), “The Effects of Covid-19 Pandemic on Syrian Refugees in Turkey: The Case of Kilis”, *Social Work in Public Health*, 35 (7): 579-589.

Chishti, Muzaffar ve Sarah Pierce (2020), “Crisis Within a Crisis: Immigration in the United States in a Time of COVID-19”, *MPI Policy Beat*,

<https://migrationpolicy.org/article/crisis-within-crisis-immigration-time-covid-19> (09.02.2022).

Craig, Lyn (2020), "Coronavirus, Domestic Labour and Care: Gendered Roles Locked Down", *Journal of Sociology*, 56 (4): 684-692.

Dempster, Helen, Thomas Ginn, Jimmy Graham, Martha Guerrero Ble, Daphne Jayasinghe ve Barri Shorey (2020), "Locked Down and Left Behind: The Impact of COVID-19 on Refugees' Economic Inclusion", Center for Global Development, Refugees International, and International Rescue Committee Policy Paper, https://www.refugee-economies.org/assets/downloads/Paper_Dempster_et_al..pdf (17.07.2022).

Devakumar, Delan, Geordan Shannon, Sunil S. Bhopal ve Ibrahim Abubakar (2020), "Racism and Discrimination in COVID-19 Responses", *Lancet*, 395 (10231): 1194.

DiSK-Genel İş Sendikası (2021), COVID-19 Döneminde Gelir Eşitsizliği ve Yoksulluk Raporu, <http://arastirma.disk.org.tr/?p=4828> (18.07.2022)

Endale, Tarik, St. Jean, Nicole ve Birman, Dina (2020), "COVID-19 and Refugee and Immigrant Youth: A Community-Based Mental Health Perspective", *Psychological Trauma: Theory, Research, Practice, and Policy*, 12 (S1): S225-227.

ERG (2021), "Öğrenciler ve Eğitime Erişim Eğitim İzleme Raporu", https://www.egitimreformugirisimi.org/wp-content/uploads/2010/01/EIR21_OgrencilerveEgitimeErisim.pdf (07.04.2022).

Ertürk, Selma Akay (2020), "Koronavirüs Salgınının Türkiye'deki Suriyelilere Etkileri Üzerine İlk İzlenimler", *Göç Dergisi*, 7 (1): 121-146.

FAO (2020), "Addressing Inequality in Times of COVID-19", <https://www.fao.org/3/ca8843en/CA8843EN.pdf> (07.02.2022).

Gillman, Bill (2000), *The Research Interview* (London: Continuum).

HASUDER (2020), "COVID-19 Görev Grubu. Pandemi Sürecinde Türkiye'deki Uluslararası Göçmenler ve Mültecilerle İlgili Durum", <https://korona.hasuder.org.tr/pandemi-surecinde-gocmenler-ve-multecilerle-ilgili-durum/> (18 Temmuz 2022)

Hargreaves, Sally, Bernadette N. Kumar, Martin McKee, Lucy Jones ve Apostolos Veizis (2020), "Europe's migrant containment policies threaten the response to covid-19", *British Medical Journal*, 368 (m1213): 1-2.

IFRC, Kızılay (2021), “Cash Assistance in Times of COVID-19: Impacts on Refugees Living in Turkey”, <https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/2021-ESSN-CashintimesofCOVID19.pdf> (11.02.2022).

ILO (2020), “COVID-19 küresel salgın döneminde mülteciler ve diğer zorla yerinden edilmiş kişilerin çalışma yaşamına ilişkin haklarını korumak”, https://www.ilo.org/ankara/areas-of-work/covid-19/WCMS_750246/lang--tr/index.htm (10.01.2022).

IOM (2020), “Migration Factsheet No. 6 – The impact of COVID- 19 on migrants”, Synthesis analysis drawing on IOM’s World Migration Report series, https://www.iom.int/sites/g/files/tmzbdl486/files/our_work/ICP/MPR/migration_factsheet_6_covid-19_and_migrants.pdf (23.01.2022).

Júnior, Jucier Gonçalves, Jair Paulino de Sales, Marcial Moreno Moreira, Woneska Rodrigues Pinheiro, Carlos Kennedy Tavares Lima ve Modesto Leite Rolim Neto (2020), “A crisis within the crisis: The mental health situation of refugees in the world during the 2019 Koronavirus (2019-nCoV) outbreak”, *Psychiatry Research*, 288: 113000.

Kadın Emeği ve İstihdamı Girişimi (t.y.), “Covid-19 Krizi ve Ev içi Emeğe Etkileri”, <http://keig.org/covid-19-krizi-ve-ev-ici-emege-etkileri/> (25.02.2022).

Karaman, A. ve Sait Vesek (2021), “Covid-19’un Suriyeliler üzerindeki ekonomik ve toplumsal etkilerine yönelik nitel bir araştırma”, *Nitel Sosyal Bilimler*, 3 (1): 30-71.

Kassam, Shahin, Lenora Marcellus, Nancy Clark ve Joyce O’Mahony (2020), “Applying intersectionality with constructive grounded theory as an innovative research approach for studying complex populations: Demonstrating congruency”, *International Journal of Qualitative Methods*, 19: 1-11.

Keller, Allen S. ve Benjamin D. Wagner (2020), “COVID-19 and immigration detention in the USA: Time to act”, *Lancet Public Health*, 5 (5): 245-246.

Kira, Ibrahim A., Emre Han Alpay, Aras Turkeli, Hanaa AM Shuwiekh, Jeffrey S. Ashby ve Amthal Alhuwailah (2021), “The effects of COVID-19 traumatic stress on executive functions: The case of Syrian refugees in Turkey”, *Journal of Loss and Trauma*, 26 (7): 666-687.

Kristal, Tali ve Meir Yaish (2020), “Does the coronavirus pandemic level the gender inequality curve? (It doesn’t)”, *Research in Social Stratification and Mobility*, 68 (100520): 1-5.

Kluge, Hans Henri P., Zsuzsanna Jakab, Jozef Bartovic, Veronika d'Anna ve Santino Severoni (2020), "Refugee and migrant health in the COVID-19 response", *Lancet*, 395 (10232): 1237-1239.

Khunti, Kamlesh, Lucinda Platt, Ash Routen ve Kamran Abbasi (2020), "Covid-19 and Ethnic Minorities: An Urgent Agenda for Overdue Action", *BMJ*, 369 (m2503): 1-2.

Laverty, Susann M. (2003), "Hermeneutic Phenomenology and Phenomenology: A Comparison of Historical and Methodological Considerations", *International Journal of Qualitative Methods*, 2 (3): 21-35.

Lutz, Helma (2015), "Intersectionality as a method", *DiGeSt. Journal of Diversity and Gender Studies*, 2 (1-2): 39-44.

Mardin, Deniz, Şevkat Bahar Özvarış, Sibel Sakarya, İlker Kayı, Gül Gürsoy, Neslihan Yukarıkır ve Anıl Başpınar (2020), "Covid-19 Sürecinde Türkiye'de Göçmen ve Mültecilerin Durumu", *Sağlık ve Toplum, Özel Sayı*: 112-118.

Martuscelli, Patrícia Nabuco (2021), "How Are Forcibly Displaced People Affected by the COVID-19 Pandemic Outbreak? Evidence From Brazil", *American Behavioral Scientist*, 65 (10): 1342-1364.

Mackreath, Helen ve Şevin Gülfer Sağnıç (2017), "Civil Society and Syrian Refugees in Turkey", İstanbul: Citizens Assembly-Turkey, <http://www.hyd.org.tr/attachments/article/214/civil-society-and-syrian-refugees-in-turkey.pdf> (18.02.2022).

Noy, Chaim (2008), "Sampling Knowledge: The Hermeneutics of Snowball Sampling in Qualitative Research", *International Journal of Social Research Methodology*, 11 (4): 327-344.

Özvarış, Şevkat Bahar, İlker Kayı, Deniz Mardin, Sibel Sakarya, Abdulkarim Ekzayez, Kristen Meagher ve Preeti Patel (2020), "COVID-19 barriers and response strategies for refugees and undocumented migrants in Turkey", *Journal of Migration and Health*, 1 (100012): 1-8.

Raju, Emmanuel ve Sonja Ayeb-Karlsson (2020), "COVID-19: How Do You Self-Isolate in a Refugee Camp?", *International Journal of Public Health*, 65 (5): 515-517.

Sahin, Ecem, Tolga E. Dagli, Ceren Acarturk ve Figen Sahin Dagli (2021), "Vulnerabilities of Syrian Refugee Children in Turkey and Actions Taken for Prevention and Management in Terms of Health and Wellbeing", *Child Abuse & Neglect*, 119 (104628), 1-13.

SGDD-ASAM (2020), “COVID-19 Salgınının Türkiye’de Mülteciler Üzerindeki Etkilerinin Sektörel Analizi”, <https://data2.unhcr.org/en/documents/download/76640> (19.03.2022).

Shammi, Mashura, Mushfiqur Rahman Robi ve Shafi M. Tareq (2020), “COVID-19: Socio-environmental challenges of Rohingya refugees in Bangladesh”, *Journal of Environmental Health Science and Engineering*, 18 (2): 1709-1711.

Kristin Bergtora Sandvik ve Adele Garnier (2020), “How Will the COVID-19 pandemic reshape refugee and migration governance?”, <https://blogs.prio.org/2020/03/how-will-the-covid-19-pandemic-reshape-refugee-and-migration-governance> (08.03.2022).

TEPAV (2020) Zorunlu Göçmenler için Sosyal Eşitlik: Pandemi Sürecinde Yerel Yönetimlerin ve STK'ların Rolü, https://www.tepav.org.tr/upload/files/1617631216-6.Zorunlu_Gocmenler_icin_Sosyal_Esitlik_Pandemi_Surecinde_Yerel_Yonetimlerin_ve_STK_larin_Rolu.pdf (18.08.2022).

Teti, Michelle, Enid Schatz ve Linda Liebenberg (2020), “Methods in the Time of COVID-19: The Vital Role of Qualitative Inquiries”, *International Journal of Qualitative Methods*, 19: 1-5.

Truman, Benedict I., Timothy Tinker, Elaine Vaughan, Bryan K. Kapella, Marta Brenden, Celine V. Woznica, Elena Rios ve Maureen Lichtveld (2009), “Pandemic Influenza Preparedness and Response Among Immigrants and Refugees”, *American Journal of Public Health*, 99 (2): 278-286.

Türk Kızılayı (2020), “COVID-19 ihtiyaç Tespit Raporu”, https://toplummerkezi.kizilay.org.tr/media/kfwhlkzv/turk-kizilay-toplumtemelli-goc-programlari_covid-19-ihhtiyac-tespit-rapo.pdf (14.02.2022).

Woods, Auveen (2016), “Urban refugees: the experiences of Syrians in Istanbul”, Istanbul Policy Center.

World Bank (2021a), “Updated Estimates of the Impact of COVID-19 on Global Poverty: Looking Back at 2020 and the Outlook for 2021”, <https://blogs.worldbank.org/opendata/updated-estimates-impact-covid-19-global-poverty-looking-back-2020-and-outlook-2021> (21.02.2022).

World Bank (2021b), *Turkey Economic Monitor April 2021: Navigating the Waves* (Washington DC: World Bank).

Ventura, Deisy (2015), “Human Mobility and Global Health”, *Revista USP*, 107: 55-64.

Vervliet, Marianne, Jan De Mol, Eric Broekaert ve Ilse Derluyn (2014), "That I Live, That's Because of Her: Intersectionality as Framework for Unaccompanied Refugee Mothers", *British Journal of Social Work*, 44 (7): 2023-2041.

**THE CONTROVERSIES OVER THE TERM
“EMPOWERMENT” IN THE IMPLEMENTATION OF
SUSTAINABLE DEVELOPMENT AND THE CASE OF
TURKEY***

**SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMANIN
UYGULANMASINDA “GÜÇLENDİRME” KAVRAMI
ÜZERİNE TARTIŞMALAR VE TÜRKİYE ÖRNEĞİ**

**Selcan SERDAROĞLU POLATAY* & Eylem ÖZKAYA
LASSALLE****

ABSTRACT

Sustainable development, being at the centre of today’s global and local policies, has led to discussions about its broad content and applicability since the 1980s. In particular, the most emphasized issues have been prioritizing the economic dimension of sustainable development and understanding the environment as the optimal use of natural capital. However, as was underlined at the World Sustainable Development Summit held in 2002, a social dimension also needs to be taken into account. This study adopts a qualitative approach to explore definitions and dimensions of sustainable development and empowerment to understand how their enlarged content affects their application. The dynamic range of empowerment presented as a critical strategy for implementing the social

* This work has been supported by the Scientific Research Projects Commission of Galatasaray University under grant number 19.101.001.

* Assoc. Prof., Galatasaray Univ., Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of International Relations, sserdaroglu@gsu.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5543-5162>

** Assoc. Prof., Kırklareli Univ., Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Political Science and Public Administration, eylem.ozkaya@klu.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5439-2818>

* Makale Geliş Tarihi / Article Received: 20.07.2022
Makale Kabul Tarihi / Article Accepted: 26.08.2022

dimension of sustainable development, the ambiguities related to the meaning of the concepts, and the discourses transmitted from the global to the local level are being investigated through the Turkish case. To explore different definitions of sustainable development and empowerment, the qualitative analysis software Atlas.ti was used. The research sample consists of ten documents on international cooperation initiatives and three Turkish documents on implementing these initiatives. The international and Turkish texts show the fluctuations of empowerment between raising human welfare and increasing production. Thus, the concept of empowerment seems to reflect the contradictions of sustainable development semantically and by the nature of the discourse used.

Keywords: Sustainable Development, Social Dimension, Empowerment, Content Analysis, Global Environmental Management, Populist Discourse.

ÖZ

Sürdürülebilir kalkınma, günümüz küresel ve yerel politikalarının merkezinde yer almakla birlikte gündeme geldiği 1980'li yıllardan beri geniş içeriği ve uygulanabilirliği hakkında tartışmalara yol açmaktadır. Özellikle sürdürülebilir kalkınmanın ekonomik boyutuna öncelik verilmesi, çevresel olanın çoğunlukla doğal sermayenin optimal kullanımı olarak anlaşılması üzerinde en çok durulan konular olmuştur. Oysa 2002'de düzenlenen Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi'nde hatırlandığı üzere gözetilmesi gereken bir de toplumsal boyut vardır. Bu çalışmada, özellikle toplumsal boyutun uygulanması için anahtar bir strateji olarak sunulan "güçlendirme"nin -sürdürülebilir kalkınma kavramı gibi- genişleyen içeriğinin küreselden yerele aktarılırken kazandığı/kaybettiği anlamlar Türkiye örneğinde araştırılmaktadır. Atlas.ti programı kullanarak, sürdürülebilir kalkınmanın içeriğinin genişlemesinin uygulamayı nasıl etkilediğini tartışmak ve farklı güçlendirme tanımlarını keşfetmek için nitel bir içerik analizi yapılmıştır. Araştırmanın örneklemini, uluslararası işbirliği girişimlerine ilişkin on ve bu girişimlerin Türkiye bağlamında uygulanmasına ilişkin üç belgeden oluşmaktadır. Türkiye'de güçlendirmenin nasıl

algılandığı uluslararası ve ulusal belgelerde karşılaştırmalar yapılarak çözümlenmekte ve bunun uygulamayı nasıl etkileyebileceği incelenmektedir. Bulgular, güçlendirme konusunda uluslararası düzeyde ve Türkiye'nin uygulama anlayışında insan refahını yükseltme ile üretimi artırma arasında gelgitler olduğunu göstermektedir. Böylelikle güçlendirme kavramının sürdürülebilir kalkınma kavramının çelişkilerini hem anlamsal olarak hem de kullanılan söylemin doğası bakımından yansıttığı söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Sürdürülebilir Kalkınma, Sosyal Boyut, Güçlendirme, İçerik Analizi, Küresel Çevre Yönetimi, Popülist Söylem.

INTRODUCTION

The concept of sustainable development was first mentioned in the World Conservation Strategy. The Conservation of Living Resources for Sustainable Development (1980) prepared under the auspices of the International Union for the Conservation of Nature (IUCN) and with the support of the United Nations Environment Program (UNEP) and the World Wide Fund for Nature (WWF). This first use of the concept was based on the limits of ecosystems' carrying capacity, their capacity to support populations of species, and the need to consider future generations' needs. The "conservation" of living resources was the means of ensuring humankind's sustainable development and the two were strictly linked. (IUCN, 1980: I-IV) In this sense, it was about devoting all national and international efforts to use the environment reasonably; priority was given to maintaining the natural basis of human existence. Sustainable development was a development that integrated conservation. The Global Strategy also listed all the structural, institutional, social and economic obstacles to this required balance between environment and development, which would be repeatedly highlighted in future international cooperation initiatives, ranging from the report Our Common Future (Brundtland Report) from the World Commission on Environment and Development (WCED) made public in 1987 to the Sustainable Development Goals (SDGs) determined in 2015.

Since the term sustainable development was mentioned in the Brundtland Report, efforts to define it have considerably increased.¹ One of the definitions

¹ For an overview of the history of sustainable development and how its content evolved, see Sneddon et al., 2006: 253-268; Klarin, 2018: 67-94; Şen et al. 2018: 1-47; Mensah, 2019; Şahinöz,

resulting from this document was accepted as canonical, without forgetting that even in this text, there were different understandings of sustainable development: “Sustainable development is a development that meets the needs of the present without compromising the ability of future generations to meet theirs” (WCED, 1987). Thus, the concept has substantial content, and this situation has always been a controversial subject for effective implementation. This paper does not intend to clarify the meaning of sustainable development through an extensive literature review but to show the relationships between the extension of its content and controversies created regarding its implementation. Nevertheless, one must notice that the countless publications on the subject reflect a divide: First, a relatively positive approach finds that sustainable development is the necessary strategy that must be adopted despite shortcomings. Secondly, a critical approach highlights the contradictions of the concept and condemns that it serves the interests of growth-hungry capitalism rather than social and environmental justice.

On the relatively positive approach, a pertinent example would be Jeffrey Sachs' analysis: “Sustainable development is a central concept for our age. It is both a way of understanding the world and a method for solving global problems” (Sachs, 2015: 1). In fact, several studies underlining the sustainability paradigm's potential benefits give an important place to criticism. For instance, Aykut Çoban explains five principles (equity, precaution, participation, planning, and integrated policies) that should guide sustainable development as an international, regional and national strategy. However, he also denotes its paradoxes regarding the anthropocentric definition of the “basic needs”, the time framing of the “future generations”, and the incompatibility of its inclusive approach for all social and economic groups with centrality assigned to growth (Çoban, 2020: 174-192).

From the second perspective, the ambiguity and lack of clarity (Salas-Zapata and Ortiz-Muñoz, 2019: 153-155), oxymoron, or the “self-contradictory” (Johnston et al., 2007: 60) character of sustainable development have remained the basis of observations and criticisms of the concept alongside its contribution to the continuity of capitalism, the centrality of growth, welfare and consumption (Bahçeci and Görmez, 2019: 2311-2315). As Wolfgang Sachs puts it, sustainable development is an “oxymoron” because linking sustainability to development created a “semantic ambiguity”. Previously, sustainability concerned natural yields while with the emergence of sustainable development, centrality is given to development at the expense of nature. Sachs points out the lack of concerted development content and makes us understand that the sustainability of an “empty shell” is meaningless. He also asserts that sustainable development is an oxymoron since the objective is to find alternatives to economic development both

2019: 77-101.

in the North and South. If we speak in terms of the sustainability of local livelihoods, the environment suffers rather from an excess of development in the North and not from the problems of access of the populations in the South to resources (Sachs, 1999: 23-41). Thus, there can be no sustainable development since everything happens on a planet with limits.

The way international documents framed social inequalities, starting from the Brundtland Report, has given rise to further critical interpretations of sustainable development around the concepts of equity, social justice, social solidarity (Mengi and Algan, 2003: 7-8, 14) and opened the way for considerations on “environmental justice” (Dobson, 1998: 14-17). On that matter, Agyeman et al. remind us of the perception of Middleton and O’Keefe in their book *Redefining Sustainable Development* (2001): the problem of sustainability resides above all in social injustice. Therefore, without remedying inequalities, there can be no sustainable development (Agyeman et al., 2003: 2). These observations on the need to ensure equity have a relationship with the social pillar/dimension of sustainable development, one of the main strategies of which is “empowerment”. Nevertheless, as we are presenting in this paper, multiple international initiatives that aim to clarify the content and the objectives of sustainable development have tried to contribute to a common understanding without creating a consensus on specific terms, and “empowerment” is one of them.

Repeated use of empowerment, which does not always have equivalence in other languages, including Turkish, opened the way to interpretations that allow countries to associate it with local priorities or to instrumentalize it. A quick discourse analysis of essential documents on sustainable development, the Brundtland Report (Our Common Future-1987), the Rio Declaration (1992), Agenda 21 (1992), the Rio +20 Declaration (the Future We Want), the Millennium Development Goals (MDGs) and finally the Sustainable Development Goals (SDGs-Agenda 2030) show that the term empowerment seems to have a somewhat ambiguous meaning. In these texts, used to “strengthen” certain groups, such as women, indigenous people, and young people, this term does not convey information about this process's nature. Starting from this ambiguity, the study focuses on how the participating countries interpreted this term. Through empowerment, we believe we understand the dynamics of transposition or transfer of internationally defined codes to national policies, and we intend to answer the following question: Is this a move away from the senders' original content or enrichment of daily practices by interpreting this term according to the local interests?

Our thesis is that being a practice related to sustainable development, which is also an ambiguous term, empowerment would reflect this ambiguity including all the conflicts. Even being the social side of this policy, it would involve tensions

between human populations' well-being and the demand for productivity. Ultimately, empowerment will be the embodiment of humanity for whom well-being is essential, but productivity is even more.

To realize that, after explaining our methodology, we will first explore the content of the sustainable development concept with its dimensions in official international documents. Then we will carry out an analysis based on existing definitions of the concept of empowerment in international and Turkish documents. Finally, we will show the ambiguity relating to empowerment by putting it into perspective with those of sustainable development.

1. METHODOLOGY

This study adopts a qualitative approach by using content analysis to explore definitions and dimensions of sustainable development and empowerment. After detecting the similarities between how the enlarged content of sustainable development limits its implementation and how states' various empowerment strategies divert the term from its initial purpose, we focus on understanding the application of empowerment in the Turkish context. Frequently employed to analyze documents, content analysis is a research technique used to detect relationships between inferences drawn from a text and its production context (Krippendorff, 2004: 18). As Henry and Moscovici (1968: 37) claimed it, the content analysis object is not the text's language but its production conditions. Thus, content analysis permits obtaining information about the context, meaning, intentions, and results (Downe-Wamboldt, 1992: 314). Previous studies on empowerment also used qualitative (Momeni et al., 2021: 236, Mustain et al., 2021: 5-6), alongside quantitative (O'Brien & Butler Flora, 1992: 97, Tsai et al., 2021: 24-25 and Mora et al., 2022: 347-348) and mixed-methods (Barry and Doherty, 2017: 1055).

As we want to see the relationships between various understandings of empowerment and their effects on its implementation, this study uses content analysis. The choice of a qualitative method can first be explained by the modest number of texts explored. As our sample is too small, in the case of quantitative analysis, it can increase the margin of error, thus rendering the study meaningless and reducing its credibility. Then, although in this paper, we have shown the frequency of themes (meanings of empowerment), our research consists of interpreting the possible relationships between the different empowerment definitions that can influence its implementation. Ten documents of international cooperation initiatives and three Turkish documents on the implementation of these initiatives in the Turkish context form the sample of the study. We carried out an analysis at the actor level. The actors in question are international cooperation initiatives and nation-states. For this reason, we have analyzed the

emblematic documents produced by these entities, which have become benchmarks in the field of sustainable development. Hence the limited number of texts.

Qualitative data on the concept of empowerment was collected between January and June 2019. During that stage, the texts we have referred to on sustainable development were discovered and included in the study. Using Jean M. Bartunek and Gretchen M. Spreitzer's (2006: 255-273) literature review, seventeen definitions of the concept of empowerment were determined. We have coded the data and conducted the qualitative content analysis to explore different definitions of empowerment using the Atlas.ti during June and October 2019. Using this software, we analyzed the international documents as well as the reports and strategies produced in parallel with the stages of international cooperation by the authorities responsible for the Turkish state, namely the Ministry of Development which has given way to the Strategy and Budget Office of the Presidency, the Ministry of Labor, Social Services and the Family, the Ministry of Industry and Technology. The documents were coded according to seventeen definitions in international and national texts to show the ambiguity concerning empowerment. Through the software, the definitions' density and the latter co-occurrence were measured.

In international and Turkish texts whenever the word empowerment occurs, the meaning is coded according to the context, using one or more definitions. Each text is individually coded to see the differences in meanings and the number of appearances of these definitions. After coding, the software measures each definition's number of appearances (frequency or "groundedness"). Even if all the calculations are not necessarily used, the correspondences between each code and the documents and that of the three most cited codes are carried out. After finding the definitions frequently used in the texts, the number of times these definitions are cited together is measured (co-occurrence or density) to show the conflicts. Also, word clouds of the documents on sustainable development were produced using Atlas.ti. The Atlas.ti is a software that facilitates the qualitative research process by making easier the inventory of results and observation of possible code links. The results are exported to Excel, and the graphics are realized. All the word clouds are automatically generated by the software.

Despite the creative nature of our methodology, this study has some limitations. First, even if these texts constitute a turning point in understanding sustainable development and empowerment, the limited number of documents in the sample makes generalization difficult. Future work from a cross-national perspective can remedy this situation. In addition, Turkey's 2nd VNR report was not included in the sample of this work, as we made the selection and coding before the publication of this document by Turkish authorities. Therefore, we have

used this critical document to exemplify and reinforce our observations and draw attention to contradictions. Finally, in-depth interviews with the authors of the texts should supplement the content analysis in order to detect better their intentions and the conception of the world hidden behind them. Therefore, it is a path to explore for future research on empowerment in sustainable development.

2. SUSTAINABLE DEVELOPMENT AND ITS THREE DIMENSIONS: MUCH ADO ABOUT EVERYTHING?

This part covers the transformation of sustainable development's content by categorizing definitions and themes associated with the concept in official international documents. The international cooperation initiatives that we are studying in this research are the Brundtland Report, the United Nations Conference on Environment and Development (UNCED) (1992) and the Johannesburg Earth Summit (2002) through their declarations of principles and their action plans (Agenda 21 and Implementation Plan), the United Nations Conference on Sustainable Development (Rio + 20) (2012) through their final declarations, the Millennium Development Goals and the Sustainable Development Goals (Agenda 2030). The choice of these documents stems from the fact that they have gradually defined sustainable development through its environmental, economic and social pillars and have constituted benchmarks for the participating States to design their own policies.

The canonical definition of the Brundtland Report gave primacy to the needs, particularly of the most deprived, and drew attention to the pressure exerted by society and production techniques on the environment's carrying capacity to satisfy intertemporal needs. More precisely, the consideration of future generations' needs has been added to the requirement of intragenerational equity between generations. Thus, the canonical definition made it clear that sustainable development was above all a social and environmental issue.

Nonetheless, other uses of the term in the report related, *inter alia*, to economic growth seen as an indispensable factor for satisfying needs. Thus, sustainable development became “compatible” with growth, at least if increasing productivity was accompanied by equality of opportunity and equitable distribution of results. This argument will pave the way for empowerment strategies for the most vulnerable societies and, therefore, effective implementation of sustainable development. These categories are mainly comprised of women, young people, minorities excluded from the sphere of political decision-making, and the global South's poor. However, it is also this concern to defend economic growth that will bring the meaning of sustainable development closer to continuous growth that is more or less respectful of the environment by giving secondary importance to social questions. This

connotation corresponded to the neoclassical models of sustainability in economics: non-decreasing utility over time (WCED, 1987) thanks to the positive effects of technical progress and capital accumulation, which offsets environmental degradation's adverse effects (Faucheux, Pearce and Proops, 1996: 3). Therefore, more than intergenerational equity, intergenerational "efficiency" was at stake (Haley, Shogren and White, 1997: 426). According to this "weak"² conception of the sustainable development what mattered for next generations was the "total aggregate stock of 'man-made', human and 'natural' capital', which is considered as 'substitutable'" (Neumayer, 2013: 1, 22-23). The essential purpose of sustainable development was to transmit the level of utility from generation to generation and, more generally, the continuity of an economic system.

In this context, the concept was built around three dimensions, the economic, social and environmental dimensions (Agenda 21, 1992: Chapter 8.6) (in that order), to which were associated problems to be solved and action strategies (areas). The content has been debated and (re) formulated, without ensuring a balanced consideration of these three components by concerned actors. The following summary table (Table.1) may help us to see more closely a broadening of the content of the concept with recurring areas (and therefore unresolved problems over time) in interaction with sustainable development.

Table.1: Definitions of Sustainable Development in the International Texts

Document	Definition ?	Three dimensions specified?	Related domains
Our Common Future (1987)	Yes	No. Rather areas in interaction with the environment: social, economic, political Socially vigorous and environmentally sustainable growth	Economic growth Participative democracy International cooperation Codification of international SD law Energy Cities International peace and security Finance International trade Technologies Managing population growth Health Education Agriculture Industry
Rio Declaration on Environment and Development (1992)	No	No	Environment Development Participation Legislation International cooperation Women, youth, indigenous populations and local communities Peace and international law

² On the brief economic explanation of weak and strong sustainable development, see also Yeni, 2014: 197-198; Şahinöz, 2019: 92-93.

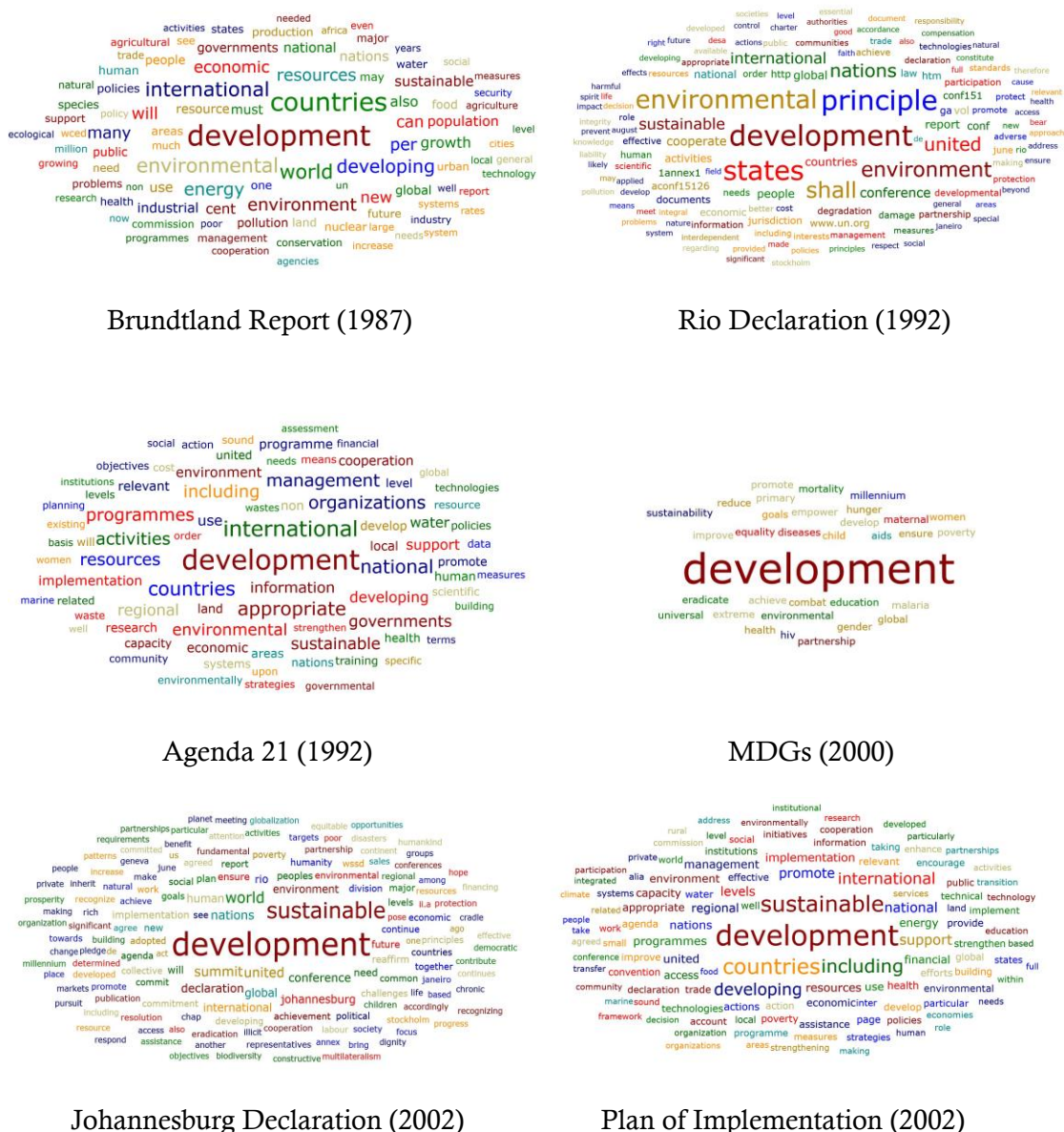
			Industry
Agenda 21 (1992)	No, but a dissociation: an ecologically rational or "environmentally friendly" and sustainable development	Yes: Social, economic and ecological dimensions	Trade Finance Urban development Energy Transportation Tourism Agriculture and fishing Politics, institutions International cooperation Codification of international SD law Education and science SD indicators Regional priorities: Small island states
Millennium Development Goals (2000)	No	No	Reduction of child mortality Housing Preservation of the environment
Johannesburg Declaration on Sustainable Development (2002)	No	Yes: Economic development Social development Environmental Protection	Democracy Fair globalization International and human security Energy SD indicators
Plan of Implementation of the World Summit on Sustainable Development (2002)	No	Yes: Economic development Social development Environmental Protection The need to strengthen the social dimension underlined	Economic model Good governance International cooperation International security Politics and institutions Public-private partnerships Health Energy Agriculture-Fisheries Transportation Tourism Science and education Regional priorities: Small island states, Africa
Keeping the promise: united to achieve the Millennium Development Goals (2010)	No	Yes: economic, social and environmental issues for sustainable development	Sustained, inclusive and equitable economic growth Job intensive recovery Social inclusion Productive employment and decent work for all, including for women, indigenous people, young people Promoting small- and medium-sized enterprises Poverty and hunger eradication Natural disasters Climate change Principle of common but differentiated responsibilities Biodiversity and ecosystem preservation Consumption and production patterns Investments Reliable and disaggregated data Improving national statistical systems Regional priorities: Small island developing states

The Future We Want (Rio+20) (2012)	No	Yes: Economic, social and environmental dimensions	Democracy Good governance Rule of law Inclusive growth Green economy Poverty eradication Public-private partnerships Cultural diversity International cooperation Tourism Agriculture-fisheries Urban development Education Gender equality; women empowerment International peace and security Regional priorities: Small island states, least developed countries, Africa
The Millennium Development Goals Report (2015)	No	No	Health Housing National and international policies Information and communication technologies Statistics system
Transforming Our World: the 2030 Agenda for Sustainable Development (Sustainable Development Goals) (2015)	No	Yes: Economic, social and environmental dimensions But also "sustained, inclusive and sustainable economic growth"	Poverty eradication Zero hunger Health Education Gender equality Water and sanitation Energy Employment Industry and innovation Reduction of inequalities Cities Business model: Responsible production and consumption Climatic changes Biodiversity: Aquatic life and terrestrial life Peace, justice, institutions Global partnerships

First, we see that the economic dimension occupies a preponderant place compared to the others: continuous growth is crucial, the economic model based on production and consumption must be rethought, innovative industry and investments are necessary, multilateral trade development must become an asset for development, investments in renewable energies, the adaptation of the sectors of agriculture and fisheries, transport and tourism are issues of sustainable development. Secondly, the social dimension brings together areas related to improving living conditions, such as health, poverty eradication, the fight against hunger, housing, urban development, education, and gender equality. This dimension attaches particular importance to strengthening the most vulnerable categories and constitutes our object of study. Third, the environmental dimension

is delimited by the initial principle of conservation; to keep the natural basis of human activities. It conditions development. For example, we note in the Johannesburg Declaration that sustainable development is constituted by social development, economic development, and protection of the environment. Therefore, an imbalance to the detriment of the environmental dimension is accepted.

Figure.1: Content Extension of Sustainable Development³

³ Word clouds are generated by Atlas.ti software. The bigger and centered words show high frequency. The words in periphery are low frequency.

growth⁶ is a strategy for including the most vulnerable categories in the production and consumption processes to benefit from the fruits of continuous growth. In this sense, it corresponds to the social dimension of intragenerational equity.

We also see that there is a neglected political dimension. Indeed, political issues include equality of opportunity, respect for cultural diversity, the design of national and international public policies, efforts at legal codification, international cooperation, international peace and security. The interpretation of these questions by the international community and its willingness (or not) to act mark the feasibility and effectiveness of sustainable development.⁷

Consequently, if there is a hierarchy of sustainable development dimensions in terms of the importance accorded by the international community, we can conclude that the economic dimension prevails. According to their priorities and temporal requirements, the social and environmental dimensions are secondary and variably important in the actors/interlocutors' eyes. This is why attention to social issues has been slow to come in the context of implementing sustainable development.

The omission of the social dimension was recalled in the implementation plan of the Johannesburg World Summit on Sustainable Development in 2002: "In particular, the social dimension of sustainable development should be strengthened..." (UN, 2002b) This dimension corresponded for the most part to four of the evaluation categories of the United Nations Development Program (UNDP) Human Development Indicators⁸ (UNDP, 2018: 20): the fight against poverty in the broad sense, including deprivation and multidimensional inequalities; health; education; housing. Added to this was the desire to integrate the most vulnerable categories into exclusive decision-making spheres at the local and international levels and make them stronger / more resilient economically. It was necessary to "give them powers". The word chosen in English to designate this strategy was empowerment.

⁶ For an extensive perspective on inclusiveness according to the SDGs, see Gupta and Vegelin, 2016: 433-448.

⁷ Analyzing the implementation of the SDGs, Jeffrey Sachs pointed out the importance of the political dimension by suggesting that 'good governance' should be the fourth objective to be achieved to reach economic, ecological and social goals: Governments' capacity to carry out 'core functions' and multinational companies' responsible involvement in the making of the public good might enforce societies' well-being (Sachs, 2015: 3-4).

⁸ Quality of human development: Quality of health, quality of education, quality of standard of living; Gender inequalities over the life cycle: education, unemployment, employment, rate of parliamentary representation, old age pension; Empowerment of women: Reproductive health, violence, socio-economic empowerment.

3. THE LONG UNDERESTIMATED SOCIAL DIMENSION AND THE EMPOWERMENT STRATEGY: A CONTENT ANALYSIS OF DEFINITIONS

Appeared in the 1960s in the field of religion, followed by sociology in the 1970s, the concept of empowerment has become a fashionable concept in the social sciences. Following the enthusiasm against it, it becomes a catch-all concept whose definition varies depending on the discipline. However, according to the study by Jean M. Bartunek and Gretchen M. Spreitzer (2006: 259-262) it is possible to indicate 3 clusters/pillars among the swarm of empowerment definitions. The first has a meaning of sharing real power with the following sub-meanings: having power, strengthening the power of the underrepresented, control over destiny, and political participation. This first category corresponds to the years 1960-1970. During these two decades of empowerment, these meanings are mainly used by studies in religion and sociology.

The second group that gives an idea of fostering human welfare (pride in culture, increasing self-worth, increasing knowledge, personal meaning, dignity and respect, providing resources, connectedness, and increasing options) is developed by the contribution of disciplines such as education, psychology and social work.

Finally, the third dimension appeared in the 1990s with the intervention of management sciences⁹. A meaning of fostering productivity (participation in decision making, taking responsibility, enabling others, sense of ownership, and working in teams) is transmitted through this dimension. In other words, “it is a term with a radical left-wing lineage which has been transformed into right-wing managerial discourse” (Lincoln et al. cited by Bartunek and Spreitzer, 2006: 269).

Table.2: Empowerment Definitions and Sub-Definitions

Sharing Real Power	Fostering Human Welfare	Fostering Productivity
Having power	Pride in culture	Participation in decision-making
Strengthen the power of the underrepresented	Increasing self-worth	Taking responsibility
Control over destiny	Increasing knowledge	Enabling others
Political participation	Personal meaning	Sense of ownership
	Dignity and respect	Working in team
	Providing resources	
	Connectedness	
	Increasing options	

⁹ On the genealogy of empowerment as a managerial strategy, see Lee and Koh, 2001: 684-695.

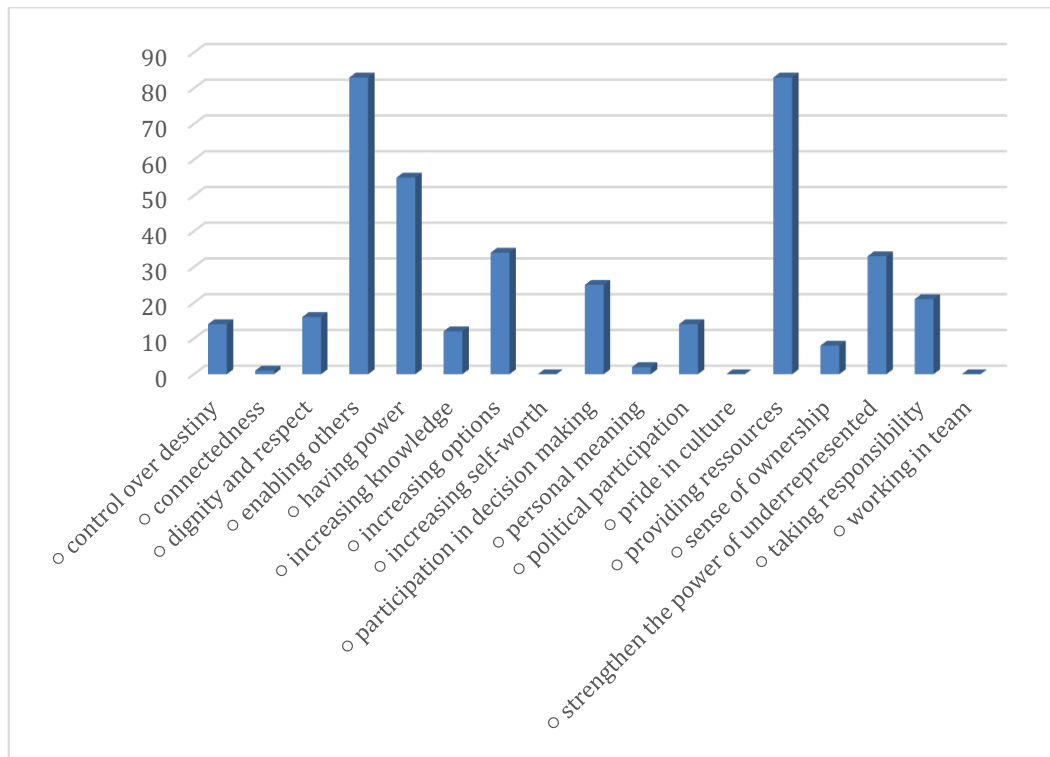
This contextualized presentation of the concept makes it possible to better define the emergence and trajectory of empowerment by emphasizing each discipline's interpretation depending on the actors involved. Mainly, a review of the empowerment literature highlights differences in meaning between those who empower and those empowered (Lincoln et al., 2002: 272-274).

As a sustainable development strategy, empowerment entered the vocabulary of international texts in 1987 with Brundtland Report and remained constant in subsequent texts of the international community. The idea of empowering the most vulnerable categories of societies has found its place since the publication of this report (Chapter IV: Population and human resources; II.3.3: Empowering vulnerable groups). Firstly, the vulnerability was fundamentally associated with local communities. However, with the Rio declaration, alongside indigenous communities, strengthening was also requested for women and young people, those far from the spheres of decision making. We must also add the poorest in this category. In *The Future We Want*, we encounter the use of “major groups” as categories to be included more in decision-making processes. So, the content of “empowerment” is broadened by the increase in the actors concerned and their differentiated contexts: “women, children and young people, indigenous peoples, non-governmental organizations, local authorities, workers and unions, companies and sectors of activity, scientific and technical world and farmers as well as other stakeholders, including local communities, voluntary groups and foundations, migrants, families, the elderly and people with disabilities” (UN, 2012:8).

Despite the increasing use of the word in international texts, no clear definition of empowerment is made (Hennink et al., 2012: 203). We have to wait for the booklet published following the International Conference on People's Empowerment and Development, in Dhaka, Bangladesh, on August 5th 2012, for the following definition: “It is the process of enabling people to increase control over their lives, to gain control over the factors and decisions that shape their lives, to increase their resources and qualities and to build capacities to gain access, partners, networks, a voice, in order to gain control.” (UNSDN, 2012: Introduction).

This definition emphasizes the two sub-definitions specified above: enabling others and providing resources. It also contains other sub-definitions like having power and control over destiny. Even if there is no precise definition, an analysis of the meaning of the word empowerment in international texts points in the same direction. Within these texts, the most used sub-meanings are; enabling others (83), providing resources (83) and having power (55).

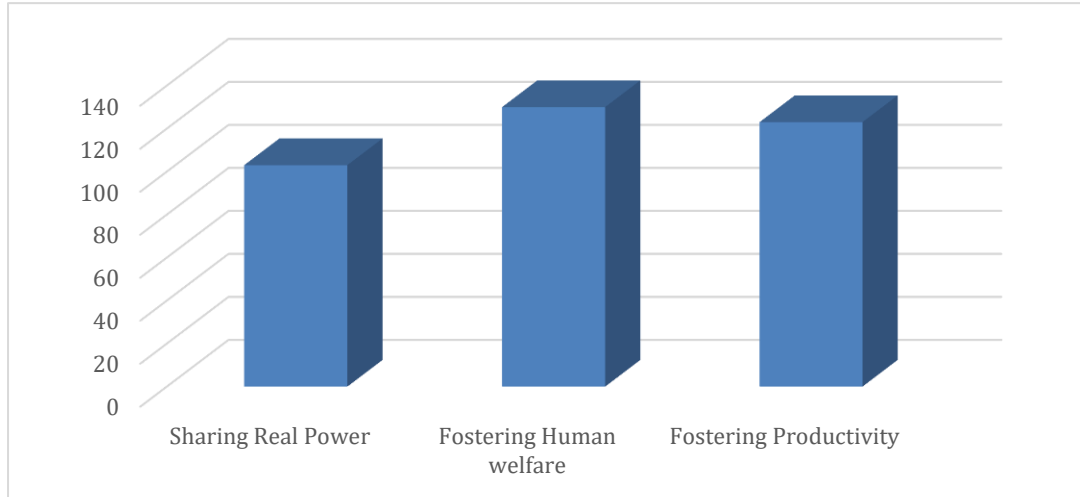
Figure.2: The Groundedness¹⁰ of Sub-definitions of the Word Empowerment in International Texts

In the light of the classification of empowerment according to decades and disciplines, it is possible to see that the international community has also been influenced by both the “fostering human welfare” approach promoted by education, psychology and social work, and also by that of “fostering productivity” which is a dimension provided by management sciences. To express differently, we can say that the international community hesitates between human welfare and productivity in the empowerment framework, as is the case for sustainable development. The fact that having power that represents sharing real power comes in third place with strengthening the power of the underrepresented shows us a concern for good governance. However, as the density of this definition remains well behind the others, it is possible once again to note the tearing and diverging views and interests within the international community (See Figure 2).

¹⁰ In this graphic, the groundedness is measured. It shows the frequency of the code.

Figure.3: The Distribution of Three Definition Clusters of the Word Empowerment in International Texts According to the Groundedness and Density¹¹.

In order to understand local reception and implementation of international texts, it was necessary to work on the texts published by sovereign states. Hence the recourse to texts prepared by the various bodies of the Turkish government. The choice of the texts reflects a need to understand the nuances in the uses of empowerment. That is why Turkish, the native language of the researchers, was privileged in the analysis.

What is the equivalent of empowerment in Turkish? In Turkish, “güçlendirme” has a similar connotation. It also corresponds to giving powers to improve the position of an actor. It is a unilateral and asymmetrical act going from the strong to the weak and denotes a power relationship. However, in the latest publications, Turkey prefers to use “güçlendirme” with “güçlenme,” which insists on the role of actors in the empowerment process while giving them an active role and breaking down subsequent meanings (Turkey’s Sustainable Development Goals, 2nd VNR, 2019: 39, 69).

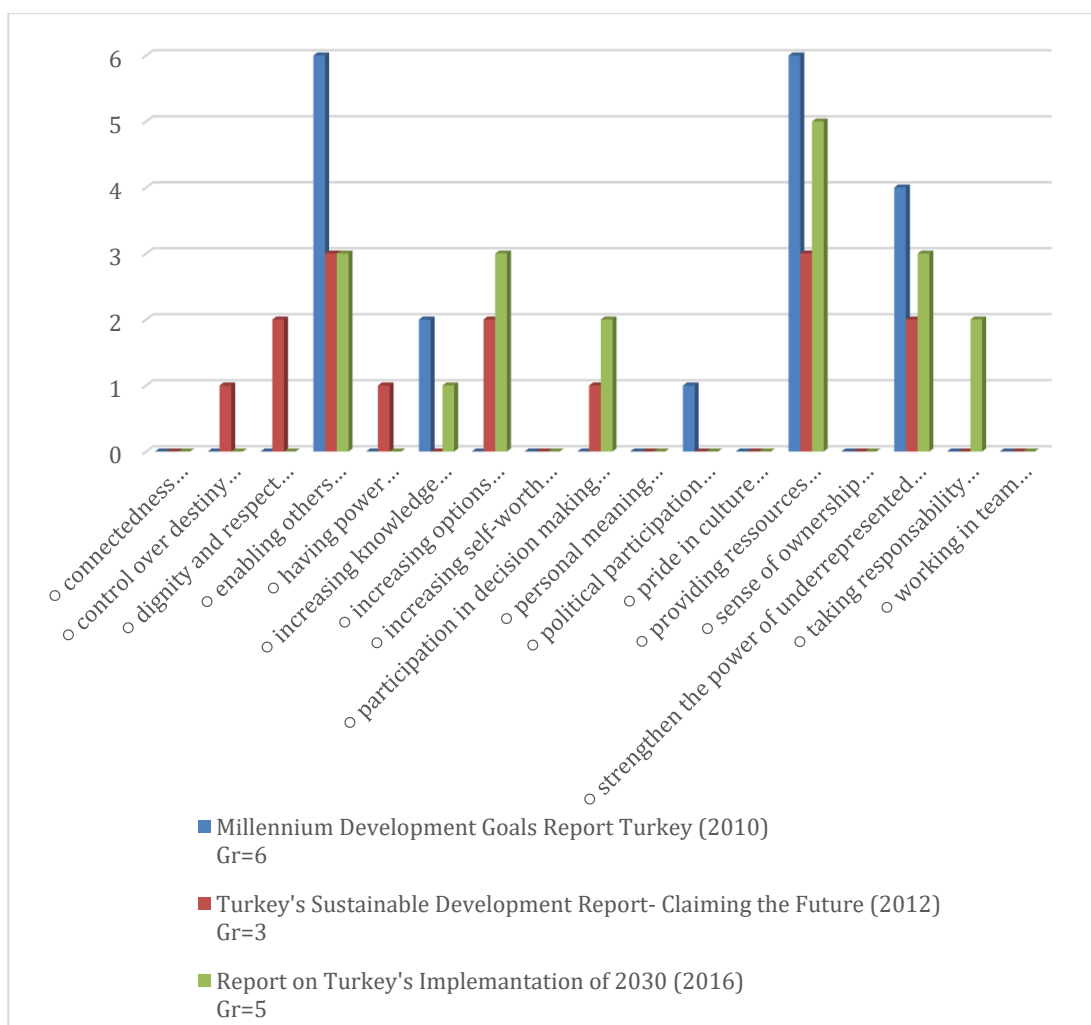
The Turkish texts are in the same direction as the international texts but slightly different (See Figures 3-4). The two most dominant meanings are enabling others and providing resources. Thus, Turkey shares the hesitation of international texts between people’s well-being and the concern for productivity, human welfare, and management. However, the third most frequent meaning is strengthening the power of the underrepresented versus having power in

¹¹ In this graphic the roundedness and density are measured. Groundedness shows the frequency of the code, whereas the density indicates the number of linkages to other codes, in other terms, it measures the co-occurring of codes.

international texts. Turkish writers seem to perceive empowerment from outside and from above, therefore a more vertical power relationship.

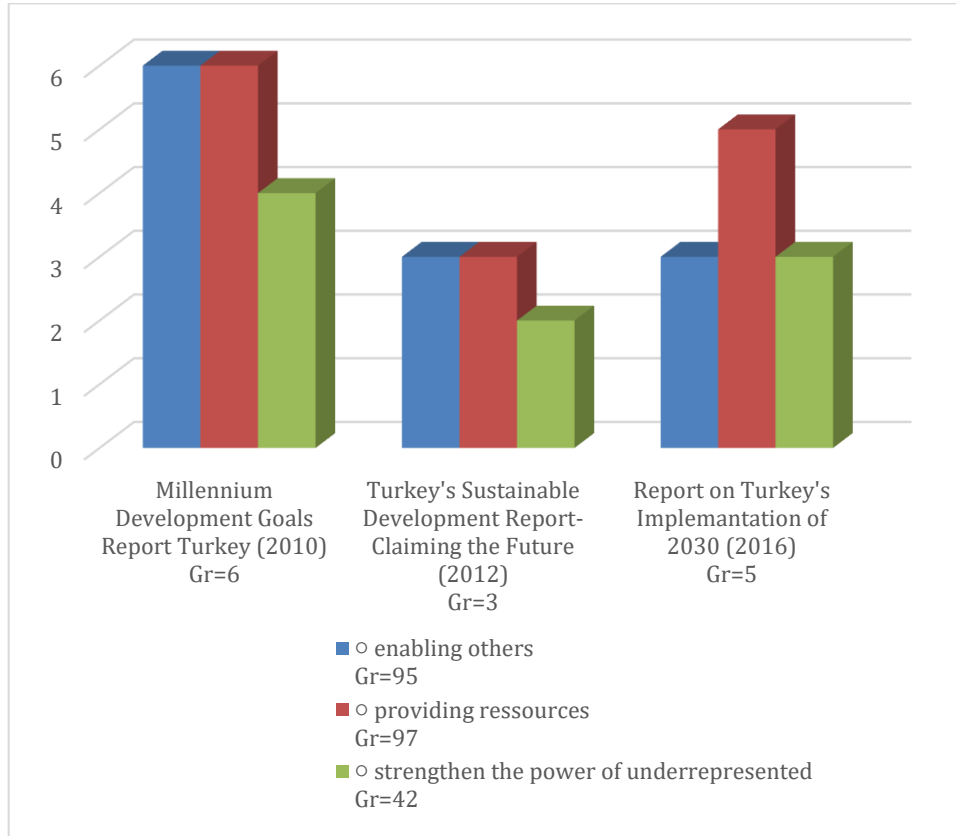
In contrast, international texts seem to prefer a perception from within the actors and a relatively horizontal power relationship. In other words, in Turkish texts, the empowerment of women, children, the disabled, or the private sector comes from outside as if the actors have no power over their destinies even if, and no doubt, the editors' intention is good. In international texts, it is possible to imply discovering a power that already exists among the actors cited. In short, this is the difference between government and governance between the two sets of texts.

Figure.4: The Groundedness of Sub-definitions of the Word Empowerment in Turkish Texts

Turkey, which hesitated between human welfare and management in the texts of 2010 and 2012, clearly prefers human welfare in 2016.

Figure.5: The Distribution of Three Definition Clusters of the Word Empowerment in Turkish Texts According to the Groundedness and Density

The study of definitions and sub-definitions reveals an ambiguity regarding the concept of empowerment. This ambiguity coincides with the ambiguity regarding sustainable development. Along with the ambiguity of sustainable development, there are two types of ambiguity concerning empowerment: the hesitation between economic growth and ecological awareness and that between global environmental management and a populist discourse that are often antipodes from each other (Dryzek, 1997: 153, Baillat, 2012: 4 Adger et al., 2001: 682). In other words, one is about the concept's meaning while the other focuses on the nature of the discourses on sustainable development.

4. AMBIGUOUS EMPOWERMENT DISCOURSES

The ambiguity regarding sustainable development is visible on two levels. The first is at the semantic level and presents as a hesitation between economic growth and ecological awareness. Semantic ambiguity shifts on the economic and social axis. The second ambiguity focuses on the nature of the discourse on sustainable development. This discursive ambiguity is based on a global-local axis. The two parts are discourses of global environmental management versus a populist discourse.

The first type of ambiguity concerns the meaning of the word. As John S. Dryzek (1997: 153) and Alice Baillat (2012: 4) note about sustainable development, there is a hesitation between economic growth and ecological awareness. The term zigzags between the idea of development (or even progress) and that of protection. The use of the word empowerment is a discursive choice that underlines this hesitation and combines these two antagonistic tendencies. It is either about preserving the state of something, or someone or protecting a group. The expression of vulnerable groups made up of women, indigenous people, children, the elderly, the disabled, and refugees shows this need for protection. Thus, in empowerment, there is a tendency to preserve or protect.

However, the texts also show a desire to develop and improve. The frequent and simultaneous use of empowerment with that of enhancement, meaning the fact of enriching, is a point that illustrates this point. This improvement often concerns women. Women's status needs to be improved in about seven areas: economy, sport, technology, education, decision-making process, environmental programs, and health (See Table 3). These areas relate more to the social dimension of sustainable development. Therefore, in the texts, women as an actor group become the symbol or equivalent of the social dimension.

Table.3: Empowerment of Women According to Areas in International and Turkish Texts

Actors	Areas
International organizations	Economy (rural areas, poor, microfinance and micro-credits, the efforts of developing countries, finance, capacity building) Sport Technology (information and communication) Education The decision-making process (political, social and economic, sustainable development, the UN women's office and the population) Environmental programs (water, desertification, land degradation and flooding) Health (HIV and AIDS)
Turkey	Economy (participation of women in the workforce) Family Social integration The process of decision making

On this point, first of all, it is possible to say that it can be a discursive and rhetorical choice aimed at remaining in the dark to leave more freedom in interpreting the texts to the acceding countries. It should be remembered that these texts are declarations of principles or action plans. So, these texts are in a more or less deliberative framework. Within this framework, writers must convey ideas

without going into detail to “cast a wide net”. It seems that this is a deliberate choice to win countries' support to the authors' cause. Therefore, they must consider the audience. As the audience is multiple and consists of different actors (states, non-governmental institutions, non-governmental organizations), discursive and argumentative strategies must create support around the proposed principles. In this context, the word empowerment can be considered an indicator of this dynamic at play.

Second, starting from J.L. Austin's theory of speech acts (1962:12), it is possible to advance that the words and speech expressions used in the policy statements and action plans analyzed are actions. Through these texts, the international community draws a world vision and an action line for states and their citizens. The texts indicate how this vision will be realized and the main actors achieving the precise objectives. More precisely, these texts will answer the following questions: What to do? How to do it? Who will do it? In other words, within the framework of these texts, empowerment, despite the ambiguity of its content, becomes one of the most critical means in the action repertoire of countries to achieve the objectives.

Interestingly, the word empowerment is strongly linked to the main actors, who will become the driving force of this action. As we have already clarified, the emphasis is clearly placed on women in international texts. For the international community, "We acknowledge the importance of gender equality and women's empowerment to the achievement of the Millennium Development Goals, because women are agents of development. We call for action to ensure that women and girls have equal access to education, essential services, health care and economic opportunities and are involved in decisions at all levels. We stress that investing in improving women and girls' status has a multiplier effect on productivity and efficiency and promotes sustained economic growth" (A/RES/65/1, 2010:11). Of course, the international community favours the economic dimension; however, it chooses the strengthening of women and therefore the social dimension as “the” means to achieve this.

For Turkey, this role falls to the private sector even if the second actors to be strengthened remain women and girls. The Turkish authors are clear on the subject: “The vision and responsibilities of the private sector (as the primary producer of goods and services) to enrich (enhance again!) Sustainable development is of vital importance to all levels” (The report on Turkey's initial steps towards the implementation of the 2030, 2016: 33). By emphasizing the private sector, Turkey shows its preference for the economic dimension of sustainable development (see Figure 5). It places women and the social dimension in the second position, deviating slightly from the international community trend. In the final analysis, Turkey seems to opt for the meaning of development to the

showing the ideal of society and common life in this concept. According to him, the concept of sustainable development is not politically neutral. It represents a project for a society based on social democracy that has become ecological “in that it believes it necessary to think about common life and to deliberate about it, which it believes useful to also apprehend it by collective thought, by reason and exchange” (Pestre, 2011: 32). It is also a Keynesian way of thinking in the sense that it views the environment as a new partner. This ideal of social democracy represented by the Brundtland report changes tone and becomes a neo-liberal ideal with Agenda 21 by granting the market a regulatory role.

As in the idea of sustainable development, there is a tension between these two tendencies in the idea and the word empowerment. On the one hand, declarations of principles and action plans have a general tone imbued with comprehensive environmental management discourse, which emphasizes external intervention to improve a lot of vulnerable groups or major groups. While sentences using the word empowerment show a preference for bottom-up actions for these groups or actors, as Adler et al. note, “the populist discourse emphasizes rights, justice, self-determination and the empowerment by which environmental groups can be resolved in the long term” (Adger et al., 2001: 705). In international texts, this tension can be seen through the passive and active conjugation of the verb “empower”. The verb is conjugated eight times actively (empower and empowering) and seven times passively (being empowered, must be empowered). The not-too-distant numbers for active and passive use show the authors' hesitation.

Once again, this can be a deliberate choice to cast a wide net to let the acceding countries manage the tension at the global and local levels as they see fit without, however, deviating from principles and action plans. In this regard, Turkey seems to be siding with the discourse of global environmental management and economic growth by favouring the private sector and strengthening women through state reforms. It favors intervention from outside and at the top of the State and national and multinational companies. The reference to the national development plan in Turkish texts illustrates this point well (see Table 4).

Table.4: Empowerment in International Documents

Document	How many times the word empowerment and other forms are mentioned	Associated Groups
Our Common Future (1987)	5	Women Vulnerable groups Local governments Coastal states

Rio Declaration on Environment and Development (1992)	2	The underprivileged, especially women, youth and indigenous people
Agenda 21 (1992)	11	Local groups Communities Women People NGOs Pollution control agencies Women's Office in the UN NGOs specializing in the issue of women Local populations including women, youth, children and indigenous people
Millennium Development Goals (2000)	1	Women
Johannesburg Declaration on Sustainable Development (2002)	1	Women
Keeping the promise: united to achieve the Millennium Development Goals (2010)	15	Women
Plan of Implementation of the World Summit on Sustainable Development (2002)	2	People living in poverty and their organizations Women producers
The Future We Want (Rio+20) (2012)	21	Women Poor and people in vulnerable situations Everybody The UN environment program Peasants, fishers and forest guards
The Millennium Development Goals Report (2015)	0	-
Transforming Our World: the 2030 Agenda for Sustainable Development (Sustainable Development Goals) (2015)	14	Women and girls Vulnerable people Youth Communities People
TOTAL	72	

Table.5: Empowerment in Turkish Documents

Document	How many times the word empowerment and other forms are mentioned	Associated Groups
Turkey's Millennium Development Goals Report (2010)	6	Women
Turkey's Sustainability Report (2012)	3	The private sector The disadvantaged
The report on Turkey's initial steps towards the	6	Women and girls The business environment

implementation of the 2030 Agenda for Sustainable Development (2016)		National Development Plan
TOTAL	15	

Empowerment is marked by these ambiguities as shown above by its hesitation between fostering human welfare and productivity. Thus, the conflicts around the axes global (society, companies)-local (individual) and economic (productivity)-social (welfare) is re-generated within the framework of the definitions of empowerment, the discourses, and empowerment. It will not be surprising to see the same conflicts in the implementation examples other than Turkey.

These two types of ambiguity create tension between the realities of implementation, and the concept becomes an oxymoron, which no doubt facilitates its sloganization (Pestre, 2011: 34). Thus, just like sustainable development, empowerment being a vague and flexible concept, becomes “the” slogan, the measure to say well to look good in the public space, whether national or international. In the international and Turkish texts, such instrumental use is easily visible. In the form of “Empower women and girls”, the concept is increasingly becoming a slogan. However, this slogan fails to hide the significant gap between promises and words on the one hand and accomplishments and things on the other. The limits of the progress made and the advice given to companies to be environmentally conscious on paper to make the right impression but not necessarily respect it in practice clearly show the existence of this gap. The empowerment that becomes a slogan is embodied by institutionalization in everyday life. In other words, the passage from the abstract register to the concrete passage occurs via the institutions and their practices. Legal practices and institutional arrangements take shape through the UN bodies, regional structures like the European Union and finally, the sovereign states.

In the Turkish case, the empowerment strategy seems to include everyone: empowerment in Turkey is that of women, children, and the disabled. Nevertheless, also the private sector (in Turkey's Sustainability Report [2012]) or the business environment (in the report on Turkey's initial steps towards the implementation of the 2030 Agenda for Sustainable Development (2016) and the migrants (in the 2nd Voluntary National Review (2019) are among the actors to be empowered. However, emphasizing the “leaving no one behind” principle, the 2019 report's editors affirm that according to the Turkish Statistical Institute, the rate of individuals living on less than \$ 1.25 per day is 0.06 (6 in ten thousand) as of 2015, which is negligible (2019: 38). Therefore, a part of the people is left behind.

Second, in Turkey, becoming more and more instrumentalized, empowerment has become a strategy for many things since 2010, with the publication of the National Millennium Development Goals report. In the Turkish case, empowerment is a tool used to justify or polish economic plans, strategies, and legal modifications. Especially in the 2nd VNR, in a discursive way, constitutional amendments, the “macroeconomic stability, economic growth, and the increase in social transfer” (2019: 52) for ending poverty; amendment to the Labour Law in 2016 (2019: 39) as a policy for women employment; are presented as empowerment strategies that helped Turkey go beyond what was expected in the implementation of Agenda 2030 until now. According to the decision-makers, the same elements or arguments may also justify the country's political stability and relative power and criticize other political actors and social groups. We can add to these observations Aykut Çoban's criticism of Turkey's 2nd VNR 4th chapter, “Leaving No One Behind”, in the section on policies for women: The report finds that Turkey's success in gender equality is above the world average (Turkey's Sustainable Development Goals, 2nd VNR, 2019: 9). However, although the report presents the National Action Plan on Combating Violence against Women and the Council of Europe Convention on Preventing and Combating Violence against Women and Domestic Violence (Istanbul Convention) (by reminding that Turkey was the first country to sign and ratify although the country withdrew from it by the presidential decision 3718 in 2021 (Resmi Gazete, 20.03.2021)) as the means of "preventing abuse and violence against women" (Turkey's Sustainable Development Goals, 2019: 69-70), the considerable increase in femicides¹³ show another reality. Thus, Çoban believes there are two possibilities: either the States might present policies far from what sustainable development should be like sustainable development or this is due to the very paradoxes of the concept (Çoban, 2020: 188).

Third, although the eradication of absolute poverty, gender equality, and integration of migrants under temporary protection to the workforce are presented as achieved or mainly achieved, these facts must be corroborated by independent scientific work.

5. CONCLUSION

As part of this work, we first explored the concept content of sustainable development and its components, namely the economic, environmental, and social dimensions. International bodies have implemented the empowerment concept and strategies to strengthen the social dimension of sustainable development. Secondly, we showed the different meanings given to empowerment

¹³ Almost 3200 homicides between 2011-2021, according to the numbers estimated by NGOs in Turkey (Şirin, 2022).

and their weight in international and Turkish texts. Finally, identifying these meanings gave rise to the third step of analyzing the ambiguity of the concept of empowerment.

The study of definitions and sub-definitions reveals an ambiguity regarding the concept of empowerment. This ambiguity coincides with the ambiguity regarding sustainable development that indicates a hesitation between economic growth and ecological awareness and that between global environmental management and populist discourse. In the light of the classification of empowerment according to decades and disciplines, it is possible to see that the international community has also been influenced by both the “fostering human welfare” approach promoted by education, psychology, and social work, and also by that of “fostering productivity” which is a dimension provided by management sciences. Thus, the side that prioritizes “fostering productivity” in empowerment ranks alongside approaches that defend economic growth and global environmental management discourse, while the defenders of the “fostering human welfare” approach align with the ecological awareness and populist discourse. The analysis also draws attention to the fact that empowerment indicates internal and horizontal power relations in international texts. However, Turkish texts refer to external and vertical power relations.

The tension created by the clusters of ambiguity facilitates its sloganization. Although the formulation of these practices, often in the form of sloganization, cannot force the actors to do something, they nevertheless encourage them to adopt practices and devices favorable to sustainable development. Following the speech-act theory, the way concerns are formulated, the change in the framing of questions (the shift from gender equality to parity, for example) makes specific questions visible and changes the way to think and act on these questions (Pestre, 2011: 36). As Pestre rightly points out, “Of course, concrete achievements can differ profoundly from words, that is obvious, but having to express one's concern and repeat one's commitments is not without effect on the practices of the actors, on the public space and consciences” (Pestre, 2011: 36). Pestre's observations are valid in the case of empowerment.

Empowerment becomes an empty slogan, but this does not mean it does not affect societies. The framing of empowerment as enabling others and providing resources, especially for vulnerable groups such as women, indigenous people, the disabled, etc. in international texts gives an indication for nation-states. As it can be seen in the Turkish example, this framework is often reproduced (the importance given to enabling others and providing resources, the privileged place of women in empowerment policies, etc.). The Turkish government is taking measures to improve the living conditions of the populations concerned. For example, Turkey's Program for the Protection of the Family and Dynamic

Population Structure tries to promote women's empowerment. The program promotes "maternity gift" payments, the right to work part-time when children start primary school, and measures to increase affordable and quality childcare (Munoz Boudet & Wiseman, 2015: 2-3) And also, the First Action Plan on Women's Employment in Turkey developed to support women in the professional area was launched on May 17th, 2016 (ILO, 2016). Framing a word thus changes the allocation of resources to women¹⁴ in Turkey's case.

The ambiguity of sustainable development, as well as empowerment, is often mentioned in various scientific articles. The analysis of the meanings of the word empowerment clearly shows the conflicting tendencies. Indeed, the conscious or unconscious lack of clarity of sustainable development is visible in a fairly symmetrical way and with much coherence in empowerment, the social pillar of the latter. The liberty to apply the term empowerment to the Turkish private sector illustrates the trajectory of a concept: born from a concern for the liberation of vulnerable populations and the improvement of their living conditions towards the unbridled concern for productivity.

The demonstration of these latent conflicts can, however, push international bodies to create more precise indicators for implementing empowerment strategies. This is already the case for the empowerment of women and girls. In this way, without stifling all the richness of the concept, "words can become policies" more effectively and for the sake of the common good.

BIBLIOGRAPHY

Adger, W. Neil, Tor A Benjaminsen, Katrina Brown and Hanne Svarstad (2001), "Advancing a Political Ecology of Global Environmental Discourses", *Development and Change*, 32 (4): 681-715.

Agyeman, Julian, Robert D Bullard and Bob Evans (2003), *Just Sustainabilities. Development in an Unequal World* (London: Earthscan Publications Ltd).

¹⁴ However, the growing literature on women's empowerment in Turkey questions the effectiveness of these initiatives. According to this literature, non-formal education helps to realize women's psychological empowerment, but collective and political empowerment still needs development. Thus, empowerment allows women an individual transformation but does not turn into a social change to create gender parity (Ortaköylü Uysallı, 2017:242-243.) In this line of thought, women's empowerment is generally limited in the private sphere and significantly fails to change engendered power relations (Akyüz et al., 2018:19-20).

Akyüz Selin, Feyda Sayan-Cengiz, Aslı Çırakman ve Dilek Cindoğlu (2018), "Married to Anatolian Tigers: Business Masculinities, Relationalities, and Limits to Empowerment", *Turkish Studies*, 20 (2): 297-321.

Austin, John L. (1962), *How to Do Things with Words* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press).

Bahçeci Başarmak, Hazal Iğın and Kemal Görmez (2019), "Sürdürülebilir Kalkınma vs. Ekolojik Düşünce", *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 10 (17): 2299-2323.

Baillat, Alice (2014), "Pour une approche discursive des politiques publiques environnementales", *CERISCOPE Environnement*, <http://ceriscope.sciences-po.fr/environnement/content/part4/pour-une-approche-discursive-des-politiques-publiques-environnementales> (18.07. 2022).

Barry, Marguerite and Gavin Doherty (2016), "What We Talk About When We Talk About Interactivity: Empowerment in Public Discourse", *New Media & Society*, 19 (7): 1052-1071.

Bartunek, Jean M., Gretchen M. Spreitzer (2006), "The Interdisciplinary Career of a Popular Construct Used in Management: Empowerment in the Late 20th Century", *Journal of Management Inquiry*, 15 (3): 255-273.

Çoban, Aykut (2020), *Çevre Politikası: Ekolojik Sorunlar ve Kuram* (Ankara, İmge Kitabevi).

Dryzek, John S. (1997), *The Politics of the Earth: Environmental Discourses* (Oxford, Oxford University Press).

Daly, Herman E. (1993), "Sustainable Growth: An Impossible Theorem", Daly, Herman E. and Kenneth N. Townsend (Eds.), *Valuing the Earth. Economics, Ecology, Ethics*, (Cambridge Massachusetts: The MIT Press): 267-273.

Denton-Calabrese, Tracey, Paige Mustain, Anne Geniets, Laura Hakimi and Niall Winters (2021), "Empowerment Beyond Skills: Computing and the Enhancement of Self-Concept in the Go_Girl Code+Create Program", *Computers & Education*, 175 (4): 1-13.

Dobson, Andrew (1998), *Justice and the Environment. Conceptions of Environmental Sustainability and Theories of Distributive Justice* (New York: Oxford University Press).

Downe-Wamboldt, Barbara (1992), "Content Analysis: Method, Applications, and Issues", *Health Care for Women International*, 13 (3): 313-321.

Faucheux, W. Sylvie, David Pearce and John Proops (Eds.) (1996), *Models of Sustainable Development* (Cheltenham, UK: Edward Elgar).

Gupta, Jooyeta and Courtney Vegelin (2016), “Sustainable Development Goals and Inclusive Development”, *International Environmental Agreements*, 16 (3): 433-448.

Haley, Nick, Jason F. Shogren and Ben White (1997), *Environmental Economics in Theory and Practice* (Houndsmill et al: MacMillan Press Ltd.).

Hennink, Monique, Ndunge Kiiti, Mara Pillinger and Ravi Jayakaran (2012), “Defining Empowerment: Perspectives from International Development Organisations”, *Development in Practice*, 22 (2): 202-215.

Henry, Paul and Serge Moscovici (1968), “Problèmes de l’analyse de contenu”, *Langages*, 11: 36–60.

International Labor Organization (ILO) (2016), “Turkey’s first Action Plan focusing on women’s employment was introduced to the public on May 17th” https://www.ilo.org/ankara/news/WCMS_484712/lang-en/index.htm (18.07.2022)

IUCN (1980), *World Conservation Strategy. Living Resource Conservation for Sustainable Development*, <https://portals.iucn.org/library/efiles/documents/WCS-004.pdf> (31.01.2021).

Johnston, Paul, Mark Everard, David Santillo and Karl-Henrik Robèrt (2007), “Reclaiming the Definition of Sustainability”, *Environmental Science and Pollution Research-International*, 14 (1): 60-66.

Klarin, Tomislav (2018), “The Concept of Sustainable Development: From its Beginning to the Contemporary Issues”, *Zagreb International Review of Economics & Business*, 21 (1): 67-94.

Krippendorff, K. (2004), *Content Analysis: An Introduction to Its Methodology* (Thousand Oaks, CA: Sage Publications).

Lee, Mushin, Joon Koh (2001), “Is Empowerment Really a New Concept?”, *International Journal of Human Resource Management*, 12 (4): 684-695.

Lincoln, Nicola Denham, Cheryl Travers, Peter Ackers and Adrian Wilkinson (2002), “The Meaning of Empowerment: The Interdisciplinary Etymology of a New Management Concept”, *International Journal of Management Reviews*, 4 (3): 271-290.

Mengi, Ayşegül and Nesrin Algan (2003), *Küreselleşme ve Yerelleşme Çağında Bölgesel Sürdürülebilir Gelişme: AB ve Türkiye Örneği* (Ankara: Siyasal Kitabevi).

Mensah, Justice (2019), “Sustainable development: Meaning, history, principles, pillars, and implications for human action: Literature review”, *Cogent Social Sciences*, 5 (1): 1-24.

Momeni, Maryam, Hasan Saemi, Ali Asghar Bayani and Maryam Safari (2021), “Exploring the Dimensions and Components of Empowerment and Promoting the Position of Female Educational Managers”, *Iranian Journal of Educational Sociology*, 4 (2): 234-243.

Mora, Acuña, M., C Sparud-Lundin, P. Moons and E.L. Bratt (2022), “Definitions, instruments and correlates of patient empowerment: A descriptive review”, *Patient Education & Counseling*, 105 (2): 346-355.

Munoz Boudet, Ana Maria and Will Wiseman (2015), “Turkey’s Important Balancing Act: Promoting Women’s Empowerment in Turkey”, <https://www.worldbank.org/en/news/opinion/2015/04/09/important-balancing-act-turkey.print> (18.07.2022)

Neumayer, Eric (2013), *Weak versus Strong Sustainability. Exploring the Limits of Two Opposing Paradigms*, Fourth Edition (Cheltenham, UK, Northampton, USA: Edward Elgar).

Perroux, François (1961), *L'Economie du XXe siècle* (Grenoble: Presses universitaires de Grenoble).

O'Brien, William E., Cornelia B. Flora (1992), “Selling appropriate development vs. selling-out rural communities: Empowerment and control in indigenous knowledge discourse”, *Agriculture& Human Values*, 9 (2): 95–102.

Ortaköylü Uysallı, Zülfiye Doğa (2017), *Empowerment of Women Through Non-Formal Education Programs in Turkey* (Unpublished Master’s Thesis) (Ankara: The Graduate School of Social Sciences of Middle East Technical University).

Pestre, Dominique (2011), “Développement durable : anatomie d'une notion”, *Natures Sciences Sociétés*, 19: 31-39.

Presidency of the Republic of Turkey, Presidency of Strategy and Budget (2019), *Turkey’s Sustainable Development Goals 2nd VNR, Strong Ground towards Common Goals*, http://www.surdurulebilirkalkinma.gov.tr/wp-content/uploads/2020/01/TURKEY-2nd-VNR-Report-2019-Strong-Ground-towards-Common-Goals_web.pdf (07.07.2022).

Purvis, Ben, Mao Yong, Darren Robinson (2019), “Three Pillars of Sustainability:

in Search of Conceptual Origins”, Sustainability Science, 14: 681-695.

Resmi Gazete (2021), Cumhurbaşkanlığı Kararı Karar Sayısı: 3718, 20.03.2021, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2021/03/20210320-49.pdf> (18.07.2022).

Sachs, Jeffrey D. (2015), The Age of Sustainable Development (New York: Columbia University Press).

Sachs, Wolfgang (1999), “Sustainable Development and the Crisis of Nature: On the Political Anatomy of an Oxymoron”, Fischer, Frank and Hajer Maarten A. (Eds.), Living with Nature: Environmental Discourse as Cultural Politics, (Oxford: Oxford University Press): 23-42.

Salas-Zapata, Walter Alfredo and Sara Milena Ortiz-Muñoz (2019), “Analysis of Meanings of the Concept of Sustainability”, Sustainable Development, 27: 153–161.

Sneddon, Chris; Richard Howarth and Richard B. Norgaard (2006), “Sustainable Development in a Post-Brundtland World”, Ecological Economics, 57: 253–268.

Şahinöz, Ahmet (2019), “Sürdürülemez ‘Sürdürülebilir Kalkınma’”, Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 8 (15): 77-101.

Şen, Hüseyin, Ayşe Kaya and Barış Alpaslan (2018), “Sürdürülebilirlik Üzerine Tarihsel ve Güncel Bir Perspektif”, Ekonomik Yaklaşım, 29 (107): 1-47.

Şirin, İbrahim (2022), “Türkiye’de Son 10 Yıllık Sürede İşlenen Kadın Cinayetlerinin İstatistiksel Analizi (Çiçeğe Uzanan Kirli Eller)”, <https://www.akademikparadigma.com/turkiyede-son-10-yillik-surede-islennen-kadin-cinayetlerinin-istatistiksel-analizi-cicege-uzanan-kirli-eller/> (20.07.2022).

Tsai, Wanhsiu Sunny, Aya Sami Mohamed Ali Shata and Shiyun Tian (2019), “En-Gendering Power and Empowerment in Advertising: A Content Analysis”, Journal of Current Issues & Research in Advertising, 42 (1): 1–15.

Turkey Ministry of Development (2012), Turkey's Sustainability Report Claiming the Future 2012, <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/853turkey.pdf> (30.01.2021).

Turkey Ministry of Development (2016), The report on Turkey's initial steps towards the implementation of the 2030 Agenda for Sustainable Development http://www.surdurulebilirlik.gov.tr/wp-content/uploads/2016/07/2030_Raporu.pdf (30.01.2021).

Turkey Prime Ministry Undersecretariat of State Planning Organization (2010), Turkey's Millennium Development Goals Report, <https://www.tr.undp.org/content/turkey/en/home/library/mdg/mdgreportTurkey2010.html> (30.01.2021).

United Nations (2000), Millennium Development Goals, <https://research.un.org/en/docs/dev/2000-2015> (30.01.2021).

United Nations (2002a), Report of the World Summit on Sustainable Development, Johannesburg, South Africa, 26 August-4 September 2002, A/CONF.199/20*, <https://undocs.org/pdf?symbol=en/A/Conf.199/20> (30.01.2021).

United Nations (2002b), Plan of Implementation of the World Summit on Sustainable Development, Johannesburg, South Africa, 26 August-4 September 2002, https://www.un.org/esa/sustdev/documents/WSSD_POI_PD/English/WSSD_PlanImpl.pdf (30.01.2021).

United Nations (2012), The Future We Want: Outcome document of the United Nations Conference on Sustainable Development Rio de Janeiro, Brazil, 20–22 June 2012, <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/733FutureWeWant.pdf> (30.01.2021).

United Nations (2015), The Millennium Development Goals Report 2015, [https://www.un.org/millenniumgoals/2015_MDG_Report/pdf/MDG%202015%20rev%20\(July%201\).pdf](https://www.un.org/millenniumgoals/2015_MDG_Report/pdf/MDG%202015%20rev%20(July%201).pdf) (30.01.2021).

United Nations (2015), Transforming our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development, <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/21252030%20Agenda%20for%20Sustainable%20Development%20web.pdf> (30.01.2021).

United Nations Conference on Environment and Development (1992), Rio de Janeiro, 3-14 June 1992, Agenda 21, <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/Agenda21.pdf> (30.01.2021).

United Nations Department of Economic and Social Affairs (2012), Empowerment: What Does It Mean to You?, <https://www.un.org/esa/socdev/ngo/outreachmaterials/empowerment-booklet.pdf> (30.01.2021).

UNDP (2018), Indices et indicateurs de développement humain : mise à jour statistique 2018, http://hdr.undp.org/sites/default/files/2018_human_development_statistical_update_fr.pdf (31.01.2021).

United Nations General Assembly (1992), Report of the United Nations Conference on Environment and Development - Rio Declaration, Rio de Janeiro, 3-14 June 1992, A/CONF.151/26 (Vol. I), https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_CONF.151_26_Vol.I_Declaration.pdf (30.01.2021).

United Nations General Assembly (2010), Keeping the promise: united to achieve the Millennium Development Goals, A/RES/65/1, <https://digitallibrary.un.org/record/692292?ln=en> (30.01.2021).

Yeni, Onur (2014), "Sürdürülebilirlik ve Sürdürülebilir Kalkınma: Bir Yazın Taraması", Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 16/3: 181-208.

WCED (1987), Our Common Future, <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/5987our-common-future.pdf> (31.01.2021).

**TERÖRİST ÖZNEYİ TARİHSELLEŞTİRMEK:
İKTİDAR İLİŞKİLERİ ÇERÇEVESİNDE TÜRKİYE'DE
TERÖRİZM SÖYLEMİNİN İNŞASI (1973-1980)***

**HISTORIZING THE TERRORIST SUBJECT: THE
CONSTITUTION OF TERRORISM DISCOURSE IN
TURKEY IN THE FRAMEWORK OF THE POWER
RELATIONS (1973-1980)**

Tuncer BEYRİBEY*

ÖZ

Türkiye'deki terörizm çalışmaları, terörist özneyi tarihsel olarak sabitlemiş biçimde ele alarak, onun tarihsel ve mekânsal olarak inşa edilme süreçlerini es geçmektedir. Halbuki, terörist özne tüm tarihsel dönemlere aşkın bir konumda değildir, toplumdaki iktidar ilişkileri ve mücadeleleri neticesinde inşa edilmiştir. Bu makale, eleştirel terörizm çalışmalarının post-pozitivist ontolojik ve epistemolojik katkılarından faydalanarak, Türkiye'deki terörist öznenin inşasını 1970'lerdeki iktidar mücadeleleri ve toplumsal gelişmeler ışığında analiz etmektedir. Buna göre, Türkiye'deki hegemonik terörist öznenin inşası sürecinde 1970'lerde Türkiye sağ ile CHP arasındaki iktidar mücadelesi çerçevesinde iki temel anlatının bulunduğu iddia edilecektir. Dahası, Maraş Katliamı ertesinde ilan edilen sıkıyönetim ve ardından gelen 12 Eylül Darbesi'nin terörist özneyi tarihte

* Bu makale, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı'nda Dr. Öğr. Üyesi İbrahim Mazlum'un danışmanlığında yazılan "Türkiye'de Terörle Mücadelenin Biyopolitikası ve Mediko-Politik Metaforlar (1973-1991)" adlı tez çalışmasından üretilmiştir.

* Dr., Bağımsız araştırmacı, t.beyribey@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2261-4148>

* Makale Geliş Tarihi / Article Received: 20.04.2022
Makale Kabul Tarihi / Article Accepted: 29.06.2022

sabitlererek Türkiye sağının anlatısını hegemonikleştirmesi süreci analiz edilecektir. Analiz için gerekli veriler TBMM Tutanaklarından elde edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Eleştirel Terörizm Çalışmaları, Türkiye, 1970'ler, iktidar ilişkileri, Söylem.

ABSTRACT

Terrorism research in Turkey ignores historical and spatial formation of the terrorist subject, treating it as if it were historically fixed. The terrorist subject, on the other hand, is not in the position of transcending all historical times; it is formed as a result of power struggles and power relations in a society. This paper examines the constitution of the terrorist subject in Turkey in the context of power struggles and social developments in the 1970s, drawing on the post-positivist ontological and epistemological contributions of critical terrorism studies. Accordingly, it will be argued that there were two main narratives during the construction of the hegemonic terrorist subject in Turkey in the 1970s within the framework of the power struggle between the Turkish Right and the CHP. Moreover, it will be examined how the declaration of martial law following the Maraş Massacre and the subsequent September 12 Coup hegemonized the narrative of the Turkish Right by fixing the terrorist subject in history. The data for the analysis came from the Parliamentary Minutes.

Keywords: Critical Terrorism Studies, Turkey, 1970s, Power Relations, Discourse.

GİRİŞ

1960'lı ve 1970'li yıllar hem Türkiye'de hem de dünyada toplumsal dönüşüm taleplerinin yükseldiği bir dönemdi. Temelde anti-kapitalist, anti-empyalist ve anti-Amerikancı olan siyasi talepler, aydınlar-işçiler-öğrenciler üçgeninde özellikle Batı'da toplumsal desteğini arttırırken, başta Filistin'de olmak üzere sömürge-karşıtı bağımsızlık hareketleri de güçleniyordu (Eley, 2002; Falciola, 2020; Horn, 2007). Buna karşılık, reaksiyoner ve anti-komünist bir sağcı hareket de kimi zaman devletleriyle iş birliği içerisinde yükselen bu taleplere karşı mobilize ediliyordu (Mammone, 2008). Böylece, giderek artan siyasi şiddet, "terörizm" kavramıyla tanımlanır hale gelmişti. Nitekim, Türkiye'de de artan siyasi şiddetin 1970'li yıllarda giderek daha fazla "terörizm" olarak tanımlanması,

bu küresel gelişmelerle eşzamanlıdır. Dahası, Türkiye 1970’li yıllarda bir yandan istikrarsız hükümetler ile yönetilirken, diğer yandan artan siyasi şiddet, devlet idaresini daha da zorlaştırmaktaydı. Bu da siyasi kutuplaşmayı alabildiğince körüklemişti ve terörizm kavramını kabaca “sağ” ve “sol” olarak tanımlanabilecek iki tarihsel bloğun iktidar mücadelesi alanı haline getirmişti.

Bu makale, ulusal gelişmeler ışığında 1970’li yıllarda terörizmin Türkiye’de bir iktidar mücadelesi bağlamında söylemsel olarak nasıl inşa edildiğini analiz etmektedir. Terörist öznenin tarihselleştirilmesi, günümüzdeki hegemonik terörist özne anlatısının tarihsel kökenlerini eleştirel bir şekilde saptamayı ve bu çerçevede inşa edilmiş olan iktidar pratiklerini açığa çıkarmayı mümkün kılacaktır. Terörist öznenin tarihsel süreçler içerisinde birbirinden farklı toplumsal kesimleri işaretlemesi, aslında terörist özne üzerinde yürütülen bir iktidar mücadelesi olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla, bu çalışmada terörist öznenin tarihselleştirilmesi yoluyla, 1970’ler Türkiye’sinde siyasi şiddet edimlerinin “terörizm” olarak nasıl inşa edildiği ve tarihsel blokların terörizm anlatısını kendi hegemonik projeleri adına nasıl mobilize ettiği analiz edilecektir. Bu doğrultuda makalenin amacı, hegemonik terörist öznenin söylemsel inşasını toplumsal ve tarihsel bir bağlam içerisinde analiz etmek ve hâkim terörizm söyleminin nasıl bir hegemonik projeye hizmet ettiğini ortaya koymaktır. Bu çerçevede, TBMM tutanaklarından faydalanılacaktır.

1. İKTİDAR İLİŞKİLERİ BAĞLAMINDA TERÖRİZM SORUNUNUN İNŞASI

Terörizm çalışmaları, bir bilgi alanı olarak inşa edildiği 50 yıldan fazla bir süredir, terörizmi her türlü toplumsal ve tarihsel bağlamdan soyutlayarak “nesnel” bir bilgi iddiasıyla ele almıştır (Burke, 2008: 37; Stampnitzky, 2013).¹ Temelde üç soruya cevap bulmayı amaçlıyordu: 1) terörizm nedir? 2) terörizmin altında yatan sebepler nelerdir? 3) terörizm sorunu ile nasıl mücadele edilmelidir? Bu üç soru doğrultusunda, terörizm çalışmaları tüm zamanlar ve mekanlarda geçerli olabilecek bir terörizm bilgisi elde etmeyi ve “problem çözücü” bir yaklaşımla devlet-merkezli ve tarih-dışı öneriler geliştirmeyi hedeflemiştir (Gunning, 2007: 371; Stohl, 2015: 95). Bu da alanın, terörizmi bir tanım içerisinde almak, bu tanım

¹ Stampnitzky’nin çalışmasının da gösterdiği üzere, terörizm çalışmaları adıyla anılacak disiplin 1970’li yıllarda Amerikan Hava Kuvvetleri ile çok yakın ilişkisi olan RAND Cooperation ile University of St. Andrews Centre for the Study of Terrorism and Political Violence (CSTPV) arasında akademik düzeyde kurulan iş birliği ile ortaya çıktı. CSTPV’deki terörizm çalışmaları uzmanlarının RAND Cooperation’da araştırmacı olarak görev alması ve RAND Cooperation’ın hayata geçirdiği Dünya Çapında Terörizm Olayları Veritabanı’nı organize etmeleri, Batı ve devlet merkezli bir terörizm çalışmaları alanının doğmasına yol açtı. Böylece, “terörizm hakkında yapılan çalışmaların %99’undan fazlası 1968’ten sonra yazıldı” (Stampnitzky, 2013: 24).

çerçevesinde anlamlandırılan terörizm faaliyetine dair nedensel bir ilişki ağını ortaya çıkarmak ve çeşitli çözüm yolları geliştirmek hedefiyle pozitivist bir ontoloji ve epistemolojiye yaslanmasına neden olmuştur (Jackson, 2007). “Ortodoks” adını verebileceğimiz bu tutum nedeniyle terörizm çalışmaları özcu bir bilgi alanı olarak gelişmiştir.

Ortodoks yaklaşımın bu tutumu ve özellikle 11 Eylül Saldırılarından sonra disipline artan ilgi neticesinde, terörizm kavramı öz-düşünümselliğe tutulmadan sanki bir gerçekliği temsil ediyormuşçasına kullanılır olmuştur (Zulaika, 2012: 59). Özellikle devletin sağladığı bilgileri hiçbir eleştirel süzgeçten geçirmeyen ve sadece ikincil kaynaklara yaslanan bir terörizm çalışmaları alanının gelişmesi, daha fazla üretime rağmen daha az analitik bir bilgi yığılmasına neden olmuştur (Gunning, 2007: 365-369). Bu yüzden, terörizm kısıtlı veriyle üzerine çok fazla konuşulan bir mesele haline gelmiştir (Schmid ve Jongman, 1988: 179).

Terörizm çalışmalarının bu kısıtlılığını aşmanın yolu ise terörizmi tarihsel ve bağlamsal bir olgu olarak ele almaktır. 2000’li yılların ortasından itibaren yükselen eleştirel yaklaşımlar terörizm çalışmalarının Ortodoks yapısına meydan okumaya başlamıştır. Buna göre, terörizm “sorunu” belirli bir sosyo-politik ortam içerisinde inşa edilmektedir ve özneler-arası bir anlama sahiptir (Jackson, 2007: 3). Bunun anlamı, terörizmin bir kendiliğindenliğe sahip olmadığı, daha ziyade söylemsel bir teşekkül olduğudur. Terörizmin anlamlandırdığı eylem kipleri, başka tarihsel dönemler içerisinde başka isimlerle tasavvur edilebilirdi. Nitekim, 1960’larda dünyada aynı eylemler gerilla hareketleri veya kalkışma (*insurgency*) olarak isimlendirilirken (Bonditti, 2017: 162), Türkiye’de de de anarşi ve tedhiş ifadeleri terörizm ifadesine benzer eylem kiplerini tanımlamak için kullanılmıştır. Bu durumda, eylem kipleri kendisinde nesnel bir anlam barındırmaz, daha ziyade belirli bir söylem içerisinde çeşitli ifadelerin bir araya getirilmesiyle oluşturulur.

Keza, terörizm ifadesi de tarihsel olarak sabit değildir ve çeşitli zamanlarda çeşitli anlamlarla kullanılmıştır. Fransız Devrimi’nde Terör Dönemi olarak adlandırılan Robespierre yönetimi tarafından devletin devrimi yayması ve karşı devrimcileri baskılaması için uygulanan ahlaki bir şiddet türü olarak görülmüş, Devrim’in düşmanları ise terör ifadesi ile gayri-ahlaki ve despotik bir şiddeti işaretlemişlerdir. 19. yüzyıl sonundaki anarşistler tarafından terörizm despotik rejimlere karşı halkı uyandırmaya çalışan ve sadece devlet temsilcilerini hedef alan bir propaganda aracı olarak olumlanmıştır. 1930’lardan itibaren ise terör dendiğinde akla doğrudan devlet gelmiş, Nazizm ve Stalinizm gibi totaliter ideolojilerin devlet şiddetini alabildiğince uyguladığı devletler “terörist” olarak nitelenmiştir. Terörizmin günümüzdeki anlamına ulaşması ise 1970’lerden itibaren ona dair bilginin örgütlenmesi ve kurumsallaşması ile olmuştur

(Stampnitzky, 2013; Ditarych, 2014; Bonditti, 2017; Erlenbusch-Anderson, 2018; Martini, 2021; McQuade, 2021).

Terörizmin tarihsel ve toplumsal bir olgu olarak analiz edilmesinin doğal bir sonucu da terörist özneye dair statükocu tutumu istikrarsızlaştırmak olacaktır. Terörizm belirli bir dönemde ve belirli iktidar ilişkileri çerçevesinde çeşitli eylem kiplerinin sorunsallaştırılması ile gerçekliğine kavuşan bir güvenlik meselesi olduğuna göre, eylemleri gerçekleştiren terörist özneler de sabit değildir. Bir sonraki bölümde, terörist öznenin tarihselliği incelenecektir.

2. TERÖRİST ÖZNEİNİN TARİHSELLİĞİ

Terörizm kavramının çeşitli tarihsel dönemlerde farklı anlamlara sahip olmasına paralel olarak, terörist özne de çeşitlilik göstermiştir. Fransız Devrimi'nde veya 1930'larda sırasıyla olumlu ve olumsuz anlamda despotik liderler veya ideolojiler, 19. yüzyıl sonunda veya 1960'ların sonundan itibaren ise devlet-dışı örgütler veya bireyler terörist olageldiler. Bu açıdan, sabit bir terörist öznenen bahsetmek mümkün değildir. Nitekim, Schmid'in (2004: 205) de bahsettiği gibi, "Bir kere terörist olan, her zaman terörist kalacak değildir".

Terörizm kavramının belirli siyasi şiddet edimlerini, özellikle de devlete kıyasla, anormalleştirilmesi bağlamında, "terörist" özne de belirli aktörlerin hem tutumlarına hem de eylemlerine dair siyasi bir anlam taşımaktadır. Bu anlamıyla, terörist özne normatif olarak inşa edilir (Cuadro, 2020). Terörist olarak ifade edilmek, siyaseten belirli "normal" süreçlerin dışında tutulmayı ve siyaset-dışı araçların, özellikle de güvenlik ve hukuk araçlarının devreye sokulmasını da beraberinde getirmektedir (Jackson, 2005; Spencer, 2012). Bunun sonucunda, "terörle mücadele adı altında devlet tarafından kimin meşru olarak öldürülebileceği, işkence edilebileceği, rapor edilebileceği ve hapsedilebileceği hakkında buyurucu bir yargı sağlar" (Jackson, 2007: 259). Neticede, terörist öznenin inşa edilmesi, ilgili kişilerin eylemleri ve tutumlarına karşı hangi araçların devreye sokulacağı ve bunların nasıl meşrulaştırılacağına dair iktidar yapılarını da eşzamanlı olarak devreye sokar (Huysmans ve Buonfino, 2008: 771).

Bu bağlamda, terörist öznenin ahlaki bir hat çizdiği noktada, yani teröristliğin işaret ettiği gayri-ahlaki varoluş biçimleri karşısında, terörist özne olarak kodlananların da dönüşüm gösterebileceği görülmelidir. Bir başka deyişle, tarihin bir noktasında terörist olmakla suçlananların, ileriki zamanlarda bu suçlamalardan azade kılınabildiğinin örnekleri mevcuttur. Gunning'in (2007: 381) hatırlattığı üzere, bir dönem azılı terörist olarak tanımlanan Nelson Mandela, Yaser Arafat, Sean McBride ve Menachim Begin ilerleyen zamanlarda Nobel Barış Ödülünü alarak meşru, kıymetli ve sorumlu siyasetçiler olarak görülür

olmuşlardır. Nitekim, aşağıda gösterileceği üzere, Türkiye’de de bugün için meşru siyasi aktör olarak gösterilen kimi kişiler ve örgütler 1970’lerde terörist olmakla suçlanmış ve kimi zaman güvenlik güçlerinin hedefi haline gelmiştir.

Terörist öznenin sabitlenmesi belirli iktidar ilişkilerini işaret etmektedir. Bir başka deyişle, terörist özne belirli bir tarihsel ve mekânsal bağlamda çeşitli güvenlik pratiklerinin harekete geçirilerek önlenmesi gereken kişileri veya grupları göstermektedir (Martini, 2021; Pettinger, 2020). Bu nedenle, terörist olarak işaretlemek, çeşitli terörle mücadele pratiklerini meşrulaştırmaktadır ve toplumun belirli kesimlerine yönelik baskıcı veya şiddet içeren güvenlik önlemlerini harekete geçirmektedir. Terörist öznenin paye edilmesi ile belirli bir ötekileştirme ve olumsal bir öznenin doğallaştırma süreci de beraberinde işlemektedir (Puar ve Rai, 2002; Fisher, 2015: 57). Böylece, hükümetlerce belirli dönemlerde toplum içerisinde muhalefeti gayri-meşru kılmak amacıyla esnek bir şekilde kullanılabilir (Jackson, 2005; Jarvis, 2009).

Bütün bu örnekler, terörist öznenin tanımlanmasının toplumsal ve siyasi koşullara ne kadar bağımlı olduğunu göstermektedir. Terörizm çalışmalarının nesnesi olan terörist öznellik akışkandır ve tarihin belirli dönemlerindeki iktidar ilişkileri ile doğrudan alakalıdır (Erlenbusch-Anderson, 2018). Eğer terörist özne tarih içerisinde değişen bir anlama sahipse, bu durumda, sabit bir terörist özneye dayanarak tutarlı bir analiz sunmak olanaksız hale gelecektir. Yapılması gereken ise terörist öznenin çeşitli tarihsel dönemlerde nasıl inşa edildiğini ve hangi iktidar etkileriyle etkileşimle gerçekliğine kavuştuğunu ortaya koymaktır. Bu ise terörist öznenin tarih-dışı olmadığını ve içkin bir doğallığı bulunmadığını kabul etmek anlamına gelecektir. Dolayısıyla, teröristlerin “terörist” olarak inşa edilmesine neden olan toplumsal koşulları, yani iktidar etkilerini ve bilgi yapılarını açığa çıkarmak eleştirel tutumun merkezinde yer almaktadır. Bir sonraki bölümde, Türkiye’de terörist öznenin inşası, iktidar ilişkileri ve sosyo-politik bağlam çerçevesinde analiz edilecektir.

3. TERÖRİST ÖZNEİNİN İZİNDE: 12 MART MUHTIRASI VE SONRASI

Terörizm çalışmaları, 1960’ların sonundan itibaren “terörizm” olarak adlandırılacak bir siyasi şiddet edimini “nesnel” olarak inceleme iddiasıyla teşekkül edilen bir disiplin dalı olarak gelişti (Erlenbusch-Anderson, 2018: 113). 1960’ların sonu, dünyada radikal değişim taleplerinin olduğu ve öğrenciler-aydınlar-işçiler üçgeninde bir ortaklaşma sonucunda bu taleplerin toplumsallaştığı yılları ifade etmekteydi. Özünde anti-empyrialist, anti-kapitalist ve anti-Amerikancı olan bu talepler, savaş sonrası dönemde sömürge karşıtı bağımsızlık hareketleriyle de birleşince, küresel bir dalgadan bahsedebilmek mümkün olmuştu (Eley, 2002; Horn, 2007). Bu dönem, aynı zamanda, bu talepleri baskılamak ve

hâkim küresel düzeni devam ettirmek amacıyla örgütlenmiş devletin ve devletle ilişkili grupların şiddetinin giderek arttığı yıllardı (von Beyme, 1988; Bar-On, 2001; Mammone, 2008). İşte, temelde ABD merkezli bir bilgi alanı olarak ortaya çıkan terörizm çalışmaları, bu dönemdeki siyasi şiddetin bir tarafına odaklanarak, devlet veya devlet-destekli grupların şiddetini meşrulaştıracak ölçüde örgütlendi (Stampnitzky, 2013: 24-25). “Uluslararası” terörizm olarak isimlendirilecek siyasi şiddet edimi, Batı “değerlerine” yönelik bir saldırı olarak kodlandı (Linklater, 2020: 31-34).

Benzer bir süreci Türkiye’de de analiz etmek mümkündür. 68 Gençliğinin üniversitelerde ve sokaklarda etkin bir siyasi güç olarak yükselmesi, DiSK’in kurulmasıyla beraber, en açık örneğinin 15-16 Haziran Direnişinde görüldüğü üzere, işçi sınıfının örgütlü mücadelesinin güçlenmesi ve 1965 Seçimleriyle beraber TBMM’de grup kuran Türkiye İşçi Partisi’nin (TİP) siyasi arenada sosyalist değerlerin bayraktarlığını yapacak düzeyde etkin bir siyasi aktör olarak meydana çıkması, Türkiye sağında alarmist bir tutumun yükselmesine neden oldu (Özman ve Yazıcı Yakın, 2012). Hem TBMM düzeyinde hem de sivil toplumda çeşitli sağcı anti-komünist tutumların yükselmeye başladığı görülmekteydi. Bir yandan hem Adalet Partisi hem tüm doktriner yapısını anti-komünizm temeline dayandırmış Milliyetçi Hareket Partisi (MHP), hem de Cumhuriyet Halk Partisi’nin (CHP) Bülent Ecevit liderliğinde Ortanın Solu tutumuna karşı çıkıp istifa edenlerce sağ Kemalist bir tutumla kurulan Cumhuriyetçi Güven Partisi (CGP) gibi siyasi partiler düzeyinde bir anti-komünist siyaset yükseliyordu (Koca, 2020: 377). Diğer taraftan, MHP’nin paramiliter örgütlenmesi Ülkü Ocakları’nda ve adıyla müstesna Komünizmle Mücadele Derneği’nde görmek mümkün olacağı gibi gençlik içerisinde devrimci tutuma karşı örgütlenecek anti-komünist derneklerin sayısı artmaktaydı ve “sol” ile her alanda mücadeleyi öncelik haline getirmektelerdi (Aytürk, 2020; Gümrükçü, 2021). 1960’ların sonundan itibaren yükselen, 12 Mart Dönemi’nde devletin sola yönelik geniş kapsamlı operasyonu düşen, fakat 1973 Seçimlerinden itibaren ve özellikle de 1977 Seçimleriyle iyice tavan yapan bir siyasi şiddet ortamı bu karşıtlığın beslenmesiyle ortaya çıktı.²

Balyoz Harekâtı ve “Komünist Terör”

12 Mart öncesinde TİP, öğrenci hareketleri ve DiSK örneklerinin gösterdiği üzere, solun aydınlar-öğrenciler-işçiler üçgeninde giderek yükselen etkisi Türkiye

² Türkiye sağı ile CHP arasında kavramın bir iktidar mücadelesi alanı haline gelmesi bağlamında, siyasi aktörlerin küresel anlatıları ‘evrenselleştirerek’ kendi iç iktidar mücadelelerine nasıl devşirdikleri ve bu sayede kendi anlatılarını doğallaştırarak nasıl küresel iktidar mücadelelerini yeniden ürettikleri üzerine, bkz. Beyribey (Yayınlanacak).

sağında ve onunla eklemlenmiş bürokratik kesimlerde artan bir anti-komünist tutuma sebep oldu. Özellikle TİP'in meclis içindeki etkisi, 6. Filo karşıtı gösteriler ve 15-16 Haziran 1970'teki büyük işçi direnişi Türkiye sağında ve bürokraside “Türkiye'nin sosyo-ekonomik ortamının izin verdiği ölçünün çok ötesine taşıdığı savı[na]” yol açtı (Keyder, 1990: 104). Dahası, Doğan Avcıoğlu'nun ideolojik hattını belirlediği Yön-Devrim hareketinin genç subaylar arasında yayılması ve sol Kemalist bir cunta girişimi korkusu ile birleşince, 12 Mart Muhtırası Türkiye'nin “komünist terör” ile mücadelesinde mihenk taşı oldu. Muhtıranın ertesinde Süleyman Demirel liderliğindeki Adalet Partisi hükümetinin istifa etmesi ve ardından Nihat Erim liderliğinde teknokratik bir hükümetin kurulması ile birlikte “12 Mart müdahalesi, hükümeti devirip reformları uygulamak isteyen sivil ve askeri radikallerin faaliyetlerine son vermek için tasarlanan bir önleyici darbe olmuştu” (Ahmad, 1994: 359).

Nihat Erim hükümeti döneminde sol gruplara yönelik Balyoz Harekâtı başlatıldı. Çok sayıda solcu militan tutuklandı, TİP ve DİSK kapatıldı, basın ve yayın organları yayınlarına son vermek zorunda kaldı. 1971 ile 1973 yılları arasında gerçekleştirilen bu operasyonlar 1973 yılında Başbakanlık tarafından yayınlanan *Türkiye Gerçekleri ve Terörizm* adlı bir kitapta detaylandırıldı. “Türkiye gerçeklerini dünya kamuoyuna açıklamak” iddiasındaki bu kitapta Türkiye'nin komünizmle savaş içerisinde olduğu iddia edilmekteydi (Başbakanlık, 1973: 9). Buna göre, Türkiye'nin “en az 1920 yılından beri dışa bağlı komünizmin tasallutu” altında olduğu ifade edilirken, komünist terörün ³ amacının “proletarya diktatörlüğüne ve nihayet komünist parti diktasına bağlı bir devlet” kurmak olduğu belirtiliyordu (Başbakanlık, 1973: 16). Bu bağlamda, “Marksist-Leninist terörizm, başından itibaren son zamana kadar, çoğu üniversite öğrencisi olan, okuyan gençlik tarafından tatbik edilmiştir” ve onları “sakat bir yola saptıranların, tanınmış bazı yazarlar ve üniversite öğretim üyeleri olduğu” tespit edilmişti (Başbakanlık, 1973: 20). Bu durumda, terörist özne mutlak bir şekilde “ihtilalci” ve “Marksist-Leninist” öğrenci hareketleri ve onlara destek veren aydınlar olarak inşa edilmekteydi.

Komünist terör sadece silahlı eylemleri değil, her türlü Anayasal hakkı kullanarak icra edilebilen bir propaganda eylemiydi. Örneğin, “komünist demagoji... sermaye çevrelerinin baskısından bahsederek, Türkiye'de sermayeci sınıfın tahakkümü bulunduğu iddiasını propaganda konusu yapmıştır”

³ Kitapta açık bir şekilde terörizm “Marksist-Leninist” olarak tanımlanıyordu. Türkiye İşçi Partisi dışında, Aydınlık Sosyalist Çevresi, Proleter Devrimci Aydınlık Grubu, ANT Çevresi ve Türk Halk Kurtuluş Ordusu gibi geniş bir kesim “ihtilalci” terör örgütleri olarak ifade ediliyordu. Bkz. Başbakanlık, 1973: 23-33.

(Başbakanlık, 1973: 16).⁴ Bu durumda yapılması gereken, komünist terör ile her alanda topyekûn mücadele yürütmektir. Bunun için, partiler-üstü bir siyasi mekanizma gerekliydi. Nitekim, “partiler üstü hükümetin programı... terörizmi ortadan kaldırmağa [sic] kararlı idi” (Başbakanlık, 1973: 61) ve ordu ise “kanunen kendisine verilmiş bulunan, Türkiye Cumhuriyeti’ni koruma ve kollama içerisinde” hareket etmekteydi (Başbakanlık, 1973: 11). Dolayısıyla, terörle mücadele siyaset-dışı olması gereken bir güvenlik meselesi olarak ele alınmalıydı.

Bir İktidar Mücadelesi Alanı Olarak Terörizm Kavramı

12 Mart Muhtırası sonrası hayata geçirilen Balyoz Harekâtı ile birlikte sola girilen topyekûn mücadele konseptine karşın 1973 Seçimlerinde CHP’nin birinci parti olarak çıkması, ama kendi başına hükümet kuracak sayıya ulaşamaması neticesinde Türkiye’deki siyasi kutuplaşma yeniden derinleşti. CHP’nin İslamcı Milli Selamet Partisi ile kurduğu kırılğan koalisyon hükümeti, başta Kıbrıs ve 1973 Petrol Krizi olmak üzere çeşitli dış krizlerin getirdiği ekonomik sorunlarla uğraşmak durumundaydı. Bu ise ideolojik kamplaşmaya iktisadi bir boyut eklemişti. Dahası, resmi adı Cumhuriyetin 50nci Yılı Nedeniyle Bazı Suç ve Cezaların Affı Hakkında Kanun olan 1974 Affı Türk Ceza Kanunu’nun 141. ve 142. maddelerinden⁵ yargılananları da kapsayınca, Türkiye sağ komünistlerin serbest bırakılacağını ve yıkıcı-bölücü hareketlerin güç kazanacağını dile getirmeye başlamıştı. Artan siyasi şiddet de yaşanan siyasi ve iktisadi krizlere eklenince, 1970’lerde Türkiye kabaca iki kutba keskin bir şekilde ayrılmıştı: “sağ” ve “sol”.

Yaşanan bu gelişmeler ışığında, terörizm kavramı tarihsel bloklar arasında kendi hegemonik projesini hayata geçirmek ve karşı tarafı anormalleştirmek için mücadele yürütülen bir alan haline geldi. Bir başka deyişle, terörist öznenin inşası yoluyla belirli bir tip öznelliğin “hakikat” olarak sunulması ve böylece kimi

⁴ Bu çerçevede, 15-16 Haziran Direnişi, 12 Mart rejimi açısından terör eylemi olarak görülüyordu, çünkü “işçiler arasında katılan Dev-Genç’li militanlar bir protesto mitingi şeklinde başlayan bu yürüyüşü, yaptıkları teşvik ve tahriklerle adeta bir proleter ihtilali haline döndürmüşlerdir” (Başbakanlık, 1973: 34). Bunun nedeni ise TCK’nın 141. ve 142. maddelerinin, yani bir sosyal sınıfın bir başka sosyal sınıf üzerinde tahakküm kurmasının suç olarak komünist terörü işaret etmesidir.

⁵ Türk Ceza Kanunu’nun 141. ve 142. maddeleri, ilk defa 1936 yılında kanuna girdi ve sınıfsal örgütlenme ve propagandayı yasakladı. 141. madde “sosyal bir sınıfın diğer sosyal sınıflar üzerinde tahakkümünü tesis etmeye veya sosyal bir sınıfı ortadan kaldırmaya veya memleket içinde müesses iktisadi veya sosyal temel nizamlardan herhangi birini devirmeye matuf cemiyetleri” sevk ve idare edenler için idam cezası ve 142. madde ise 141. maddenin propagandasını yapanlara 5 ile 10 yıl arası hapis cezası öngörüyordu. Açıkça, Türkiye içindeki sosyalist hareketleri hedef alan bu maddeler 1991 yılında Terörle Mücadele Kanunu’nun (TMK) yürürlüğe girmesiyle eşzamanlı olarak kaldırıldı ve mücadele TMK’ya havale edildi. Maddelerin ceza yasasına girişi ve anti-komünist etkiler üzerine daha detaylı bir analiz için bkz. Örnek (2014).

ötekileştirme süreçleri yoluyla karşı tarafa yönelik mücadeleyi meşrulaştırma fırsatı ortaya çıkmıştı. Dolayısıyla, 12 Mart Muhtırasından 12 Eylül Darbesi'ne kadar terörizm kavramı, mevcut siyasi kutuplaşma içerisinde siyasi şiddet edimlerini anlamlandırma ve toplumu bu bağlamda denetleme ve düzenleme çerçevesinde bir iktidar mücadelesi alanıydı. Bu kısımda, terörizm kavramı hakkında hâkim olan iki temel anlatının mücadelesine odaklanılacaktır. Bunun için TBMM Tutanaklarından faydalanılacaktır.

Türkiye Sağının Terörizm Anlatısı: “Komünist Terör”

Türkiye sağı olarak nitelendirilebilecek ve aslında Bora'nın (1998) üç halinden bahsettiği siyasi yelpaze çok komplike bir tarihsel blok olarak nitelendirilebilir. Adalet Partisi'nin 1960'ların büyük bir bölümünde kendi bünyesinde toplayabildiği üç akım – milliyetçilik, muhafazakarlık ve islamcılık – 1960'ların sonundan itibaren farklı partilerde örgütlenmeye başladı. 1969'da Milliyetçi Hareket Partisi'nin ve 1970'te Milli Nizam Partisi'nin kuruluşu ile birlikte Türkiye sağının üç ana akımı parçalı bir temsiliyete büründü. Dahası, Adalet Partisi içerisinde yaşanan iktidar çekişmesi neticesinde partiden ayrılan Ferruh Bozbeyli – Saadettin Bilgiç kliğinin temsil ettiği muhafazakâr kanadın 1970 yılında Demokratik Parti'yi (DP) kurmasıyla çok daha parçalı hale geldi.

Yine de Türkiye sağını birleştiren ve bir blok veya “cephe” olarak 1970'ler boyunca birbirine kenetleyen olgu anti-komünizm olmuştu. Nitekim, Bora'nın (1998: 8) ifade ettiği üzere, bu üç ana akım Türkiye sağının “birbirine dönüşebilir oluş biçimlerini” göstermekteydi. Dolayısıyla, anti-komünizm temelli bir cephe ihtiyacı, amorf yapısına rağmen Türkiye sağının ana tahayyülünü oluşturmuştu (Koca, 2020). Neticede, 1970'li yıllarda Türkiye sağının anti-komünist tutumu “parlamentar merkez sağ siyasetin aşırı sağa kayması ve aşırı sağın yükselmesi” ile sonuçlandı (Akça, 2020: 109). Üstelik, anti-komünizm bağlamı içerisinde bir araya gelebilecek Türkiye sağına bir dördüncü unsur olarak Bora ve Taşkın'ın (2001: 534) “cumhuriyetçi muhafazakarlık” adını verdikleri ideolojik akımın temsilcisi olarak Cumhuriyetçi Güven Partisi de eklenebilir. Böylece, “AP'nin komünizm karşıtlığı, milliyetçilik ve devletin otoriterleşmesi merkezli siyasal stratejisi, sağın ve devlet elitlerinin iktidar bloğu içinde birliğini sağlama işlevine de sahipti” (Akça, 2020: 113). Bir diğer ifadeyle, anti-komünizm çok parçalı görünen Türkiye sağının bir araya gelmesini sağlayan bir tutkal işlevini görmektedir.

Bahsedilen siyasi konumlanmaların yanında, CHP'nin 1973 Seçimlerinden birinci parti olarak çıkması ve MSP ile hükümet kurmaları özellikle milliyetçi aşırı sağda ciddi bir alarmist pozisyon yarattı (Aytürk, 2020: 442). Dahası, Türkiye sağının bu parçalanmış halinin yanında Türkiye “solunun” CHP bünyesinde

neredeysi “yekpare” temsil edildiği inancı, aşırı sağcı anti-komünist tutumların merkeze gelmesine yol açtı (Özbudun, 1995: 530). Nitekim, CHP-MSP Hükümetinin 1974 Affını Türk Ceza Kanunu’nun 141. ve 142. maddelerini de içerecek şekilde ele alması,⁶ Türkiye sağında komünistlerin de serbest bırakılacağı ve bunun CHP’nin komünistlerle iş birliğini açık bir biçimde gösterdiği inancını pekiştirdi. Örneğın, DP milletvekilleri açısından Af Kanunu “beynelmilel komünizmin” bir taktiğı olarak “12 Mart’tan sonra Devlet düzenini yıkmak, millet ve ülke bütünlüğünü bozmak” iddiasındaki “kanlı terör hareketlerini” canlandırmayı amaçlıyordu (TBMM Tutanak Dergisi, 1974a: 416). Böylece, Türkiye’deki siyasi şiddetin faturası ülkeyi yıkma amacındaki komünist teröre kesiliyordu.

Türkiye sağının anlatısı “komünist terör” çerçevesinde ifade ediliyordu. Bu anlatının iki temel dayanağı vardı. Bunlardan ilki, 1960’larda yükselen sol hareketlerdi. Buna göre, komünistler Türkiye’de mevcut olan kimi ekonomik ve toplumsal sorunları istismar ederek ülke içerisinde bir ihtilal gerçekleştirmek istemekteydiler. Nitekim, “Masum talebe hareketleri” olarak “gizlenen” eylemler zamanla “boykot, işgal derken hoca döğmeye [sic] ve öğrenci öldürmeye, Devletin malını tahribe kadar” genişlemiş ve bir komünist ihtilal için istismara dönüşmüştü (TBMM Tutanak Dergisi, 1974b: 449). Bu bağlamda, 12 Mart öncesi öğrenci hareketleri, DP Milletvekili Hasan Korkmazcan açısından, “Türkiye’de insanları her türlü hak ve hürriyetten yoksun eden bir rejimi kurmak için yurt içi ve yurt dışı bağlantılarla kanlı terör hareketlerine girişenler” tarafından icra edilmişti (TBMM Tutanak Dergisi, 1974a: 416). AP Milletvekili İbrahim Vecdi Aksakal’a göre ise “1968 yılında dünyada başlayan anarşi ve terör... bizde her gün şiddetini artırarak, taktiklerini ve sahalarını geliştirerek devam etmektedir” (TBMM Tutanak Dergisi, 1978a: 397). Bu açıdan, Türkiye sağı için terörizm olarak ifade edilen siyasi şiddetin anlamı 1970’li yılların başından itibaren özellikle Batı merkezli bir terörizm sorunsallaştırmasına eklemlenmekteydi.

Böylece, komünizm Türkiye toplumuna “yabancı” ve “dikte edilen” bir ideoloji olarak işaretlendi. Nitekim, Türkiye’de komünist terörün “yabancılığı”, onun “uluslararası” bir komplo olduğunu vurgulamaktaydı. En temelde,

⁶ Temel amacı, 12 Mart düzeninin yarattığı toplumsal tahribatı gidermek olan ve 15 Mayıs 1974 yılında kabul edilen Af Kanunu, 141. ve 142. maddeleri kapsam dışında bırakmıştı. CHP ile MSP arasındaki uzlaşmadan doğan Af Kanunu tasarısı, 21 MSP’li milletvekilinin katılmamasına rağmen Meclis’ten geçti, fakat Senato’da kanun geçmeyince, uzlaşma komisyonu kuruldu. Burada tasarıya bir madde eklenerek, 141. ve 142. maddelerin kanunun kapsamı dışında olduğu belirtildi. Meclis’te karma komisyonun teklifine 20 MSP’li milletvekili kabul oyu verince, Kanun 141. ve 142. maddeleri dışarıda bırakacak şekilde çıktı. Fakat, CHP bu maddeyi eşitliğe aykırı olduğu gerekçesiyle Anayasa Mahkemesi’ne (AYM) götürdü ve AYM usul yönünden maddeyi iptal etti. Böylece, 141. ve 142. maddeden hapiste olan çok sayıda aydın, sendikacı ve öğrenci lideri serbest bırakıldı.

“Türkiye’de yaşanan terör Anadolu’nun Marksist zincire vurulma planının tatbikatından başka bir şey değildir” (TBMM Tutanak Dergisi, 1978a: 398). Uluslararası komünizm “sistemli, yıkıcı faaliyet” göstererek “yurdu parçalamak, milleti bölmek ve demokratik rejimi yıkmak için ne lazımsa” yapıyordu (TBMM Tutanak Dergisi, 1974b: 449). Dolayısıyla, Türkiye’deki her türlü komünist eylem biçimi uluslararası güçlerin Türkiye’ye yönelik saldırı planlarının bir parçasıydı. Nitekim, 1977 Seçimlerinin ardından AP, MHP ve MSP tarafından kurulan ikinci Milliyetçi Cephe Hükümeti açısından “Anayasanın sağladığı geniş hürriyetleri kötüye kullanarak devlet ve rejimi yıkmak, ülke ve millet bütünlüğünü parçalamak maksadıyla teşkilatlanmış bazı ideolojik mihrakları[n]... şiddet hareketlerinin ve anarşik olayların arkasında rejimi yıkma kavgası” olduğu Türkiye’nin “uluslararası komünizmin çeşitli yönlerden gelen saldırısı ile karşı karşıya” kaldığı ifade edilmekteydi (Neziroğlu ve Yılmaz, 2015: 1340).

Terörizmin komünist bir eylem biçimi olarak ifade edilmesi, onu milliyetçi-muhafazakâr-Müslüman öznenin kurucu ötekisi haline getirmekteydi. Bu çerçevede, Türkiye toplumu geneli itibariyle milliyetçi, muhafazakâr ve Müslüman unsurlardan oluşmaktaydı. Buna karşılık, komünizm toplumun bu yapısına karşıt olarak konumlandırılmaktaydı ve her türlü “yıkıcı” ve “bölücü” eylem biçimleri komünist terör ile özdeş kılınmaktaydı. Nitekim, DP Milletvekili Hasan Korkmazcan Türk gençliğinin “kökü dışarıda bölücülük akımına kapılmış bir avuç azınlığın dışında milliyetçi bir bütün” olduğunu (TBMM Tutanak Dergisi, 1975b: 30), AP Milletvekili Memduh Erdemir de “sol dikta” karşısında “Allah’a inananlar[in] ve milletine güvenenler[in] hiçbir diktanın karşısında [eğilmeyeceği]” ifade etmekteydi (TBMM Tutanak Dergisi, 1975b: 132). Dahası, AP Milletvekili Yılmaz Ergenekon’a göre “Türkiye’de Türk milliyetçisi mevcut oldukça, Türkiye’de asırlardan beri bu mukaddes vatan uğruna kanlarını dökenlerin ahfadı mevcut oldukça, burada terörizme boyun [eğilmeyecekti]” (TBMM Tutanak Dergisi, 1975b: 200). “Komünistlere karşı devlete yardım eden bizim çocuklar” anlayışı nedeniyle, sağcı şiddet edimleri göz ardı edilmekteydi (Koca, 2020: 376). Dahası, yıkıcılık-bölücülük ile komünizm eşleştirilerek şiddet üzerinden Türkiye toplumunun milliyetçi-muhafazakâr-Müslüman özneliği yeniden üretiliyordu

Böylece, komünist terör ile yürütülen mücadele temelde “yabancı” unsurların güdümündeki “işbirlikçiler” ile “vatanlarını savunanlar” arasındaydı. Milliyetçi-muhafazakâr-Müslüman özne, püriten bir kimliğin temsilcisi olarak kendi “ahlakına” uygun bir şekilde ülkesinin geleceğini düşünmekteydi. DP Milletvekili Yasin Bozkurt’a göre “derslerinden başka bir şey düşünmeyen milliyetçi öğrenciler”, “kendileri gibi düşünmeyen” komünist öğrencilerin çeşitli baskıları altında “teröristlerin at oynağı haline gelmiş” üniversitelerde ve yüksekokullarda eğitimlerine devam etmeye çalışmaktaydı (TBMM Tutanak

Dergisi, 1974b: 449). “Milliyetçi Cepheyi bu memlekette ilelebet ayakta tutacak, tapusu olan, nikahı olan, Allah’ı olan, vatansever milletvekilleri” memleketin terörle mücadele eden “esas” sorumlularıydı (TBMM Tutanak Dergisi, 1975d: 514). Bu ise Milliyetçi Cephe altında birleşen tüm unsurları “yerli” olarak tanımlayarak “komünist terör” karşısında atılan ve atılacak her türlü siyasi ve toplumsal adımı vatan savunması adına meşrulaştırmaktaydı.

Komünist terör anlatısının ikinci dayanağı 12 Mart Muhtırasıdır, çünkü 12 Mart Muhtırası onunla nasıl mücadele edilmesi gerektiğine dair bir harita sunmaktaydı. 12 Mart Muhtırasının Türkiye sağı açısından önemi, Balyoz Harekâtı ile birlikte güvenlik kurumlarının aktif bir şekilde komünizmle mücadeleye dahil olmasıydı (Koca, 2020: 376). Buna göre, komünist terör ile mücadele etmek için izlenebilecek tek yol devletin zor aygıtlarını etkin bir biçimde kullanmasıydı. Nitekim, dönemin başbakanı Süleyman Demirel Türkiye’nin uluslararası komünizm tarafından “laboratuvar” olarak kullanıldığını, çeşitli grupların “Türkiye içerisinde kargaşalık çıkarmaya” çalıştıklarını, fakat devletin bu grupların “yakasına yapıştığını” ifade etmekteydi (TBMM Tutanak Dergisi, 1976b: 273). Bu bağlamda, devletin ve hükümetin komünist terör karşısında yapması gereken tek şey onların “yakasına yapışmaktı”.

Komünist terörün “beynelmilel” yapısı ise Türkiye sağı açısından komünist terörü varoluşsal bir tehdide yerleştirmekteydi. Türkiye toplumunun milliyetçi, muhafazakâr ve Müslüman olarak kalabilmesi için, aynı 12 Mart Muhtırası sonrasında yapıldığı gibi, komünist terörle topyekûn mücadele edilmeliydi. Komünist terör, Türkiye’nin birliğine ve bütünlüğüne saldırdığı için, tek yol komünist olan her türlü eylem biçimini önlemektir. Buna göre, Türkiye’deki terörizmin nedeni, “toplum düzenini, milli ahlakı ve millet varlığını hedef alan bazı ideolojilerin” ağına düşmüş kimi kişilerin eylemleriydi (TBMM Tutanak Dergisi, 1974b: 417). Bu bakımdan, Türkiye sağı açısından komünist terörün kaynağı tamamen dışaldı, çünkü beynelmilel komünizmin bir ayağını oluşturmaktaydı. Komünist terör Türkiye’deki kimi toplumsal ve iktisadi durumları “sömürerek” ülke içerisinde anarşi yaratmak amacındaydı. Nihayetinde, özellikle Birinci Milliyetçi Cephe Hükümeti döneminde siyasi şiddet “devletin milis gücü gibi işleyen MHP ortaklığında” alabildiğince artırılmış olmasına rağmen, olayların tek sorumlusu sol gruplar olarak görülmekteydi (Genç-Yılmaz, 2015: 223).

Üstelik, komünist terör sadece silahlı eylemleri kapsamamaktaydı, grevlerden öğrenci eylemlerine kadar her türlü “propaganda faaliyeti” de onun bir parçasıydı (Öztan, 2020). Nedeni “anarşi fikirden çıkıyor” şeklinde ifade edilmekteydi (TBMM Tutanak Dergisi, 1978a: 395). Örneğin, DP Milletvekili

Hasan Korkmazcan'a göre "milletlerarası komünizmin basmakalıp metotları" Türkiye'deki sol hareketlerce de uygulanmaktaydı. Bu yöntemler şu şekilde dile getirilmişti:

Mahkemelerde gösterilere başvurulmuştur. Bütün olup bitenler Devlet Güvenlik kuruluşlarınca tertiplenmiş kontr-gerilla hareketi olarak sıfatlandırılmıştır. İşkence iddiaları sergilenmiştir. Devletin ordusu, adliyesi, güvenlik kuruluşları küçük düşürülmek istenmiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 1974b: 417).

CGP Milletvekili Talat Oğuz da "Anayasa nizamını değiştirmek isteyen ihtilalci sol mihrakların", "Türkiye'de antidemokratik, faşist ve insan haklarına saygısız bir yönetimin mevcudolduğu [sic] iddialarına dayalı bir dış propaganda" yürüttüğünü öne sürmekte ve böylece komünist terörün sadece silahlı eylemlerle değil, kimi propaganda araçlarıyla da ifa edilebileceğini belirtmekteydi (TBMM Tutanak Dergisi, 1974c: 581). Dahası, "kitap, dergi ve gazettelere [sic] beyin yıkamanın bütün ustalığı" sergilenmekteydi (TBMM Tutanak Dergisi, 1974b: 449).

Böyle bir "tehdit" karşısında yapılması gereken, Balyoz Harekâtı gibi, sola dair tüm yasal faaliyet araçları da dahil olmak üzere her eylemi polisiye tedbirlerle önlemektir. Bu doğrultuda, Türkiye toplumunun varlığı ve özgürlüğü, Batı'da da benzeri uygulanan terörizmle mücadele pratiklerini hayata geçirmekte yatmaktaydı. Buna göre, komünist terör Batı Avrupa ve ABD'de de etkiliydi ve "anarşik ve terörist hareketler bundan yedi sekiz sene evvel doruğuna varmışken" Türkiye de Batı'nın bir parçası olarak bu saldırı dalgasına yakalanmıştı (TBMM Tutanak Dergisi, 1978b: 119). Ayrıca, AP milletvekili İlhami Ertem "kendilerine 'devrimci' diyen dernekler[in]... hür demokratik rejimi yıkma faaliyetleri" içerisinde olduğunu ve "demokratik batı ülkelerinin tecrübelerinden yararlanarak memleket gerçeklerine uygun tedbirler" almak gerektiğini belirtmekteydi (TBMM Tutanak Dergisi, 1977: 166-167).

Türkiye sağına göre, komünist terör karşısında CHP ya yetersiz kalmakta ya da koruyuculuk sağlamaktaydı. Nitekim, Mart 1975'te kurulan ve AP, MHP, MSP ve CGP'yi içeren Birinci Milliyetçi Cephe Hükümeti, Türkiye sağının komünist terör ile mücadele etmesi için en geniş koalisyonda cephenin kurulması yoluyla CHP'yi veya solu siyasi iktidardan uzaklaştırma amacıyla ortaya çıkmıştı. Milliyetçi Cephe, komünist terörü Türkiye'nin karşılaştığı en büyük tehdit olarak görürken, CHP'yi de tehdidin parçası olarak nitelendirmekteydi. Örneğin, AP Milletvekili Kemal Şensoy'a göre CHP "anarşinin kaynağı, kaba kuvvetin barınağı, teröristlerin ilticagahı" idi (TBMM Tutanak Dergisi, 1975b: 117). Yılmaz Ergenekon'a göre ise CHP "anarşiye sahip çıkmak hevesinde ve gayretinde göründü" (TBMM Tutanak Dergisi, 1975b: 199). Bu durumda yapılması gereken,

devletin milliyetçi, muhafazakâr ve Müslüman bir siyasi kadro tarafından yönetilmesi ve CHP'nin süratle uzaklaştırılmasıydı. Bu doğrultuda, “sağcı politikanın temelini teşkil eden” Türk-İslam düşüncesi komünist terörün panzehri olarak görülmekteydi (TBMM Tutanak Dergisi, 1975b: 31).

Cumhuriyet Halk Partisi'nin Terörizm Anlatısı: “Gerici Terör”

CHP 1970'lere kendi içerisindeki iktidar mücadeleleriyle giriyordu. Bülent Ecevit'in başını çektiği Ortanın Solu veya Demokratik Sol taraftarları ile önce 1967 yılında Güven Partisi'ni kuracak olan Turhan Feyzioğlu liderliğindeki sağ Kemalistler ve daha sonra partinin efsanevi lideri İsmet İnönü arasındaki iktidar mücadelesi sonrasında, 1972 yılında Ecevit partinin genel başkanı olmuştu. Ecevit, partisinin klasik veya Ortodoks bir Kemalist yorumuna karşı çıkmış ve halkçılık vurgusuna daha fazla önem atfetmişti. Buna göre, klasik Kemalist halkçılık, “toplumsal sınıfların yokluğu fikri” çerçevesinde yorumlanmaktaydı ve “belirli bir zaman ve mekân boyutu içinde fiilen yaşamakta olan bir insan kitlesini” ifade etmekteydi (Köker, 1990: 167). Buna karşılık, Demokratik Sol olarak isimlendirilen yeni tutum, klasik “Kemalizm'in sınıfların varlığını reddeden ve sınıfsal çelişkileri yok sayan anlayışının yerine sınıfsal çelişkilerin varlığını dikkate alan bir anlayışın benimsenmesini ifade ediyordu” (Görücü, 2020: 345). CHP'de halkçılığın sınıf perspektifi ile anlamlandırılması neticesinde, toplumsal adaletsizliğin temelinde sınıfsal eşitsizlikler görülmekteydi. Bu ise, aşağıda görüleceği üzere, terörizm anlatısının sınıf temelli bir siyasi şiddet üzerinden aktarılmasına yol açtı.

Öncelikle, Türkiye sağının terörizmi anti-komünizm hattı üzerine yerleştiren ve beynelmilel komünizmin yerel komploları olarak gören anlatısı karşısında CHP'li milletvekilleri daha ikircikli bir tutuma sahiptiler. Bu ikircikli tutumun temelinde, siyasi şiddet ortamının sağ ve sol şeklindeki bir ideolojik okunmasından ziyade terörizmin ilerici ve gerici bir duruma işaret etmesi vardı. Bir başka deyişle, terörizmi sağ veya sol ideolojiler ile anlamak, CHP'li milletvekilleri için yeterli değildi. Daha ziyade, Türkiye'deki siyasi şiddet ortamını ve terörizmi ilerici güçlere saldıran gerici güçler perspektifinden anlamlandırmak gerekmekteydi. Fakat, CHP açısından ilericilik de Marksizm veya devrimcilik demek değildi ve CHP'li kadrolar da kendilerinin özenle Marksist olmadıklarını vurgulamaktaydı (Akça, 2020). Nitekim, CHP'nin 21. Kurultayı'nda devrimsel mücadeleler “...halkın dışında ve üstünde ilerici aydın kadrolara dayanarak yürütülebileceğine inananlar bizimle beraber olamazlar” ifadeleriyle reddediliyordu (aktaran Görücü, 2020: 346).

Bu durumda, ilericilik siyasi şiddet ve devrimcilikten uzak durmayı gerektirmekteydi. Ortanın Solu'nun sınıflar arası mücadelede birisinin diğerini

ortadan kaldıracak şekilde şiddet içeren bir mücadele pratiği olmadığı, daha ziyade sınıflar arasında belirli bir anlaşma ve uyumun sağlanabileceği sosyal demokrat politikaların genel adı olduğu vurgulanmaktaydı (Ağtaş, 2007). Buradan hareketle, terörizm, “ilerici” politikalara engel olma niyeti taşıyan her türlü siyasi şiddet edimiydi. Dolayısıyla, CHP açısından terörizm bir yandan aşırı sağcı veya faşist şiddeti, diğer yandan devrimci sol şiddeti içermekteydi. Bu, açık bir şekilde Bülent Ecevit tarafından ifade edilmişti:

Bundan tam 100 yıl öncenin Bakouninelerinin, Neçayelerinin metotlarına özenerek, terörizmle, tedhişçilikle, suikastle, topluma yön vermeye kalkışanlar vardır ki, bunlar toplumun en az 100 yıl gerisindedir... Gene bu toplum içinde, 30-40 yıl önce Almanya’da, İtalya’da yenilgiye uğramış terör metotlarına özenenler vardır ki, onlar da bu toplumun en az 30 yıl, 40 yıl, 50 yıl gerisindedirler (TBMM Tutanak Dergisi, 1974d: 91).

Türkiye sağının terörizmi sol-komünist bir eylem biçimi olarak özdeşleştirme çabaları karşısında, CHP’li milletvekilleri terörizmi sağa doğru da genişleterek, siyaseten merkezde kendisini konumlandırmaktaydı. Böylece, Türkiye sağının CHP’yi komünist terörün sorumlularından biri olarak gösterme çabası karşısında CHP, terörizmi her türlü siyasi şiddet edimini kapsayacak şekilde genişleterek Türkiye sağını terörizm konusunda ikiye bölmeyle suçlamaktaydı. Deniz Baykal’a göre Milliyetçi Cephe Hükümeti “sağ terörcülerin adını dahi anmaktan” kaçınılmaktaydı. Dahası, hükümetin ve AP’nin “terörizmin sağına karşı çıkmayan” insanlardan oluştuğunu belirterek “günün birinde soldan gelecek terörizmin karşısında boyunlarını eğmek” zorunda olacaklarını iddia etmekteydi (TBMM Tutanak Dergisi, 1975b: 40, 109). Görüldüğü üzere, terörizm hem sağ hem de sol bir perspektife sahip olabilirdi. Bu sayede CHP’li milletvekilleri 12 Mart Muhtırası sonrası devletin güvenlik mekanizmasınca tehdit olarak inşa edilen “aşırı” solcu gruplardan kendisini ayırırken, aynı zamanda 12 Mart rejiminin solu hedef alan terörizm anlatısını da reddederek kavramı iktidar mücadelesinde yeniden yorumlamaktaydı.

CHP’nin terörizm anlatısı, aşırı sağın toplumun gerici unsurları olduğu ve muhafazakâr sağın değişime kapalı yapısı nedeniyle toplumun gerisinde kaldığı iddiasından hareket ederken, aşırı solu da dogmatik ve doktriner yapısı nedeniyle güncel durumlara adapte olamamakla suçlayan modernist bir yaklaşıma sahipti. Buna göre, CHP açısından modernizm muasır medeniyetler seviyesine erişmek anlamına gelirken, “ilerilikle geriliğin ayırıcı ölçütleri Batı uygarlığı standardına göre belirlenmişti” (Köker, 1990: 162). Üstelik, modernleşme pozitivist bir akıl yürütme sonucunda kaçınılmaz olarak görülmekte ve ilerici bir toplumsal düzenin lineer kabul edilen CHP’nin Kemalist modernleşmeci perspektifi içerisinde hayata geçebileceği varsayılmaktaydı (Çelik, 2001). Dolayısıyla terörizm, toplumun

ilerici kesimlerine yönelik “ilkel” şiddet metotları yoluyla halkı baskı altında tutma aracı olarak nitelendirilmekteydi. Bu doğrultuda, örneğin, CHP Milletvekili Kâmil Kırıkoğlu’na göre “sanayi işçisinin sınıf bilincine varmasını önlemek için” terörizm kullanılmaktaydı (TBMM Tutanak Dergisi, 1976c: 9). Bu nedenle, toplum içerisinde itirazlarını dile getirmeye çalışan üniversite gençliği, “demokratik ve yasal yollardan seslerini yükseltmek istedikçe, onları halka yabancılaştırmak isteyen, onları toplumun dışına itmeyi amaçlayan sağ güçler baskıyla ve terörle gençleri suskunlaştırmak ve sindirmek istemektedirler” (TBMM Tutanak Dergisi, 1975b: 616). Nitekim, tarihin her döneminde görülebilecek bu ilerencilik-gericilik çatışması o zaman içerisinde terörizm adı altında ilerici halk kesimlerine yönelik uygulanmaktaydı:

Hasan ile Hüseyin’i Kerbela’da şehit edenler onlardır; Nesimi’nin derisini yüzenler onlardır; Hallac-ı Mansur’u asanlar onlardır; Kubilay’ın başını kesenler onlardır. Uşak’ta, Isparta’da taş atanlar onlardır; Adanalı işçiyi, Şahin Aydın’ı, Kerim Yaman’ı vuranlar, öldürenler onlardır; Sağcısıyla, solcusuyla gençlerimizi öldürenler onlardır; Malatya’da, Tokat’ta, Amasya’da, Maraş’ta kitapçılara, dükkanlara, partilere saldıranlar onlardır. Bunların Batı uygarlığında da Türk töresinde de insanlık yarasında da yeri yoktur. Bunlar yüreğimizin ezikliği, toplumumuzun utancısıdır (TBMM Tutanak Dergisi, 1975b: 41).

Yine de böyle bir ilerencilik-gericilik ikiliğinin merkezinde yer alan esas terörist özne aşırı sağcılar, özelde ise MHP’liler ve Ülkücülerdi. Buna göre, MHP ve Ülkü Ocakları Türkiye’nin demokratik düzenine en büyük tehdidi oluşturan terörist örgütlenmelerdi. Parti liderinin “ülkeyi Nazi Almanya’sına dönüştürmek isteyen Hitler bozuntusu” (TBMM Tutanak Dergisi, 1975b: 617) ve “kendisine ‘Başbuğ’ dedirten, Orta Asya kafatasçısı, fanatik bir maceracı” (TBMM Tutanak Dergisi, 1976a: 727), MHP’nin “yanlış ve haksız bir milliyetçilik istismarı” yapan “terörcü bir siyasal hareket” (TBMM Tutanak Dergisi, 1975c: 559), Ülkü Ocakları mensuplarının ise “ülkemizi Nazi Almanya’sının karanlık günlerine götürmek isteyen ve sağ terörizmi yaratan komandolar” oldukları ifade edilmekteydi (TBMM Tutanak Dergisi, 1975a: 199). MHP, 1930’ların ve 1940’ların faşist hareketleriyle özdeşleştirilerek, ülke içerisinde terörizm faaliyetleri yoluyla devlet yönetimini ele geçirmeyi ve böylece demokratik düzeni ortadan kaldırmayı amaçlamakla suçlanmaktaydı:

İtalya’da Fatci Cemiyetinin üyeleri olan karagömlü gençlerin sokağa hâkim olmaları sonucu iktidara el koyan Benito Mussolini; keza Almanya’da, sokağa hâkim olan kahverengi gömlü Hitler gençliği, çelik miğferli ESAA’lar sayesinde iktidara el koyan Hitler’in takip ettikleri yolu izleyerek iktidara el koymak istemektedirler (TBMM Tutanak Dergisi, 1975b: 404).

Bu doğrultuda, CHP'nin terörizmi gericiлик ile özdeşleştirmesi bağlamında, MHP ve Ülkü Ocakları “çağdışı bir fikrin temsilcisi” (TBMM Tutanak Dergisi 1975a: 198), “karanlık ve çağdışı amaçları için kafalarını şartlandırdıkları bir militan grubu” (TBMM Tutanak Dergisi, 1976a: 727), “Hitler'in SS'leri, Mussolini'nin Kara Gömleklileri” (TBMM Tutanak Dergisi, 1975b: 181) gibi tanımlamalarla açıklanmaktaydı. Aynı Nazi Almanya'sı veya Mussolini İtalya'sı gibi, MHP'nin de amacı terör eylemleri yoluyla istikrarsızlık yaratmak ve kadroları yoluyla devleti ele geçirmektir. Örneğin, A. Doğan Öztunç'a göre “ülkedeki bozuk düzenden çıkar sağlayan çevreler... gençlere karşı şiddet ve kıyım eylemleri” ile “baskınla, saldırıyla, yasaları çiğneyerek devleti ele geçirmek ve sermaye diktatörlüğünü kurmak” amacındaydılar (TBMM Tutanak Dergisi, 1976a: 727). Hatta, dönemin İçişleri Bakanı İrfan Özyaydınlı'ya göre “devlet içinde devlet olma hevesi” taşıyorlardı (TBMM Tutanak Dergisi, 1978b: 124).

Terörist öznenin gerici olarak konumlandırılmasına paralel olarak toplum içindeki ilericiлик ve gericiлик üzerine yürütülen mücadelenin de uluslararası bir boyutu vardı. Türkiye sağ komünist terörün uluslararası boyutunu “beynelmilel komünizm” olarak isimlendirip yerel dinamikleri de “hainlik”, “yıkıcılık” ve “bölücülük” gibi nitelendirmelerle ifade ederken, CHP'li milletvekilleri açısından bu durum “uluslararası sermaye” ve onun “yerli işbirlikçileri” olarak kodlanıyordu. CHP'li milletvekillerinin temel vurgusu, terörist eylemlerin toplumun ilerici kesimleri olarak görülen işçiler, üniversite gençliği ve aydınlara yönelik uluslararası sermaye ve yerel destekçileri tarafından örgütlendiğiydi (Erdoğan, 1990). Örneğin, Kemal Ataman için “Amerika'nın bir ihraç metaı olarak geliştirdiği antikomünizm” Türkiye'deki demokrat ve ilerici kesimlere yönelik “terör yaratmak” amacıyla “bir Orta Çağ bağnazlığıyla kullanılmaktadır” (TBMM Tutanak Dergisi, 1976b: 232). Bu durumda, “ülkedeki bozuk düzenden çıkar sağlayan çevreler” mevcut sömürü düzenini devam ettirmek amacıyla “kafalarını şartlandırdıkları bir militan grubu, ülkü ocakçı komandoları” kullanarak terörü desteklemektedirler (TBMM Tutanak Dergisi, 1975b: 617).

4. 12 EYLÜL DARBESİ'NE GİDEN YOL

Yukarıda bahsedilen iki temel anlatı, 1970'li yıllarda terörizme dair siyasal düzlemde en hâkim ikisini oluşturmaktaydı. Türkiye sağ, Türkiye'nin bir “komünist terör” tehdidi altında olduğunu ve ülkeyi ve toplumu yıkmayı ve bölmeyi amaçladığını iddia etmekteydi. Buna karşılık, CHP'li milletvekilleri Ecevit'in 1970'li yıllardaki halkçı söylemine paralel olarak Türkiye'deki terör tehdidinin temelde “gerici güçler” tarafından yöneltildiğini ve amacının Türkiye'deki sömürü düzenini devam ettirecek şekilde ülkeyi ve toplumu geri kalmış bırakmak olduğunu ifade etmekteydi. Böylece, üç temel soru çerçevesinde,

yani 1) Terörist özne kimdir? 2) Terörizm nedir? ve 3) Terörle nasıl mücadele edilmelidir? sorularına tamamen farklı cevaplar veren iki anlatı mevcuttu. Fakat, 1977 Seçimleri sonrası siyasi şiddetin alabildiğince iç savaşa dönüşme ihtimali ve artan toplu katliamlar ile birlikte terörizme dair daha hegemonik nitelikte bir anlatının her iki toplumsal bloğu kapsayacak şekilde geliştiğini görmek mümkündür. Buna göre, bahsedilen üç soruya dair giderek ortaklaşan cevaplar veren bir anlatı gelişmeye başlamıştır. Fakat burada esas kırılma noktası Maraş Katliamı ile olmuştur, çünkü ardından ilan edilen sıkıyönetim ile birlikte terörizmin ne olduğu ve terörle nasıl mücadele edilmesi gerektiğine dair hegemonik bir anlayış gelişmiştir. Yine de terörist öznenin kim olduğuna dair iktidar mücadelesi 12 Eylül Darbesi'ne kadar devam etmiştir. 12 Eylül Darbesi ile birlikte bunun da cevabı verilecektir. Bu kısımda, bu tarihsel süreç içerisinde hegemonik terörizm anlatısının temel vurguları ve oluş koşulları irdelenecektir.

Maraş Katliamı ve Terörizm “Sorunu”

Yukarıda bahsedilen iki temel anlatı terörizm kavramını bir iktidar mücadelesi alanı haline getirmekteydi. Her iki tarihsel blok da kendi hegemonik projelerini ilerletmek ve karşı tarafı anormalleştirmek için terörist özne üzerinden bir mücadele yürütmekteydi. Terörizm, eğer devletin karşılaştığı en büyük tehdit ise, yapılması gereken terörizm faaliyetini yürüten kişilerle, yani terörist öznelerle, daimî bir mücadele içerisinde olmaktı. Bu bağlamda, terörist özne Türkiye'nin olduğu düşünülen öznelliğine – ister Türkiye sağı açısından milliyetçi-muhafazakâr-Müslüman özne olsun, isterse de CHP açısından ilerici-vatansever özne olsun – karşı her şeyi temsil etmekteydi. Dolayısıyla, terörist öznenin inşası aynı zamanda tüm bir toplumun savunulması adına yürütülecek güvenlik düzeneklerinin de inşası anlamına gelmekteydi. Bir başka deyişle, terörizmin bir devlet sorunu olarak ortaya konulması, devletin toplumu bu sorundan koruyacak kurumsal düzenlemeleri de beraberinde getirmeliydi. İşte, böyle bir yaklaşım açısından, Maraş Katliamı ve ardından ilan edilen sıkıyönetim terörizmin ne olduğu ve terörle nasıl mücadele edilmesi gerektiğine dair hegemonik bir yaklaşımın inşa edilmesinin başlangıcı sayılabilir.

Maraş Katliamı ertesinde CHP Hükümeti aleyhine verilen, altında Süleyman Demirel'in de imzasının bulunduğu ve 4 Ocak 1979'da görüşülen gensoru önergesi, daha sonraki dönemleri de etkileyecek şekilde bir terörizm anlatısı ortaya koymaktaydı. Buna göre, Maraş “Olayları” gensoru önergesinde “Cumhuriyet tarihinde emsali görülmemiş yıkıcı, bölücü, anarşik ve terörist hareketler” olarak nitelendirilirken, teröristlerin hedefinin “gizli ve açık tertiple ülke ve millet bütünlüğünün tahribi, Türkiye birliğinin bozulması” olduğu ifade edilmekteydi. Bu bağlamda, terörizmin dışsal karakterine bir kez daha dikkat

çekilirken, Türkiye toplumunun ve devletinin yıkıcı ve bölücü unsurların hedefinde olduğu vurgulanmıştı. Nitekim, teröristler “sınıf, bölge ve mezhep çatışmaları yolu ile fitne ve nifakı yurt sathına yayarak” Türkiye’yi bir iç savaş ortamına götürme arzusundaydı. Dahası, “Hükümet bütün bu olan bitenlere seyirci kalmış” durumdaydı (TBMM Tutanak Dergisi, 1979a: 290).

Bahsedilen gensoru önergesi, Türkiye sağının bu zamana kadar inşa ettiği terörizm anlatısı içerisinde bir süreklilik arz etmektedir. Gensoru önergesi üzerine söz alan MHP Milletvekili Nevzat Köseoğlu da önergeyle paralel bir şekilde terörizmi tanımlamaktadır. Buna göre, Maraş “Olayları” “bir milli faciadır” ve “sebepler, yıllar öncesine ve milletlerarasındaki mücadeleye dayanmaktadır”. Komünist terör, “binlerce insanımızın hayatını söndüren, devlet otoritesini ve müesseselerini tahrip eden ve en son Kahramanmaraş faciasını milletimize yaşatan” bir felaket olarak görülmeliydi. Dahası, “servet farklılıkları, mezhep farklılıkları, etnik ve sosyal durum farklılıkları” birer “malzeme” olarak kullanılıyor ve “Türkiye sathında oynanan oyun Maraş’ta da sahneye” konuluyordu (TBMM Tutanak Dergisi, 1979a: 297-299). Görülebileceği üzere, Türkiye sağı açısından komünist terör, yurt içindeki yıkıcı ve bölücü unsurlarını kullanarak ve ülke içindeki kimi sosyo-ekonomik koşulları fırsat bilerek Türkiye’yi yıkıma götürme amacındaydı.

Türkiye sağının anlatısı hemen hemen aynı şekilde devam etmekteydi. Terörizm Türkiye’nin “geleceğini tehdit eden” “baş sorunu” idi (TBMM Tutanak Dergisi, 1979b: 717). Buna karşılık, CHP terörizmle yeterince mücadele edememekteydi. Örneğin, AP Milletvekili Recep Özel’e göre CHP Hükümeti “ciddi tedbir almaktan itinayla” kaçınılmaktaydı (TBMM Tutanak Dergisi, 1979a: 439). Buna karşılık, Üçüncü Milliyetçi Cephe Hükümeti Başbakanı Süleyman Demirel’e göre vatandaşlar için “can ve mal güvenliğinin, korkusuz yaşamının” sağlanması “devletin var oluş sebebi” idi (TBMM Tutanak Dergisi, 1979d: 86). Bu durumda, yapılması gereken şey, devletin terörizmle etkin bir şekilde mücadele etmesini sağlayacak bir hükümet yapısının ve güvenlik mekanizmasının tesis edilmesiydi.

Buna karşılık, devlet kurumları CHP eliyle zayıflatılmıştı. Buradaki esas tehlike, Türkiye sağı açısından, devletin topyekûn bir şekilde “komünist terör” ile ele geçirilmesiydi. Buna göre, CHP’nin “tehlikenin kaynağındaki beyin ve militan takımını devletin bütün kurumlarına ısrarla” yerleştirdiği iddia edilmekteydi (TBMM Tutanak Dergisi, 1979c: 479). Bu doğrultuda yapılması gereken, komünist terör ile mücadele edecek şekilde devleti millileştirmektir. Bunun nedeni ise komünist terörün çok boyutlu olmasıydı. Terörizm bir yandan silahlı faaliyet iken, diğer taraftan her türlü propaganda faaliyetini de içermekteydi. Nitekim,

“bozgunluğa, yıkıcı ideolojik akımlara, bunların propogandasını [*sic*] yapan tehlikeli neşriyata, sahnelerde sanata hizmet kisvesi altında oynanmış olan eserlere ve genç dimağlara ideolojileri aşıl原因an her türlü faaliyetler” terörizmi kışkırtmaktaydı (TBMM Tutanak Dergisi, 1980: 42). Hatta MHP Milletvekili Cengiz Gökçek’e göre:

Anarşi önce insanın kafasında başlar, düşüncelerinde başlar, beyan ve ifadelerinde gelişir, sonra bu kafayı taşıyan anarşistin imkân ve gücünün ulaşacağı yerlere hedeflere doğru eyleme geçer. Eylem sahası bazen bir gazetenin manşeti, bir kitabın sayfaları, konferans salonu, bazen de miting meydanları, sokaklar ve devlet kuruluşları olur (TBMM Tutanak Dergisi, 1980: 56).

Böyle bir durumda yapılması gereken ise komünist terör ile her cephede savaşmaktı. Devletten “komünistler” hızlı bir şekilde uzaklaştırılmalı ve onların başka mecralardaki komünizm propogandası faaliyetleri engellenmeliydi.⁷

Burada yeni olan durum, CHP’li milletvekillerinin Türkiye sağının savunduğu askeri/polisiye önlemleri alma gerekliliğine yaptığı vurguyu sahiplenmesidir. Öncelikle, Gensoru dolayısıyla konuşma yapan dönemin başbakanı Bülent Ecevit’e göre terörizm “şiddet eylemciliği” idi ve “en az 10 yıldır dünyada evrensel bir olgu” olarak görülmekteydi. Böylece, daha önce yukarıda görüldüğü üzere, Türkiye sağının 1968 Öğrenci Hareketlerini terörizm tarihinin başlangıç noktası olarak ele alması gibi, Ecevit de bu dönemle birlikte terörizm denilen bir olgunun geliştiğini ifade etmekteydi. Devamında, terörizmin niteliklerini şu şekilde belirtmekteydi: “sınır tanımıyor, ekonomik ve toplumsal yapısında zaafı taşıyan her ülkede, rejimi ne olursa olsun etkinlik kazanıyor”. Böylelikle, Ecevit açısından “uluslararası terörizm” sosyal ve ekonomik süreçlerden bağımsız olarak uluslararası çapta büyük bir sorun şeklinde görülmeliydi. Dahası, terörizm daha önceki siyasi suçlardan farklılaşarak “yeni mücadele yöntemleriyle ortaya çıktı” (TBMM Tutanak Dergisi, 1979a: 310). CHP’nin daha öncesinde tarihi ilerencilik ile gericilik arasındaki mücadeleye yerleştiren terörizm anlatısı dışında, onun 1970’li yıllara has yeni bir tür siyasi şiddet edimi olduğu fikri yerleşmekteydi.

⁷ Bunun en açık örneklerinden birisi, AP Milletvekili Hasan Gürsoy’un şu çözüm önerileriydi: “devlet kademelerine sızmış olan komünistleri” devletten uzaklaştırmak; “komünizm konusunda müteahhis elemanlardan oluşan bir teşekkül kurularak sapık fikirleri ıslah hareketini” başlatmak; Devlet Güvenlik Mahkemelerini kurmak; “bölücülüğü teşvik eden, komünizmi propoganda eden” gazete ve dergileri kapatmak; TRT’yi “milli” hale getirmek; Türk Ceza Kanunu’nun 141. ve 142. Maddelerini “işler hale getirmek”; “komünizm propogandası yapan” TÖB-DER ve DİSK’i kapatmak; ve “komünizmin tercümelik yoluyla propogandasını” önlemek (TBMM Tutanak Dergisi, 1979a: 766). Görülebileceği üzere, terörizm ile mücadelenin çok boyutlu olması gerektiği fikri, sosyal alanın tamamen kapatılmasıyla el ele gitmekteydi.

Terörizmin yeni bir siyasi şiddet türü olması vasfıyla, mücadele pratikleri de yenilenmeliydi. Bu bağlamda, “pek çok ülkede terörizmle mücadele için yeni yöntemler oluşturur, yeni yöntemler geliştirirken” Türkiye’nin de gerekli tedbirleri alması gerekmekteydi (TBMM Tutanak Dergisi, 1979a: 310). Bu tedbirler arasında “kolluk kuvvetlerini, istihbarat örgütlerini, kadro, yapı ve çalışma yöntemleriyle” tekrardan ele almak (TBMM Tutanak Dergisi, 1979c: 484), güvenlik kuvvetlerinin “bu yeni kavrama göre... teşkilatlanması, teçhizatlanması, eğitilmesi, teknik olanaklarla donatılması” (TBMM Tutanak Dergisi, 1979a: 761), “devletin iç güvenlik güçlerini, devletin istihbarat teşkilatını en iyi şekilde modernize etmek ve ihtiyaçlara cevap verecek tarzda reorganize etmek” (TBMM Tutanak Dergisi, 1979c: 263), polisi “ona göre örgütlemek, ona göre eğitmek ve ona göre donatmak” (TBMM Tutanak Dergisi, 1979c: 487) gibi askeri ve polisiye tedbirlerin yeniden düzenlenmesi vardı. Dolayısıyla, terörizmle mücadelede birincil koşul, Türkiye sağıının da savunduğu gibi, hızlı bir şekilde güvenlik mekanizmasının devreye sokulmasıydı. Bu açıdan bakıldığında, 26 Aralık 1978’de ilan edilen, 25 Şubat 1979’da uzatılan sıkıyönetim, 25 Nisan 1979’da İstanbul, Ankara ve Adana ile birlikte tüm bir bölgeyi kapsayacak şekilde bir kez daha uzatılırken, terörle mücadele için olağanüstü devlet pratiklerinin tek geçerli yol olduğuna dair bir devlet aklının yerleştiği de görülebilmektedir.

Böylece, Türkiye sağıının terörizm anlatısı hegemonikleşmeye başladı. Fakat esas kırılma, 12 Eylül Darbesi sonrası Türkiye sağıının anlatısının darbe mekaniğinin bir parçası haline gelmesi ve hegemonik terörist özneyi inşa etmesiyle oldu. 12 Eylül Darbesi, Türkiye sağıının giderek hâkim olmaya başlayan anlatısının hegemonik hale gelmesini sağladı. Daha önce de belirtildiği üzere, terörizme dair üç temel soruya, yani terörizmin ne olduğu, teröristin kim olduğu ve terörle nasıl mücadele edilmesi gerektiğine dair cevapların bir kısmı Maraş Katliamı ile birlikte Türkiye sağıının anlatısı ile açıklanmaya başlanırken, terörist özne sorusunun cevabı da 12 Eylül Darbesi ile verilmiştir.

12 Eylül Darbesi ve Hegemonik Terörist Öznenin İnşası

12 Eylül Darbesi, darbecilere göre, Türkiye’nin içinde bulunduğu koşullar karşısında siyasetçilerin bir araya gelemeyerek gerekli çözümleri ortaya koyamaması nedeniyle gerçekleşti. Bir başka deyişle, siyasetin normal yollardan yapamadığını olağanüstü yolları kullanarak yapmak Türk Silahlı Kuvvetlerine kalmıştı. Nitekim, Kenan Evren’e göre “milli birlik ve beraberliğe en fazla muhtaç olduğumuz dönemlerde bile kutuplaşmalar ve bölünmeler adeta teşvik edilmiş; yangını beraberce söndürmek yerine, üzerine benzin dökülerek memleket bilerek veya siyasi çıkarlar uğruna, sırf iktidara gelebilmek pahasına bir yangın yerine çevrilmek istenmiştir” (Milli Güvenlik Konseyi, 1983: 12). Türkiye’nin karşılaştığı

en büyük sorunlardan biri olan terörizmin çözülememesinin nedeni de siyasetçilerin bir araya gelememesiydi.

12 Eylül Darbesi'ni terörle mücadele açısından özgün kılan nokta ise terörist öznenin tarihselliği içinde hegemonik bir anlamın inşa edilmiş olmasıdır. Daha sonraki dönemleri de kapsayacak şekilde, terörist öznenin temel unsurları bu dönemde ortaya konulmuştur. Buna göre, teröristler “vatan haini” ve “yıkıcı” olarak tanımlanır (Genelkurmay Başkanlığı, 1982: 32). Bunlar Türkiye'yi dış güçlerin emrine bağlayacak şekilde “içten çökertme planları” üretmekteydiler (Genelkurmay Başkanlığı, 1982: 33). Bu çerçevede, “devlet kurumları, üniversiteler, her kademedeki okullar, güvenlik kuvvetleri, iş ve işçi çevreleri, yerel yönetimler ve akla gelen her ünite” örgütlenerek “bir tarafta küçük çapta sözde halk savaşları deneyleri ortaya konulurken bir taraftan da işçilerin ve halkın daha çok sokağa dökülerek kitle çatışmaları içine girmeleri için kışkırtma ve karşı propaganda teknikleri ustaca kullanılmıştır” (Milli Güvenlik Konseyi, 1982: 20).

Nitekim, bu doğrultuda çeşitli teknikleri kendi terörist hedefleri amacıyla kullanmışlardı. Bunlar arasında bildiri dağıtmak, afiş ve pankart asmak, gasp ve soygun yapmak, silahlı saldırıda bulunmak ve çeşitli propaganda faaliyetleri yürütmek gibi birbirinden farklı repertuarlar mevcuttu (Genelkurmay Başkanlığı, 1982: 39-40). Böylece, “demokratik rejime olan görüşlerini her fırsatta açıklayarak halk kitlelerini kendi amaçları doğrultusunda yönlendirme”, “bazı ekonomik ve sosyal sorunları sömürmek”, “sendika, işçi ve işveren ilişkilerini sömürerek özellikle işçi kitlelerini ele geçirmek”, “[dış güçlerin] desteği ile yargı kararlarını, idamları ve işkence iddiaları ile ilgili konuları açlık grevi ve benzer yollarla protesto etmek” gibi yollara sapsinmişlardı (Genelkurmay Başkanlığı, 1982: 37). Neticede, terörist özne muğlak bir alana yerleştirilerek, askeri ve polisiye faaliyetlerin sadece silahlı mücadele yürütenlere yönelik değil, aynı zamanda sivil alanda “direniş” gösterenlere de yöneltilmesi gerektiği vurgulanmaktaydı.

Diğer taraftan, Maraş Katliamı sonrası ortaya konulan terörizm sorunu ve terörle mücadelenin nasıl yürütüleceğine dair özellikle Türkiye sağıının hâkim hale gelen anlatısı, 12 Eylül Darbecileri tarafından devralındı. Nitekim, darbecilere göre, terörle mücadelenin tek geçerli yolu sıkıyönetimdi ve bu açıdan bakıldığında Türkiye'de terörle mücadelenin başlangıç tarihi de 26 Aralık 1978'de ilan edilen sıkıyönetim ile başlamaktaydı (Genelkurmay Başkanlığı, 1982: 51). Dolayısıyla, Maraş Katliamı terörle mücadele için bir dönüm noktasını oluşturmaktaydı, çünkü terörle mücadele tam anlamıyla güvenlik kuvvetlerinin bilgisi ve yetkisine verilmişti. Fakat, darbeye ihtiyaç duyulmasının nedeni “kendilerine yeterli destek ve yasal yetkiler sağlanamayan Sıkıyönetim Komutanlarınca alınan tüm önlemler[in] etkisiz [kalması]” idi (Milli Güvenlik Konseyi, 1982: 20).

Sıkıyönetim pratikleri ise tüm bu terörist eylem alanlarını da kapsayacak şekilde, terörist özneyi kontrol altında tutacak bir yönetim biçimiydi. En temelinde, sıkıyönetim “Türkiye’nin 12 Eylül öncesi içine düştüğü ortama yeniden dönülmemesi” için gerekiyordu (Genelkurmay Başkanlığı, 1982: 32). Bu açıdan, terörle mücadele daimî bir süreçti, çünkü devletin 12 Eylül öncesi gibi zafiyet içinde bulunduğu koşullarda tekrar gelişebilirdi: “...terör olaylarının artık tamamen bittiği kanaatine kapılmak, Silahlı Kuvvetlerin başarısı, sıkıyönetimin devamı ve sıkı takip ve kontrolü karşısında sinmiş olanların ileride tekrar aynı eylemlere başlamayacağını göstermez” (Genelkurmay Başkanlığı, 1982: 31). Dolayısıyla, bir devlet düşmanı olan terörist özne ile yapılacak mücadele ezeli ve ebedi bir süreçti. Neticede, terörist özne devletin ve toplumun baş düşmanı hale gelirken, temel niteliği “bölücülük” ve “yıkıcılık” oldu. Böylece, terörist özne devletin güçsüzleştiği her an çıkabileceği için, esas olan devleti “yaşatmaktı”. Bu nedenle, teröre karşı her daim tetikte olmak, başta TSK olmak üzere tüm devlet kurumlarına düşen görev olarak görülmekteydi. Bu ise, terörizmi devletin istisnai pratiklerinin güdümüne bırakan ve siyasetlesiren bir siyasi eylem biçimine dönüştürdü. Terörist özne ise, her ne koşulda olursa olsun, siyasete bırakılamayacak kadar büyük bir “düşmandı” ve yok edilmeliydi.

5. SONUÇ

Bu makale, 1970’li yıllar boyunca Türkiye’de siyasi şiddet eylemlerinin terörizm kavramı altında sorunsallaştırılması sürecinde, terörist öznelerin nasıl inşa edildiğini analiz etmiştir. Nitekim, 1970’li yılların Türkiye’indeki siyasi şiddet eylemlerini eleştirel terörizm çalışmaları perspektifiyle analiz etmek, kavramın Türkiye’de hangi hegemonik projelere hizmet ettiğini ve bu açıdan nasıl iktidar mücadeleleri neticesinde şekillendiğini gösterecektir. Dolayısıyla, Türkiye’de bugün için hegemonik bir biçimde tanımlanmış terörist özneyi tarihselleştirmek, onun tarihsel oluşum süreçlerini açığa çıkaracak ve altında yatan iktidar etkilerini tespit etmeye yardımcı olacaktır.

1970’li yıllarda Türkiye’de iki terörizm anlatısı mevcuttu. Türkiye sağının “komünist terör” anlatısı terörist özneyi milliyetçi-muhafazakâr-Müslüman öznenin kurucu ötekisi olarak yerleştirirken, CHP’nin “gerici terör” anlatısı da terörist özneyi ilerici halk tabakalarının kurucu ötekisi olarak kurguluyordu. Nitekim, 12 Mart Muhtırasından devraldığı ve merkezine bölücülük-millilik ikiliğini koyduğu anlatı, Türkiye sağının CHP ve komünist terör anlatıları üzerinden ülkede milliyetçi-muhafazakâr-Müslüman bir öznelliği inşa edecek bir hegemonik projeyi de hayata geçirdi. Buna karşılık, CHP’nin gericilik-ilericilik temelinde kurguladığı anlatısı ise Türkiye sağının hegemonik projesinin karşısına bir karşı-hegemonik proje olarak çıkmasına rağmen, özellikle Maraş Katliamı ve

kısa bir süre sonra ardından gelen 12 Eylül Darbesi ile birlikte Türkiye sağının hegemonik anlatısı karşısında başarısız oldu.

Bu makalenin ortaya koyduğu üzere, terörist özneyi tarihselleştirmek, aynı zamanda nesnel bir terörizm tanımının da mümkün olmadığını göstermektedir. Terörizm kavramı belirli tarihsel dönemlerdeki hâkim iktidar ilişkilerinin belirli bir zamansal dilim içerisinde donması ile hegemonik anlamına kavuşur. Nitekim, 1970'li yılların Türkiye'sinde kullanılan terörizm anlatılarına bakmak, belirli hegemonik projelerin hayata geçirilmesi ve muhalefetin susturulması hedefini taşıdığını ve her türlü nesnellik iddiasının kimi iktidar pratiklerinin de meşrulaşmasına neden olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla, özellikle Türkiye sağınca savunulan, Maraş Katliamı ardından iyice somutlaşan ve 12 Eylül Darbesi ile hâkim hale gelen demokrasi ve çoğulculuk karşıtı güvenlik pratikleri, bu tür bir “nesnellik” iddiasının sonucudur. Yine de terörizm kavramı, her ne kadar nesnel bir gerçeklik iddiasını taşısa da her zaman alternatif hegemonya projeleri için bir mücadele alanıdır. Bu durumda, eleştirel terörizm çalışmalarına düşen görev, hâkim olan terörist özneyi tarihsel bir perspektif içerisinde yerleştirmek ve tarihsel inşa süreçlerini ortaya koyarak “nesnellik” iddialarını yapı sökümü uğratmaktır. Bu çalışma, böyle bir bakış açısına fırsat vermeyi ummaktadır.

KAYNAKÇA

Ağtaş, Özkan (2007), “Ortanın Solu: İsmet İnönü'den Bülent Ecevit'e”, Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce 8: Sol (İstanbul: İletişim Yayınları): 194-221.

Ahmad, Feroz (1994), Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980) (İstanbul: Hil Yayın).

Akça, İsmet (2020), “Yetmişli Yıllarda Hegemonya Krizi, Ordu ve Militarizm”, Kaynar, M.K. (Der.), Türkiye'nin 1970'li Yılları (İstanbul: İletişim Yayınları): 99-119.

Aytürk, İlker (2020), “Yetmişli Yıllarda Ülkücü Hareket ve Komünizmle Paramiliter Mücadele”, Kaynar, M.K. (Der.), Türkiye'nin 1970'li Yılları (İstanbul: İletişim Yayınları): 441-460.

Bar-On, Tamir (2001), “The Ambiguities of the Nouvelle Droite, 1968-1999”, The European Legacy, 6 (3): 333-351.

Başbakanlık (1973), Beyaz Kitap: Türkiye Gerçekleri ve Terörizm (Ankara).

Beyribey, Tuncer (Yayınlanacak), “Terrorism as a Conceptual Site for Power Struggles: Problematization of Terrorism in Turkey in the 1970s”, *European Journal of International Relations*.

Bonditti, Philippe (2017), “Violence and the Modern International: An Archeology of Terrorism”, Bonditti P. vd. (Der.), *Foucault and the Modern International: Silences and Legacies for the Study of World Politics* (New York: Palgrave Macmillan): 155-174.

Bora, Tanıl (1998), *Türk Sağının Üç Hali: Milliyetçilik, Muhafazakarlık, İslamcılık* (İstanbul: İletişim Yayınları).

Bora, Tanıl ve Yüksel Taşkın (2001), “Sağ Kemalizm”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce 2: Kemalizm* (İstanbul: İletişim Yayınları): 529-554.

Burke, Anthony (2008), “The End of Terrorism Studies”, *Critical Studies on Terrorism*, 1 (1): 37-49.

Cuadro, Mariela (2020), “Knowledge, Power, Subject: Constituting the Extremist/Moderate Subject”, Martini, A. vd. (Der.), *Encountering Extremism: Theoretical Issues and Local Challenges* (Manchester: Manchester University Press): 55-73.

Çelik, Nur Betül (2001), “Kemalizm: Hegemonik Bir Söylem”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce - Cilt 2: Kemalizm* (İstanbul: İletişim Yayınları): 75-91.

Ditrych, Ondrej (2014), *Tracing the Discourses of Terrorism: Identity, Genealogy and State* (Basingstoke: Palgrave Macmillan).

Eley, Geoff (2002), *Forging Democracy: The History of the Left in Europe, 1850–2000* (Oxford: Oxford University Press).

Erdoğan, Necmi (1990), “Türk Solunda Popülizm: Ecevit ve Dev-Yol”, *Toplum ve Bilim*, 78: 22-37.

Erlenbusch-Anderson, Verena (2018), *Genealogies of Terrorism: Revolution, State Violence, Empire* (New York: Columbia University Press).

Falciola, Luca (2020), “Transnational Relationships between the Italian Revolutionary Left and Palestinian Militants during the Cold War”, *Journal of Cold War Studies*, 22 (4): 31-70.

Fisher, Katheryn Marie (2015), “Spatial and Temporal Imaginaries in the Securitisation of Terrorism”, Jarvis, L. ve M. Lister (Der.), *Critical Perspectives on Counter-Terrorism* (Londra ve New York: Routledge): 56-76.

Genç-Yılmaz, Ayfer (2015), "I. Milliyetçi Cephe Hükümeti: Siyasal Şiddet ve Devlet", Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi, 3 (2): 221-246.

Genelkurmay Başkanlığı (1982), Türkiye'deki Anarşi ve Terörün Durumu (Ankara).

Görücü, Çağdaş (2020), "CHP: Değişim, Umut, Hayal Kırıklığı", Kaynar, M.K. (Der.), Türkiye'nin 1970'li Yılları (İstanbul: İletişim Yayınları): 339-365.

Gunning, Jeroen (2007), "A Case for Critical Terrorism Studies?", Government and Opposition, 42 (3): 363-393.

Gümrükçü, Selin Bengi (2021), "Ideology, Discourse, and Alliance Structures: Explaining Far-Right Political Violence in Turkey in the 1970s", Terrorism and Political Violence, DOI: 10.1080/09546553.2021.1895121.

Horn, Gerd-Rainer (2007), The Spirit of '68: Rebellion in Western Europe and North America, 1956-1976 (Oxford: Oxford University Press).

Huysmans, Jef ve Alessandra Buonfino (2008), "Politics of Exception and Unease: Immigration, Asylum and Terrorism in Parliamentary Debates in the UK", Political Studies, 56 (4): 766-788.

Jackson, Richard (2005), Writing the War on Terrorism: Language, Politics and Counter-terrorism (Manchester: Manchester University Press).

Jackson, Richard (2007), "The Core Commitments of Critical Terrorism Studies", European Political Science, 6 (3): 244-251.

Jarvis, Lee (2009), "The Spaces and Faces of Critical Terrorism Studies", Security Dialogue, 40 (1): 5-27.

Keyder, Çağlar (1990), "Türkiye Demokrasisinin Ekonomi Politikası", Schink, I. ve E.A. Tonak (Der.), Geçiş Sürecinde Türkiye (İstanbul: Belge Yayınları): 61-117.

Koca, Bayram (2020), "Yetmişli Yıllarda Merkez Sağ: Milliyetçilik ve Anti-Komünizm", Kaynar, M.K. (Der.), Türkiye'nin 1970'li Yılları (İstanbul: İletişim Yayınları): 373-394.

Köker, Levent (1990), Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi (İstanbul: İletişim Yayınları).

Linklater, Andrew (2020), The Idea of Civilization and the Making of the Global Order (Bristol: Bristol University Press).

Mammone, Andrea (2008), "The Transnational Reaction to 1968: Neo-Fascist Fronts and Political Cultures in France and Italy", *Contemporary European History*, 17 (2): 213-236.

Martini, Alice (2021), *The UN and Counter-Terrorism: Global Hegemonies, Power and Identities* (Londra ve New York: Routledge).

McQuade, Joseph (2021), *A Genealogy of Terrorism: Colonial Law and the Origins of an Idea* (Cambridge: Cambridge University Press).

Milli Güvenlik Konseyi (1982), *Türkiye'deki Anarşi ve Terörün Gelişmesi, Sonuçları ve Güvenlik Kuvvetleri ile Önlenmesi* (Ankara).

Milli Güvenlik Konseyi (1983), *Terör ve Terörle Mücadele Durum Değerlendirmesi* (Ankara).

Neziroğlu, İrfan ve Tuncer Yılmaz (2015), *Koalisyon Hükümetleri, Koalisyon Protokolleri, Hükümet Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri* (Ankara: TBMM Basımevi).

Örnek, Cangül (2014), "Türk Ceza Kanunu'nun 141 ve 142. Maddelerine İlişkin Tartışmalarda Devlet ve Sınıflar", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 69 (1): 109-139.

Özbudun, Ergun (1995), "Seçim Sistemleri ve Türkiye", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 44 (1): 521-539.

Özman, Aylin ve Aslı Yazıcı Yakın (2012), "The Symbolic Construction of Communism in Turkish Anti-communist Propaganda during the Cold War", *Journal of Language and Politics*, 11 (4): 583-605.

Öztan, Güven Gürkan (2020), "I. Milliyetçi Cephe İktidarında Devletin Zor ve İdeolojik Aygıtlarının Yapılandırılması (1975-1977)", *Kaynar, M.K. (Der.), Türkiye'nin 1970'li Yılları* (İstanbul: İletişim Yayınları): 415-440.

Pettinger, Tom (2020), "CTS and Normativity: The Essentials of Preemptive Counter-terrorism Interventions", *Critical Studies on Terrorism*, 13 (1): 118-141.

Puar, Jasbir K. ve Amit S. Rai (2002), "Monster, Terrorist, Fag: The War on Terrorism and the Production of Docile Patriots", *Social Text*, 20 (3): 17-148.

Schmid, Alex P (2004), "Terrorism: The Definitional Problem", *Case Western Reserve Journal of International Law*, 36 (2): 375-420.

Schmid, Alex P. ve Albert Jongman (1988), *Political Terrorism: A New Guide to Actors, Authors, Concepts, Data Bases, Theories and Literature* (Amsterdam: North-Holland Publishing).

Spencer, Alexander (2012), "The Social Construction of Terrorism: Media, Metaphors and Policy Implications", *Journal of International Relations and Development*, 15 (3): 393-419.

Stampnitzky, Lisa (2013), *Disciplining Terror: How Experts Invented 'Terrorism'* (New York: Cambridge University Press).

Stohl, Micheal (2015), "The Global War on Terror and State Terrorism", Kennedy-Pipe, C., Clubb, G. ve Mabon, S. (Der.), *Terrorism and Political Violence* (Sage Publications: Los Angeles): 95-100.

TBMM Tutanak Dergisi (1974a), Dönem: 4, Cilt: 1, Toplantı: 1.

TBMM Tutanak Dergisi (1974b), Dönem: 4, Cilt: 2, Toplantı: 1.

TBMM Tutanak Dergisi (1974c), Dönem: 4, Cilt: 4, Toplantı: 1.

TBMM Tutanak Dergisi (1974d), Dönem: 4, Cilt: 7, Toplantı: 2.

TBMM Tutanak Dergisi (1975a), Dönem: 4, Cilt: 8, Toplantı: 2.

TBMM Tutanak Dergisi (1975b), Dönem: 4, Cilt: 9, Toplantı: 2.

TBMM Tutanak Dergisi (1975c), Dönem: 4, Cilt: 10, Toplantı: 2.

TBMM Tutanak Dergisi (1975d), Dönem: 4, Cilt: 11, Toplantı: 2.

TBMM Tutanak Dergisi (1976a), Dönem: 4, Cilt: 14, Toplantı: 3.

TBMM Tutanak Dergisi (1976b), Dönem: 4, Cilt: 15, Toplantı: 3.

TBMM Tutanak Dergisi (1976c), Dönem: 4, Cilt: 16, Toplantı: 3.

TBMM Tutanak Dergisi (1977), Dönem: 5, Cilt: 1, Toplantı: 1.

TBMM Tutanak Dergisi (1978a), Dönem: 5, Cilt: 3, Toplantı: 1.

TBMM Tutanak Dergisi (1978b), Dönem: 5, Cilt: 5, Toplantı: 1.

TBMM Tutanak Dergisi (1979a), Dönem: 5, Cilt: 8, Toplantı: 2.

TBMM Tutanak Dergisi (1979b), Dönem: 5, Cilt: 9, Toplantı: 2.

TBMM Tutanak Dergisi (1979c), Dönem: 5, Cilt: 10, Toplantı: 2.

TBMM Tutanak Dergisi (1979d), Dönem: 5, Cilt: 13, Toplantı: 3.

TBMM Tutanak Dergisi (1980), Dönem: 5, Cilt: 14, Toplantı: 3.

von Beyme, Klaus (1988), "Right - wing Extremism in Post - war Europe", West European Politics, 11 (2): 1-18.

Zulaika, Joseba (2012), "Drones, Witches and Other Flying Objects: The Force of Fantasy in US Counterterrorism", Critical Studies on Terrorism, 5 (1): 51-68.

**AT THE INTERSECTION OF FAITH, ALLEGIANCES
TOWARD THE STATE, AND ECONOMIC DEPRIVATION:
THE CASE OF THE CHRISTIAN DEMOCRATIC UNIONS
IN 19TH CENTURY WESTERN EUROPE**

**İNANÇ, DEVLETE BAĞLILIK VE EKONOMİK
YOKSUNLUĞUN KESİŞİM NOKTASI: 19. YÜZYIL BATI
AVRUPA'SINDA HİRİSTİYAN DEMOKRAT SENDİKALAR***

Başak TARAKTAŞ*

ABSTRACT

Why were Christian democratic unions (CDUs) among workers and farmers more proactive in some Western European states than in others? Marxist theories explain union activity by industrialization. However, CDUs were not the most active in the late 19th century in rapidly industrializing states, e.g., Italy and Germany. Using social identity theory and Lipset's & Rokkan's cleavage theory, this paper conducts process tracing on the German, French, Italian, Dutch, and Belgian cases to test the following argument: CDUs were more likely to develop in states where anticlerical attacks unleashed a center-periphery conflict. CDUs are less likely to expand in states where anticlerical attacks precipitated a church-state conflict. The presence of a Catholic minority moderated this relationship. In the Protestant-dominant states, Catholicism allowed for mobilizing individuals and maintaining cohesion. The Lutheran states' hostility toward Catholic activism and

* I would like to thank to Murat Akan and the three anonymous reviewers for their invaluable insights.

* Assistant Professor, Boğaziçi Univ., Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Political Science and International Relations, basak.taraktas@boun.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5479-4801>

* Makale Geliş Tarihi / Article Received: 20.04.2022
Makale Kabul Tarihi / Article Accepted: 21.07.2022

the regional concentration of the minority accentuated this denominational difference, which catalyzed CDU development.

Keywords: Christian Democracy, Christian Democratic Unions, Cleavages, Industrialization, Denominational Differences.

ÖZ

İşçi ve çiftçi Hıristiyan demokrat sendikaları (HDS) neden bazı Batı Avrupa ülkelerinde diğerlerine göre daha fazla gelişme gösterdi? Marksist teoriler, sendikal faaliyetleri sanayileşme ile açıklar. Bununla birlikte, HDS'lerin en aktif oldukları devletler 19. yüzyılın sonlarında İtalya ve Almanya gibi hızla sanayileşen devletler değildi. Bu makale, sosyal kimlik teorisini ve Lipset & Rokkan'ın bölünme teorisine dayanarak, Alman, Fransız, İtalyan, Hollanda ve Belçika vakaları üzerinde süreç izleme yöntemi kullanarak aşağıdaki argümanı test eder: kilise karşıtı saldırıların bir merkez-çevre çatışmasına yol açtığı devletlerde HDS'lerin organizasyonel olarak aktif olabilmeleri daha olasıyken, kilise karşıtı saldırıların kilise-devlet çatışmasına yol açtığı devletlerde HDS'lerin önemli bir güç elde etmesi daha az olasıdır. Öte yandan, devlette Katolik bir azınlığın varlığı da bu ilişkiyi etkiler. Protestanların çoğunluğu oluşturduğu devletlerde, Katoliklik, bireyleri harekete geçirmeyi ve grup içi uyumu sürdürmeyi kolaylaştırdı. Buna ek olarak, Lutheran devletlerin Katolik aktivizmine yönelik düşmanlığı ve Katolik azınlığın belli bölgelerde yoğunlaşmaları, HDS gelişimini hızlandıran mezhepsel farklılığı vurguladı.

Anahtar Kelimeler: Hıristiyan Demokrasi, Hıristiyan Demokrat Sendikalar, Bölünmeler, Sanayileşme, Mezhepsel Farklılıklar.

“He who understands it (the social question) understands our times.”
“The masses (...) believe that a new form of government will free them from their present misery. But when once they are convinced of their error, when once they see that neither liberty of the press, nor the right of association, nor popular assemblies, nor clever turns of speech, nor popular sovereignty are able to feed the hungry, to clothe the naked, to comfort the sorrowful, to nurse the sick, they will wreak vengeance on their seducers and in despair stretch out their hands to other anchors of rescue.”

Bishop Ketteler, the Catholic Congress of Mainz, 1890

INTRODUCTION

Christian Democratic social movements emerged in the 1850s to defend religious rights against anticlerical attacks (Kalyvas, 1996). In the 1870s, Christian Democrat elites organized workers and farmers around unions. A decade later, workers and farmers were emancipated from elite control. By 1914, CD unions (CDUs) were effectively responding to the socio-economic needs of their members. Even if their organizational developments resemble, historical records from the 1870s to World War I suggest that CDUs were more proactive among workers and farmers in some countries than in others (Fogarty, 1957). CDUs were most vivid in the Netherlands and Belgium, followed by Germany. Yet CDU development was limited in Italy and France. From 1870 to 1913, Germany, France, and Italy had higher per capita GDP growth rates than Belgium and the Netherlands (Maddison, 2006). The Dutch, Belgian, French, German, and Italian CDUs' development mismatches these states' industrialization levels. What explains the cross-sectional variation in CDU activity?

This paper studies the cross-sectional variation in the Dutch, Belgian, French, German, and Italian CDU development between the 1870s and World War I. CDUs occupied a special place among labor organizations by propounding cross-class cooperation (instead of class conflict) and advocating fair wages to alleviate social injustices without challenging the inner workings of capitalist development (Diedrickx, 1994; van Kersbergen, 1995: 22–25). For Marxist scholars, trade union activism intensifies in reaction to social injustices created by industrialization and the accompanying transformations —e.g., the escalation of capitalist control over work procedures, production pressure, and alienation (Cottareau, 1986; Hechter, 2004; Katznelson and Zolberg, 1986; Marx and Engels, 1906; Polanyi, 1944; Silver, 2003; Wright, 1996). The grievances these transformations entail trigger organizational activity. While these transformations also affected Christian democrat laborers, the latter characteristically mobilized against the “socialist threat” (Kalyvas and van Kersbergen, 2010: 31). Moreover, while industrialization boosted CDUs' development, CDUs were not the most powerful in the most industrialized states. CDUs' confessional character makes it worth investigating society's disposition toward Catholicism.

According to Lipset & Rokkan (1967), Catholicism bore different meanings in the Protestant-dominant states with a Catholic minority than in the Catholic-dominant states. The Protestant majority faced a Catholic minority in the former, which strained the nation-building process. In the latter, nation-builders experienced tensions with the Vatican. These environments differently impacted CDU activities. By drawing on social identity theory (Tajfel and Turner, 2004) and Lipset's & Rokkan's cleavage theory (1967), this paper postulates that the distribution of denominational differences in society had an independent effect on

how the church-state conflict played out in 19th century Europe. On the other hand, the literature on Christian Democracy focuses more on parties than professional associations.¹ The few works to study CDUs concentrate on country-specific developments rather than the effect of the societal distribution of denominational differences on CDU development (Fogarty, 1957; Howell, 2009; Patch, 1985; Strikwerda, 1997). This paper aims to contribute to the literature on professional associations and Christian democracy by examining this undertheorized phenomenon.

This paper argues that CDUs were more likely to develop in states where anticlerical attacks triggered a center-periphery conflict (i.e., the confrontation between nation-builders and ethnically, linguistically, and religiously distinct subject populations in the periphery” (Lipset and Rokkan, 1967: 15). CDU development remained limited in states where anticlerical attacks unleashed a church-state conflict. The presence of a Catholic minority proved instrumental. Catholics embraced their cultural and religious differences in the Protestant-dominant states with a Catholic minority. The Catholic heritage and church network enabled Christian Democrat activists to mobilize support within the working class and maintain cohesion against the Protestant state. In contrast, the Vatican’s objection to political activism and the church-state conflict divided society and undercut CDU development in the Catholic-dominant states.

This study tests this argument on a small-N research design using process tracing. It selected Germany, France, Italy, Belgium, and the Netherlands to maximize the variation in the dependent variable. These states experienced the church-state conflict, industrialization, and nation-building in the 19th century. These conflicts unfolded at different times and left different legacies. Catholics constituted the minority in Germany and the Netherlands, and the majority in France, Belgium, and Italy. While Germany and the Netherlands had national churches, France, Belgium, and Italy followed the Vatican. CDUs development showed variation in these states. CDUs were the most powerful in Belgium and the Netherlands, followed by Germany, whereas they were weakly organized in France and Italy. This study collected data from memoirs, and primary and secondary sources. It conducts process tracing since this method is appropriate for identifying causal mechanisms and necessary and sufficient causes and establishing causality by collecting diagnostic evidence to defeat alternative hypotheses (Brady and Collier, 2004, 2010; George and Bennett, 2005).

This paper is structured as follows: Section 1 discusses what explains the rise and expansion of CDUs. Section 2 introduces the theory and methodology. In

¹ For information on the rise of CD political parties, see (Kaiser and Wohnout, 2004; Kalyvas, 1996; Kalyvas and van Kersbergen, 2010; van Kersbergen, 1995).

Section 3, we examine the country-specific impacts of industrialization and secularization. Section 4 traces the organizational development of Dutch, French, German, Belgian, and Italian CDUs. This paper shows the independent effect of the societal distribution of denominational differences on CDU development.

1. CHRISTIAN DEMOCRACY & CHRISTIAN DEMOCRATIC FARMERS' AND WORKERS' UNIONS

CDUs differentiated from socialist labor organizations of the late 19th century by advocating class reconciliation and cross-class cooperation (Diedrickx, 1994; van Kersbergen, 1995: 22–25). What did the cross-class coalition involve? Christian democracy cast an organicist view of society such that each class (like each organ in the body) played a distinct and indispensable role in society's functioning. Classes complemented and assisted one another, which laid the foundation for cross-class cooperation (Almond, 1948). Christian democracy underscored fair wages, welfare for the poor, and prohibited usury. These proposals bore a distinctively Catholic character—whereas socialism talked about social justice without referencing religion. Instead of rejecting capitalism, Christian democracy proposed corrections to inequalities generated by capitalism.

Initially, Christian democracy did not address class conflict. Catholic elites started Christian democratic movements to counter anticlerical attacks against the church's properties and educational rights in the 1850s (Kalyvas, 1998). In time, lay Catholics across Europe formed confessional parties to defend “the Catholic interest and primarily aimed at building and preserving the political unity of Catholics” (van Kersbergen, 1995: 32).² These parties held strong ties to Catholic social movements and distanced themselves from the Vatican. Only after the social question challenged the industrializing European societies in the second half of the 19th century that did Christian elites address the social question. Adam Müller propounded social corporatism, the idea that the corporatist state should regulate production and coordinate class interests to overcome problems associated with laissez-faire (Encyclopædia Britannica, 2013). Corporatist ideas traveled Europe and inspired the formation of guilds, brotherhoods, and cultural organizations, which lay the foundations of CDUs in the 1830s.

Following the 1848 revolutions, activist clerics organized believers through the church network. In Germany, France, Switzerland, and Austria, Catholic Journeymen's Associations, St. Vincent de Paul Society, St. Charles Borromeo Association, and the St. Joseph Missions Association mobilized the middle class

² Only after World War II, have the European Christian Democratic parties become aconfessional, evolving from middle and upper-class confessional movements to mass parties emphasizing cross-class cooperation and focusing on social policy (Fogarty, 1957; Kaiser, 2007; Kalyvas and van Kersbergen, 2010; van Kersbergen, 1995).

to promote Catholic culture through cross-class cooperation (Yonke, 2002). Christian intellectuals promoted social Catholicism through journals, such as *L'Avenir Sillon* and *L'Univers*, and urged the upper class to give charity to strengthen bonds between the rich and poor (Irving, 1980). Meanwhile, local movements began forming contacts at the national level. One noteworthy event was the general assembly of German Catholics convened by Archbishop Wilhelm von Ketteler in Frankfurt (Mich, 1998). On the other hand, the Papacy advised lay Catholics to operate under papal regulations and directives within a strictly apolitical area (Kalyvas, 1996).

Catholic activists distanced themselves from the Papacy in the 1860s, because *Syllabus Errorum* (PIUS IX, 1864) ardently opposed secular modernism, parliamentarianism and democracy (Habisch, 2017: 171). In contrast, Christian activists believed they would more effectively defend their interests through parliamentary participation (Berger, 1985: 30–31). Hence, they formed confessional parties. The lower clergy assisted party formation by recruiting members and local Christian organizations during Sunday masses. The Catholic Church disapproved of these initiatives. Not only was the formation of political parties meant to acknowledge parliamentarianism, but it could also rival papal authority (Kalyvas, 1996: 22–24). The Papacy's opposition divided Catholics over whether to follow church directives. In France and Italy, ultramontanism advocated for papal authority (Hastings et al., 2000). In Belgium, activist priests ignored archbishops' warnings. In the Netherlands and Germany, social and official discrimination induced the Catholic minorities to embrace Catholic symbols as their cultural difference (Mergel, 1996). The Vatican's objection to politicization lost its effect in these states due to the center-periphery conflict.

In the 1870s, Catholic activists formed CDUs to organize Christian workers against “the socialist threat” (Kalyvas and van Kersbergen, 2010: 31). Initially, these unions resembled the traditional guild-like organizations representing both employers and workers, and elites maintained control (Fogarty, 1957: 193).³ Over time, workers and farmers realized they would address members' demands more effectively if they organized along occupational lines. They had taken control of unions by the 1880s (Fogarty, 1957). It was only with *Rerum Novarum* (1891) that the Vatican finally addressed the condition of workers and offered an alternative way to unfettered capitalism and socialism via corporatism (Fanning, 2021: 77–79).

³ Paternalism proved necessary for fostering cross-class coalition. In the words of van Kersbergen, “the success of Catholic democratic power mobilisation to a large extent came to depend on whether the parties managed to generate cross-class appeal and on the manner in which they nourished their affiliation with the organisations of social Catholicism” (van Kersbergen, 1995: 33).

2. THEORY & METHODOLOGY

This paper relies on Lipset's and Rokkan's cleavage theory (1967) to explain the variation in CDU development in France, Italy, Belgium, Germany, and the Netherlands. From a long *durée* perspective, Lipset & Rokkan trace the origins of these conflicts back to Reformation and Counter-Reformation. The states that embraced Protestantism controlled national churches (e.g., Germany, Scandinavia, and the Netherlands). In contrast, Catholicism predominated in the states where kings allied with the Vatican (e.g., France and Italy) (Lipset and Rokkan, 1967: 14). At the next critical juncture in the 19th century, liberals attacked the church's rights and privileges regarding education (Lipset and Rokkan, 1967: 15). Whether Lutheran, Roman Catholic, or reformed, churches would handle children's education until the French Revolution. In the aftermath of the 1789 Revolution, states sought to monopolize education to control and influence citizens directly. Hence, when anticlerical attacks began, all churches contested. Yet, contestations proved unsuccessful in states with established national churches because the alliance between secular liberals and nation-builders overweighed supporters of the church. In the Catholic-dominant states, demands for secular education polarized societies (Lipset and Rokkan, 1967: 15). Tensions peaked in France, where Catholicism and its long-standing ally royalism lost their ground to republicanism under the Third Republic (Aguilhon, 1993; Akan, 2017). Thus, not only did Western European states experience the state-church conflict differently, but also the church-state conflict interacted with the center-periphery conflict between nation-builders and the ethnically, linguistically, and religiously distinct subject populations in the periphery that opposed nation-building (Lipset and Rokkan, 1967: 15). The infamous social question, which introduced the urban-rural and the labor-capitalist divides, unfolded in these different environments. The nature of these environments and the legacies of the major conflicts codetermined the patterns of coalitions among laborers, capitalists, landowners, and middle classes in Germany, France, Italy, the Netherlands, and Belgium (Lipset and Rokkan, 1967).

The Netherlands and Germany featured sizeable Catholic minorities concentrated in regions where industrialization took off. These communities simultaneously experienced economic deprivation and religious differences, which must have shaped their relationship with the state. There are good reasons to expect that the presence of a Catholic minority affects CDU development. First, Catholicism's vast hierarchical institutional network advantages Catholic clerics in mobilizing believers vis-à-vis clerics of more decentralized denominations of Christianity (Kalyvas, 1998). Second, social identity theory suggests that if some minority in a society distinguishes by some ethnic, religious, or cultural attribute or a combination of these, that attribute gains salience. In a context of center-

periphery conflict, the minority becomes more likely to embrace that characterizing attribute and tighten in-group solidarity (Tajfel and Turner, 2004).

Building on Lipset & Rokkan and social identity theory, this paper hypothesizes that the *Catholic minority is more conducive to CDU development*. In states with a Catholic minority, denominational differences triggered the center-periphery conflict during the nation-building process. Not only did Catholics embrace their cultural and religious differences, but also the Catholic heritage and church network helped mobilize support and maintain cohesion against the Protestant state. This structure proved permissive for CDU development. In contrast, the church-state conflict divided society and undercut CDU development in the Catholic-dominant states. If the hypothesis is correct, we should expect more significant CDU development in the Netherlands and Germany than in France, Italy, and Belgium. Furthermore, Protestant workers' and farmers' unions must be feeble in France, Italy, and Belgium if the Catholic network is distinctly prone to mobilizing followers.

This paper tests this hypothesis on a small-N sample. It selected Germany, France, Italy, Belgium, and the Netherlands to maximize the variation in the dependent variable. While all five states experienced the church-state conflict and nation-building in the 19th century, Germany and Italy underwent unification, while France swung between empire, republic, and monarchy. Catholics constituted the minority in Germany and the Netherlands, and the majority in France, Belgium, and Italy. Also, Reformation and counterreformation left dissimilar legacies in these five states. Germany and the Netherlands broke with the Catholic Church. In Italy, the Vatican maintained its power vis-à-vis the state. The French state asserted its authority against the Papacy. In Belgium, the church's relative power ranked lower than in Italy and higher than in France. Yet, Belgium seceded from the Protestant Netherlands in 1830. Given the recently gained independence, the church and the state cooperated rather than confronting one another. In addition, Belgium and the Netherlands entered industrialization earlier than others. Overall, the countries varied in the timing and legacies of the church-state conflict and industrialization but experienced the rise of anticlerical attacks around the same time. They again differed on the CDU outcome.

This paper applies process tracing to this small-N sample to consider the causal effect of timing and sequencing (Fioretos et al., 2016). Process tracing identifies causal mechanisms and necessary and sufficient causes to establish causality by collecting diagnostic evidence to defeat alternative hypotheses (Brady and Collier, 2004, 2010; George and Bennett, 2005). This paper examines memoirs, official documents, and primary and secondary sources to collect data.

3. LEGACIES OF INDUSTRIALIZATION AND THE CHURCH-STATE CONFLICT

Germany, the Netherlands, Italy, Belgium, and France started industrializing in the second half of the 19th century. Industrialization antagonized the bourgeoisie, workers, and landed elites in all these states. Yet, coalition patterns among these societal groups differed in part because the church-state conflict had left different legacies. The church-state conflict instigated utmost tensions in France, Belgium, and Italy. Anticlerical attacks had emerged relatively later—in the 1850s—in the Protestant-dominant states, i.e., Germany and the Netherlands, and had antagonized the state and Catholic minorities during state-building (Lipset and Rokkan, 1967). Let us examine the legacies of the church-state conflict across the five states.

Italy and Belgium underwent state formation and industrialization in the second half of the 19th century. These processes deepened territorial divisions because centrifugal forces in these Catholic-dominant states capitalized on religious grievances and garnered support from the Vatican. Yet Italy and Belgium had opposite experiences because of how nation-state building unfolded. In Italy, support for the Italian state remained weak in many regions after the unification. The northern Italian regions, strongholds of industrialization, were reluctant to share the financial burden of modernizing the south. Thus, the state building interacted with the labor-capitalist divide. The Italian state tried to fracture the coalition between the Vatican and centrifugal forces by exchanging the unbounded liberty of the church in the spiritual sphere for its noninterference in the relations between the state and regions (Richard, 1877). Belgium underwent an opposite experience because of the recent secession from the Protestant Netherlands in 1830. Belgian Catholics had endorsed Belgium's independence. Their allegiances toward the state remained strong after the independence. Accordingly, Belgian Catholics did not face significant opposition and maintained control over education from 1830 to the 1850s. They lost these privileges around the 1850s (Evans, 1999: 136–137). Nevertheless, given their allegiances towards the state, they were not perceived as threatening the nation's interests as in France or Italy.

France is an exception in which Christian democracy did not gain ground in continental Europe. Three factors hindered the development of Christian democracy; the prevalence of republicanism under the Third Republic, the strength of the leftwing, and the decline in religiosity as a function of modernization in the second half of the 19th century. To understand why republicanism set back Christian democracy, one needs to go back to the legacies of the 1789 Revolution. Although the Revolution eradicated the estate-based system, societal segmentation continued along the republican-royalist divide in post-revolutionary France (Rosanvallon, 2007, 2011). Under the Bourbon

Monarchy, the church sided with the royalists and supported absolutism against republicans' and liberals' demands for inclusion. This alliance precipitated a countercoalition, which advocated for secular education and the confiscation of church properties in the late 1820s (Alexander, 2004). Religiosity began to steadily decline thereafter (Kaelble, 1976). The dethronement of Charles X in 1830 struck a blow against the royalist-clerical alliance. Under the July Monarchy, socialism emerged as a novel rival to political Catholicism (Sewell, 1986). The 1889 elections under the Third Republic marked the end of the clerical-royalist alliance. The victory of the republicans definitively undercut support for royalism, depriving Catholics of their long-standing ally. Finally, socialists in power adopted the 1905 law on the Separation of the Churches and State, casting the final blow on political Catholicism (Akan, 2017).

In Germany and the Netherlands, societal coalitions of the second half of the 19th century were shaped by domestic conflicts over nation-state building, industrialization, and the French threat under Napoleon III. Belgium's secession had stirred nationalist allegiances of the Dutch (Wills, 1998). French threat solidified Dutch nationalism. On the other hand, German states had long shared a common cultural and linguistic heritage predating the unification. French threat and the 1866 Austro-Prussian War fortified these already existing nationalistic allegiances among the Protestant majority. German and Dutch nation-builders perceived Catholic minorities as a potential threat in this context. In Bismarckian Prussia, Kulturkampf marked the apex of anti-Catholic policies (Zimmerman, 2011: 360).

Overall, nation-builders perceived Catholicism as an ally in Belgium and a threat to unity in France, Italy, Germany, and the Netherlands. The urban-rural and capitalist-labor conflicts that industrialization introduced overlaid these tensions. Industrialization began earlier in Belgium and the Netherlands than in France, Italy, and Germany. These states prospered at different speeds from 1820 to 1913 (Maddison, 2006). According to the data in Table I, Belgium and Germany experienced the highest GDP growth rates between 1820 and 1870, followed by the Netherlands, whereas Italy and France had modest growth rates. From 1870 to 1913, Germany had the highest growth rate of all five. While Belgium, Italy, and the Netherlands almost doubled their growth rate, France fell behind.

On the other hand, per capita GDP growth rates in Table II show that not all societal groups equally benefited from rising wealth. Between 1820 and 1870, Belgium reaped the highest per capita GDP growth rates, followed by France and the Netherlands, while Italy and Germany lagged. Notice that the per capita growth rate in Germany, Italy, and the Netherlands equals half of the growth rate in GDP, which hints at income inequality. Between 1870 and 1913, the late-

industrializers, namely Germany, France, and Italy, outperformed the early industrializers, Belgium, and the Netherlands. Germany surpassed them all. In this period, the gap between the rise in per capita GDP and the rise in GDP growth rate was the widest in the Netherlands, Belgium, and Germany, suggesting growing inequality. If industrialization drove organizational activity among classes, we should have seen CDUs thrive in Belgium and France in 1870 and in Germany and France during 1870-1913. Yet, CDUs emerged later than 1870 in Belgium and never were the most powerful in France and Germany (Fogarty, 1957).

Table.1: GDP Growth Rates: European Countries, the Former USSR and Western Offshoots (Maddison, 2006: 187)

	<i>1820-70</i>	<i>1870-1913</i>	<i>1913-50</i>	<i>1950-73</i>	<i>1973-98</i>
Austria	1.45	2.41	0.25	5.35	2.36
Belgium	2.25	2.01	1.03	4.08	2.08
Denmark	1.91	2.66	2.55	3.81	2.09
Finland	1.58	2.74	2.69	4.94	2.44
France	1.27	1.63	1.15	5.05	2.10
Germany	2.01	2.83	0.30	5.68	1.76
Italy	1.24	1.94	1.49	5.64	2.28
Netherlands	1.70	2.16	2.43	4.74	2.39
Norway	1.70	2.12	2.93	4.06	3.48
Sweden	1.62	2.17	2.74	3.73	1.65
Switzerland	1.85	2.43	2.60	4.51	1.05
United Kingdom	2.05	1.90	1.19	2.93	2.00
12 West Europe	1.71	2.14	1.16	4.65	2.03

Table.2: GDP Per Capita Growth Rates: European Countries, the Former USSR and Western Offshoots (Maddison, 2006: 186)

	<i>1820-70</i>	<i>1870-1913</i>	<i>1913-50</i>	<i>1950-73</i>	<i>1973-98</i>
Austria	0.85	1.45	0.18	4.94	2.10
Belgium	1.44	1.05	0.70	3.55	1.89
Denmark	0.91	1.57	1.56	3.08	1.86
Finland	0.76	1.44	1.91	4.25	2.03
France	0.85	1.45	1.12	4.05	1.61
Germany	1.09	1.63	0.17	5.02	1.60
Italy	0.59	1.26	0.85	4.95	2.07
Netherlands	0.83	0.90	1.07	3.45	1.76
Norway	0.52	1.30	2.13	3.19	3.02
Sweden	0.66	1.46	2.12	3.07	1.31
Switzerland	1.09	1.55	2.06	3.08	0.64
United Kingdom	1.26	1.01	0.92	2.44	1.79
12 West Europe	1.00	1.33	0.83	3.93	1.75

Yet, such a structural view of the economy overlooks microlevel dynamics. Table III shows the sectoral allocation of labor between 1870-and 1913. According to the data, the major shift from agriculture happened in Belgium (by $\approx 50\%$), followed by Germany ($\approx 70\%$), the Netherlands ($\approx 72\%$), and France ($\approx 82\%$). Services in Belgium accommodated $\approx 76\%$ more people. By contrast, Dutch labor shifted mainly to industry; services attracted only $\approx 2\%$ more of the workforce. In Germany, services and industry received about 30% more workforce than agriculture. In France, services and the industry employed $\approx 17\%$ more of the workforce; agricultural workers shrank by 82% in size. Independent peasantry explains the modesty of France’s sectorial transformation vis-à-vis Germany. Agriculture lost $\approx 9\%$ of the workforce in Italy, while services and industry accommodated $\approx 15\%$ more people. Immigration also affected the Italian labor market (Daudin et al., 2010). In 1913, agriculture constituted $\approx 90\%$ of gross output in Italy, Germany, and France, 63% in Belgium, and 53% in the Netherlands, indicative of the urban-rural divide. If Lipset’s & Rokkan’s theory is correct, class conflict must have sharpened in Germany, France, and Italy. Yet, states could have cushioned the adverse effects of uneven sectoral development. Let us see if this is the case.

Table.3: The Distribution of the working population by major sectors 1870-1913 (Broadberry, Federico & Klein, 2010: 61)

	Agriculture		Industry		Services	
	c. 1870	c. 1913	c. 1870	c. 1913	c. 1870	c. 1913
<i>North-west Europe</i>	31.7	20.9	35.0	39.5	33.3	39.6
Belgium	44.4	23.2	37.8	45.5	17.8	31.3
Denmark	47.8	41.7	21.9	24.1	30.3	34.2
Finland	75.5	69.3	10.1	10.6	14.4	20.1
Netherlands	39.4	28.3	22.4	32.8	38.2	38.9
Norway	49.6	39.6	22.9	25.9	27.5	34.5
Sweden	67.4	45.0	17.4	31.8	15.2	23.2
United Kingdom	22.2	11.8	42.4	44.1	35.4	44.1
<i>Southern Europe</i>	58.6	49.3	23.2	26.8	18.2	23.9
France	49.8	41.0	28.0	33.1	22.2	25.9
Greece		49.6		16.2		34.2
Italy	61.0	55.4	23.3	26.6	15.7	18.0
Portugal	65.0	57.4	24.9	21.9	10.1	20.7
Spain	66.3	56.3	18.2	13.8	15.5	29.9
<i>Central and eastern Europe</i>	56.6	54.9	25.8	24.4	17.6	20.7
Austria–Hungary	67.0	59.5	15.5	21.8	17.5	18.7
Bulgaria		81.9		8.1		10.0
Germany	49.5	34.5	29.1	37.9	21.4	27.6
Romania		79.6		8.0		12.4
Russia		58.6		16.1		25.3
Serbia		82.2		11.1		6.7
Switzerland	42.3	26.8	41.8	45.7	15.9	27.5
<i>Total Europe</i>	51.7	47.1	26.9	27.8	21.4	25.1
<i>Total Europe (14 countries)</i>	51.7	41.4	26.9	32.3	21.4	26.3

Following the unification in 1871, the German state aided industrialists through investment banks and strategically used the tariff policy to secure the support of farmers, industrialists, peasants, and landowners. Protectionism in agriculture (grain in particular) satisfied small farmers and industrialists for whom cheap food prices kept manufacturing costs low (Gourevitch, 1977: 290–293). The result was the famous iron-rye coalition. While this coalition mitigated the urban-rural divide at the elite level, it condemned unskilled workers to subsistence wages (Luebbert, 1991). Unionization, protests, and social critique met state oppression (Caruso, 2019), making capitalist-labor conflict more visible.

How was the German Catholic minority affected by industrialization? In Aachen, Trier, Ruhr, Westphalia, Baden, or Wurttemberg, Catholics either constituted the majority or formed dense communities through migration (Mergel, 1996; Patch, 1985). Most Catholics were workers, farmers, or middle class. These strata were most hit by income inequality (Cary, 1996). Religious differences and poverty intertwined and catalyzed Catholic activism, particularly in Westphalia and Silesia (Mergel, 1996: 173), and catalyzed Catholic activism. Church attendance rose among the Catholics, and the Christian democratic notions of solidarity, confraternity, and fairness gained greater salience. Catholic associations and brotherhoods mushroomed (Kaelble, 1976). The proliferation of Catholic organizations intrigued the German state because Protestantism had been integral to German culture since Reformation. Protestant middle classes, industrials, and landowners perceived Catholicism as challenging to the nation (Smith, 2016). Bismarck's Kulturkampf marked the apex of anti-Catholic policies (Zimmerman, 2011: 360). In response, the Catholics got organized through the conservative Zentrum party, which most non-Catholic Germans perceived as provocation (Cary, 1996). Thus, as industrialization and state formation synchronized, the religious conflict projected onto the center-periphery axis.

Dutch industrialization also began in regions with a Catholic concentration. Unlike in Germany, the Dutch state did not ally with industrialists. Workers unionized along sectoral lines, and labor-capitalist divides gained a decentralized character. On the other hand, the urban-rural confrontation proved very intense, with unemployment, strikes, and escalating poverty (Heerma van Voss et al., 2005: 62). Circumstances were ripe for both socialism and Catholic activism. While socialists organized workers through unions, Catholics mobilized them around confessional organizations. However, due to the legacy of the church-state conflict in the first half of the 19th century, the Dutch state found Catholic activism suspicious. It attacked the church's financial sources and schools and excluded Catholics from the public sector (Sengers, 2004: 131–133). Centrifugal tendencies escalated in Catholic regions; a Catholic party was formed and entered the Parliament (Sengers, 2004). The conflict persisted until parliamentary rules obliged Catholics and Protestants to collaborate. In the 1880s, this coalition

granted state support to Christian schools. Over time, the Netherlands recognized both corporatism and accorded different religions the right to form educational, cultural, and political associations. Non-Catholics accepted these policies to keep the opposition decentralized. Thus, a Catholic minority, disadvantaged by industrialization during state-building, caused a center-periphery conflict as in Germany until electoral rules favored Protestant-Catholic cooperation.

Under the Third French Republic, industrialization was concentrated in cities like Reims, Alsace-Lorraine, Champagne, and Grenoble (Crouzet, 1996). The resulting economic deprivation played into the hands of socialism (Thorpe, 2001). As mentioned earlier, political Catholicism was also set back by declining religiosity and the rise of republicanism and socialism. As a matter of fact, many Catholics abandoned the clerical cause in 1889, given the republican victory and because the Vatican encouraged believers to cooperate with the state (Irving, 1980).

The church-state conflict did not materialize in Belgium because Belgian Catholics had endorsed secession from the Protestant Netherlands and supported the state following independence. Therefore, Catholics maintained control over education from 1830 to the 1850s without being challenged. In the 1850s and 1860s, liberals, who aimed to modernize the nation, revoked the church's control of education (Evans, 1999: 136–37). On the other hand, industrialization, which concentrated in Walloon cities, enhanced the regional disparities as of the 1830s (Van Der Wee, 1996). These workers initially turned to socialist unions. As strikes became increasingly frequent in the 1880s, liberals, who grew concerned about working-class militancy, saw Christian democracy as a promising ally in mitigating the labor-capitalist conflict. CDUs emerged as a rival to socialist unions in 1891. The liberal-Catholic entente agreed to working-class enfranchisement in 1893. By the early 1900s, CDUs had become the largest of the unions (Strikwerda, 1997: 347–350). Thus, the absence of the church-state conflict and the liberal-catholic entente against socialism distinguished Belgium from France.

In Italy, industrialization began in Piedmont, Lombardy, Turin, Milan, and Naples in the 1850s. Economic development deepened regional disparities between southern and northern Italy. The Italian state encouraged industrialization through investment banks, protectionism, and low wages. This policy appealed to industrialists, but alienated southern landed elites and lower classes. Lower classes turned to socialism and extremism and demanded enfranchisement. The state did not enfranchise the lower classes to maintain its alliance with the industrialists, which deepened labor-capitalist divides. Labor militancy challenged the stability of the political system (Adler, 1995: 63–78), which the Vatican's disapproval of parliamentarianism only aggravated. Southern elites perceived state-building as Piedmontese attempts to dominate the south

(Poni and Mori, 1996). Hence, centrifugal interests aligned. The Vatican challenged the Italian state until the acquisition of statehood in 1929 (Coffey, 1998). Thus, the church-state and center-periphery conflicts interacted with the labor-capitalist divide.

Overall, although industrialization created economic growth and regional inequality in all five states, this paper did not find an association between cross-sectional variations in CDU power and the patterns of capitalist development. The legacies of the church-state conflict and the state-building process projected the labor-capitalist confrontation on the center-periphery axis in the states with a Catholic minority. Domestic coalitions determined whether Catholic activism thrived or perished. In Germany, which championed industrial growth and inequality, anticlericalism intensified during the state-building process. Yet, because the German state repressed the Catholics, CDUs could not attain significant power. In the Netherlands, anticlericalism also catalyzed the center-periphery conflict. Yet, because the electoral system encouraged a Protestant-Catholic alliance, state pressure on Catholics lifted, offering a permissive ground for CDUs to thrive. In the Catholic-dominant states, anticlericalism propelled the church-state conflict. In France, state control over the church and the rising popularity of republicanism and socialism set back political Catholicism. In Italy, where religious and economic grievances also overlapped, the church-state conflict intertwined with regional separatism. In neither Italy nor France could CDUs gain substantive power. In contrast, CDUs thrived in Belgium because liberals allied with Catholic activism to counter militant socialism. The following section explains how CDUs varied in different structures and why the Protestant minority did not produce the same effect. The analysis will show that Protestant mobilizers lacked the Catholic Church's institutional support.

4. FROM SOCIAL MOVEMENTS TO CDUs

This section traces the development of CDU across Germany, France, Italy, Belgium, and the Netherlands. The analysis will show that CDUs developed best when religious and economic grievances concentrated on a Catholic minority.

As mentioned earlier, elites formed Christian professional associations to offer professional advice, vocational training, and services like providing insurance, healthcare, and childcare to lower classes. CDUs built on these efforts. In the 1880s, CDUs branched into specific units (e.g., farmers, mine workers, etc.) but remained within the network of Christian associations (Fogarty, 1957; Kalyvas, 1996). Their organizational development was uneven, with CDUs bearing different names. Workers' associations/leagues prepared lower classes for professional life through education and personal formation. Trade unions and federations handled economic and political issues, including vocational training

and wage bargaining. Rural cooperatives provided credit to farmers. Friendly and cooperative societies offered social and cultural services for Catholic families (Fogarty, 1957). Christian elites and the Church appreciated CDUs for providing vocational training and financial and cultural assistance but also feared such activism because it might have encouraged the lower classes to demand inclusion and participation. The Catholic-dominant states had tense relations with the Catholic Church than the Protestant ones. Catholics in France, Italy, and Belgium were torn between religious allegiances and loyalties toward the state. In contrast, in the Protestant-dominant states, evangelical churches focused on charity and left political solutions to social matters to social democrats or liberals (Damberg et al., 2005). It was only with *Rerum Novarum* that this dilemma was solved. Following *Rerum Novarum*, the Vatican embraced social corporatism and an organizational strategy to address the social question (van Kersbergen, 1995).

In sum, Catholic elites formed CDUs to mobilize lower classes to defend the church and turn lower classes away from socialism. Thus, while attempting not to fall behind socialist unions, CDUs spread and took up different services to best assist Christian workers and their families in economic life. Catholic culture and cohesion facilitated collective action, especially in Protestant-dominant states, where Catholic minorities embraced their religious culture. In contrast, loyalty toward the state hindered Protestant activism in the Lutheran countries. Finally, the Catholic Church inhibited lower-class activism until the 1890s. Hence, religious allegiances constituted the primary motivation for the lower class to join CDUs. Let us examine CDU development in context.

Germany

In German states, CDUs mushroomed in the 1860s to counter anticlerical attacks. Christian activists assisted farmers through cooperatives (Raiffeisen) and workers through clubs and workers' associations (Arbeitervereine) (Prinz, 2002). With politicization in the 1870s, unionization began. At the paternalistic stage, elites formed the *Christian Social movement* for Protestants in 1878 and *Arbeiterwohl* (Workers' Welfare) for Catholics in 1879; farmers' cooperatives also flourished in this period (Dill, 1953: 72–77).

The 1890 antisocialist law catalyzed CDU activities. New organizations formed in industrializing cities with a sizeable Catholic community, including *Volksverein* (People's League for Catholic Germany) in Rhineland, *Katholische Arbeitervereine* (Catholic Labor Leagues) in Munich, and Berlin, the German Clerical Workers' Association for Protestants in Hamburg, the Raiffeisen agricultural credit banks, Farmers' Union for Protestants in West Germany. In 1893, Catholic Priest Hitze formed the first workers-led *Arbeiterwohl* (Dill, 1953: 74–75). Older organizations continued to operate under working-class leaders like

Joos (head of western Arbeitervereine), Steigerwald (Secretary-General of the Christian trade unions), etc. (Cary, 1996; Löffler, 1912). Hence, by the turn of the century, CDUs had completed their emancipation from elite paternalism. Also, they enjoyed considerable support among German Catholics. In 1889, *Arbeiterwohl's* survey counted 232 associations representing 52,239 members (Heerma van Voss et al., 2005: 55). These CDUs emulated early cultural associations' structure and organizational strategy, providing their members and their families healthcare, childcare, cheap insurance, credits, advice on professional problems, and cultural services (Heerma van Voss et al., 2005: 56–57).

Overall, the German case fits the general trend. Anticlerical attacks underlay the rise of CDUs, but antisocialism catalyzed their development. On the other hand, CDUs gained ground among the Catholics, if not in the entire German society, because the Catholics were concentrated in industrializing cities and had strong cultural and regional allegiances as a reaction to past anti-Catholic policies of the German government.

The Netherlands

Confessional unions in the Netherlands also emerged to counter anticlerical attacks. By the 1870s, the Protestant *Patrimonium* actively mobilized workers at the national level thanks to its strong ties to other Protestant organizations (Palamar, 2018). CDUs emerged in the 1880s. Some emulated *Patrimonium's* organizational strategy —e.g., the Catholic People's Union or the Workers' League for Protestant textile workers. Others got organized at the local level—e.g., the Catholic Textile Workers' Trade Union and the Catholic Association of factory workers trade union in 1890 (Heerma van Voss et al., 2005: 60–64). In the 1890s, *Patrimonium* fractured, spawning independent trade union sections and an autonomous Workmen's Union. Farmers, in turn, got organized through the Protestant *Boaz* and the Catholic Farmer's Union (Peeters, 2020: 12–13). Nevertheless, in 1895, *Patrimonium* remained the largest union; its social congresses and strikes shaped the labor policies of liberal decision-makers (Palamar, 2018).

In 1895, the first interdenominational union *Unitas* was founded following the adoption of pillarization. Pillarization granted freedom to all religious group activities and reinforced cooperation under the federative structure (Palamar, 2018). This strategy aimed to promote interdenominational unions against socialism. *Unitas* rapidly became popular among the lower class because its federative structure permitted Protestants and Catholics to preserve their identity. Like *Patrimonium*, *Unitas* frequently utilized strikes to assert its demands (Damberg et al., 2005; Fogarty, 1957). While large workers' unions had emerged

by the 1900s, farmers continued to work with local associations, such as the Catholic Farmers' Union and the Calvinist unions. Farming communities had local allegiances, which they kept vivid through regular cultural and educational activities. Therefore, their organizations focused on parochial interests and rarely engaged in interdenominational cooperation (Paterson, 2001). The absence of a federative structure delayed the unification of farmers' associations. In 1918, local Catholic unions unified under the nationwide Christian Farmers and Gardeners Union (Robinson, 1961: 53–55). However, they fell behind interdenominational unions, which operated on the national scale.

Overall, as in Germany, CDU development in the Netherlands is closely associated with the state's antisocialist policy. Unlike in Germany, where anti-Catholic policies forged the cultural bonds and religious allegiances of Catholic minorities inducing them to turn to CDUs, pillarization deemphasized the center-periphery conflict and allowed CDUs' integration into the Dutch system. The federative structure of unions enabled Catholics to preserve their religious culture and actively participate in labor policies without challenging the state.

France

In the 1870s, as in the rest of Western Europe, CDUs defended France's Catholic values and morals. The Catholic circles of workers, unions of workers associations, and the Catholic Assembly preached social Catholicism to the lower class (Turmann, 1899). In 1887, the clerical workers formed a union in Northern France. The first workers-led CDU, *Workers Study Circle Movement*, emerged in the 1890s –one decade later than in Germany, Belgium, and the Netherlands. This movement attempted to form a CD party, but these efforts failed (Fogarty, 1957). In the 1890s, the Raiffeisen type of local cooperatives began to spread in the countryside. In 1919, workers' associations formed the French Christian Confederation to coordinate their activities. Yet, they failed to emerge as a strong union (Delbreil, 1990).

Overall, CDU development remained limited in France because of the Church-state conflict, the popularity of positivism and socialism, and the Papacy's distrust of Christian activism. Christian activists further embraced their religious character in defense, but these efforts proved counterproductive in a context of persistent church-state polarization.

Belgium

CDUs emerged around the same time in Belgium as in other Western European states despite the Vatican's objections to Catholic activism. Three Catholic congresses convened in 1863, 1864, and 1867 thanks to the Vatican's support. These congresses transformed into the Union of Federation of Workers'

Associations based in industrial cities like Liege, Louvain, and Ghent (Erk, 2005: 558). In the 1870s, the federation adopted a class-based organization; workers' guilds and clubs came about. Following Rerum Novarum, the Belgium Catholic Church fully supported the organization of labor movements. Thereafter, Christian activism in Belgium experienced its heyday (Erk, 2005: 559–560). The first worker's organizations and peasants' league were established; guilds transformed into the Belgian Democratic League; the scope of activities extended to printing, cooperative societies, pension funds, and banks; unions began pressuring Catholic deputies through strikes (Pauwels, 1946; Plater, 1914; Strikwerda, 1997). In the 1900s, the Raiffeisen type of cooperatives spread in industrialized cities, and Christian activists attempted to form a national trade union. The General Secretariat of the Christian Trade Unions of Belgium and the Christian Trade Unions Federation followed these initiatives (Gérard and Wynants, 1994: 156–157).

Overall, Belgium constitutes an exceptional case where CDUs thrived in the absence of the Catholic minority. Loyalty to the state and the Catholic-Liberal agreement against antisocialism underlie this success.

Italy

In the 1870s, Italian Catholic Action, an umbrella organization led by the church, mobilized farmers and workers. While cultural organizations existed for both categories, the Congress Movement specifically addressed workers (Agocs, 1988: 131–133). In 1885, Priest Wollemborg founded rural cooperatives, the Italian equivalent of the German Raiffeisen (Masiero, 2020). Unlike in France, membership in rural cooperatives did not require confessionality, which eased their horizontal and vertical development. By 1888, cooperatives had grown into the federation of Italian rural credit unions (Masiero, 2020: 112). Meanwhile, friendly societies and savings banks mushroomed in rural areas. The Christian workers' movement emerged in 1894 as a semi-independent branch of the Congress Movement. In the 1900s, it had branches spread across the country, thanks to Catholic Action's organizational support. In 1909, an Italian federation of trade unions was formed to coordinate local branches (Leonardi, 2006: 34). Rural cooperatives also proved successful because they provided economic assistance to farmers. By 1914, cooperatives had constituted 77.2% of the total number of credit unions (Leonardi, 2006: 35). Italian CDUs were the last to emancipate from elite control within our sample regardless of these developments. Apoliticism hindered the development of the workers' movement more than elsewhere because church organizations were strong in the industrialized north (Poggi, 1967).

The case of Italy conveys that center-periphery conflict is not conducive to CDU development in the absence of the Catholic minority. Except for agricultural credit unions, Italian CDUs primarily offered cultural services.

To recap, CDUs struggled with the Vatican, Christian elites, and socialists between the 1870s and 1920s. Notwithstanding country-specific factors, class conflict propelled emancipation from elite paternalism. This effect was most potent on workers' organizations. Autonomous unions went beyond antisocialism, specializing in professional needs. CDU membership accrued under working-class leadership. CDUs had their heyday from the 1900s to World War I. Even though socialist organizations outnumbered them in all five countries, CDUs spread fast in Germany, Belgium, and the Netherlands. Embeddedness in the church network explains the speed of horizontal development. Initially, ideology and elite paternalism constrained CDUs' protest activities and disadvantaged them vis-à-vis socialist unions. After their emancipation, CDUs frequently used strikes and protests to pressure employers and parties. These strategies proved most influential in Belgium and the Netherlands (Fogarty, 1957). CD communities remedied atomization in industrialized society by specializing in sectorial interests, offering cultural services with affiliated organizations, and creating a community environment. The community environment was strongest in Belgium and the Netherlands, followed by Germany. The case of German Catholic CDUs communicates the positive effect of being a Catholic minority on collective action. German Catholic CDUs spread following Kulturkampf. CDUs had more limited success among farmers. Less exposed to modern life, farmers were less familiar with issues like just wages or protests. Also, they were more defensive of local interests given the urban-rural divide. Therefore, only farmers' cooperatives thrived. The same cross-sectional pattern stands out for farmers' associations: Strongest in Belgium and the Netherlands, followed by Germany, weaker in France and Italy.

The Vatican's ban on politicization inhibited CDUs' organizational development. CDU activities remained limited in France and Italy, where papal control weighed the most. The liberal-catholic entente against socialism allowed Dutch and Belgian CDUs to exert considerable influence on policymaking. In Germany, the church and activists disagreed on interdenominational cooperation. Moreover, Zentrum parliamentarians' links to upper-class unionists increased upper- and middle-class Catholic support for CDUs at the expense of lower-class support. Germany and the Netherlands had opposite experiences due to different state policies: Kulturkampf tried to assimilate Catholics by emphasizing German nationhood but made them more defensive of their religious difference. German Catholics excluded Protestants from unions until after World War I (Fogarty, 1957). Equally suspicious about the minority, the Dutch state conditioned religious activism to interdenominational cooperation. Both states tried to

deemphasize religious differences in the minority-majority conflict. While Germany ignored religion by using nationalist discourses, the Netherlands preferred to dilute Catholic differences within pluralism. Overall, CDUs developed most in Belgium and the Netherlands, followed by Germany, and remained weak in France and Italy.

5. CONCLUSION

This paper examined the cross-sectional variation in CDU development in the Netherlands, Belgium, France, Germany, and Italy from the 1870s to World War I. Using process tracing, it studied the puzzle that the Dutch, Belgian, French, German, and Italian CDUs' development mismatched these states' industrialization levels. By drawing on social identity theory and Lipset's & Rokkan's cleavage theory, it propounded the argument that CDUs were more likely to develop in states where anticlerical attacks unleashed a center-periphery conflict. In contrast, the states where anticlerical attacks precipitated a church-state conflict offered less conducive conditions for CDU development. Findings suggest that economic deprivation and anticlericalism constitute necessary conditions for CDU formation. While anticlericalism propelled Catholic elites to form CDUs, CDUs developed a specialization in sectorial interests to alleviate their members' economic grievances.

A key finding was that the presence of a Catholic minority proved instrumental in whether CDUs would acquire substantial power. In the Protestant-dominant states with a Catholic minority, shared Christian values became valuable assets for activists to mobilize individuals and maintain in-group cohesion against the Protestant state. Also, the hierarchical nature of the church network facilitated support mobilization. The speed with which CDUs spread substantiates the positive effect of the church network in mobilization and organizational power. The Lutheran states' hostility toward Catholic activism and the regional concentration of the Catholic minority accentuated the denominational difference. The comparison of the German to Dutch case reveals the moderating effect of state policies in the minority-majority conflict. The German state's anti-Catholic policies politicized Catholics, leading to the formation of the Zentrum. Initially, the Dutch state was also hostile to Catholic activism. By the turn of the century, the state decided to ally with Catholics against socialists. It adopted pillarization to dilute Catholic differences within pluralism. Pillarization appealed to Catholic workers for it allowed preserving their religious identity within interdenominational unions and pressuring the government through larger-scale unions.

In contrast, the Church-state conflict played out at the national level in the Catholic states and triggered legitimacy and authority debates (Lipset and

Rokkan, 1967). Catholics' allegiances were divided among the state, the Vatican, and the nation. The Vatican's objection to political activism further set back CDU development in the Catholic-dominant states. The comparison of Italy to France shows that power disparity between the state and church accounts for the variation in CDU development. Under a strong French state and intense republican allegiances, the church-state polarization discouraged Christians from joining CDUs. In contrast, the nascent Italian state faced the Vatican, which condemned political participation and nation-building until the 1900s. This environment was not permissive for CDU development.

Belgium constitutes an exception. Anticlerical attacks did not unleash a church-state conflict despite being a Catholic-dominant state. Given the recent secession from the Protestant Netherlands, Catholics had loyalty toward the young independent Belgian state. Furthermore, antisocialism propelled a liberal-Catholic alliance, which endorsed CDU development, despite the absence of the Catholic minority. This study has significant limitations, such as the small sample size. Future work should test the theory on other cases, such as Austria, where Christian Democracy also has a strong foothold. Another potential avenue of research is to compare Islamist parties to Christian democratic parties. Such a comparison would test the prevalence of the church-state conflict on party development and help understand when what triggers confessional parties to evolve into aconfessionalism. Nevertheless, these in-depth case studies provide invaluable evidence for the roles of the church-state conflict and the societal distribution of categorical differences in the organizational development of CDUs. This paper's findings point to a larger dynamic of collective action: Societal distribution of categorical differences accounts for cross-sectional variation in the effects of similar structural variables on similar contexts.

BIBLIOGRAPHY

Adler, Franklin Hugh (1995), *Italian Industrialists from Liberalism to Fascism: The Political Development of the Industrial Bourgeoisie, 1906–34* (1st Ed.) (Cambridge: Cambridge University Press).

Agocs, Sandor (1988), *The Troubled Origins of the Italian Catholic Labor Movement, 1878-1914* (1st Ed.) (Detroit: Wayne State Univ Press).

Agulhon, Maurice (1993), *The French Republic, 1879-1992* (Cambridge: B. Blackwell).

Akan, Murat (2017), *The Politics of Secularism: Religion, Diversity, and Institutional Change in France and Turkey* (New York: Columbia University Press).

Alexander, Robert (2004), *Re-Writing the French Revolutionary Tradition: Liberal Opposition and the Fall of the Bourbon Monarchy* (Cambridge: Cambridge University Press).

Almond, Gabriel A. (1948), "The Political Ideas of Christian Democracy", *The Journal of Politics*, 10 (4): 734–763.

Berger, Suzanne (1985), "Religious Transformation and the Future of Politics", *European Sociological Review*, 1 (1): 23–45.

Brady, Henry and David Collier (2004), *Rethinking Social Inquiry: Diverse Tools, Shared Standards* (Rowman & Littlefield).

Brady, Henry and David Collier (2010), *Rethinking Social Inquiry: Diverse Tools, Shared Standards* (2nd Ed.) (Lanham: Rowman & Littlefield Publishers).

Broadberry, Stephen, Giovanni Federico and Alexander Klein (2010), "Sectoral Developments, 1870-1914", *The Cambridge Economic History of Modern Europe* (New York: Cambridge University Press): 60–83.

Caruso, Amerigo (2019), "Joining Forces against 'Strike Terrorism': The Public-Private Interplay in Policing Strikes in Imperial Germany, 1890–1914", *European History Quarterly*, 49 (4): 597–624.

Cary, Noel (1996), *The Path to Christian Democracy: German Catholics and the Party System from Windthorst to Adenauer* (Cambridge: Harvard University Press).

Coffey, Joan L. (1998), "The Aix Affair of 1891: A Turning Point in Church-State Relations before the Separation?", *French Historical Studies*, 21 (4): 543.

Cottureau, Alain (1986), "The Distinctiveness of Working-Class: 1848-1900", Zolberg, Aristide R. and Ira Katznelson (Eds.), *Working-Class Formation: Nineteenth-Century Patterns in Western Europe and the United States* (Princeton: Princeton University Press): 111–154.

Crouzet, François (1996), "France", Teich, Mikulas and Roy Porter (Eds.), *The Industrial Revolution in National Context: Europe and the USA*, (Cambridge: Cambridge University Press): 36–64.

Damberg, Wilhelm, Claudia Hiepel and Alfredo Canavero (2005), "The Formation of Christian Working-Class Organizations in Belgium, Germany and

the Netherlands (1840s-1920s)", van Voss, Lex Heerma, Patrick Pasture and Jan de Maeyer (Eds.), *Between Cross and Class: Comparative Histories of Christian Labour in Europe 1840-2000* (Bern: Peter Lang): 49–127.

Daudin, Guillaume, Matthias Morys and Kevin H. O'Rourke (2010), "Globalization: 1870-1914", Broadberry, Stephen and Kevin H. O'Rourke (Eds.), *The Cambridge Economic History of Modern Europe* (New York: Cambridge University Press): 5-29.

Delbreil, Jean-Claude (1990), *Centrisme et démocratie chrétienne en France: Le parti démocrate populaire, des origines au MRP (1919-1944)* (Publications de la Sorbonne).

Diedrickx, Guido (1994), "Christian Democracy and Its Ideological Rivals", Hanley, David (Ed.), *Christian Democracy in Europe: A Comparative Perspective* (London: Pinter): 15–31.

Dill, Marshall (1953), "The Christian Trades Union Movement in Germany Before World War I", *Review of Social Economy*, 11 (1): 70–86.

Encyclopædia Britannica (2013), "Corporatism (Ideology)", <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/138442/corporatism> (19.03.2013).

Erk, Jan (2005), "Sub-State Nationalism and the Left-Right Divide: Critical Junctures in the Formation of Nationalist Labour Movements in Belgium", *Nations and Nationalism*, 11 (4): 551–570.

Evans, Ellen Lovell (1999), *The Cross and the Ballot: Catholic Political Parties in Germany, Switzerland, Austria, Belgium and the Netherlands, 1785-1985* (Boston, MA: Humanities Press).

Fanning, Bryan (2021), *Three Roads to the Welfare State: Liberalism, Social Democracy and Christian Democracy* (Bristol: Policy Press).

Fioretos, Karl Orfeo, Tulia Gabriela Falleti and Adam D. Sheingate (Eds.) (2016), *The Oxford Handbook of Historical Institutionalism* (1st Ed.) (Oxford: Oxford University Press).

Fogarty, Michael Patrick (1957), *Christian Democracy in Western Europe, 1820-1953* (London: Routledge & Kegan Paul).

George, Alexander L. and Andrew Bennett (2005), *Case Studies and Theory Development in the Social Sciences* (Cambridge: MIT Press).

Gérard, Emmanuel and Paul Wynants (1994), *Histoire du mouvement ouvrier chrétien en Belgique* (Leuven: Leuven University Press).

Gourevitch, Peter Alexis (1977), "International Trade, Domestic Coalitions, and Liberty: Comparative Responses to the Crisis of 1873-1896", *Journal of Interdisciplinary History*, 8 (2): 281-313.

Habisch, André (2017), "Practical Wisdom for Social Innovation. How Christian Entrepreneurs Triggered the Emergence of the Catholic Social Tradition in Europe", Backhaus, Jürgen, Günther Chaloupek, and Hans A. Frambach (Eds.), *On the Economic Significance of the Catholic Social Doctrine* (Cham: Springer International Publishing): 167–190.

Hastings, Adrian, Alistair Mason and Hugh Pyper (2000), *The Oxford Companion to Christian Thought* (Oxford University Press).

Hechter, Michael (2004), "From Class to Culture", *American Journal of Sociology*, 110 (2): 400–445.

Heerma van Voss, Lex, Patrick Pasture and Jan de Maeyer (Eds.) (2005), *Between Cross and Class: Comparative Histories of Christian Labour in Europe, 1840-2000* (Bern: Peter Lang).

Howell, Chris (2009), "The Transformation of French Industrial Relations: Labor Representation and the State in a Post-Dirigiste Era", *Politics & Society*, 37 (2): 229–256.

Irving, Ronald Eckford Mill (1980), *The Christian Democratic Parties of Western Europe* (London: Routledge).

Kaelble, Hartmut (1976), "Social Stratification in Germany in the 19th and 20th Centuries: A Survey of Research since 1945", *Journal of Social History*, 10 (2): 144–165.

Kaiser, Wolfram (2007), *Christian Democracy and the Origins of European Union* (Cambridge: Cambridge University Press).

Kaiser, Wolfram and Helmut Wahnout (2004), *Political Catholicism in Europe, 1918-1945* (London: Routledge).

Kalyvas, Stathis N. (1996), *The Rise of Christian Democracy in Europe* (Ithaca: Cornell University Press).

Kalyvas, Stathis N. (1998), "From Pulpit to Party: Party Formation and the Christian Democratic Phenomenon", *Comparative Politics*, 30 (3): 293.

Kalyvas, Stathis N. and Kees van Kersbergen (2010), “Christian Democracy”, *Annual Review of Political Science*, 13 (1): 183–209.

Katznelson, Ira and Aristide R. Zolberg (1986), *Working-Class Formation: Ninteenth-Century Patterns in Western Europe and the United States* (Princeton: Princeton University Press).

Leonardi, Andrea (2006), “Italian Credit Cooperatives between Expansion and Retrenchment: 1883–1945”, *International Economic History Congress, Session, 2006*, <http://www.helsinki.fi/iehc2006/papers2/Leonardi.pdf> (15.03.2013).

Lipset, Seymour Martin and Stein Rokkan (1967), *Party Systems and Voter Alignments: Cross-National Perspectives* (Free Press).

Löffler, Klemens (1912), “Burghard Freiherr von Schorlemer-Alst”, *The Catholic Encyclopedia* (New York: Robert Appleton Company).

Luebbert, Gregory M. (1991), *Liberalism, Fascism, or Social Democracy: Social Classes and the Political Origins of Regimes in Interwar Europe* (Oxford University Press).

Maddison, Angus (2006), *The World Economy* (Paris: Organisation for Economic Co-operation and Development), <http://www.oecd-ilibrary.org/content/book/9789264022621-en> (14.03.2013).

Marx, Karl and Friedrich Engels (1906), *Manifesto of the Communist Party* (Chicago: C. H. Kerr & Company).

Masiero, Eleonora (2020), “Accountability by the Accountable Self: The Case of Leone Wollemborg”, *Accounting History*, 25 (1): 109–133.

Mergel, Thomas (1996), “Ultramontanism, Liberalism, Moderation: Political Mentalities and Political Behavior of the German Catholic Bürgertum, 1848-1914”, *Central European History*, 29 (2): 151–174.

Mich, Marvin L. Krier (1998), *Catholic Social Teaching and Movements* (Mystic: Twenty Third Publications).

Palamar, Jasmin (2018), *Beyond Pillarization. A Political-Economic Perspective on the Protestant Worker’s Association Patrimonium, 1890-1911* (Utrecht: Universiteit Utrecht).

Patch, William L. (1985), *Christian Trade Unions in the Weimar Republic, 1918-1933: The Failure of Corporate Pluralism* (New Haven: Yale University Press).

Paterson, John L. (2001), “Institutional Organization, Stewardship, and Religious Resistance to Modern Agricultural Trends: The Christian Farmers’ Movement in the Netherlands and in Canada”, *Agricultural History*, 75 (3): 308.

Pauwels, Henri (1946), “The Christian Trade-Union Movement”, *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, 247 (1): 56–61.

Peeters, Ruben (2020), “Getting a Foot in the Door: Small-Firm Credit and Interest Group Politics in the Netherlands, 1900–1927”, *Enterprise & Society*, 23 (2): 1–37.

PIUS IX (1864), “The Syllabus of Errors”, <http://www.papalencyclicals.net/Pius09/p9syll.htm> (19.03.2013).

Plater, Charles D. (Charles Dominic) (1914), *The Priest and Social Action* (London: Longmans, Green and co).

Poggi, Gianfranco (1967), *Catholic Action in Italy: The Sociology of a Sponsored Organization* (Stanford: Stanford University Press).

Polanyi, Karl (1944), *The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Time* (Boston: Beacon Press).

Poni, Carlo and Giorgio Mori (1996), “Italy in the Longue Duree”, Teich, Mikulas and Roy Porter (Eds.), *The Industrial Revolution in National Context: Europe and the USA* (Cambridge University Press): 149-183.

Prinz, Michael (2002), “German Rural Cooperatives, Friedrich-Wilhelm Raiffeisen and the Organization of Trust”,.

Richard, Henry (1877), “The Relations of the Temporal & Spiritual Power in the Different Nations of Europe”, (London). <http://www.jstor.org/stable/60228692>.

Robinson, Alan David (Ed.) (1961), “Agricultural Organisations in the Netherlands”, *Dutch Organised Agriculture in International Politics* (Dordrecht: Springer Netherlands): 53–69.

Rosanvallon, Pierre (2007), *The Demands of Liberty: Civil Society in France since the Revolution* (Cambridge, Mass: Harvard University Press).

Rosanvallon, Pierre (2011), *La societe des egaux* SEUIL edition. (Paris: Seuil).

Sengers, Erik (2004), “‘Although We Are Catholic, We Are Dutch’—The Transition of the Dutch Catholic Church from Sect to Church as an Explanation for Its Growth and Decline”, *Journal for the Scientific Study of Religion*, 43 (1): 129–139.

Sewell, William H. (1986), "Artisans, Factory Workers, and the Formation of the French Working Class, 1789-1848", Zolberg, Aristide R. and Ira Katznelson (Eds.), *Working-Class Formation Nineteenth-Century Patterns in Western Europe and the United States* (Princeton: Princeton University Press): 45–71.

Silver, Beverly J. (2003), *Forces of Labor: Workers' Movements and Globalization Since 1870* (Cambridge University Press).

Smith, Helmut Walser (2016), *German Nationalism and Religious Conflict Culture, Ideology, Politics, 1870-1914*. (Princeton; Ewing: Princeton University Press California Princeton Fulfillment Services [Distributor]. <http://ezproxy.canterbury.ac.nz/login?url=https://www.jstor.org/stable/10.2307/j.ctt7zv7xg> (13.04.2022).

Strikwerda, Carl (1997), *A House Divided: Catholics, Socialists, and Flemish Nationalists in Nineteenth Century Belgium* (Rowman & Littlefield).

Tajfel, Henri and John C. Turner (2004), *The Social Identity Theory of Intergroup Behavior* (Political psychology: Key readings) (New York, NY, US: Psychology Press).

Thorpe, Wayne (2001), "The European Syndicalists and War, 1914-1918", *Contemporary European History*, 10 (1): 1–24.

Turmann, Max (1899), *Au sortir de l'école: les patronages: avec une lettre-préface de S. Émile Cardinal Lecot (V. Lecoffre)*. <http://archive.org/details/ausortirdelcole00turmgooq> (15.03.2013).

Van Der Wee, Herman (1996), "The Industrial Revolution in Belgium", Teich, Mikulas and Roy Porter (Eds.), *The Industrial Revolution in National Context: Europe and the USA* (Cambridge University Press): 64-77.

van Kersbergen, Kees (1995), *Social Capitalism: A Study of Christian Democracy and the Welfare State* (London: Routledge).

Wills, Lode (1998), "The Two Belgian Revolutions", Deprez, Kas and Louis Vos (Eds.), *Nationalism in Belgium: Shifting Identities, 1780-1995* (Palgrave Macmillan): 33–51.

Wright, Erik Olin (1996), *Class Counts: Comparative Studies in Class Analysis* (Cambridge: Cambridge University Press).

Yonke, Eric (2002), "The Problem of the Middle Class in German Catholic History: The Nineteenth-Century Rhineland Revisited", *The Catholic Historical Review*, 88 (2): 263–280.

Zimmerman, Andrew (2011), "Race and World Politics: Germany in the Age of Imperialism, 1878-1914", Smith, W. Helmut (Ed.), The Oxford Handbook of Modern German History (Oxford University Press): 359–377.

HIGH LIFE FİLMİNDE DİSTOPİK EVREN TASARIMI VE BİYOPOLİTİKA*

DYSTOPIC UNIVERSE DESIGN AND BIOPOLITICS IN THE HIGH LIFE MOVIE

Eren YÜKSEL*

ÖZ

Bu çalışmada, Foucault'nun iktidar, biyopolitika, disiplin, gözetim ve cezalandırma gibi kavramlarından yararlanılarak Claire Denis'in High Life (Yüksek Yaşam, 2018) filmindeki biyopolitik bir temele yaslanan distopik evren tasarımı ele alınmaktadır. Çalışmada, uzaya gönderilen ve hayatta kalmaları yaşam destek ünitelerine bağlı olan bir grup suçlu üzerinde uygulanan hapsedme, gözetim, cinselliğin denetimi gibi çeşitli disiplin ve cezalandırma tekniklerinin ve gemideki mekânsal düzenlemenin ne tür bir öznelliğe izin verdiği araştırılmaktadır. Bilim, hukuk ve siyasetle ilgili söylemlerin mahkûm bedenlerini uzayda yapılan bir deney çerçevesinde nasıl ötekileştirdiği değerlendirilerek, bu söylemlerin Batı modernizmini kesintiye uğratan sonuçları tartışılmaktadır. Bu kapsamda, filmin eleştirel bir distopya örneği olarak görülebileceği savunulmaktadır. Ayrıca iktidarın hiyerarşik bir temele yaslanan güç ilişkileri aracılığıyla yayılımını ifade eden filmin, tahakküm pratikleri karşısında herhangi bir direnişten bahsedip bahsetmediği, ütopyik bir umut barındırıp barındırmadığı sorgulanmaktadır.

* Bu çalışma, 22-24 Kasım 2019 tarihleri arasında düzenlenen 2. Ulusal Sinema ve Felsefe Sempozyumu'nda sunulan aynı başlıklı bildirinin genişletilmiş versiyonudur.

* Doç. Dr., Ankara Üniv., İletişim Fakültesi, Radyo, Televizyon ve Sinema Bölümü, erennyuksel@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1299-7517>

* Makale Geliş Tarihi / Article Received: 14.04.2022

Makale Kabul Tarihi / Article Accepted: 30.06.2022

Anahtar Kelimeler: High Life, Foucault, Biyopolitika, Gözetim, Distopya.

ABSTRACT

This study evaluates the dystopic universe patterned on biopolitical framework of Claire Denis' movie *High Life* (2018). It analyses the movie by Foucault's concepts such as power, biopolitics, discipline, surveillance and punishment. The article investigates what kind of subjectivity is produced in the ship by various discipline and punishment techniques such as imprisonment, surveillance, sexual control, and spatial arrangement on the ship, applied to a group of criminals sent to space and whose survival depends on life support units. By evaluating how discourses about science, law and politics marginalize the prisoners' bodies within the framework of an experiment in space, the consequences of these discourses that interrupt Western modernism are discussed. In this context, it is argued that the film can be seen as an example of a critical dystopia. In addition, it is questioned whether the film, which expresses the spread of power through power relations based on a hierarchical basis, mentions any resistance against domination practices and whether it contains a utopian hope.

Keywords: High Life, Foucault, Biopolitics, Surveillance, Dystopia.

GİRİŞ

Bu çalışmada, Claire Denis'in yönetmenliğini üstlendiği ve bilimkurgu türüne ait unsurlar barındıran *High Life* filmi (2018), distopik anlatı, Foucaultcu iktidar eleştirisi ve biyopolitika kavrayışı bağlamında ele alınmaktadır. Bilimkurgu anlatıları bir yandan distopik temeliyle geleceğe dair öngöründe bulunurken, diğer yandan olumsuz kestirimlerle mevcut döneme dair bir eleştiri sunmaktadır. Özellikle 21. yüzyılda öne çıkan eleştirel distopya anlatıları akla ve bilime duyulan inancı sorgulamakta, bilimin totaliter yönetimler tarafından insanlığın yararı yerine daha fazla kar sağlama güdüsüyle iktidara meşruiyet kazandırmak üzere kullanılmasına dair bir farkındalık barındırmaktadır. Bu bağlamda özellikle biyopolitikayla ilişkilendirilebilecek bazı eleştirel distopyalar iktidarın negatif bir kavramsallaştırma yerine üretken biçimde nasıl değerlendirilebileceğini ve kişilerin tabiiyetinin nasıl gönüllülük çerçevesinde kazanılabileceğini

göstermektedir. Bu çalışmada da bu tip bir kavramsallaştırma ekseninde Foucault'nun iktidar, biyopolitika, disiplin ve gözetim gibi kavramlarından yola çıkılacak ve *High Life* filmindeki distopik anlatının, öznelik üretiminin ve mekânsal ilişkilerin ne tür bir iktidar yapılanması sunduğu ve bu iktidar karşısında herhangi bir direniş geliştirilip geliştirilemediği sorgulanacaktır. Bu doğrultuda çalışmada ilk olarak Foucault'nun iktidar, disiplin teknikleri ve biyopolitikaya ilişkin görüşlerinden ve distopik anlatılardan bahsedilecek; daha sonra ise *High Life* filmi bu kuramsal kavrayış ekseninde değerlendirilecektir.

Foucault'nun sosyal bilimler literatürüne önemli katkılarından biri, klasik dönem ve modern dönem arasında egemen iktidarın işleyişinin değişimine yönelik vurgusudur. Klasik dönemde meşruiyetini öldürme ve yaşatma hakkından alan baskıcı hükümdara karşılık, 17. yüzyıldan itibaren yaşam ve beden üzerinde iktidar kuran yönetim biçimleri ortaya çıkmıştır. Bu, amacı öldürmek değil yaşamı farklı disiplin teknikleriyle kuşatmak olan bir iktidar anlayışıdır (Foucault, 2003: 102; Han, 2017a: 89). Foucault bu iktidar biçiminin iki başlık çerçevesinde değerlendirilebileceğini söylemektedir. Bunlardan ilki, modern toplumda çeşitli disiplin teknikleriyle bedenin terbiyesini, yararlılığının artırılmasını, güçlendirilmesini, itaatkârlığının geliştirilmesini ve ekonomik kontrol güçleri tarafından içerilmesini amaçlayan bedenin anatomo-politikasıdır (Foucault, 2003: 102). “Disipliner iktidar insan bedenine işkence yapmak yerine, onu bir emirler ve yasaklar sistemine sokarak denetim altına al(maktadır)” (Han, 2017a: 89). Özellikle 18. yüzyılda hapisane sistemine uygun biçimde inşa edilen hastane, kışla, okul, tımarhane ve fabrika gibi kurumlarda uygulanan disiplin teknikleri aracılığıyla “bireylerin yararlılık artışı” mümkün kılınmakta (Smart'tan akt. West, 2005: 284); “bağımlı ve idmanlı bedenler, ‘itaatkâr’ bedenler” üretilmektedir (Foucault, 1992: 171). Örneğin *Hapishanenin Doğuşu*'nda Foucault, cezalandırma tekniklerinin bedeni kontrol ederek ve cezaevi ortamında çeşitli fiziksel düzenlemeler oluşturarak bir tür suçlu ruhu meydana getirdiğinin altını çizer. Yemek yeme, barınma, egzersiz yapma, uyuma, cinsellik, mahremiyet, ışık ve ısı gibi bedensel gereksinimler cezaevi programı, sokağa çıkma yasağı, sağlık kontrolü, zaman çizelgeleri ve mikro cezaların uygulanma sahası haline gelir (Katz, 2017: 180). Bu pratiklerin en bilineni ise modern toplumda tutukluları izlemek için Jeremy Bentham tarafından geliştirilen panoptikondur. Merkezi bir kuleden hücrelere ayrılmış daire formundaki binanın izlenmesine olanak sağlayan panoptikon aracılığıyla denetleyen görülmeden görme olanağına sahip olur ve sürekli izlenebilirlik mekanizması hayata geçirilir (Foucault, 1992: 251). Böylelikle birbirlerinden yalıtılan, giderek bireyselleşen ve izlenip izlenmediğinden emin olamayan mahkûmlar kendilerinin polisi olmaya başlar ve

iktidara boyun eğler; disiplinci normalleştirme aracılığıyla “içselleştirilmiş baskıya” işlerlik kazandırılır (Sarup, 2004: 103-104, 125).

Foucault’ya göre yaşam üzerinde denetim kuran ikinci iktidar biçimi ise tür bedenini temel alan ve beden üzerindeki müdahaleleri ifade eden biyopolitikadır. 18. yüzyılın ortalarında gelişen bu iktidar biçiminde üreme, doğum, ölüm, sağlık düzeyi ve yaşam süresinin uzunluğu gibi değişkenler temel alınarak nüfus üzerinde bir dizi düzenleyici kontrolün ve müdahaleci önlemin tatbik edilmesi mümkün kılınır (Foucault, 2003: 102-103; Han, 2017a: 90). Foucault’nun deyişiyle;

Klasik çağ boyunca hızla farklı disiplinler –dil, okullar, kolejler, kışlalar, atölyeler- gelişir ve aynı zamanda siyasi pratikler ve iktisadi gözlemler alanında doğurganlık, uzun yaşama, kamu sağlığı, konut, göç sorunları belirir; yani bedenlerin boyun eğmesini ve nüfusların denetimini sağlamak üzere çeşitli ve çok sayıda tekniğin pıtrak gibi bitmesine tanık olunur. Böylece bir “biyo-iktidar” çağı başlar. Bu biyo-iktidarın geliştiği iki yön, XVIII. yüzyılda açık bir biçimde ayrılmış olarak göze çarpar. Disiplin konusunda, ordu ya da okul gibi kurumlar; taktik üzerine, öğrenme, eğitim, toplumların düzeni üzerine... düşünceler belirir. Nüfus düzenlemeleri yönünde ise, demografi, kaynaklarla nüfus arasındaki orantıya ilişkin tahminler, zenginliklerin ve bunların dolaşımının, yaşamların ve bunların olası uzunluğunun çizelgelere geçirilmesi... ortaya çıkmıştır (Foucault, 2003: 103).

Dolayısıyla yönetsel tahakküm kamuya ait eylemleri düzenleyerek, normlar aracılığıyla davranışları tanımlayıp homojenize ederek, çeşitli riskleri hesap ederek nüfusu bir uygulama sahası haline getirir (Katz, 2017: 181). Foucault’ya göre “iktidarı iktidar yapan yalnızca bize karşı sürekli hayır diyen bir gücü kullanması değil, şeyleri üretmesidir: Bir yandan hazzı teşvik ederken, diğer yandan bilgi biçimleri ile söylemleri üretir” (Sarup, 2004: 119). Örneğin bedenin disipline edilmesi ile nüfusun gözetim altında tutulması konularının kesişim noktasında yer alan cinsellik, doğal olduğu savlanan ancak belirli söylemsel mekanizmaların ürünü olan ve bedenin denetlenmesine yönelik süreçleri meşrulaştıran bir iktidar pratiğidir (Sarup, 2009: 104, 109-110). Doğal olduğu varsayılan belirli davranışların norm olarak sunulmasıyla ve cinselliğin belirli arzular çerçevesinde kışkırtılmasıyla kurulmaktadır. Sonuç olarak biyo-iktidar baskıcı biçimlerden ziyade üretken biçimler içinde işlemekte; iktidarın mikro fiziğinden bahsetmek mümkün hale gelmektedir. İktidar, bir güç ilişkileri çokluğu çerçevesinde yapılanarak toplumsal yaşamı bütün yönleriyle kuşatmakta ve düzenleyici mekanizmalarla, taktik ve normlarla öznellikleri şekillendirmektedir (Foucault, 2003).

Foucault'nun modern topluma ilişkin çözümlerini gözetleme teknolojilerine, iktidarın yayılımına ve beden denetim altına alınmasına odaklanan pek çok distopya anlatısında görmek mümkündür. Ağırlıklı olarak 20.y.y.'da yaygınlaşan bir anlatı türü olan distopya ütopya ile ilişkili olarak tanımlanan; çoğu kez ütopyanın olumsuz, karşıtı olarak değerlendirilen bir kavram olsa da pek çok anlatının ütopik ve distopik unsurları eş zamanlı olarak içerdiği, distopik anlatılarda ütopik anlam ufuklarının belirdiği görülmektedir. Bu bağlamda distopyayı daha iyi değerlendirilebilmek için öncelikle ideal bir yönetim sistemini/yeri ifade etmesinin yanı sıra edebiyat ürünlerini tanımlamak için de kullanılan ütopya kavramı üzerinde durulması yerinde olacaktır.

1. ÜTOPYA-DİSTOPYA PARADİGMASI

İlk kez 1516 yılında Thomas More tarafından var olmayan, hayali, iyi bir yeri ifade etmek için kullanılan ütopya kavramı¹ insan aklına duyulan inançla somutlaşan, insanın ideal olanı inşa ederek bir altın çağ başlatabileceğini tasavvur eden ve Antik döneme hayranlık duyan Rönesans döneminin bir ürünüdür. Vieira'nın da ileri sürdüğü gibi, *ouk* (olmayan) ve *topos* (yer) kelimelerinden oluşan ütopya (yer olmayan bir yer), hem Thomas More'un kitabına hem de bir ada devletine göndermede bulunmuş; daha sonra bu kavramdan hareketle eutopya (iyi yer), distopya, anti- ütopya, alotopya, eukronya (gelecekteki iyi yer), heterotopya, ekotopya ve hiperütopya gibi pek çok yeni kavram türetilmiştir (Vieira, 2017: 4-5). Aydınlanma Dönemi'nde ise ütopya düşüncesinin daha çok gelecekle ilişkilendirildiği, insan aklına duyulan inanç ve tarihsel ilerleme sayesinde ortaya çıkacak olan bilimsel gelişim ve ideal topluluk düşüncesiyle ortaklaştırıldığı ve ütopya söyleminin daha dinamik bir varoluş kazandığı görülmüştür (Vieira, 2017). Bu bağlamda Vieira'ya göre modern düşüncenin bir ürünü olarak değerlendirilebilecek ütopya'yı dört temel özellik çerçevesinde tanımlamak mümkündür. Bunlardan ilki, ütopyanın var olan egemen ideolojinin ve toplumun karşısında hayal edilen iyi bir yerle özdeşleştirilmesidir. İkincisi, kavramın ütopya edebiyatıyla, bir diğer deyişle ütopya geleneğine mensup olan edebiyat ürünleriyle ilişkilendirilmesidir. Üçüncü özellik, ütopyanın siyasi bir amaç doğrultusunda işlevleri üzerinden ele alınması ve son olarak dördüncü özellik ise yaşanan toplumdan duyulan hoşnutsuzluk aracılığıyla daha iyi bir yaşam arzusunun ifade edilmesidir. Örneğin, edebi ürün olarak ütopya anlatılarına baktığımızda, genel olarak yeni bir ülkeye, adaya gelen bir gezginin idealize edilen toplumun ekonomik, sosyal ve dini örgütlenmesine ilişkin fikir sahibi olması; alternatif ve

¹ Ütopya kavramı, Thomas More tarafından geliştirilse de ütopya kavramının çok daha öncesinde, idealize edilen yönetim biçimleriyle ilişkili olarak ortaya çıktığı görülmektedir. Örneğin Platon'un *Devlet* ya da Aziz Augustinus'un *Tanrının Şehri* adlı kitapları ütopyanın kavramsallaştırılmasının arka planında yer alan, etkili kaynaklar arasındadır (Vieira, 2017: 7).

daha iyi bir toplum örgütlenmesine ilişkin kavrayışla kendi ülkesine dönmesi anlatılmaktadır. Ütopya yazarları kendi toplumlarının zayıf yönlerinden yola çıkmakta ve bu eksikliklerin giderildiği alternatif bir toplumsal yapı tasarımı sunmaktadır (Vieira, 2017: 8-10).

Ütopya, tarihsel süreç içerisinde bir yandan Marksizm gibi farklı ideolojilerle eklemlenirken diğer yandan ütopyanın iyimser yaklaşımını paylaşmayan ve kimi zaman ona yönelik bir eleştiri sergileyen hicvi ütopya, anti ütopya ve kötü gelecek kurgusu içeren distopya² gibi karşıt kavrayışların da gündeme geldiği görülmektedir. İlk kez 1868 yılında John Stuart Mill'in Mecliste yaptığı konuşmada atıfta bulunduğu bir kelime olan distopya hem edebiyat yapıtlarıyla hem de gelecekteki kötü yer tasavvuruyla ilişkilendirilmiş; özellikle modernleşmenin eleştirisi bağlamında 20. yüzyılda yaygınlaşmıştır. 1. Dünya Savaşı ve 2. Dünya Savaşı gibi felaketlerin, atom bombasının, iç savaşların, ekonomik krizlerin, Nazi Almanyası ve Stalin Rusyası gibi baskıcı rejimlerin damga vurduğu bu dönemde Gregory Claeys'in de belirttiği gibi Aydınlanma dönemini tasvir eden akla ve bilimsel gelişmelere duyulan güven sarsılmış, insanlığın yeni ortaya çıkan kontrolsüz güçleri denetlemedeki başarısızlığı vurgulanmış (Claeys, 2017: 155) ve var olan topluma yönelik eleştiri kötü gelecek tasvirlerinde kendisini göstermiştir. Distopyanın temel sorgulama noktasını "akıl ve devrim", "bilim ve sosyalizm", "ilerleme fikri ve (*the faith in the future*) geleceğe inanç" biçiminde sunulan modernliğin "büyük anlatıları" oluşturmuştur (Kumar, 2013: 19). Bu bağlamda totaliter yönetimlere yönelik eleştiri, diktatörlüklerin kurulması ve yaygınlaşmasında bilim ve teknolojinin etkisi George Orwell'in *1984* (1949), Aldous Huxley'in *Cesur Yeni Dünya* (1932) ve Yevgeni Zamyatin'in *Biz* (1920) gibi önemli edebiyat yapıtlarında sergilenmiştir. Bu romanlarda, baskıcı devlet aygıtına yönelik eleştiri ve bireyselliğin engellenmesine yönelik vurgular söz konusudur. Örneğin, Claeys'in de altını çizdiği gibi Zamyatin'in savaş sonrasında geçen *Biz* adlı romanında kendilerine birer numara verilen bireyler aynı kıyafetleri giymekte ve gardiyanlar tarafından uygulanan çeşitli disiplin uygulamalarına maruz kalmaktadır (2017: 167). Stalinizme karşı bir eleştiri metni olarak yorumlanan ve anti-modernist ve anti-kapitalist temaları faşizm karşıtlığıyla iç içe

² Bununla birlikte distopya, ütopya ve anti ütopya arasında keskin sınırlar çizmenin de sıkıntılı bir tutum olduğu farklı yazarlar tarafından sıklıkla dile getirilmiştir. Claeys, distopya kavramına yönelik itirazları pek çok ideal toplumun ya da eutopyanın distopyacı unsurlar içermesi (ya da tam tersi) çerçevesinde açıklarken (2017: 155-156); Kumar ütopya ve distopya arasındaki geçişkenliğe işaret ederek net bir ayırım yapmanın güçlüklerinden bahsetmiştir. Yazar, Edward Bellamy'nin *Geriye Bakmak* adlı ütopyasının William Morris tarafından "distopik bir kâbus" olarak tanımlanmasını bu duruma örnek olarak göstermiştir (Kumar, 2013: 19). Tom Moylan'a göre de distopya anlatılarının yabancılaşmış karakterlere yer vermesi ve egemen toplum düzenine yönelik eleştirisi distopyanın esnek bir duruş kazanmasını sağlamakta; böylelikle distopik metinlerde eleştirel bakış ve ütopyik bir önsezi bir arada var olmaktadır (Moylan, 2000: 147).

geçirdiği söylenen 1984'te ise totalitaryenizme yönelik eleştiri, tarihin sürekli yeniden yazılması, bireyselliğin engellenmesi, dilin çarpıtılması, düşünce polisleri ve iktidarın her yerde oluşuna göndermede bulunan tele ekranlar üzerinden sunulmaktadır (Claeys, 2017: 179-181). Dolayısıyla edebi distopyalar, kötü gelecek kurgularını oluştururken, insanın mükemmelliğe ulaşabileceği görüşüne şüpheyle yaklaşmakta, “toplumsal ve siyasi mutluluğu güvenceye almanın tek yolunun -bireyselden ziyade- toplumsal gelişmeler(le)” ilgili olduğunun altını çizmekte ve ideal toplum yerine daha iyi bir toplum olasılığını tartışmaya açmaktadır (Vieira, 2017: 23).

1960'lı yıllarda ise öğrenci hareketleri, Vietnam karşıtlığı, feminist örgütlenme, çevreci mücadele ve siyahların eşit yurttaşlık hakkı hareketi kısa süreli ütopyik bir anlam ufku yaratsa da³ bu durumun süreklilik taşımadığı ve özellikle 1980'lerden sonra hem edebiyatta hem de sinemada ağırlık kazananın distopik anlatılar olduğu görülmüştür. Edebiyatta *cyberpunk* akımının etkisiyle yapay zekâların ve robotların iktidarı ele geçirdiği, insan iradesine meydan okunan, sanal gerçekliği ve teknolojik gelişmişliği konu alan öyküler anlatılırken sinemada da *Bıçak Sırtı* (*Blade Runner*), *Brazil* ve *Matrix* gibi filmlerle “karanlık şehirler, tektipleşmiş yüksek teknoloji sayesinde şartlandırılmış ve mutlak denetimin ve disiplin sisteminin içine hapsedilmiş bir insanlık” gibi temalar dolaşıma sokulmuştur (Güney, 2015: 41). Barbara Mennel'in de altını çizdiği üzere 1990'lı yıllarda öne çıkan bilimkurgu filmlerinin belirleyici unsurlarından biri, distopik kent anlatılarıdır. 1920'li yılların *Metropolis* (Fritz Lang, 1927) ve *Things to Come* (William Cameron Menzies, 1936) gibi gelecekçilik akımından etkilenen, ütopyik ve distopik olasılıkları müzakere eden modernist kent anlatılarından farklı olarak, 1990'larda çekilen ve postmodern olarak tanımlanabilecek filmler ütopyik imkanların ötesinde kenti geçmişte var olduğu biçimiyle ya da teknolojik olanakların ötesinde çürümekte olan/harap olmuş bir yer olarak sunmakta ve kara filmde etkilenen anlatılarıyla ağırlıklı olarak teknolojinin aşırılıklarına, yarattığı yıkıma, insan özneliği ve sanal gerçeklik arasındaki ilişkiye ve hafıza tartışmasına odaklanmaktadır. Örneğin bilimkurgu türü, Hong Kong dövüş sanatları filmleri ve video oyun teknolojilerini birleştiren *Matrix*'te (1999) köleleştirilen insanlar sanal gerçekliğe hapsedilmekte ve yapay zeka aracılığıyla zihinleri üzerinde bir çeşit kontrol kurulmaktadır (Mennel, 2008). Mirrlees'in de ileri sürdüğü gibi, 20. yüzyılın anlatıları, kapitalizmin ilerleme modellerine meydan okuyarak kapitalist üretimin yoğunlaşması, etki

³ Ursula K.L. Guin, Stanislaw Lem ve Samuel Delany gibi Yeni Dalga olarak adlandırılan bilimkurgu edebiyatı yazarları çevreci, feminist, savaş karşıtı mesajlar barındıran anlatılarıyla ikircikli ütopyanın temsilcileri olarak ele alınmışlardır. Bu yazarların eserlerinde öne çıkan doğa üzerinde kurulan kontrol, beden ve nüfusun denetimi gibi belli başlı temalar biyopolitikayla ilişkili biçimde değerlendirilmiştir (Güney, 2015: 38-39).

mekanizmasını genişleten devletin güvenlik aygıtları ve dünya nüfusunun ihtiyaçlarının karşılanmasıyla ilişkili yetersizlikler gibi sorunları vurgulamış ve geçmişten daha kötü bir gelecek olasılığına işaret etmişlerdir. 21. yüzyılda ise bu tehditler daha da genişlemiş ve Mirrlees'in de vurguladığı gibi, özellikle Hollywood'da çekilen bilimkurgu filmlerinde küresel bir yayılım gösteren nükleer silah, salgın hastalık, yapay zekâ, uzaylı ya da zombi gibi tehditleri ya da felaketleri hem sağ kanattan hem de sol kanattan ele alan distopik anlatılar ağırlık kazanmıştır (Mirrlees, 2015: 9-10).

Bu bağlamda Michael Ryan, Douglas Kellner, Tanner Mirrlees gibi yazarların da ifade ettiği üzere distopik anlatıları muhafazakâr ve eleştirel bakış açısına sahip filmler olarak iki farklı biçimde tanımlamak mümkündür. Ryan ve Kellner'a göre "(m)uhafazakârlar teknofobi ve distopiyi kolektifleşme ve modernliğe ilişkin dehşet verici imgeler yansıtmakta kullanırken, liberaller ve radikaller aynı motifleri muhafazakâr kapitalist ve babaerkil değerlere gizli saldırılar düzenlemek için kullanmışlardır" (Kellner, 2010: 376-377). Mirrlees de distopik filmleri kapitalist sistemle ilişkisine göre eleştirel ve eleştirel olmayan filmler olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Mirrlees'e göre sağ kanat distopyaları felaketlerin kapitalizmle ilişkisini kurmakta başarısız olmakta ve sorunun kaynağı olarak sistem dışından gelen ajanlara ya da terör saldırılarına işaret etmektedir. Bu bağlamda şimdiki zamandan daha iyi bir gelecek olasılığını tartışmaya açarak, umutsuzluğu ve eylemsizliği pekiştirmekte; "mevcut sistemin meşruiyetini güvence altına almaya" hizmet etmektedir. Ayrıca kimi zaman kapitalizmin neden olduğu distopik sonuçları eğlenceye dönüştürmekte ve tüketim ideolojisini pekiştirmektedir (Mirrlees, 2015: 10, 14). Örneğin *Battle: Los Angeles* (Jonathan Liebesman, 2011) filminde, kaynakların tükenmesine ve kıt kaynaklara yönelik eleştirel bir farkındalık oluşturulmasına karşın bunun nedeni emperyal devletlerin ya da şirketlerin küresel yayılımına ya da rekabetine bağlanmamakta ve sorunun sistem yerine uzaylılardan kaynaklandığı vurgusu yapılmaktadır (Mirrlees, 2015: 11).

Mirrlees buna karşılık, sol kanat distopyaların ise kapitalist ekonomiden kaynaklandığı vurgulanan büyük ölçekli felaket hikâyeleri sunarak sistemi sorguladığını ve daha iyi bir geleceğe ve toplumsal değişime yönelik bir umut yarattığını belirtmektedir (2015: 10). Bu doğrultuda örneğin Ryan ve Kellner'ın 70'li ve 80'li yıllar bilimkurgularıyla ilişkili olarak altını çizdiği, distopik anlatıların yaşanılan zamanın dehşetini geleceğe taşıırken kapitalizmin etiği ve kurumsal yapılanması üzerine bir tenkit gerçekleştirdiği görüşünü, günümüzde çekilen eleştirel distopyalar için de ifade etmek mümkündür. Bu filmlerde öne çıkan "Denetimden çıkmış şirketler, güvenilmez liderler, meşruiyet krizi, suç oranlarındaki tırmanış vb." konularla emek sömürsünün dile getirilmesi ve

kapitalist rekabet anlayışına karşı çıkılması (Ryan ve Kellner, 2010: 394-395) günümüz distopik anlatıları için de geçerlilik kazanmaktadır.

Dolayısıyla, yukarıda da ifade edildiği gibi distopik anlatılar geleceğe dair dehşet hikâyeleri oluştururken var olan düzeni olumlayarak meşrulaştırabileceği gibi kötü bir gelecek kurgusu üzerinden içinde bulunulan toplumun ve sistemin daha iyi bir alternatifini hayal etmeye de imkân sağlayabilir. Distopik anlatıların eleştirel mi yoksa muhafazakâr olarak mı yorumlanacağı, tarihsel ve toplumsal bağlamla ilişkili olarak iktidarla ilgili ne tür söylemleri hayata geçirdiği üzerinden anlamlandırılmalıdır. Ayrıca ister eleştirel isterse muhafazakâr olsun pek çok distopik anlatıyla ilgili olarak ifade edilmesi gereken unsurlardan biri de distopyanın sadece ütopyanın tersine çevrilmesi, olumsuz olarak kavranamayacağı, aynı zamanda Onur Kartal'ın da ifade ettiği gibi onun iktidarın her yerde oluşuna yönelik yaptığı gönderme nedeniyle biyopolitikayla ilişkilendirilmesi gerektiğidir (Kartal, 2018: 101). Distopyaların pek çoğunda sadece yasaklayıcı değil üretici, pozitif iktidar kavrayışının ortaya çıkması iktidarın baskıcı işlevinin ötesinde arzu uyandıran, teşvik eden bir yapıya bürünmesine neden olur. Kartal'ın da ileri sürdüğü üzere “biyopolitik distopya, hem dil, din, ırk, sınıf, etnisite, toplumsal cinsiyet katmanlarını hem de gündelik yaşamın normallik evrenini muazzam bir beceriyle kuşatırken, iktidarını da... arzulanabilir ve idealleştirilebilir bir öznelik üretimiyle; başka bir deyişle özneleri de biyopolitik icraatın suç ortakları kılarak tesis eder” (Kartal, 2018: 105). Bu bağlamda bir sonraki bölümde hem distopik anlatıların biyopolitik niteliğinden hem de Foucault'nun iktidar, disiplin ve cezalandırma teknikleri aracılığıyla öznelik üretimine dair görüşlerinden yararlanılarak, 2000 sonrası distopik nitelik taşıyan bilimkurgu film evreni içerisinde, amaçlı örneklem doğrultusunda, biyopolitik bir çözümlemeye imkan sağlaması nedeniyle seçilen *High Life* filminde öne çıkan iktidar ilişkileri değerlendirilecektir. Filmin ne tür bir öznelik tasavvuru ürettiği ve bu iktidar ilişkilerinden bir kaçış olanağı olup olmadığı sorgulanacaktır.

2. *HIGH LIFE* FİLMİNDE DİSTOPIK ANLATI VE ÖZNELİK ÜRETİMİ

Claire Denis'in yönetmenliğini üstlendiği, belirsiz bir gelecekte/zamanda geçen *High Life* filmi, özgürlük/disiplin, iktidar/kaçış, birey/topluluk, doğa/kültür, akıl/duygu gibi karşıtlıkları temel alan ve yönetim aygıtının nüfusu denetlemek ve dizayn etmek için uyguladığı iktidar tekniklerine dikkat çeken eleştirel bir distopya örneği olarak tanımlamak mümkündür. Emma Wilson'ın da ifade ettiği gibi Denis filmi, Teksas'ta ölüm cezasına çarptırılan mahkûmların ekonomik maliyetiyle ilgili bir rapordan esinlenerek tasarlamış (2019: 20); raporu, Batılı devletlerin bilimsel bir misyon çerçevesinde idam mahkûmlarından kurtulmasını konu alan eleştirel bir anlatı oluşturmak için kullanmıştır.

High Life'in sık sık geriye dönüşlerle yapılan ve kimi zaman filmdeki temel karakterlerden biri olan Monte'un üst sesinin de eşlik ettiği anlatısı, hükümetin ve bilimin iş birliği sonucunda gerçekleştirilen radikal bir deneye katılmayı kabul ederek uzaya gönderilen, her biri farklı suçlardan hüküm giymiş bir grup idam mahkûmunu konu almaktadır. Nakliye konteynırını andıran ve hapisane niteliği taşıyan bir gemide⁴ yaşamak zorunda kalan mahkûmlar, kara deliğe doğru yolculuk yapma ve kara delikteki enerji kaynağının özüne ulaşma misyonuyla görevlendirilmişlerdir. Ancak mahkûmların katılımcısı olduğu tek deney bu uzay deneyi değildir. Filmde mahkûmlar bir yandan kara deliğe doğru yol alırken; diğer yandan gemideki mahkûmlardan biri olan Dr. Dibs'in uzayda ilk canlı doğumunu gerçekleştirme girişiminin de bir parçası haline gelmişlerdir. Bu doğrultuda gemideki rutin yaşamın kontrolden çıkması da bu deneyin başarıya ulaşması ve uzayda ilk canlı doğumunun gerçekleşmesiyle ortaya çıkmaktadır. Gemideki mahkûmlar arasında yer alan Monte'un izinsiz olarak elde edilen sperminin Boyse'a enjekte edilmesiyle Willow dünyaya gelmekte, Willow'un doğumunu takip eden süreçte gemideki mahkûmlar hem kendilerine hem de birbirlerine yönelik şiddet içeren eylemlerde bulunmakta ve yaşanan bu trajik olayların sonucunda ise Willow ve Doktor'un itiraflarıyla Willow'un babası olduğunu öğrenen Monte dışındaki tüm mahkûmlar hayatını kaybetmektedir. Böylelikle Monte, Willow'un bakımını üstlenme zorunluluğuyla karşı karşıya kalırken; aradan geçen uzunca bir zamanın ardından Willow'un büyüdüğü ve ikilinin birlikte kara deliğe doğru yola çıkma kararı aldığı görülmektedir.

High Life, yukarıda özetlenen anlatı hattından da görüleceği üzere biyo-iktidarla ele alınmaya elverişli distopik bir öyküye dayanmaktadır. Filmdeki mahkûmlar, radikal bir deneye katılmalarına kaynaklık eden insanlığa hizmet etme çağrısı (hümanizma) aracılığıyla fiziksel ve ruhsal olarak denetim altına alınmakta ve mahkûm bedenleri iktidar tarafından işlevsel hale getirilmektedir. Bu doğrultuda projeyi tasarlayan bilim insanlarından biri olan profesörün itirafları, görünürdeki keşif amacının arkasında yatan disiplinci iktidar yapısını ve biyo-iktidarı gözler önüne sermektedir. Proje aslında ekonomik bir yük olarak görülen idam mahkûmlarından kurtulmakla ve onları bilimsel veriye dönüştürmekle ilgilidir. Yani nüfus üzerinde denetleyici ve düzenleyici iktidar söz konusudur. Mahkûm gemisinin uzay boşluğunda hasta ve ölü köpekleri taşıyan bir başka gemiyle karşılaşması, suçlu mahkûmlar ve köpekler arasındaki eşitlemeyi göstermekte ve mahkûm bedenlerinin her türlü insan hakları ihlaline açık, gözden

⁴ Yönetmen *High Life*'la ilgili yaptığı söyleşilerden birinde, filmde beyaz rengin ağırlıkta olduğu, istilacı bir mantık çerçevesinde yapılan ve uzayda fetihi ve militarizmi kutsayan bir mekân tasarımı yerine daha çok toprak tonlarının öne çıktığı, uzayda hapisane ortamına işaret eden bir mekânsal düzenlemeyi temel aldığını ve amacının izolasyon ve yalnızlıkla ilişkili meseleleri araştırmak olduğunu ifade etmiştir (Goodman, 2019: 105; Pinkerton, 2019: 28).

çıkarılabilir, “hukuk düzenine dışlanma yoluyla dâhil edilen”, kurban vasfı olmaksızın öldürülebilen *homo sacere* (kutsal insan) (Agamben, 2001: 18) dönüştürüldüğü vurgulanmaktadır. Dolayısıyla teknolojinin, bilimin ve modern disiplin tekniklerinin özneyi tabi kılması, sınıflandırması ve doğanın sanal üretimini gerçekleştirmesiyle ilgili olumsuz bir bakış ortaya koyan film, kendilerini demokratik ve eşitlikçi olarak konumlandıran kapitalist Batı toplumlarının insan haklarını askıya alan totaliter ve anti hümanist yönünü açığa çıkarmaktadır. Bu bağlamda Foucault’nun biyopolitika, iktidar, disiplin ve cezalandırma gibi kavramları aracılığıyla değerlendirme yapmayı olanaklı kılan distopik film bilim, teknoloji, hukuk ve yönetim aygıtı gibi farklı disiplin alanlarının ve kurumlarının işbirliğini ve bilimin suçluların ıslah edilmesi ya da yok edilmesindeki rolünü vurgulamaktadır.

Filmde pek çok distopik filmde görüldüğü üzere bilimin otoriter söylemine ilişkin bir olumsuzlama söz konusudur ve bu söylem hem ilk sahnelerde yer verilen profesörün itirafları hem de uzaydaki deneyin sorumlusu olduğu söylenebilecek, “cadı” olarak sunulan ve insanların iradesini yok sayan bilim insanı Dr. Dibs’ten hareketle eleştirilmektedir. Bilimin ve teknolojik dönüşümün ütopyik anlatılarda olduğu gibi tüm insanlığın ortak yararına, daha iyi bir topluma işlerlik kazandırmak için kullanılmadığı vurgulanmakta ve bilimin disipline edici, denetim kurucu ve bireyselliği baskılayan bir iktidarla yaptığı iş birliği görünür kılınmaktadır. Ayrıca muhafazakâr bilimkurgularda olduğu gibi geçmiş, uzaydaki yaşamın alternatifi bir altın çağ olarak sunulmamakta ya da dünya ulaşılması, geri dönülmesi arzulanan bir norm olarak konumlandırılmamaktadır. Akıl/duygu ve kültür/doğa arasındaki karşıtlıkların altının oyulduğu filmde uzaydaki ve dünyadaki iktidar ilişkileri arasında bir fark olmadığı gösterilmekte; aynı tahakkümcü yapının ve disiplin tekniklerinin uzayda yeniden inşasına dikkat çekilmektedir. Karakterler uzunca bir süre uzayda yaşasa da eşitlikçi topluluk bağları geliştirmek yerine çoğunlukla birbirlerinden izole biçimde yaşamlarını sürdürmekte ve dünyadakine benzer mikro iktidar ilişkilerini hayata geçirmektedir. Filmde, Foucault’nun da vurguladığı üzere, devletin uyguladığı tahakkümün geçerlilik kazanmasının toplumdaki küçük gruplar arasındaki iktidar ilişkilerine bağımlı olduğu görüşünün altı çizilmektedir. Foucault’nun deyişiyle;

Toplumda binlerce, binlerce iktidar ilişkisi ve sonuç olarak güç ilişkileri, dolayısıyla küçük çatışmalar, bir anlamda mikro-mücadeleler vardır. Bu küçük iktidar ilişkilerinin genellikle büyük devlet iktidarı tarafından ya da büyük sınıf tahakkümleri tarafından yukarıdan yönetildikleri, teşvik edildikleri doğru olsa da, ters yönde, bir sınıf tahakkümünün ya da bir devlet yapısının ancak tabanda bu küçük iktidar ilişkileri varsa iyi işleyebileceğini söylemek gerekir (Foucault, 2012: 176).

Bu bağlamda film, tahakküm içeren ilişkilerin özneyi sınırlandırdığına dikkat çekerken hapsedilen öznenin de aynı yapıyı diğerleri üzerinde kurmaya çalıştığını göstermekte ve kurtuluşun ancak dünya ya da uzay fark etmeksizin bireylerin özgür kılındığı, belki de kara deliğin mümkün kılabileceği yeni bir zaman/mekân boyutunda gerçekleşebileceği düşüncesine zemin hazırlamaktadır.

Filmde iktidarın işleyişle ilgili değinilmesi gereken önemli bir unsur da mahkûmların bu deneye gönüllü olarak katılmaları ve bu durumun, ilk etapta kendilerini “işe yarar” hissetmelerinin iktidarın sadece dışsal olarak dayatılmadığını aynı zamanda içsel olarak da koşullandırıldığını anlamaya imkân sağlamasıdır. Burada yasaklayıcı, baskıcı bir iktidarın yanı sıra biyopolitik distopyalarda karşımıza çıkan üretici, pozitif bir iktidar söz konusudur. Foucault'nun iktidarın gözetim altında tutulan, yalıtılan ve Sarup'un deyişiyle, “kendi davranışlarının polisi olmaya başla(yan)” (2004: 104) öznelerin üretimine yöneldiği biçimindeki görüşü, filmdeki mahkûmların eylemleriyle ve düşünceleriyle örtüşmektedir. Mahkûmların büyük bir kısmı kendi iradeleriyle, işe yarar hissetmek için ya da verilen ödüllerle disiplinci uygulamalara uyum sağlamışlardır. Dolayısıyla kişinin kendi özneliği üzerinde denetim kurmasının da iktidarın bir türevi olduğu görülmektedir. Örneğin geminin mahkûmlarından biri olan ve geriye dönüşler aracılığıyla çocukken işlediği bir cinayete tanık olunan Monte, iktidarın kendisiyle ilgili bakış açısını içselleştirmiş ve arkadaşıyla yaptığı bir konuşma sırasında “Çöptük. Birileri bizi geri dönüşüme sokmayı akıl etti” ifadesini kullanmıştır. Bir diğer mahkûm olan Cherny ise bu görevi ailesinin utancını hafifletmek için kabul ettiğini söylemektedir. Sarup'un da ifade ettiği üzere disiplinci iktidar uygulamaları kapsamında dile getirilebilecek hapishanenin ıslah etmek yerine “suçluyu ve suçluluk duygusunu” yeniden geçerli kıldığı düşüncesi (Sarup, 2004: 103), gemide yapılan hiyerarşik ilişkiler çerçevesinde çeşitli cezalandırma ve disiplin teknikleri aracılığıyla tabi hale getirilen ve iktidarın bakışını içselleştiren öznelerle ortaya konmaktadır.

Filmde mahkûmlar pek çok distopik anlatıda olduğu gibi cezaevine benzeyen, klostrofobik, sıkışık bir mekânda hem çeşitli kameralar aracılığıyla hem bilgisayara veri girişiyle hem de geminin doktoru tarafından gözetlenirler. Mahkûmların mesajlarının merkeze ulaşıp ulaşmadığını, izlenip izlenmediklerini bilmemesinin Bentham'ın tasarladığı panoptikonda olduğu gibi sürekli gözetlenebilirlik ilkesini hayata geçirdiği söylenebilir. Mahkûmlar sürekli izlendiklerini ve mesajlarının dünyaya ulaştığını düşünseler de anlatının başında projeyi tasarlayan bilim insanlarından birinin verdiği röportaj, mahkûmlara yalan söylendiğini, dünyaya geri dönemeyeceklerini ve mesajlarının dünyaya çok geç ulaştığını açığa çıkarır. Ayrıca *High Life*'ta iktidarın mikrofiziği, gündelik eylem ve

davranışlar üzerinden de görünür kılınır. Örneğin geminin oksijen seviyesinin düşmemesi için (yaşam destek ünitelerinin çalıştırılması için) mahkûmlar 24 saatte bir veri girişi yaparak rapor vermek zorundadırlar. Gündelik yaşam zaman ve mekân üzerinde kurulan denetimle, normlara, sterilizasyona ve ritüellere bağlı kalınarak düzenlenir. Aşırılığın ve bireyselliğin dışlanması aracılığıyla anonimleşme sağlanır. Yine diğer mahkûmlar karşısında belirli ayrıcalıklara sahip olan ve giydiği beyaz önlükle bilimsel otoriteyi temsil eden Dr. Dibs'in dışında hepsinin mahkûm kıyafetlerini andıran kırmızı üniformalar giydiği, yakalarında bir deneyin parçası olduklarını ifade eden ve anonimleşmeyi destekleyen numaralar taktıkları ya da bilgisayara veri girişini kimlik 149 olarak kodlanan bir çiple yaptıkları görülür. Hep birlikte spor aktivitelerine katılarak bedensel kapasitelerini geliştirirler. Ayrıca mahkûmların cinsel arzuları ve hazları mastürbasyon odası aracılığıyla kontrol altına alınırken bedenleri de bilim otoritesi tarafından dayanıklı/dayanaksız; genetik olarak kusurlu/kusursuz; sağlıklı/sağlıksız olarak sınıflandırılır. Dr. Dibs kendi çocuklarını öldürmesinden de kaynaklandığı düşünülebilecek suçluluk duygusuyla uzaydaki ilk insanın doğumunu gerçekleştirmek için çılgın bir uğraş içine girer. Filmde açıkça ifade edilmese de gemideki yaşam hapisane sistemine benzer biçimde örgütlendiği için, insanlar arasında fiziksel temasın ve cinsel ilişkinin yasak olduğu ve üremenin yapay bir ortamda gerçekleştirildiği söylenebilir. Mahkûmlar derin uyku durumuna geçmelerini sağlayan uyuşturucu haplar karşılığında spermlerini bağışlamak zorunda kalırlar ve spermler laboratuvar ortamında incelendikten sonra kadın mahkûmların yumurtalarıyla birleştirilir.

Öte yandan mahkûmlar disiplinci iktidara karşı çıktıkları ya da uyumsuz davrandıkları noktada ilaçla sakinleştirilme ya da yatağa kelepçelenme gibi ıslah edilme ve cezalandırılma pratiklerine maruz kalmaktadır. Mahkûmlardan biri olan Monte'un gemideki yaşamı orduda olmakla özdeşleştirilmesi, Foucault'nun ifade ettiği hapisane, ordu gibi disiplinler kurumları arasındaki ortaklığı açığa çıkarır. Bu bağlamda uzay gemisini evi olarak adlandıran, bir süre sonra mastürbasyona gereksinim duymadan dürtülerini kontrol eden ve hiçbir şey hissetmediğini söyleyen Monte'un genetik olarak mükemmel bir mahkûm örneğine dönüştüğü (aynı zamanda sperm donörüne) söylenebilir. Ancak Monte'un diğer erkek mahkûmlar gibi spermlerini bağışlamak istememesi Dr. Dibs'in onun spermlerini izinsiz olarak kullanmaya karar vermesiyle sonuçlanır. Uyku ilacının etkisindeyken Monte ile birlikte olan Dibs, izinsiz olarak aldığı spermle gemideki mahkûmlardan bir diğeri olan Boyse'un yumurtasını döller. Biyo-iktidar için yaşatmak ve istikrar önemlidir ve filmde doktorun da bunu insan iradesini hiçe sayarak ilaçlarla ve uyuşturucularla sağladığı görülür.

Filmde doktorun kendisini uzayda yaşayabilen, radyasyona dayanıklı, türün devamlılığını sağlayan fetüs gelişimine adanmış biyo-iktidarla ilişkilidir. Biyo-iktidar nüfus üzerindeki düzenleyici pratiklerle sağlık, uzun yaşam, üreme ve doğum gibi değişkenler üzerine yeni veriler elde etmek için uğraşır. Foucault'ya göre iktidar ve bilgi birbirleriyle iç içe geçer; dolayısıyla iktidarın tatbik edilmesi yeni bilgi biçimlerinin gündeme gelmesiyle ilişki kurar (Sarup, 2004: 112; West, 2005: 277). Dr. Dibs, filmde iktidar ve bilim arasındaki iş birliğini gözler önüne serer. Kadın karakter, Mark Bould'un bilimkurgu filmlerinde karşımıza çıktığını söylediği, insanların bireyselliğini ve bedensel bütünlüklerini göz ardı eden, bilimsel akılcılıktan yana bir tavır takınan ve sosyal bağları önemsemeyen duyarsız bilim insanının (2015: 45- 46) bir prototipi olarak konumlandırılır. Aslında kendisi de çocuklarını ve eşini öldüren bir idam mahkûmu olan Dibs, hem sahip olduğu bilimsel bilgisi ve yetkisiyle hem de ödül ve ceza mekanizmalarıyla gemidekileri otoritesine tabi kılar; onların duygularını önemsemez; doğum, ölüm, sağlık ve hastalık gibi konularda elde ettiği bilimsel verileri sistematik hale getirerek dünyaya gönderir.

Foucault'nun da belirttiği gibi, biyo-iktidar üretkendir. Cinselliği yasaklayarak değil kısırtarak, söyleme dökerek yapılandırır. Cinsellik sadece üremeye yönelik biçimlendirilmez; aynı zamanda nüfusun denetlenmesine neden olan yeni bilgi biçimleri, taktikler ve uygulamalar dizisiyle bağlantı kurar (Foucault, 2003). Bu bağlamda Foucault'nun görüşleri çerçevesinde, filmde *fuckbox* adı verilen mastürbasyon odasının da aslında iktidar tarafından mahkûmların cinsel arzularının kontrol altına alınması ya da deneyin başarısı için gemiye yerleştirildiği düşünülebilir. Cinsellik burada sonsuz hazla ve bir çeşit narsisizmle ilişki kurar. Modern toplumdaki narsist öznenin kendilik imgesini sınırlayamadığı ve her deneyimde kendisini yeniden yaşadığı görüşünü (Han, 2017b: 55-56) *fuckbox* kullanan mahkûmlar aracılığıyla örneklendirmek mümkündür. Anlatıda çocuklarını öldürdüğü vurgulanan Doktor Dibs'in *fuckbox* kullanarak vibratör benzeri bir mekanizmayla mastürbasyon yaptığı sahnenin düzenlenme biçimi, kadın karakterin doğa yasalarına aykırı hareket eden ve insanların bedensel bütünlüğünü ihlal eden, "varlığının sınırları bulanıklaşan" (Han, 2017b: 56) narsistik özne/bir çeşit cadı olarak sunulmasına neden olur. Sahnede kadın karakter siyah yeleye benzeyen saçlarıyla insan-hayvan karışımı bir yaratığa dönüştürülür. Hatta Dibs'in sunumunun Francisco Goya'nın⁵ *Cadıların Şabatı* eserindeki çizimlerini anımsattığını ifade eden Emma Wilson,

⁵ Goya, büyüçülük konusunu ele aldığı, karanlık tasvirler içeren bir dizi resim yapmıştır. *Cadıların Şabatı* da "Black Paintings" olarak adlandırılan bu resimler arasındadır.

sahnenin izleyiciyi “kadınlar, cinsellik ve yaşlanmayla ilgili mizojinik tabularla yüzleştirdiğini” belirtir (2019: 22).

Bu doğrultuda, anlatıda genel olarak disiplinler teknikler, hazzın ve arzunun kontrol altına alınmasına yol açan iktidar uygulamaları başarılı olsa da (dört yıl kadar) bir süre sonra fiziksel sınırlılık, cinsel arzunun baskı altında tutulması ve özgür edimin devreden çıkarılması, gemide duvara yazı yazmak ya da yüzünü çamura bulamak gibi direnişler dışında otoriteye büyük ölçüde itaat eden mahkûmların şiddet eylemleriyle sonuçlanır. Aslında filmin açılış sahnesinde cenneti andıran bahçenin ortasında görülen ve ölen mahkûmlardan birine ait olan ayakkabı, Balsom’ın cennete geri dönüş olmayacağı, doğanın da şiddetle işaretlendiği (2019: 62) yorumunu destekleyen ve bize gemide yaşanacak şiddet olayları konusunda ipucu veren erken anlatım örneğidir. Nick Pinkerton’un ifade ettiği gibi bu haksız ortamda etik normlar ve kurallar devre dışı kalır (2019: 26, 28). Mahkûmlar birbirini öldürür, tecavüz girişiminde bulunur ya da intihar eder. Biyopolitik bir evren kuran doktor ve kendi iradesi dışında çocuk sahibi olan Boyse intihar eder. Böylece uzayda doğan ilk canlı olan Boyse’un kızı Willow ve doktorun itirafıyla Willow’un babası olduğunu öğrenen Monte dışında herkes ölür. Ayrıca geminin zeminine sızan ve bilimkurgu filmlerinde alışık olmadığımız sperm, Boyse’un göğüslerinden sızan süt ya da kan gibi sıvılar bedensel ihlali açığa çıkarır. Normalde çocuğun beslenmesiyle ilişkili olan ve anne-bebek arasındaki bağa ve bakım ilişkisine göndermede bulunan süt, rahatsız edici grotesk bir yapıya bürünür. Geminin yüzeyine bulaşan bu akışkan sıvılar biyo-iktidarın bedene müdahalesinin sonuçlarına işaret eder. Ayrıca bu sıvılar ve gemide ağırlık oluşturmaması için uzay boşluğuna bırakılan cesetler Kristeva’dan hareketle *abject* (iğrenç/tiksinç) olarak yorumlanabilirler. Kristeva’nın da ifade ettiği gibi, özne-bene karşıtlıkla tanımlanan, özneyi anlamın çöktüğü noktaya sürükleyen ve sınırdan yer alarak özneye meydan okuyan iğrenç/tiksinç, bedenin dışarısı tarafından nüfuz edilebilirliğine işaret eder (Kristeva, 2004: 14, 23). Murat Güney’in deyişiyle, “dış dünyaya sızan yapı aynı zamanda onun tarafından nüfuz edilebilir olduğundan, tiksinç bedenin geçirgenliğinin kanıtıdır. Tiksinç, özerk, eşsiz, tekil bir birey olmaya duyulan arzuyu baltalar ve arzuyu temel alan bütün ideolojik normlar yeniden üretildiğinde tiksinç coşkulu ve ütopyik olarak nitelenmek yerine distopyik ve dehşet verici addedilir” (Güney, 2015: 108).

Filmle ilgili son olarak, gemideki diğer mahkûmların ölümünün ardından Monte’un, bebek Willow’un bakımını üstlendiği ikili sahneleri yorumlamak gerekmektedir. Mahremiyet, sevgi ve bağlılığa göndermede bulunan bu sahnelerin distopyik bir bilimkurgu için umudu ifade edip etmediği, kaçış ve özgürlük olarak yorumlanıp yorumlanamayacağı, filmin ütopyik bir potansiyel barındırıp

barındırmadığını düşünölmelidir. Bu sahnelerde, Willow'un gelişı güzel ekrana yansıyan ilkel bir kabile toplumunun görüntülerini izleyerek ve babasının tabuyla ilgili konuşmalarını dinleyerek büyüdüğünün gösterilmesi, filmin söyleminin baskıcı iktidar sistemi ve disiplin tekniklerinden kültür/medeniyet-doğa karşıtlığına kaymasını beraberinde getirir. Monte'un Willow'a tabuyu açıkladığı, ona geri dönüştürölmüş bile olsa kendi dışkısını yememesini ve idrarını içmemesini söylediğı, toplumsal ve kültürel sınırları en azından kızı için gemide uygulamaya devam ettiğı görülür. Erika Balsom, tabuların beden politikasını desteklerken aynı zamanda düzenleyici bir yapı barındırdığını ifade eder. Tabuların medeni bir toplumda “reddedilmeleri, kurtuluşa ancak aynı şekilde dışlanma ve cezalandırmaya yol açabilir” (Balsom, 2019: 61). Bu bağlamda filmin en önemli tabusunun ensest olduğı söylenebilir. Willow'un genç bir kadına dönüştüğü sahnelerde bu tabunun çiğnenme olasılığı gerilim yaratır. Willow'un babasıyla birlikte uyuma isteğine karşılık Monte'un onu kendisinden uzaklaştırdığı ve regl olmaya başlayan Willow'un kanının çarşafa bulaştığı görülür.⁶ Ancak Erika Balsom'un da dikkat çektiğı gibi yönetmen tabuyla ilgili kesin bir yorum yapmaktan kaçınır; ne tabuyu çiğner ne de tabuyu yeniden onaylar (Balsom, 2019: 62). İkilinin gemiden ayrılarak kara deliğın içinden geçme kararı ve sonrasında farklı bir zaman-mekân boyutunda olduklarını ifade eden parlak ışık ölüm ya da yeni yaşam gibi farklı olasılıklara zemin hazırlar. Sonuç olarak filmde içinde bulunulan biyopolitik düzenden kurtuluşun ancak ölümü seçerek ya da yeni bir zaman-mekân düzlemine geçerek mümkün olabileceğı vurgulanır.

3. SONUÇ

Distopik anlatılar çağdaş toplumsal sorunları sergileyerek geleceğe dair öngöröde bulunmakta ve yakın gelecekteki olası tehditlere ve alınması gereken önlemlere dikkat çekmektedir. Ağırlıklı olarak kapitalist, tahakkömcü bir devlet sisteminde bilim ve teknolojiyle yapılan iş birliğini gözler önüne seren bu filmler, özgür edim ve düşüncenin nasıl engellendiğini ve kitlelerin nasıl tabi hale getirildiğini/köleleştirildiğini ele almaktadır. Özellikle biyopolitik bir yapı barındıran distopik anlatılar tahakkömcü iktidar yapısının kitleler tarafından meşru hale getirilişine, iktidar ilişkilerinin geniş bir ağ niteliğinde yayılımına ve iktidarın her yerde oluşuna işaret etme bakımından önemli bir potansiyel sunmaktadır. Foucault'nun temel kavramlarından yararlanan bu çalışmada da *High Life* filmi biyopolitik bir distopya olarak değerlendirilmiş ve filmin Batı

⁶ Ayrıca Nick Pinkerton, ensest tabusunun ve tabunun ihlaline yönelik gerilimin öne çıktığı filmde uzayda hayatta kalan son insanların temsilcisi olan baba-kızın Adem ve Havva olarak yorumlanabileceğini belirtir ve hem bu durumun hem de bahçenin cennete benzeyen bir vaha olarak kullanımının İncil'e yapılan bir gönderme olarak algılanabileceğine işaret eder (Pinkerton, 2009: 26).

toplumlarının anti-hümanist ve tahakkümcü yapısını açığa çıkarma bakımından eleştirel bir potansiyel barındırdığı savunulmuştur. Filmde insan bedeni üzerinde uygulanan iktidar teknikleri eleştirilirken akla, rasyonelliğe, teknolojinin araçsallaştırılmasına ve teknolojinin insan bedenini biyolojik işlevine indirgeyerek, bedenin denetimini sağlamak üzere kullanımına yönelik Foucaultcu bir eleştiri yürütülmüştür. Filmde aynı anda hem disiplinci iktidar yapısını hem de biyo-iktidarı tespit etmek mümkündür ve bu durumun bilimsel bir deneye katılan ve toplum tarafından ötekileştirilen mahkûmların iktidarın bakışını içselleştirmesiyle, öznelerin belirli arzu mekanizmalarıyla, disiplin teknikleriyle yeniden tanımlamasını sağlayan üretici iktidar aracılığıyla işlevselleştirildiği görülmektedir. Suçluların hem kara delikteki enerji kaynağına ulaşma hem de üreme fonksiyonu çerçevesinde deney kobayına dönüştürülmesi, hapisane niteliği taşıyan, oldukça sıkışık bir uzay gemisine hapsedilmesi, uzaya gönderilen ve sadece köpeklerden oluşan bir gemiyle karşılaşması üzerinden köpekler ve mahkûmlar arasında bir eşitleme kurulması, mahkûmların bilgisayar sistemleriyle yaşam destek ünitelerine bağlanması, Dr. Dibs dışındaki mahkûmların mastürbasyon dışındaki cinsel faaliyetlere katılımının engellenmesi, ödül ve ceza sistemiyle üremenin kontrol edilmesi, suçluların yatağa zincirleme gibi çeşitli cezalandırma pratiklerine maruz kalması, öznelerin yararlı/yararsız; genetik açıdan kusurlu/kusursuz olarak tanımlanarak birer veri nesnesi haline getirilmesi gibi unsurlar disipline edici pratiklere ve nüfus (hem gemidekiler hem de gemidekilerin dünya dışına atılmasıyla dünyadaki nüfus) üzerinde uygulanan ve yaşamı ölüm, doğum ve üreme gibi pratiklerle kontrol eden biyo-iktidara dikkat çekmektedir.

Foucault'nun da belirttiği gibi iktidar, her yerde var olan, karmaşık bir stratejiler ağı, eşitsiz ilişkiler aracılığıyla tatbik edilen, yukarıdan aşağıya etki eden ya da sahip olunan bir yapı değil, karmaşık güç ilişkilerinin bir parçasıdır (Foucault, 2003: 72-73) ve farklı söylemler, bu iktidarın yayılımında etkin bir rol oynamaktadır. Dolayısıyla *High Life*'ın distopik anlatısı Foucault'nun da altını çizdiği, bilgi üreten farklı söylemlerin nüfus üzerinde düzenleyici ve denetleyici bir politika oluşturmak üzere özneyi nasıl tabi hale getirdiğini göstermektedir. Bu söylemlerin mahkûm bedenlerini onaylama, tasnif etme, yaşam ve ölümüne karar verme hakkına sahip olduğu ve herhangi bir etik kurala uymaksızın mahkûm bedenlerini gelecek nesillere aktarılacak yeni bilgi nesnelere olarak kullandığı görülmektedir. Ayrıca mahkûmlar da kendi içlerinde kurdukları hiyerarşik, eşitsiz ilişkiler aracılığıyla mikro iktidar ilişkilerinin yeniden üretimini gerçekleştirmektedirler. Bu kapsamda bu tahakkümcü yapıda iktidar ilişkilerinden bir kaçışın olanaklı olmadığı, iktidar pratiklerinden kurtuluşun ancak intihar ya da

kara deliğe yapılan yolculuk gibi özgür edimlerle gerçekleştirilebileceği gösterilmektedir.

KAYNAKÇA

Agamben, Giorgio (2001), Kutsal İnsan: Egemen İktidar ve Çıplak Hayat (İstanbul: Ayrıntı) (Çev. İsmail Türkmen).

Balsom, Erika (2019), “High Life”, *Sight & Sound*, 29 (6): 61-62.

Bould, Mark (2015), *Bilimkurgu* (İstanbul: Kolektif) (Çev. Sinan Okan ve Ertuğrul Genç).

Claeys, Gregory (2017), “Distopyanın Kökenleri: Wells, Huxley ve Orwell”, Claeys, Gregory (Der.), *Cambridge Edebiyat Araştırmaları: Ütopya Edebiyatı* (Çev. Zeynep Demirsü) (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları): 155-190.

Foucault, Michel (1992), *Hapishanenin Doğuşu* (Ankara: İmge) (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay).

Foucault, Michel (2003), *Cinselliğin Tarihi* (İstanbul: Ayrıntı) (Çev. Hülya Uğur Tanrıöver).

Foucault, Michel (2012), *İktidarın Gözü* (İstanbul: Ayrıntı) (Çev. Işık Ergüden).

Goodman, Lanie (2019), “High and Dry in Space”, *France Today*, 34 (2): 104-108.

Güney, Murat K. (2015), “Çağının Aynası Olarak Bilimkurgu: İnsanın Doğa ve Teknolojiye Bakışı Nasıl Dönüştü?”, Şahin, Seval, Banu Öztürk ve Didem Ardalı Büyükarman (Der.), *Edebiyatın İzinde Fantastik ve Bilimkurgu* (İstanbul: Bağlam Yayıncılık): 36-43.

Han, Byung-Chul (2017a), *Şiddetin Topolojisi* (İstanbul: Metis) (Çev. Dilek Zaptçioğlu).

Han, Byung-Chul (2017b), *Şeffaflık Toplumu* (İstanbul: Metis) (Çev. Haluk Barışcan).

Kartal, Onur (2018), “Biyopolitik Distopya: Yorgos Lanthimos Sinemasından ‘insan’ Manzaraları”, *Cogito*, 90: 101-119.

Katz, Stephen (2017), “Michel Foucault”, Turner, Bryan S. ve Anthony Elliott (Der.), Çağdaş Toplum Kuramından Portreler (Çev. Barış Özkul) (İstanbul: İletişim).

Kristeva, Julia (2004), Korkunun Güçleri, İğrençlik Üzerine Deneme (İstanbul: Ayrıntı) (Çev. Nilgün Tural).

Kumar, Krishan (2013), “Utopia’s Shadow”, Vieira, Fátima (Der.), Dystopia(n) Matters: On the Page, on Screen, on Stage (Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing): 19-22.

Mennel, Barbara (2008), Cities and Cinema (London and New York: Routledge).

Mirrlees, Tanner (2015), “Hollywood’s Uncritical Dystopias”, Cineaction, 95: 4-15.

Moylan, Tom (2000), Scraps of the Untainted Sky, Science Fiction, Utopia, Dystopia (Colorado and Oxford: Westview Press).

Pinkerton, Rick (2019), “The Point of No Return”, Film Comment, 55 (2): 24-29.

Ryan, Michael ve Douglas Kellner (2010), Politik Kamera: Çağdaş Hollywood Sinemasının İdeolojisi ve Politikası (İstanbul: Ayrıntı) (Çev. Elif Özsayar).

Sarup, Madan (2004), Postyapısalcılık ve Postmodernizm (Ankara: Bilim ve Sanat) (Çev. Abdülbaki Güçlü).

Vieira, Fatima (2017), “Ütopya Kavramı”, Claeys, Gregory (Der.), Cambridge Edebiyat Araştırmaları: Ütopya Edebiyatı (Çev. Zeynep Demirsü) (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları): 3-35.

West, David (2005), Kıta Avrupası Felsefesine Giriş: Rousseau, Kant ve Hegel’den Foucault ve Derrida’ya (İstanbul: Paradigma) (Çev. Ahmet Cevizci).

Wilson, Emma (2019), “Love Me Tender: New Films from Claire Denis”, Film Quarterly, 72 (4): 18-28.

alternatif politika

Yayın İlkeleri

I. Genel Kurallar

1.Dergiye gönderilen yazılar başka bir yerde yayımlanmamış ya da yayımlanmak üzere gönderilmemiş olmalıdır. Yazıların uzunluğu 10.000 sözcüğü geçmemelidir. Makaleler için alt sınır 6000 sözcüktür. Yazılar yayımlanmak üzere kabul edildiğinde Alternatif Politika Dergisi bütün yayın haklarına sahip olacaktır.

2.Yazarlar ayrı bir Word dosyasında unvanlarını, görev yaptıkları kurumları, haberleşme adresleri, telefon numaraları, e-posta adresleri ve ORCID ID (<http://orcid.org>) bilgilerini bildirmelidir.

3.Dergiye verilecek yazılar Yayın Kurulu'nca ilk değerlendirilme yapıldıktan sonra en az iki hakeme gönderilecek, hakemlerden gelecek rapor doğrultusunda yazının basılmasına, rapor çerçevesinde düzeltilmesine, yazının geri çevrilmesine ya da üçüncü bir hakeme gönderilmesine karar verilecek ve durum yazara en kısa sürede bildirilecektir. Yayımlanmayan yazılar yazara geri gönderilmeyecektir.

4.Yazardan düzeltme istenmesi durumunda, düzeltmenin en geç 1 ay içerisinde yapılarak Yayın Kurulu'na ulaştırılması gerekmektedir.

5.Alternatif Politika Dergisi'nin yazı dili Türkçe olmakla birlikte İngilizce dilinde de yazılar yayımlanmaktadır. Yazı bu dillerden hangisinde yazılmış olursa olsun ortalama 150 sözcükten oluşan Türkçe ve İngilizce özetler de yazının başına eklenerek gönderilmelidir. Aynı şekilde, hangi dilde yazılmış olursa olsun yazının başlığının Türkçe ve İngilizce olarak yazıya eklenmesi, ayrıca yine Türkçe ve İngilizce olarak 5 anahtar sözcüğün belirtilmesi gerekmektedir.

6.Yazarlardan herhangi bir ücret talep edilmemekte veya yazarlara telif ücreti ödenmemektedir.

7.Yazılar MS Office Word dosyası olarak (.doc ya da .docx halinde) **alternatifpolitika@gmail.com** adresine gönderilmelidir.

8.Yayımlanan çalışmaların bilim ve dil bakımından sorumluluğu yazarlara ait olup bu konuda dergi editörlüğü sorumlu tutulamaz.

II. Yazım Kuralları

1.Yazı, MS Office Word formatında, 1.5 satır aralığında, ana bölümlerinde, özet ve kaynakçada 12 punto; dipnot ve tablo gibi bölümlerinde ise 10 punto harf büyüklüğünde ve Times New Roman karakterinde yazılmalıdır.

2.Sayfa yapısı, tüm kenarlardan 2.5 cm kenar boşluğu olacak şekilde ayarlanmalıdır.

3.Yazının giriş bölümüne numara verilmemelidir. İzleyen bölümler yalnızca kelimelerin ilk harfleri büyük olacak şekilde numaralandırılmalıdır.

III. Referanslar, Dipnot ve Kaynakça

Metinde dipnot uygulaması yalnızca açıklama amacıyla kullanılmalıdır, kaynakça metnin sonuna aşağıda belirtilen kurallara uygun olarak eklenmelidir.

Metin içinde yapılacak referanslar ayraç içinde gösterilecektir. Kaynakça da bu referans sistemine uygun olarak hazırlanacaktır. Aşağıda farklı nitelikteki kaynakların metin içindeki referanslarda ve kaynakçadaki yazılış biçimleri örneklerle gösterilmiştir:

a) Tek yazarlı kitaplar ve makaleler:

Metin içindeki referans (kitap): (Wendt, 2012: 85).

Aynı yazarın, aynı yıl birden fazla eserine referans yapılması durumunda: (Wendt, 2012a: 85); (Wendt, 2012b: 40).

Kaynakçada: Wendt, Alexander (2012), Uluslararası Siyasetin Sosyal Teorisi (İstanbul: Küre Yayıncılık) (Çev. Helin Sarı Ertem, Suna Gülfer Ihlamur Öner).

Metin içindeki referans (makale): (Waterbury, 1991: 15).

Kaynakçada: Waterbury, John (1991), “Twilight of State Bourgeoisie”, International Journal of Middle Eastern Studies, 23 (1): 1-17.

b) İki yazarlı kitaplar ve makaleler:

Metin içindeki referans (kitap): (Balibar ve Wallerstein, 2000: 67).

Kaynakçada: Balibar, Etienne ve Immanuel Wallerstein (2000), Irk Ulus Sınıfı (İstanbul: Metis Yayınları) (Çev. Nazlı Ökten).

Metin içindeki referans (makale): (Sina ve Soyer, 1998: 108).

Kaynakçada: Sina, Zeynep ve Serap Soyer (1998), “Sosyolojik Açıdan Kooperatifçilik Teorisinin Niteliğine İlişkin Düşünceler”, Amme İdaresi Dergisi, 31 (3): 103-117.

c) İkiyden çok yazarlı kitaplar ve makaleler:

Metin içindeki referans (kitap): (Gönlübol vd., 1996: 45).

Kaynakçada: Gönlübol, Mehmet, Haluk Ülman, Ahmet Şükrü Esmer, Cem Sar, Duygu Sezer, Oral Sander ve Ömer Kürkçüoğlu (1996), Olaylarla Türk Dış Politikası, 1919-1995 (Ankara: Siyasal Kitabevi).

İkiyden çok yazarlı makaleler de yukarıdaki örneğe göre kaynakçada yer alacak ve referanslar da bu örneğe göre yapılacaktır.

d) Derleme yayımlar içinde yer alan makaleler:

Metin içindeki referans: (Riddell, 1994: 53).

Kaynakçada: Riddell, Peter (1994), “Major and Parliament” , Kavanagh, Dennis ve Anthony Seldon (Der.), The Major Effect (London: Macmillan): 46-63.

Metin içindeki referans: (Geray, 1992: 236).

Kaynakçada: Geray, Cevat (1992), “Çevre İçin Eğitim”, Keleş, Ruşen (Der.), İnsan Çevre Toplum (Ankara: İmge): 223-240.

e) Kurum yayımları:

Metin içindeki referans: (DPT, 1989: 145).

Kaynakçada: DPT (1989), Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1990-1994 (Ankara).

f) İnternet kaynakları:

Metin içindeki yollamada: (Çubukçu, 2009).

Kaynakçada: Çubukçu, Mete (2009), “Bu Kimin Zaferi?”, <http://arsiv.ntvmsnbc.com/news/473346.asp> (15.06.2010).

Metin içindeki yollamada: (Dışişleri Bakanlığı, 2010).

Kaynakçada: Dışişleri Bakanlığı (2010), <http://www.mfa.gov.tr/default.tr.mfa> (16.06.2010).

g) Bunların dışında adı uzun çeşitli resmi yayınlara ya da mevzuata metin içinde yapılacak yollamalarda kısaltmalar kullanılmalıdır. Örneğin Devlet Memurları Kanunu için DMK, Ateşli Silahlar ve Bıçaklar Hakkında Kanun için ASBHK gibi.

h) Dipnotlar, referans verme dışındaki açıklamalar için kullanılmalıdır.

alternatif politika

Alternatif Politika

İletişim İçin

Adres: Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Uluslararası İlişkiler Bölümü, Merkez/BOLU

Tel: 0374 254 1000-1423

Web: <https://alternatifpolitika.com>

Dergipark: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ap>

E-posta: alternatifpolitika@gmail.com

E-ISSN: 1309-0593